

Євген Захаров

**Засудження злочинів
комуністичного режиму
СРСР**

ХАРКІВ
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2013

Художник-оформлювач
Б. Є. Захаров

Захаров Є. Ю.

З 38 Засудження злочинів комуністичного режиму СРСР /
Харківська правозахисна група. — Харків: Права людини, 2013. —
320 с.

ISBN 978-617-587-115-7.

Книга складається з трьох частин. У першій частині наводиться дослідження можливості правової кваліфікації Голодомору 1932–1933 рр. як злочину геноциду та злочину проти людяності. Друга частина містить матеріали кримінальної справи, розслідуваної Службою безпеки України в 2009 році, за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках, і коментар до постанови Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 щодо цієї кримінальної справи. У третій частині надаються переклади з англійської мови, виконані ХПГ, доповідей, резолюцій, рекомендацій Європарламенту, ПАРЕ, Комітету Міністрів ПАРЕ, ОБСЄ відносно злочинів комуністичних тоталітарних режимів.

ББК 63.3

ISBN 978-617-587-115-7

© Є. Ю. Захаров, 2013
© Б. Є. Захаров, художнє оформлення, 2013
© Харківська правозахисна група, 2013

ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ СРСР Є НЕОБХІДНОЮ!

Сьогодні можна почути від багатьох людей, що нема чого ворухити минуле, досить говорити про злочини радянського тоталітарного режиму, що потрібно думати про майбутнє, а не про минуле. Одночасно відбувається поступова зміна суспільної свідомості: молодь у масі своїй майже нічого не знає про масові злочини, а українські комуністи наполягають на величі Сталіна і хочуть встановити йому пам'ятник у всіх обласних центрах України. 5 травня у Запоріжжі комуністи встановили погруддя Сталіна на території, прилеглий до будівлі Запорізького обкому КПУ. Останні чотири роки до 9 травня в багатьох містах встановлюють білборди зі Сталіним — у Севастополі, Луганську, такі плани були відносно Дніпропетровська і Одеси. Як підкреслив перший секретар Одеського обкому КПУ Євген Царьков, «Перемога і ім'я Сталіна нерозривно пов'язані. Я впевнений, що не було б таких людей, як Сталін, не було б Перемоги».

На мій погляд, говорити про позитивну роль Сталіна в Другій світовій війні — просто блюзнірство. Саме через диктаторську людожерську політику Сталіна країна зазнала незліченні людські втрати, набагато більші, ніж втрати союзників та Німеччини. «Ми просто не вмiли воювати. Ми залили своєю кров'ю, завалили ворогів своїми трупами», — з гіркотою писав фронтовик, видатний російський письменник Віктор Астаф'єв. Насправді перемога у Другій світовій війні відбулася не завдяки, а всупереч Сталіну.

Встановити пам'ятник Сталіну — це приблизно те ж саме, як нацисти захотіли би встановити в Німеччині або Австрії пам'ятник іншому страшному вбивці і тирану ХХ століття — Гітлеру.

Пам'ятник Сталіну — ганьба і наруга над десятками мільйонів його жертв і їхніх близьких. І українці це розуміють. Невипадково

соціологічні дослідження показали різке неприйняття ідеї встановлення пам'ятника Сталіну більшістю українців — 56,7% опитаних негативно ставляться до цієї ініціативи.

Наслідки злочинів комуністичного режиму в СРСР і, зокрема, в Україні жахливі, вони стосуються «і мертвих, і живих, і ненароджених» (Тарас Шевченко). Окрім мільйонів загиблих від голоду і політичних репресій і ненароджених, що само по собі суттєво вплинуло на генофонд і розвиток українського народу, ці злочини боляче вдарили по тих, хто залишився живим. Вони негативно вплинули на їхню соціальну та політичну активність, посіяли страх перед владою. Історична пам'ять і психологія тих, хто вижив, була скалічена згадками про розкуркулення, масові арешти і розстріли, людоїдство під час голоду, про доноси на сусідів тощо. Ці трагічні події досі відображаються на психології їхніх нащадків.

Голодомор і знищення української інтелектуальної еліти, про які заборонялося знати до кінця вісімдесятих років ХХ ст., призвели до розриву поступовості в інтелектуальному розвитку українського народу, втрати ідентичності та спільних цінностей. Трагедія Голодомору мала наслідком також неусвідомлений комплекс меншовартості у великої кількості українців.

Постгеноцидне українське суспільство гостро потребує спокійної совісті, вивільнення від психологічних комплексів, свободи від страху. Це неможливо без публічного визнання дій комуністичного режиму злочином, яке має бути здійснене на правовому рівні. Це є моральним обов'язком нації перед загиблими, це необхідно для утвердження історичної справедливості, укріплення імунної системи українського народу проти політичних репресій, насильства, невинуватого державного примусу.

В Європі ставлення до Сталіна і комунізму мало відрізняється від ставлення до Гітлера і нацизму, що легко побачити в численних резолюціях Європарламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), Комітету Міністрів ПАРЄ, ОБСЄ. І, зокрема, до України прямо відносяться п. 5 та 6 Резолюції ПАРЄ № 1481 (2006) «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів»:

«Падіння тоталітарних комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі не завжди супроводжувалося міжнародним розслідуванням їхніх злочинів. Більше того, міжнародне співтовариство не притяг-

нуло виконавців цих злочинів до суду, як це було з жакливими злочинами націонал-соціалізму (нацизму).

Відповідно, широкій громадськості майже не відомі злочини тоталітарних комуністичних режимів. У деяких країнах комуністичні партії легально існують та все ще активно діють, попри те, що інколи вони навіть не відмежувалися від злочинів, учинених у минулому тоталітарними комуністичними режимами.

Асамблея впевнена, що знання історії є однією з передумов запобігання подібним злочинам у майбутньому. До того ж, моральна оцінка й засудження вчинених злочинів мають велике значення для виховання молодих поколінь. Чітко визначене ставлення міжнародного співтовариства до минулого може стати орієнтиром на майбутнє.

Крім того, Асамблея впевнена, що жертви злочинів тоталітарних комуністичних режимів, які продовжують жити сьогодні, або їхні родини заслуговують на співчуття, розуміння й визнання їхніх страждань.»

Нагадаємо, що в судовому рішенні Конституційного Суду Російської Федерації, прийнятому 30 листопада 1992 р., було чітко констатовано: «У країні протягом тривалого часу панував режим необмеженої, що спирається на насилля, влади вузької групи комуністичних функціонерів, об'єднаних в Політбюро ЦК КПРС на чолі з генеральним секретарем ЦК КПРС ».

Перелік злочинів радянського режиму за всі роки, починаючи з 1917 року є досить великим, включає безліч подій і займає багато сторінок. Наведемо тому список найбільш серйозних і значущих злочинів комуністичного режиму, підтверджених документально¹.

1. Організація т. зв. «Червоного терору», коли згідно з постановою радянського уряду 5 вересня 1918 р. була впроваджена практика взяття заручників, позасудових розстрілів і організовані концтабори для «соціально-чужих» верств населення і політичних супротивників.

2. Масові репресії проти селян — т. зв. «розкуркулення», виселення, арешти і розстріли за рішеннями трійок Повпредств ОДПУ. 1930–1931 рр.

3. Організоване Сталіним і Політбюро ЦК ВКП (б) масштабне вилучення зерна для засипання в державні сховища та продажу за кордоном, у результаті чого виник штучний голод. Від голоду загинуло в СРСР від

---

¹ Список складений Науково-інформаційним та просвітницьким центром міжнародного товариства «Меморіал».

7 до 12 млн. чоловік, у тому числі від 3,5 до 4,5 млн. населення України, 1932–1933 рр.

4. Масові арешти і розстріли за т. зв. «куркульською» операцією НКВС — розстріли згідно із заздалегідь наміченими квотами. Липень 1937 — листопад 1938 рр. (Заарештовано 767 397 чоловік, з них 386 798 розстріляно).

5. Масові арешти і розстріли за національною ознакою в рамках т. зв. «національних операцій» НКВС (німецької, польської, «харбінської», латиської і т. п.). Липень 1937 — листопад 1938 рр. (Заарештовано близько 350 тис. осіб, з них 250 тис. розстріляно).

6. Масові арешти і розстріли громадян Монголії, проведені радянським НКВС. 1937–1938 рр. (Заарештовано близько 25 тис. чоловік, з них близько 20 тис. розстріляно).

7. Репресії проти членів сімей засуджених за «зраду батьківщини». У період 1937–1938 рр. як «членів сімей зрадників батьківщини» (ЧСЗР) було заарештовано понад 18 тис. жінок і 25 тис. дітей були поміщені в дитячі приймальники НКВС.

8. Розстріли й засудження за т. зв. «розстрільними списками», коли міра покарання визначалася не судовими органами, а самим Сталіним і його найближчими соратниками по Політбюро — Молотовим, Ворошиловим, Кагановичем, Ждановим, Мікояном та ін. За період лютий 1937 — жовтень 1938 рр. були винесені санкції на засудження за 383 списками, що містили 44 тис. прізвищ, з них 39 тис. — до розстрілу.

9. Санкція Сталіна про застосування в НКВС в ході слідства т. зв. «заходів фізичного впливу» — тобто катувань. Телеграма, підписана Сталіним 10 лютого 1939 р., підтвердила «правомірність» цієї практики, прийнятої в 1937 р. У більш пізні роки Сталін продовжував давати вказівки про застосування тортур, наприклад, в ході т. зв. «справи лікарів» у 1952–1953 рр.

10. Підписання т. зв. «Пакту про ненапад» з Німеччиною та підписання секретного протоколу про розмежування сфер впливу СРСР і Третього Рейху. Згідно з цим таємним протоколом СРСР почав проводити акти захоплення сусідніх територій і в якості союзника Гітлера брав участь у розгромі державності Польщі, розпочав війну з Фінляндією, окупував Литву, Латвію, Естонію, Бесарабію. У результаті СРСР був звинувачений міжнародним співтовариством у проведенні агресивної експансіоністської політики і виключений з Ліги націй. Серпень 1939 — літо 1940 рр.

11. Санкціоновані Сталіним і Політбюро ЦК ВКП(б) масові депортації цивільного населення за т. зв. «класовою» і національною ознаками:

- Виселення польських громадян з території Західної України і Західної Білорусії 1939–1940 рр.
- Виселення громадян з Прибалтики і Молдови в травні — червні 1941 р.
- Виселення німців, калмиків, чеченців та інгушів, карачаївців, кримських татар та інших народів у 1941–1945 рр.
- Виселення з Прибалтики і Молдови в 1949 р. т. зв. «куркулів».
- Виселення українців у другій половині 40-х років «за пособництво УПА».

12. Масовий розстріл військовополонених польських офіцерів і цивільних осіб за рішенням Політбюро ЦК ВКП (б) від 5 березня 1940 р.: у квітні-травні 1940 р. органами НКВС у Катині, Мідному та Харкові розстріляно 21 857 польських громадян.

13. Проведені за вказівками Сталіна безсудні розстріли ув'язнених у в'язницях восени 1941 р.: в Орловській в'язниці, в московських в'язницях, в Куйбишеві.

14. Санкціоновані особисто Сталіним акти індивідуального терору — таємні політичні вбивства, здійснені держбезпекою за кордоном і в СРСР.

15. Організовані за вказівками Сталіна радниками МДБ СРСР показові судові процеси в Угорщині, Болгарії та Чехословаччині в 1949–1952 рр.

Перед українським суспільством і державою стоїть нагальне завдання правової кваліфікації злочинів як злочинів проти людяності і геноциду, що мали відношення до України, перерахованих і багатьох інших, як наприклад, репресій проти українських церков. І правдивої розповіді про нашу історію і про злочини комуністичного режиму. Чим краще буде виконуватися це завдання, тим менше рудиментів комунізму прийдеться переживати нашим дітям та онукам.

Цій проблемі присвячене нове видання Харківської правозахисної групи (ХПГ). Книга складається з трьох частин. У першій частині наводиться дослідження можливості правової кваліфікації Голодомору 1932–1933 рр. як злочину геноциду та злочину проти людяності. Друга частина містить матеріали кримінальної справи, розслідуваної Службою безпеки України в 2009 році, за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках, і наш коментар до постанови Апеляцій-

ного суду міста Києва від 13 січня 2010 щодо цієї кримінальної справи. У третій частині надаються переклади з англійської, виконані ХПГ, доповідей, резолюцій, рекомендацій Європарламенту, ПАРЄ, Комітету Міністрів ПАРЄ, ОБСЄ відносно злочинів комуністичних тоталітарних режимів.

Висловлюю щиру подяку американському правнику Богдану Футею, українському правнику Всеволоду Речицькому та німецькому історичу Герхарду Зімону за цінні зауваження. Окрема подяка Міжнародному фонду «Відродження», який три роки поспіль підтримував зусилля ХПГ щодо покращення доступу до архівних документів в Україні і досліджень з історії політичних репресій в СРСР.

Євген Захаров

Частина 1

Висновок

ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ ТА НА КУБАНІ ЯК ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ТА ГЕНОЦИДУ

У цьому Висновку зроблена спроба довести, що Голодомор 1932–1933 років в Україні і на Кубані має ознаки злочину проти людяності відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі — РС МКС) від 17 липня 1998 року та геноциду згідно з Конвенцією «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (далі — Конвенція) від 9 грудня 1948 року.

Відповідно до п. 1 статті 7 РС МКС «злочин проти людяності»

«означає будь-яке із наступних діянь, які здійснюються в межах широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо:

- а) вбивство;*
- б) знищення;*
- в) поневолення;*
- г) депортація або насильницьке переміщення населення;*
- д) вміщення до в'язниці або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи у порушення основоположних норм міжнародного права ;*
- є) катування;*
- е) згвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості ;*
- ж) переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в п. 3, або іншими мотивами, які повсюдно визнані неприпустимими згідно із міжнародним правом, у зв'язку з будь-якими діями, вказаними*

в даному пункті, або будь-якими злочинами, які підпадають під юрисдикцію Суду;

- з) насильницьке зникнення людей;
- і) злочин апартеїду;
- ї) інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або завдання серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.»

Згідно з п. 2 статті 7 РС МКС

«для цілей п. 1 статті 7:

- а) ...
- б) «знищення» включає навмисне створення умов життя, зокрема, позбавлення доступу до продуктів харчування і ліків, розрахованих на те, щоб знищити частину населення;
...»

Конвенція ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (далі — Конвенція) була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 року в Парижі і набула чинності 12 січня 1951 року. Ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 18 березня 1954 року.

Відповідно до статті 6 РС МКС та статті II Конвенції геноцид визначається як:

«наступні дії, вчинені з наміром знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- а) вбивство членів такої групи;
- б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- с) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її;
- д) заходи, розраховані на недопущення дітонародження в середовищі такої групи;
- е) насильницька передача дітей із однієї групи в іншу.»

Згідно із статтею 3 Конвенції караними є наступні діяння:

- «а) геноцид;
- б) змова з метою вчинення геноциду;
- с) пряме або публічне підбурювання до вчинення геноциду;
- д) замах на вчинення геноциду;
- е) співучасть у геноциді.»

РЕЗЮМЕ ІСТОРИЧНИХ ФАКТІВ

Для коректної правової кваліфікації явища Голодомору 1932–1933 рр. необхідно розглянути історичні події в Україні і на Кубані і встановити, чи була політика радянського режиму умисною, чи мала вона етнічний чинник і чи була вона спрямованою на створення масового штучного голоду, наслідком якого була смерть мільйонів людей. Результати численних досліджень голоду 1932–1933 рр. українськими, російськими та іншими зарубіжними вченими¹ можна підсумувати таким чином.

Після завершення суцільної колективізації була введена система, за якою колгосп мусив спочатку розрахуватися з державою за спущеним згори планом («перша заповідь», за виразом Й. Сталіна), а вже потім розподілити між працівниками те, що залишиться, за трудодні. Але плани, які були надані, були нереальними, і в результаті колгоспи не могли розрахуватися за трудодні. Це і зробило хліб на селі

¹ Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933. Report to Congress Commission on the Ukraine Famine. — Washington: 1988; Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933 // Oral History Project on the Ukrainian Famine in three volumes. — Washington, 1990; Максудов. Потери населения СССР. — Бенсон (Вермонт): 1989; Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — К.: 1993; Граціози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне: 1917–1933. — М.: 2001; Куртуа С., Верт Н., Панне Ж.-Л. и др. Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии. — М.: 2001.; Коммунизм. Террор. Человек. — К.: 2003; Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Док. и матер. в 5 т. — М.: 1999–2006; Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936. — М.: 2001; Davies R. W., Wheatcroft Stephen. The Years of Hunger. Soviet Agriculture, 1921–1933. Palgrave Macmillan, 2004. Голод 1932–1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів. — К.: 1990; Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому». — К.: 1991; 33-й: голод. Народна Книга-Меморіал / Упоряд. Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. — К.: 1991; Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20 — 30-ті роки. — Едмонтон-Київ, 1991; Колективізація і голод на Україні 1929 — 1933. Збірник документів і матеріалів. — К.: 1992; Чорна книга України: Зб. документів, архів. матеріалів, листів, доп., ст., досліджень, есе. — К.: 1998; Командири великого голоду. Поїздки В. Мологова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. — К.: 2000; Шаповал Ю. І., Золотарьов В. А. Всеволод Балицький: особа, час, оточення. — К.: 2002; Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки. — К.: 2003; Український Голокост 1932–1933. Свідчення тих, хто вижив. — К.: 2003; Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали. — К.: 2007; Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. — К.: 2008; Кульчицький С. В. Чому нас уничтожал? — К.: 2007; Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. — К.: 2008.

величезним дефіцитом. Колгоспники могли сподіватися тільки на те, що зберуть на присадибних ділянках — картоплю, городину тощо, і неохоче йшли працювати в колгоспі, не маючи впевненості, що їхня праця буде оплачена. Дефіцит хліба створювався сталінською політикою «підхльостування» (вираз Сталіна): попередній план, який вже був недосяжним, несподівано збільшувався, щоб мобілізувати на виконання попереднього плану. Це призводило до все більшого дефіциту хлібу і, в кінцевому рахунку, до голоду.

Коли кажуть про голод 1932–1933 рр., необхідно розрізняти три різні типи голодування, кожен з яких окрім схожих явищ мав свої специфічні причини, риси та наслідки, різні за своїми масштабами. Голод у першій половині 1932 року був викликаний невиконанням плану заготівель з урожаю 1931 року і політикою Кремля щодо села у зв'язку з цим невиконанням. Той голод був припинений поверненням з портів частини зерна, яке передбачалося для експорту, а також закупкою зерна за кордоном. У третьому кварталі 1932 року голод повторився внаслідок невиконання плану заготівель врожаю 1932 року. Необхідно підкреслити, що характер голоду в Україні до листопада 1932 року був такий самий, як і в інших хлібовиробних районах СРСР. **Голодну смерть під час голоду першого та другого типів слід розглядати як подію злочину проти людяності.**

Голод третього типу був викликаний конфіскацією хліба і будь-яких продуктів харчування, яка проводилася тільки в сільських районах України і Кубані. Ця конфіскація у листопаді-грудні 1932 року була частковою, а в січні 1933 року — повною. При цьому внаслідок заходів, організованих партійним та радянським керівництвом СРСР та УСРР, виїхати в пошуках продуктів або отримати їх ззовні було заборонено. Залишившись без продуктів харчування, селяни вмирали від голоду. З лютого 1933 року ця смерть набула масового характеру: з лютого по серпень в Україні від голоду загинули мільйони, а на Кубані — сотні тисяч селян. За даними демографічної статистики прямі втрати України від голоду 1932–1933 р. становлять за одними даними 3–3,8 млн., а за іншими — 4–4,8 млн. осіб. Масовий голод поєднувався із політичними репресіями проти інтелігенції та націонал-комуністів в 1933 р. і припиненням політики українізації. **Голодну смерть під час голоду третього типу та від політичних репресій слід розглядати як подію злочину проти людяності і злочину геноциду.**

Для встановлення факту злочину проти людяності та злочину геноциду в Україні і на Кубані необхідно розглянути події 1930–1933 року в сукупності. Короткий опис відповідних історичних фактів подається в Додатку.

СМЕРТЬ ВІД ГОЛОДУ В ПЕРІОД СІЧЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 1932 р. – ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Визначальним елементом для кваліфікації Голодомору 1932–1933 рр. як злочину проти людяності є доведення усвідомленості дій, спрямованих на «створення умов життя, зокрема, позбавлення доступу до продуктів харчування..., розрахованих на те, щоб знищити частину населення» (підпункт (б) п. 2 статті 7 РС МКС).

Як згадано в пп. 1,² план хлібозаготівель на 1930 рік вже був завищеним, але керівництво СРСР ще його збільшило з 440 до 490 млн. пудів, і план 1930 року виконували вже навесні 1931 року, вивозячи усі запаси хлібу. Підвищений план так і не вдалося виконати, хоча зібрали 477 млн. пудів хліба, на 127 млн. пудів більше, ніж 1929 р. План хлібозаготівель на 1931 рік, спущений з Кремля згідно зі сталінською політикою «підхльостування», знову значно перевищував можливості України — він складав 510 млн. пудів. На кінець року план був виконаний на 79% (п. 3). Для виконання «першої заповіді» — спочатку виконати план, а вже потім розрахуватися за трудові — в січні 1932 року за директивами Молотова почали вилучати хліб, що призвело до голоду в першій половині 1932 р. Внаслідок вилучення хлібу 144 тисячі селян в Україні загинуло від голоду в цей період (пп. 4, 5, 6). Тільки у кінці квітня 1932 р. держава почала надавати продовольчу допомогу голодуючим (п. 7).

«Перша заповідь» і «підхльостування» показували, що керівництво СРСР ставилося до села суто функціонально, тобто лише як до джерела хлібопостачання для прискорення індустріалізації. При цьому вироблена в колгоспах продукція вважалася такою ж державною власністю, що й продукція радгоспів. Проте працівники радгоспів отримували заробітну платню, а з працівниками колгоспів повинні були розраховуватися натурою за трудові. Оскільки весь хліб був

---

² Тут і далі йде посилання на номери пунктів Додатку «Короткий опис історичних фактів 1930–1933 років».

зданий державі за планом, і майже нічого не лишилося, колгоспники працювали задарма. За свідченням Косіора, половина колгоспів України не видала за трудовні у 1931 році зовсім нічого.³

Г. Петровський і В. Чубар у своїх листах Сталіну і Молотову на початку червня писали про голод на селі внаслідок неможливості виконання нереального плану і необхідність збільшення продовольчої допомоги. Відповіддю була роздратована реакція Сталіна і припинення ввозу продуктів в Україну (пп. 7–9). Незважаючи на прохання української партійної організації зменшити план хлібозаготівель на 1932 р., обнародування на III Всеукраїнській партійній конференції 6–7 липня промовистих фактів голоду і критики політики на селі, Молотов і Каганович примусили конференцію ухвалити спущений з Кремля нереальний план (п. 10).

Обґрунтовуючи необхідність додаткової продовольчої допомоги, і Чубар, і Петровський у своїх листах писали про можливі крадіжки хліба нового врожаю. Чубар попереджав: *«Щоб забезпечити себе на зиму краще, ніж торік, почнуться масові крадіжки хліба. Те, що спостерігається тепер, — викопування посаженої картоплі, бурякових посадок, цибулі тощо — буде відтворене в набагато більших розмірах у період визрівання озимини, оскільки фондів харчування з відпущених ресурсів пізніше, ніж до 1 липня, не вистачить»*⁴. Про те ж саме написав Петровський: *«Допомогу треба надати ще й тому, що від голоду селяни зніматимуть недозрілий хліб, і його багато може загинути даремно»*⁵. У відповідь Сталін з Кагановичем припинили продовольчу допомогу та ініціювали драконівський «закон про 5 колосків» — постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперативів та зміцнення соціалістичної власності», якою за розкрадання колгоспного і кооперативного майна передбачалося вища міра покарання із конфіскацією всього майна з можливістю заміни на термін ув'язнення не менше 10 років у випадку пом'якшувальних обставин (п. 11).

Можна зробити висновок: сталінська політика на селі означала навмисне позбавлення колгоспників та одноосібників доступу до вирощеного ними хлібу у випадку невиконання ними плану хлібоза-

³ С. В. Кульчицький. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 183.

⁴ Командири великого голоду. — С. 209.

⁵ Там само. — С. 214.

готівель, що призвело до смерті від голоду частини населення. Ця частина населення була знищена внаслідок свідомої політики радянської держави. **Таким чином, смерть частини населення мала місце внаслідок свідомого позбавлення його доступу до продуктів харчування, що й становить собою подію злочину проти людяності.** Державна політика хлібозаготівель стосувалася всіх сільських районів СРСР, отже, цей висновок стосується всіх померлих від голоду на території СРСР в цей період.

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ – ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ

Об'єкт злочину геноциду

Відповідно до Конвенції, під геноцидом розуміються певні «дії, вчинені з наміром знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку». Згідно з визначенням Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді під «національною групою» слід розуміти «об'єднання людей, які мають стійкий правовий зв'язок, як то єдине громадянство та, відповідно, певні права та обов'язки»⁶.

Тлумачення «національної групи» дає підстави розглядати як **об'єкт злочину геноциду частину українського народу – сукупність жертв Голодомору та політичних репресій в Україні за період від листопаду 1932 р. до серпня 1933 р. незалежно від етнічної, релігійної та інших ознак.**

Разом з тим, елемент знищення групи полягає також у «знищенні значної частини конкретної групи ... частина групи має бути достатньо значною, щоб мати відповідний вплив на групу в цілому.»⁷ Як свідчить практика діяльності міжнародних трибуналів, для кваліфікації злочину геноциду достатньо, щоб суб'єкт злочину мав умисел знищити суттєву частину групи. При визначенні того, яка частина групи є суттєвою, необхідно застосовувати як кількіс-

---

⁶ William A. Schabas, *Genocide in International Law. The Crime of Crimes* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), «Chapter 3. Groups protected by the Convention». (Quoted in Serbin, *The Ukrainian Famine of 1932–1933 and the UN Convention on Genocide*, p. 5).

⁷ *Id.* at 10 (emphasis added).

ні, так і якісні показники. Так, судова палата Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії в рішенні у справі Елісича (1999 р.)⁸ наголосила:

«82. /.../ Обрана мішенню частина групи може бути визначена як суттєва або через умисел завдати шкоди більшості групи, про яку йдеться, або найбільш показовим членам такої групи. /.../ Геноцидний умисел, таким чином, може проявлятися у двох формах. Він може полягати у бажанні знищити дуже велику кількість членів групи, і в такому випадку він становитиме намір знищити групу en masse. Проте, він може полягати у бажанні знищити меншу кількість обраних осіб з огляду на наслідки їхнього зникнення для виживання цієї групи як такої».

Аналіз демографічної статистики, проведений українськими та зарубіжними дослідниками, показує, що прямі втрати українського народу внаслідок Голодомору 1932–1933 років складають за одними даними 3–3,8 млн. осіб, за іншими — 4–4,8 млн. осіб⁹. На період, що розглядається (листопад 1932 року — серпень 1933 року), припадає найбільша частина від загального числа померлих, оскільки в період січня-жовтня 1932 р. від голоду загинули десятки тисяч людей. У будь-якому випадку кількість загиблих від голоду в період, що розглядається, складає не менше, ніж 10% (за іншими даними — 15%) від загальної кількості населення України. Ця частина українського народу є значною і може розглядатися як об'єкт злочину геноциду відповідно до Конвенції про геноцид 1948 р.

Слід підкреслити, що таємні постанови ЦК ВКП(б) від 14 та 15 грудня 1932 р. (п. 26) повністю змінили політику українізації і поклали відповідальність за продовольчу кризу разом із селянами на провідників «українізації», поклавши початок знищенню українських націонал-комуністів. Репресовані в цей період численні представники культурної, господарчої та політичної еліти (див. пп. 39, 40, 41) мали велике значення для забезпечення розвитку українського народу. Тому в опис групи окрім селян, загиблих від голоду, необхідно включити також всіх загиблих від політичних репресій.

За визначенням Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії у справі Боснія і Герцеговина проти Сербії і Монтенегро, «ет-

---

⁸ *Prosecutor v. Goran Jelusic*, ICTY (Trial Chamber I), Case No. IT-95-10 «Breko», Judgement of 14 December 1999.

⁹ С. В. Кульчицький. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 396–415.

нічна група» являє собою «культурну, лінгвістичну або іншу явно виражену відмінність притаманну меншині, як всередині держави, так і поза її межами»¹⁰.

Таке тлумачення «етнічної групи» у порівнянні із становищем українців, що мешкали на Кубані, і подіями 1932–1933 років дає підстави розглядати **українців Кубані як етнічну групу, яка стала об'єктом злочину геноциду**. На справедливність цього твердження вказують такі аргументи.

Політика українізації територій, де компактно проживали етнічні українці була офіційною політикою СРСР. За Всесоюзним переписом 1926 р. на Кубані налічувалося 915 тис. українців, що складало 62% населення. Вони загалом зберегли свою мову і культуру: 729 тис. з них назвали рідною мовою українську. У деяких районах Кубані українців було 80% і навіть 90%¹¹, а загалом на Північному Кавказі проживало 3,106 тис. українців.

Політика українізації зустрічала підтримку українського населення Північного Кавказу. Число українських учнів, які навчалися в українських школах, зросло з 12% в 1928–1929 навчальному році до 80% в 1931–1932 році¹². Культурно-освітня політика будувалася під керівництвом народного комісаріату освіти УСРР і безпосередньо Миколи Скрипника й фінансувалася з державного бюджету УСРР¹³. Однак таємною постановою ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932 р. політика українізації була припинена. Українське культурне життя на Кубані було репресоване: усі українські школи і книговидавництва переведені на російську мову навчання, газети і журнали, що виходили українською мовою, були закриті, втім, як і багато й інших культурних українських інституцій. Багато їхніх працівників було репресовано, як ворогів радянської влади (пп. 46, 47, 48). Таємною постановою ЦК ВКП(б) від 15 грудня українізація припинялася також і в інших районах компактного проживання українців.

---

¹⁰ Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro); Summary of the Judgment of 26 February 2007, p.9.

¹¹ <http://ukrsvit.kiev.ua/us/gazeta/statii.html.vatra2>

¹² С. В. Кульчицький. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 287–288.

¹³ Джеймс Мейс. Політичні причини Голодомору в Україні (1932–1933 рр.). Український історичний журнал, № 1, 1995. Доступно в Інтернеті за адресою: <http://maidan.org.ua/n/lib/1044901106>

Склад злочину геноциду

Загалом, масова загибель від голоду мільйонів українських та сотень тисяч кубанських селян була спричинена такими діями партійно-радянсько-господарчої верхівки СРСР:

1. Навмисним насильницьким нав'язуванням нереального плану хлібозаготівель з урожаю 1932 р., незважаючи на протести українських керівників (п. 10).

2. Ухваленням постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 року «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперативів та зміцнення соціалістичної власності» («Про 5 колосків») (п. 11).

3. Директивою ЦК КП(б)У від 29 жовтня за ініціативою В. Молотова та телеграмою В. Молотова та М. Хатаєвича від 5 листопада про посилення репресій (пп. 16, 17).

4. Прийняттям постанов ЦК КП(б)У від 18 та РНК УСРР від 20 листопада «Про заходи до посилення хлібозаготівель», підготовлених комісією В. Молотова (пп. 18, 19, 20) та постанов бюро Північнокавказького крайкому ВКПР(б), підготовлених комісією Л. Кагановича, якими наказувалося вилучати раніше розданий хліб та вводити штрафи натурою.

5. Створенням «трійок» та ОСО, яким надавалося право розглядати «хлібні» справи у прискореному порядку та застосовувати смертну кару (пп. 21, 22).

6. Введення практики поставлення сіл і колгоспів «на чорну дошку» за ініціативою Л. Кагановича спочатку в Кубані (Постановою бюро Північнокавказького крайкому ВКПР(б) від 4 листопада (п. 43)), а потім в Україні (Постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 6 грудня (п. 23)).

7. Повальними обшуками садиб селян в грудні 1932 р. з метою знайти «розбазарений, розкрадений хліб» на підставі постанов від 18 та 20 листопада 1932 р. (пп. 23, 27), посиленням репресій за «хлібними» справами в Україні (п. 28) та на Кубані (п. 45).

8. Ухваленням таємних постанов ЦК ВКП(б) від 14 та 15 грудня 1932 р. про посилення репресій проти «саботажників з партквитком у кишені» та припинення українізації в Кубані та інших регіонах компактного проживання українців в СРСР; цими постановами почалися репресії проти націонал-комуністів (пп. 25, 26).

9. Депортаціями на північ більше ніж 62 тис. кубанських селян за «саботаж» (п. 44).

10. Рішенням ЦК КП(б)У про вилучення насінневих фондів від 29 грудня 1932 р., ухвалене під тиском Л. Кагановича (п. 27)

11. Телеграмою Й. Сталіна від 1 січня 1933 року з вимогою здати хліб і погрозою репресій тим, хто цього не зробить (пп. 29, 30).

12. Директивою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 22 січня, яка встановлювала блокаду голодуючих України та Кубані і вводила заградзагони на вокзалах та ґрунтових дорогах (пп. 32, 33).

13. Урядовою постановою від 17 лютого 1933 р. за ініціативою М. Хатаєвича та П. Постишева, якою збір насіння провадився засобом хлібозаготівель із наданням частини зібраного тим, хто вилучав хліб (п. 36).

14. Постановою ЦК КП(б) від 31 березня 1933 р., якою за ініціативою П. Постишева продовольча допомога надавалася тим, хто міг бути працездатним (п. 37).

15. Політичним репресіям 1933 року проти інтелігенції та націонал-комуністів за ініціативою П. Постишева, кампанія проти «скрипниківщини» (пп. 39, 40, 41).

16. Повним знищенням усіх етнічно-культурних форм існування українців на Кубані (п. 48).

У сукупності перераховані дії означають **створення для вищеназваних груп таких життєвих умов, які розраховані на їхнє часткове фізичне знищення, що й становить склад злочину геноциду** (стаття II, п. «с» за Конвенцією). Можливо також довести, що ці дії були умисними. Тим самим одночасно буде доведено, що Голодомор 1932–1933 р. є злочином проти людяності, оскільки за даних обставин **смерть значної частини населення мала місце внаслідок навмисного позбавлення її доступу до продуктів харчування** (підпункт «б» п. 1 статті 7 РС МКС).

Перебіг подій, які призвели до геноциду, коротко можна викласти таким чином. Після того, як нереальний план хлібозаготівель не був виконаний, Сталін поклав відповідальність за це на селян, які, на його думку, саботували збір врожаю, і на українських комуністів, які цьому потурали. Були прийняті партійні та урядові рішення, які вимагали повернути хліб, виплачений натурою за трудодні в рахунок майбутнього врожаю. Вони ж запроваджували натуральні штрафи і дозволяли проводити обшуки з метою вилучення вже розданого хлібу, а також заохочували ДПУ до посилення політичних репресій за прискореними процедурами і використання смертної кари.

Повальні обшуки та інші каральні заходи бажаних результатів не дали, тому селяни отримали на початку 1933 року ультиматум вождя: вони здають хліб добровільно, або будуть жорстоко покарані. Для цього обшуки та натуральні штрафи поєднали в одну каральну акцію — у селян були вилучені усі продукти харчування. 22 січня 1933 р. була встановлена блокада, яка не пропускала селян в пошуках продуктів до більш благополучних районів. Це й призвело до масового голоду і смерті мільйонів людей на селі. Паралельно розвернулася кампанія політичних репресій проти національних комуністичних кадрів та інтелігенції, на яких також покладалася відповідальність за зрив плану хлібозаготівель. Їх оголосили ворогами народу. Українізацію припинили, а українське культурне життя в місцях компактного проживання українців фактично завмерло.

Цілеспрямована насильницька русифікація українців мала наслідком формальне зменшення їхньої чисельності: за переписом 1937 р. 3 млн. громадян РСФСР назвали себе українцями (за переписом 1926 р. їх було 7,8 млн.). З припиненням українізації молодші покоління українців втрачали можливість зберігати свою етнічну ідентичність. Таким чином, стосовно українців Кубані здійснювалась також **«насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу»** (пункт «е» статті II Конвенції).

Мотив злочину

Конвенція про геноцид не вимагає встановлення мотиву суб'єкту злочину. Разом з тим, воно може допомогти при визначенні злочинного умислу суб'єкту злочину.

Ключ до розуміння мотивів створення штучного Голодомору можна знайти в листі Сталіна Кагановичу від 11 серпня 1932 р. Наводимо відповідний фрагмент мовою оригіналу.

«[...] 3) Самое главное сейчас Украина. Дела на Украине из рук вон плохи. Плохо по партийной линии. Говорят, что в двух областях Украины (кажется, в Киевской и Днепропетровской) около 5-ти райкомов высказались против плана хлебозаготовок, признав его нереальным. В других райкомах обстоит дело, как утверждают, не лучше. На что это похоже? Это не партия, а парламент, карикатура на парламент. Вместо того, чтобы руководить районами, Косиор все время лавировал между директивами ЦК ВКП и требованиями райкомов и вот — долавировался до ручки. Пра-

вильно говорил Ленин, что человек, не имеющий мужество пойти в нужный момент против течения, — не может быть настоящим большевистским руководителем. Плохо по линии советской. Чубарь — не руководитель. Плохо по линии ГПУ. Реденсу не по плечу руководить борьбой с контрреволюцией в такой большой и своеобразной республике, как Украина.

Если не возьмемся теперь же за выправление положения на Украине, Украину можем потерять. Имейте в виду, что Пилсудский не дремлет, и его агентура на Украине во много раз сильнее, чем думает Реденс или Косиор. Имейте также ввиду, что в Украинской компартии (500 тысяч членов, хе-хе) обретаются не мало (да, не мало!) гнилых элементов, сознательных и бессознательных петлюровцев, наконец — прямых агентов Пилсудского. Как только дела станут хуже, эти элементы не замедлят открыть фронт внутри (и вне) партии, против партии. Самое плохое это то, что украинская верхушка не видит этих опасностей.

Так дальше продолжаться не может.

Нужно:

- а) взять из Украины Косиора и заменить его Вами с оставлением Вас секретарем ЦК ВКП(б);*
- б) вслед за этим перевести на Украину Балицкого на пост преда украинского ГПУ (или ПП Украины, так как должности преда ГПУ Украины, кажется, не существует) с оставлением его замом председателя ОГПУ, а Реденса сделать замом Балицкого по Украине;*
- в) через несколько месяцев после этого заменить Чубаря другим товарищем, скажем Гринько или кем-либо другим, а Чубаря сделать замом Молотова в Москве (Косиора можно сделать одним из секретарей ЦК ВКП);*
- г) Поставить себе целью превратить Украину в кратчайший срок в настоящую крепость СССР, в действительно образцовую республику. Денег на это не жалеть.*

Без этих и подобных им мероприятий (хозяйственное и политическое укрепление Украины, в первую очередь — ее приграничных районов и т. п.), повторяю — мы можем потерять Украину.»

Економічна і соціальна криза, яка охопила СРСР на початку 1932 р., загрожувала радянському режимові. Голод, викликаний розкуркулюванням, примусовою колективізацією, поганою організацією колгоспів та їхньою бідністю; безжалісне і безкінечне вилучення хліба для експорту, щоб оплачувати зовнішні борги, опір селян, які не

бажали визнати «нове кріпосне право» і працювати без оплати; проблеми з індустріалізацією — все це породжувало сумніви компартії у правильності обраного шляху, приховану а іноді і відкриту фронду. Економічна криза могла перетворитися на політичну.

Деякі російські урядовці — О. Смирнов, В. Толмачов, М. Ейсмонт, вважаючи, що Сталін несе відповідальність за провал хлібозаготівель, звинуватили його. 27 листопада 1932 р. Сталін скликав об'єднане засідання політбюро ЦК і президії ЦКК ВКП(б), на якому виступив проти групи Смирнова. Він заявив, що в колгоспи і радгоспи проникли антирадянські елементи для організації шкідництва і саботажу і що значна частина сільських комуністів неправильно ставиться до колгоспів і радгоспів. Сталін закликав застосувати примус, щоб викоренити саботаж і антирадянські явища і підкреслив: *«Було б нерозумно, якби комуністи, виходячи з того, що колгоспи є соціалістичною формою господарства, не відповіли б на удар цих окремих колгоспників і колгоспів нищівним ударом»*¹⁴.

Найбільшою загрозою для влади Сталіна, на його думку, була Україна. Він був явно стривожений опором українського політбюро ухваленню плану хлібозаготівель, прийняттю закону «про 5 колосків» (див. пп. 15, 16, 17). Сталін боявся союзу «петлюрівців» і Пілсудського і підозрював українських комуністів у зв'язках з поляками. Характерно, що, написавши *«Самое главное сейчас Украина»*, він виділив курсивом слова «самое главное». Сталін найбільше боявся втратити Україну, яка за період українізації виростила власну національно налаштовану компартійно-радянську еліту (українці становили абсолютну більшість членів КП(б)У), домагалася приєднання до республіки території суміжних областей Росії та Білорусі, де українське населення переважало, вела там активну політику українізації і могла в умовах кризи скористатися своїми правами і заявити про вихід зі складу СРСР.

Політика українізації на кінець 20-х років вийшла далеко за межі, які було встановлено більшовиками. Українська національна свідомість до того часу набула загрозливих для єдності СРСР масштабів, Україна намагалася проводити самостійну політику, в тому числі й у міжнародних відносинах. Один з лідерів ЦК КП(б)У Володимир Затонський стверджував, що найперша мета українізації — зміцнення

---

¹⁴ С. В. Кульчицький. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 264–265.

Української СРР як державного організму в рамках Союзу РСР¹⁵. Такий розвиток подій не міг влаштувати Сталіна та його прибічників. Якби процеси в Україні пішли у цьому напрямку, це вплинуло б на всі процеси в СРСР, оскільки Україна тоді була єдиною національною і державною одиницею, яка могла протистояти натиску Кремля. Тому Сталін пішов на війну з українським селом як соціальною опорою національного державного організму. Він вирішив завдати селу превентивного нищівного удару й ліквідувати загрозу для свого режиму. Як точно висловився Джеймс Мейс у 1982 році, *«Сталін бажав знищити український народ як політичний чинник і як соціальний організм»*¹⁶. Саме це було мотивом його злочину.

Кубань була другим, після України, і єдиним районом СРСР, де мешкало більше двох третин етнічних українців. Вона знаходилась під найбільшим впливом України (серед інших регіонів компактного проживання українців). Кубань була також осередком козацької вольниці, тому козаки були не меншими «улюбленцями» Сталіна, ніж українці. Вони були на вістрі репресій радянського режиму. Як і в Україні, тут був найбільший опір колективізації, тому Сталін не випадково вважав кубанських козаків серйозним джерелом загрози для своєї влади.

Умисел

Визначальним елементом для кваліфікації злочину геноциду відповідно до Конвенції про геноцид є наявність прямого умислу знищення членів відповідної групи в силу їх приналежності до неї. Дії, передбачені положеннями статті II Конвенції, чітко вимагають наявності певних суб'єктивних факторів, серед яких умисел, як необхідна складова злочину геноциду, є визначальним елементом кваліфікації злочину: *«дії, визначені у статті II, повинні бути вчинені з умислом знищити [захищену] групу цілком або її частину.»*¹⁷

---

¹⁵ Джеймс Мейс. Політичні причини Голодомору в Україні (1932–1933 рр.) ..Український історичний журнал, № 1, 1995. Доступно в Інтернеті за адресою: <http://maidan.org.ua/n/lib/1044901106>

¹⁶ Кульчицький С. В. Нищення для порядку. // Критика, № 3, 2008. — С. 15–17.

¹⁷ Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*); Summary of the Judgment of 26 February 2007, p. 9.

Чи мав Сталін намір організувати штучний голод? У відповіді на це питання погляди вчених розділилися. Одна група дослідників вважає, що масовий голод почали навмисно організовувати ще у 1930 року з метою зменшення життєздатності українського народу, перетворення його на рабів, які будуть покійно працювати в колгоспах і не зазіхатимуть на радянську владу. Друга група дослідників вважає, що політика Сталіна була злочинною, але пояснює виникнення голоду складною політичною ситуацією, бажанням модернізувати економіку, виплатою відсотків по зовнішніх кредитах. Ця група дослідників заперечує прямий умисел організації штучного голоду і не погоджується з кваліфікацією Голодомору 1932–1933 років як геноциду.

На нашу думку, сказати точно, чи мав Сталін заздалегідь розроблений план знищення частини українських селян через організацію штучного голоду, не можна. Тут доречно скористатися підходом дослідника голоду в СРСР Андреа Граціозі, який узагальнює різні пояснення причин Голодомору¹⁸. Тобто, він стверджує, що голод у третьому кварталі 1932 року був викликаний тими ж причинами, що й голод у першій половині 1931 року — невиконанням завищеного плану хлібозаготівель. А в жовтні 1932 р. Сталін прийняв рішення *використати* голод для знищення селян України і Кубані, які найбільше опиралися «новому кріпосному праву». Зокрема, усі дії компартійної верхівки СРСР, починаючи з жовтня 1932 р., свідчили про прямий умисел організації Голодомору і проведення політичних репресії проти тих, хто заважав цим планам.

Так, 22 жовтня 1932 р. Сталін надав комісіям Молотова і Кагановича надзвичайні повноваження щодо України і Кубані з метою виконання плану хлібозаготівель. Рішення, ухвалені партійними та радянськими органами за ініціативою цих комісій (пп. 16–22, 43–47), свідчать про намір позбавити селян розданого ним за виконану роботу хліба та вилучити інше продовольство (м'ясо, картоплю) через повальні обшуки і натуральні штрафи. Запроваджувалися жорстокі покарання селян та місцевих функціонерів («саботажників з партквитком в кишені»), які роздавали голодним селянам хліб за трудовні. Сотні їх були розстріляні, тисячі заарештовані і засуджені (п. 28).

---

¹⁸ Андреа Грациози. Советский голод и украинский Голодомор. Доступно в Інтернеті за адресою: <http://www.strana-oz.ru/?numid=34&article=1406>

Про намір знищити українську «фронду» і покласти на неї відповідальність за умисно організований голод, свідчать також плани ОДПУ та їхня реалізація. Наприкінці листопада 1932 р. Сталін відрядив до України особоуповноваженого ОДПУ Всеволода Балицького із завданням, викладеним в оперативному наказі по ДПУ УСРР № 1 від 5 грудня, де вказувалося, що в Україні існує *«організований саботаж хлібозаготівель та осінньої сівби, організовані масові крадіжки в колгоспах і радгоспах, терор щодо найбільш стійких і витриманих комуністів та активістів на селі, перекидання десятків петлюрівських емісарів, розповсюдження петлюрівських летючок.»* Із цього робився висновок про *«безумовне існування на Україні організованого контрреволюційного повстанського підпілля, яке пов'язане із закордоном та іноземними розвідками, головним чином польським генеральним штабом»*. Закінчувався наказ постановкою завдання: *«основне та головне завдання — нагальний прорив, викриття та розгром контрреволюційного повстанського підпілля, та завдання рішучого удару по всім контрреволюційним куркульсько-петлюрівським елементам, які активно протидіють і зривають основні заходи радянської влади та партії на селі»*¹⁹. У оперативному наказі № 2 від 13 лютого 1933 р. по ДПУ УСРР В. Балицький уже підбивав підсумки виконання наказу Сталіна: ударно-оперативна група № 2 *«викрила контрреволюційне повстанське підпілля на Україні, що охопило до 200 районів, близько 30 залізничних станцій і депо, ряд пунктів прикордонної смуги. В процесі ліквідації встановлений зв'язок з закордонними українськими націоналістичними центрами (УНР, «УВО», УНДО) і польським Головштабом»*.²⁰ Тобто, ОДПУ надавала готова стратегія викриття штучно організованих контрреволюційних організацій.

Усвідомлення Й. Сталіним, що «національна проблема, по своїй суті, це селянська проблема»²¹, штовхало його на вирішення національної проблеми разом із селянською. Так, почав виконуватися план

---

¹⁹ Шаповал Ю. І., Золотарьов В. А. Всеволод Балицький: Особа, час оточення. — К.: 2002. — С. 189.

²⁰ Розсекречена пам'ять. — С. 511–512.

²¹ «Крестьянство представляет основную армию национального движения... без крестьянской армии не бывает и на может быть мощного национального движения. Это именно и имеют ввиду, когда говорят, что национальный вопрос есть по сути дела вопрос крестьянский» 30 марта 1925 г. (И. Сталин. Вопросы ленинизма. Изд. 2-е, доп., М.-Л., 1930 (?) — С. 129).

знищення національної політичної еліти, представники якої були звинувачені у змові із саботажниками-селянами (див. лист Сталіна до Кагановича від 11 серпня 1932 р.). Зокрема, 14 та 15 грудня 1932 р. політбюро ЦК ВКП(б) схвалило дві таємні постанови (пп. 25, 26, 47, 48), які запроваджували особливу національну політику відносно українців (інших етнічних груп це не стосувалося). Згідно з цими постановами відповідальність за продовольчу кризу покладалася не тільки на селян, а й на українську політичну еліту.

20 грудня 1932 р. за пропозицією Кагановича політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення домогтися росту поставок зерна, для чого 29 грудня був даний наказ здати всі колгоспні фонди, в тому числі насінневі (п. 27). Це не можна кваліфікувати інакше, ніж умисне позбавлення селян останніх з належних їм запасів хліба.

1 січня 1933 р. було послано телеграму «вождя, вчителя і друга всіх селян» (п. 29), яка складалася з двох пунктів. Перший: ті, що добровільно здають державі «раніше розкрадений і прихований хліб», не репресуються. Другий: до тих, хто продовжує його приховувати, застосовуватимуться найсуворіші заходи покарання. Здавати вимагалось весь необлікований хліб. Якщо не здаси, — буде обшук. Знайдуть хліб — смертна кара або 10 років ув'язнення. Не знайдуть — заберуть у вигляді штрафу інше продовольство. Наслідком телеграми було поєднання обшуків з натуральним штрафуванням в єдину акцію. При цьому Сталін був поінформований про результати попередніх обшуків (п. 27) і знав: хліба у селян немає, план заготівель виконати неможливо. Це й був його «нищівний удар», який свідчить про умисел вилучити у селян продукти харчування з метою організації голоду.

Наявність умислу на знищення доводить також відмова від пропозицій міжнародної допомоги та продовження експорту збіжжя та відкладання запасів в зерносховища (цього хліба вистачило би, щоб рятувати голодуючих — див. п. 35), хоча керівництво СРСР було добре поінформоване про масштаби голоду. Ще одним свідченням умислу була та швидкість, з якою голод було припинено у другій половині 1933 року, після того, як «нищівний удар» було здійснено.²²

---

²² Ці два аргументи належать депутату ПАРЕ Полу Роуену (Об'єднане Королівство). Див. документ ПАРЕ 12181 від 9 березня 2010 р. «Пам'яті жертв Голодомору колишнього СРСР», п. 10; оригінал англійською за адресою: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12181.htm>

Директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 22 січня 1933 р. заборонила виїзд голодуючих в інші райони в пошуках хліба (пп. 32, 33), що також необхідно розглядати як умисні дії з наміром позбавити голодуючих останніх можливостей знайти продукти харчування для своїх родин.

У свою чергу, політичні репресії 1933 року (пп. 39, 40, 41) свідчили про намір знищити політичну та інтелектуальну еліту республіки.

В підсумку, намір знищити селян голодом демонструють слова другого секретаря ЦК КП(б)У Менделя Хатаєвича, виголошені ним у 1933 р.: «Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут хазяїн. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система буде існувати завжди. Ми виграли війну!»²³.

Суб'єкт вчинення злочину

Головним організатором та ідеологом геноциду був особисто Йосиф Сталін. Троє його підручних — Лазар Каганович, В'ячеслав Молотов і Павло Постишев — були безпосередніми організаторами голодомору в Україні і на Кубані. Його здійснював також партійно-державний апарат ВКП(б), КП(б)У і Північнокавказького крайкому ВКП(б) (Станіслав Косіор, Влас Чубар, Мендель Хатаєвич, Борис Шеболдаєв, Анастас Мікоян) та репресивно-каральні органи ОДПРУ та ДПУ УСРР (Всеволод Балицький, Генріх Ягода, Станіслав Реденс) і суди.

Безпосередніми виконавцями партійно-державних рішень щодо обшуків і вилучення хліба та іншого продовольства були тисячі місцевих активістів, членів комітетів незаможних селян.

Як це витікає з висновку Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди 1998 року — «*правопорушник вважається винним, оскільки він знав або мусив знати, що вчинені ним дії зруйнують, частково або повністю, групу*»²⁴ — Сталіна та його підручних слід вважати винними у геноциду. Вони знали про розміри врожаю, знали і розуміли наслідки вилучення продовольства і заборони виїзду селян з регіонів, охоплених голодом.

---

²³ Сергій Махун. Бійня на «літературному фронті» // Дзеркало тижня, № 45, 24–30 листопада 2007 р.

²⁴ Цит. за працею: Андрій Портнов. Концепції геноциду та етнічних чисток: західні наукові дискусії. // Україна модерна, ч. 2 (13), 2008. — С. 99

МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ ЯК ГЕНОЦИДУ

Ми довели, що голод в Україні 1932–1933 років має всі необхідні ознаки злочину проти людяності відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року і злочину геноциду згідно з Конвенцією «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» 1948 року. Встановлені об'єкт, суб'єкт, подія і склад злочину геноциду, його мотив та прямиий умисел. Але чи можна застосувати положення цих міжнародних договорів щодо подій в Україні 1932–1933 років і кваліфікувати згідно з цими договорами Голодомор 1932–1933 років як злочин проти людяності і злочин геноциду? Чи діє в даному випадку зворотна сила даних міжнародних договорів? Погляди правників розділилися. Існує дві аргументації, які призводять до взаємовиключних висновків, проте обидві виглядають несуперечливими.

Перша. Відповідно до частини 1 статті 7 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року: *«Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національними законами або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосовувалося на час вчинення кримінального правопорушення»*. Цей же фундаментальний принцип закріплений в першій частині статті 15 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. А другі частини цих же статей Конвенції і Пакту стверджують про можливість покарання за правопорушення, якщо на час його здійснення воно вважалось злочином «відповідно до загальних принципів права». Так, у другій частині статті 7 Конвенції 1950 року проголошується: *«Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями»*. З цього витікає можливість ретроспективної дії Конвенції про геноцид. Дійсно, сама Конвенція посилається на Резолюцію 96 (I) Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. «Злочин геноциду», в якій стверджується, що «геноцид, з точки зору міжнародного пра-

ва, є злочином, який засуджується цивілізованим світом»²⁵. Доказом можливості ретроспективної дії Конвенції є також рішення Верховного Суду Ізраїлю у справі Адольфа Ейхмана 1961–1962 рр. (це рішення є яскравим прикладом застосування зворотної сили закону²⁶) та Консультативний висновок Міжнародного суду ООН від 28 травня 1951 року «Застереження до Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього». Верховний Суд Ізраїлю, зазначивши, що відмінність геноциду від злочинів проти людяності лише у наявності специфічного умислу, підтвердив, що Резолюція 96 (I) та Конвенція 1948 р. не створюють нового злочину, а закріплюють існуючий. Міжнародний суд ООН також ясно висловився з цього приводу: «*Принципи, на яких ґрунтується Конвенція [1948 р.], є принципами, визнаними цивілізованими націями як обов'язкові для держав навіть за відсутності будь-яких конвенційних положень*»²⁷. Крім того, згідно з Конвенцією ООН про незастосування строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності 1968 р. злочин геноциду не має строку давності. Тобто строк давності, встановлений законом, не застосовується до судового переслідування та покарання за воєнні злочини та злочини проти людяності.

Друга аргументація заперечує можливість застосування Конвенції про геноцид щодо подій, які мало місце до набуття нею чинності. Взяті за Конвенцією ООН 1968 р. зобов'язання не застосовувати строків давності щодо злочинів проти людяності і, зокрема, геноциду, не свідчать про зворотню дію у часі Конвенції 1948 р., а застосування другої частини статті 7 Конвенції та другої частини статті 15 Пакту є неможливим, оскільки міжнародним співтовариством на той момент такі дії ще не було визнано злочином. Крім того, згідно із статтею 58 Конституції України «ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення». Кримінальний кодекс УСРР 1927 року не відносив геноцид до кримінально караних

---

²⁵ A/RES/96 (I).

²⁶ Ейхман був викрадений ізраїльськими спецслужбами в Аргентині й засуджений за ізраїльськими законами про злочини проти єврейського народу під час Другої світової війни. Захист Ейхмана заявив протест, заснований на твердженні, що відправлення правосуддя судом Ізраїлю відносно злочинів, зроблених за межами Ізраїлю й до утворення цієї держави, є порушенням міжнародного права. Верховний Суд апеляцію відхилив і залишив у силі рішення ізраїльського суду.

²⁷ CIJ, *Réserves a la Convention sur le Génocide*, Avis consultatif, CIJ Recueil 1951, p. 23.

діянь. Слова «геноцид» тоді не існувало, воно було запропоноване для вжитку автором Конвенції 1948 року Рафаїлом Лемкіним у 1944 році. Згідно з вимогою частини третьої статті 3 Кримінального кодексу України 2001 р. *«злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом»*. За частиною другою статті 4 КК України, яка регламентує чинність закону про кримінальну відповідальність у часі, злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння. Принцип заборони зворотної сили закону, який встановлює кримінальну відповідальність, є одним з фундаментальних принципів права. Цей принцип закріплений статтею 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, згідно з якою *«положення договору не є обов'язковими для учасника договору щодо будь-якої дії чи факту, які мали місце до дати набрання договором чинності для зазначеного учасника»* в тому випадку, *«якщо інший намір не впливає з договору або не встановлений в інший спосіб»*. Конвенція про геноцид 1948 року не містить положень щодо власної зворотної дії у часі, що не дає можливості застосувати її для визнання геноцидом дій, вчинених до набрання нею чинності. Отже, Конвенція 1948 року не може бути застосована для кваліфікації Голодомору 1932–1933 років як геноциду.

Можна зробити висновок, що питання про можливість ретроспективного застосування Конвенції про геноцид 1948 року залишається дискусійним²⁸. Проте, судовий процес у справі Ейхмана показує, як можна пояснити цей парадокс — наявність двох взаємовиключних аргументацій. Верховний суд Ізраїлю зазначив, що в тих країнах, де принцип заборони зворотної сили закону включений до конституції чи кримінального кодексу, ретроспективне застосування його неможливе. Але це стосується не всіх країн. Наприклад, в Об'єднаному Королівстві такої заборони немає. Суд вирішив, що в Ізраїлі сфера застосування цього принципу така ж сама, як і в Великобританії²⁹. Отже, якщо національна правова система дозволяє застосування зворотної сили закону, то ретроспективна дія Конвенції про геноцид може бути

---

²⁸ На нашу думку, ця дискусія є різновидом старого спору про пріоритетність природного та позитивного права.

²⁹ Мошенская Н. В. Проблема придания обратной силы Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказания за него от 9 декабря 1948 года. <http://www.genocide.ru/lib/moshenskaya/2-3.htm>

обґрунтована. На жаль, Конституція України в статті 58 жорстко закріплює принцип заборони зворотної сили закону, а її статті 9 та 151 презюмують відповідність міжнародних договорів Конституції. В тій частині, в якій вони Конституції не відповідають, вони не діють. Таким чином, українські суди на відміну від ізраїльських та британських кваліфікувати як геноцид злочин, який відбувся до набуття чинності Конвенції про геноцид, не зможуть. Отже, для правової кваліфікації Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду необхідно змінити статтю 58 Конституції України і викласти її в такій редакції:

1. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

2. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визналися законом як правопорушення.

3. Ця стаття не перешкоджає судовому розгляду і покаранню будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила злочин чи кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Проте, Конвенція завжди може бути використана для надання історичної оцінки певним подіям. Така оцінка була надана Верховною Радою України, яка, «визнаючи Голодомор 1932–1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього як цілеспрямований акт масового знищення людей», прийняла Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Статтею 1 цього Закону його було визнано геноцидом українського народу.

Голодомор 1932–1933 рр. був засуджений 64 країнами-членами ООН у спільній декларації від 7 листопада 2003 р., країнами-членами ОБСЄ у спільній декларації від 3 листопада 2007 року та ЮНЕСКО 1 листопада 2007 року у Резолюції щодо пам'яті жертв Голодомору в Україні в 1932–1933 роках.

Голодомор 1932–1933 років визнаний актом геноциду парламентами Австралії, Грузії, Еквадору, Естонії, Канади, Колумбії, Латвії, Литви, Мексики, Молдови, Парагваю, Перу, Польщі, Словаччини, Угорщини і Чеської Республіки.

3 липня 2008 року Парламентська Асамблея ОБСЄ прийняла резолюцію «Голодомор 1932–1933 років в Україні», в якій нагадала, що «правління тоталітарного сталінського режиму в колишньому СРСР суп-

роводжувалося жакливими порушеннями прав людини, внаслідок чого права на життя були позбавлені мільйони людей» та «віддала данину пам'яті невинним життям мільйонів українців, що загинули під час Голодомору 1932–1933 років внаслідок масового голоду, викликаного жорстокими навмисними діями та політикою тоталітарного сталінського режиму». Парламентаріям було запропоновано вжити заходів відносно визнання Голодомору.

21 листопада 2007 року Президент Європарламенту Ханс-Герт Поттерінг зробив заяву, присвячену Голодомору в Україні 1932–1933 років. Він закликав пам'ятати про Голодомор і нагадав, що голод, який призвів до загибелі від голоду 4–6 млн. українців, був цинічно і жорстко спланований сталінським режимом. «Сьогодні ми знаємо, що голод, відомий, як Голодомор, в дійсності був страшним злочином проти людяності», — зазначив Ханс-Герт Поттерінг.

Парламентська Асамблея Ради Європи включила до порядку денного розгляд доповіді з питання засудження Голодомору як злочину тоталітарного режиму в Україні та на інших територіях колишнього СРСР. Комітет з політичних питань ПАРЕ 26 червня 2008 року затвердив доповідача з цього питання — віце-президента ПАРЕ Олександра Біберая (Албанія). На підготовку доповіді відводиться два роки. Проте Олександр Біберай планує закінчити її значно раніше.³⁰

23 жовтня 2008 року Європейський Парламент ухвалив резолюцію щодо відзначення Голодомору 1932–1933 рр., якою визнав «Голодомор (штучний голод 1932–1933 років) жакливим злочином проти народу України та людяності» та рішуче засудив «ці дії, спрямовані проти українського селянства, які характеризувалися масовим знищенням і порушенням прав та свобод людини».

Вищенаведені факти свідчать про увагу світової спільноти до Голодомору 1932–1933 років і розуміння необхідності правової кваліфікації Голодомору як злочину проти людяності і злочину геноциду.

---

³⁰ Доповідь від Комітету з політичних питань ПАРЕ підготував Мевлют Чавушоглу (Туреччина), нинішній президент ПАРЕ (див.: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12173.htm>), від Комітету з правових питань та прав людини — Пол Роуен (Об'єднане Королівство), лінк див.:

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12181.htm>. 28.04.2010 ПАРЕ ухвалила Рзолюцію 1723 (2010): <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta10/eres1723.htm>

Переклади цих документів українською та російською мовами вміщено на сайті ХПГ <http://khpg.org>.

Для цього можна було б змінити Конвенцію про геноцид 1948 року, додавши положення про ретроспективну дію Конвенції щодо подій, які відбулися з початку ХХ сторіччя. Злочини тоталітарних режимів в ХХ сторіччі, насамперед, комуністичного режиму в СРСР, потребують правової оцінки, засудження і покарання. Є й інші причини для внесення змін до Конвенції. Її вузькі рамки не відповідають бурхливим подіям другої половини ХХ сторіччя. Нагадаємо, що підписання Конвенції в існуючому вигляді було компромісом західних держав з СРСР, представник якого наполягав на виключенні з переліку жертв «політичних груп». Майже одразу після ухвалення Конвенції науковці критикували її за це, а також за зосередженість на суто фізичному вимірі насильства.

Внутрішнє законодавство деяких країн пішло далі у визначенні геноциду. Так, кримінальний кодекс Франції 1991 року до груп, перерахованих у Конвенції, додає *«групу, визначену на підставі будь-якого іншого нормативного критерію»*³¹. У зв'язку з цим доречно згадати висловлювання автора Конвенції Рафаїла Лемкіна, який незадовго до її ухвалення зауважив, що *«взагалі кажучи, геноцид необов'язково означає негайне знищення цілої нації, виключно коли здійснені масові вбивства усіх представників народу. Цей термін скоріше позначає продуманий план різних дій, спрямованих на знищення суттєвих основ життя національних груп з метою зникнення цих груп як таких»*³².

Інший підхід до здійснення правової кваліфікації Голодомору 1932–1933 років полягає у заснуванні спеціального Міжнародного трибуналу для правової кваліфікації голоду 1931–1933 рр. як злочину тоталітарного режиму СРСР (за аналогією з Міжнародним Нюрнберзьким трибуналом 1945 року, Міжнародним трибуналом для колишньої Югославії 1993 року та Міжнародним трибуналом по Руанді 1994 року). Цей підхід видається більш реалістичним, ніж внесення змін до Конвенції 1948 року. Створення Міжнародного трибуналу для правової кваліфікації голоду 1931–1933 рр. як злочину комуністично-

---

³¹ Цит. за працею: Портнов А. Теорія геноциду перед викликом Голодомору // Критика, № 5, 2008. — С. 11–13.

³² Raphael Lemkin's Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation — Analysis of Government — Proposals for Redress, (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944), p. 79 — 95.

<http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm>

го режиму СРСР може бути ухвалене рішенням міждержавних організацій — ООН, Радою Європи, ОБСЄ.

Міжнародний трибунал, якби його було створено, мав би використати результати Комісії Конгресу США під керівництвом Джеймса Мейса із дослідження голоду 1932–1933 років в Україні, Міжнародної Комісії під керівництвом Джейкоба Сандберга з розслідування злочинів голоду 1932–1933 років на Україні, архівні документи та свідчення жертв та свідків Голодомору, зібрані за часи української незалежності.

Слід особливо підкреслити при цьому, що, хоча Російська Федерація є правонаступницею СРСР, Російська держава не є відповідальною за злочини тоталітарного комуністичного режиму СРСР. Вони не входять до переліку прав і обов'язків, які Російська Федерація унаслідувала від СРСР. Не можна вчинити позов про відшкодування збитків неіснуючій державі. Крім того, російський народ був жертвою цих злочинів поряд з українським, казахським та іншими народами та соціальними й політичними групами і має так само кваліфікувати голод, колективізацію, знищення цілих соціальних груп — дворянства, козацтва тощо, як й інші народи колишнього СРСР. Зло повинне бути назване і покаране.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Смерть близько 150 тисяч людей від голоду в Україні в період січня-жовтня 1932 р. сталася внаслідок злочину проти людяності, організованого партійно-радянським керівництвом СРСР. Цей висновок стосується всіх померлих від голоду на території СРСР в цей період.

2. Смерть мільйонів людей в Україні від голоду і політичних репресій в період від листопаду 1932 р. до серпня 1933 р. відповідає поняттю злочину геноциду, передбаченого Конвенцією ООН від 9 грудня 1948 року «Про попередження злочину геноциду та покарання за нього», передусім пункту «с» статті II *«навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її»*.

3. Смерть сотень тисяч людей на Кубані від голоду і політичних репресій в період від листопаду 1932 р. до серпня 1933 р. відповідає поняттю злочину геноциду, передбаченому Конвенцією ООН від 9 груд-

ня 1948 року в частині пункту «с» *«навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її»* та пункту «е» *«насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої»* статті II.

4. Голодомор став наслідком умисних системних дій тоталітарного радянського режиму, що знайшло історичне та документальне підтвердження, спрямованих на *«знищення українського народу як політичного фактора і як соціального організма»* (Джеймс Мейс).

5. Жахливі наслідки Голодомору 1932–1933 років потребують правової кваліфікації Голодомору як злочину тоталітарного комуністичного режиму СРСР.

6. Можливість застосування Конвенції ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» 1948 року для правової кваліфікації Голодомору 1932–1933 років в Україні як злочину геноциду доводиться одніми дослідниками і заперечується іншими. На думку автора, така кваліфікація буде коректною, якщо змінити статтю 58 Конституції України відповідно до статті 7 Європейської конвенції захисту прав людини та основоположних свобод 1950 року.

7. Для встановлення правової кваліфікації Голодомору як злочину пропонується також утворити Міжнародний трибунал для правової кваліфікації голоду 1931–1933 рр. як злочину тоталітарного режиму СРСР. Рішення про створення такого трибуналу могло би бути ухвалене міждержавними організаціями — ООН, Радою Європи, ОБСЄ.

Додаток

КОРОТКИЙ ОПИС ІСТОРИЧНИХ ФАКТІВ

1930–1933 РОКІВ

ВРОЖАЙ 1930 РОКУ

1. План хлібозаготівель на 1930 рік для України встановили в квітні 1930 р. у розмірі 440 млн. пудів (при тому, що очікування Укрзерноцентру на врожай склали 425–430 млн. пудів), а в вересні збільшили до 490 млн. пудів. У жовтні ЦК КП(б)У домігся зменшення плану до 472 млн. пудів. Але і цей план не можна було виконати, бо на селі вже не було резервів хліба. 27 січня 1931 р. політбюро ЦК ВКП(б) констатувало заборгованість в обсязі 34 млн. пудів. Сталін зменшив заборгованість до 25 млн. пудів і зобов'язав ЦК КП(б)У оголосити лютий місяцем ударних хлібозаготівель і виконати план³³.

2. Почали сіяти, а план минулого року все ще не вдавалося виконати. На початку травня В. Молотов повідомив, що план урожаю 1930 року повертається до попередньої цифри 490 млн. пудів («підхльостування»). Керівництво республіки було змушене почати знову заготівельну кампанію щодо минулорічного хлібу. Після вивезення всіх запасів Україна виконала попередній варіант плану, який у лютому 1931 р. здавався недосяжним. До 1 червня 1931 р. у селянському секторі (колгоспи та одноосібники) було зібрано 393 млн. пудів з урожаю 1930 року, а загалом по республіці — 477 млн. пудів. Це становило на 167 млн. пудів більше, ніж було зібрано в 1929 р.³⁴

---

³³ Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. — С. 394.

³⁴ С. В. Кульчицький. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. — Київ: Наш час, 2008. — С. 186.

ВРОЖАЙ 1931 РОКУ. ПЕРША ХВИЛЯ ГОЛОДУ

3. У плані заготівель на 1931 рік до України висунули ще більші вимоги. Селянському сектору встановили план у 434 млн. пудів, тобто на 41 млн. пудів більше від фактично зданого хліба в 1930 році. Загальний план заготівель визначався в 510 млн. пудів. На кінець 1931 року цей план був виконаний тільки на 79%.³⁵ До Харкова був відряджений В. Молотов для посилення хлібозаготівель. Як показують звіти партійних керівників, «посилення» згідно з директивами В. Молотова і постановою ЦК КП(б)У від 29 грудня 1931 р. вилилося в обшуки місцевим активом з метою вилучення «розбазареного, розкраденого в колгоспах хліба». До виконання плану колгоспники не могли отримувати хліб на трудодні, тому хліб, знайдений у селян, апіорі вважався розбазареним або розкраденим.³⁶ Але хліб вилучали незалежно від того, чи виконали колгоспи свої зобов'язання перед державою. Проте план заготівель виконати було все одне неможливо. Станом на 25 червня 1932 року план було виконано тільки на 86,3%.³⁷

4. Внаслідок вилучення хлібу в першій половині 1932 року почалося голодування, яке в деяких районах переросло в справжній голод. Подібна картина спостерігалася й в інших хлібовиробних регіонах СРСР, але в Україні голод був більш масовим, оскільки вона, маючи завищений план, гірше його виконувала, тому і тиск був значно сильнішим. Голод забрав життя 144 тисяч людей³⁸. Більший масштаб він мав у 1931–1932 рр. тільки у Казахстані — там від голоду загинули сотні тисяч людей.

5. Велика кількість селян у пошуках продовольства покинули свої села. Станом на середину липня 1932 р. за даними ОДПУ з окремих сільських районів України виїхало до половини населення. 21 район покинуло 116 тис. селян³⁹. Якщо екстраполювати цю цифру на загальну кількість районів — 484 — то отримаємо орієнтовну чисельність біженців від голоду — близько 2 млн. 700 тис. селян. Така міграція населення викликала роздратування у партійних лідерів СРСР, але в той

³⁵ Трагедия советской деревни... — Т. 3. — С. 227.

³⁶ Трагедия советской деревни... — Т. 3. — С. 239–240.

³⁷ С. В. Кульчицкий. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 195.

³⁸ Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. — С. 503.

³⁹ Трагедия советской деревни... — Т. 3. — С. 420.

час вони ще не перешкоджали масовим виїздам для придбання продуктів харчування.

6. Наведемо свідчення про стан голодуючого села. У квітні 1932 р. до Зінов'євського району (нині Кіровоградська область) приїхав заступник наркома землеробства СРСР А. Гриневич з метою ознайомлення на місці с ходом сівби. У доповідній записці наркому Я. Яковлеву він повідомляв, що район колективізований на 98%, з 1 січня його покинуло 28,3 тис. селян, в тому числі всі кваліфіковані трактористи (загальне населення району — близько 100 тис. осіб). Ті, хто залишився, — здебільшого голодують, хліб у колгоспників вичерпався ще в березні, є випадки опухання від голоду. В районі організовано кілька десятків харчувальних пунктів для дітей колгоспників. Ті, хто працює в полі, мають державну допомогу у вигляді 200 г хліба щоденно, трактористи — 400 г. Запас продовольства для надання харчової допомоги населенню в районних організаціях вичерпується 5 травня. Продуктивні сили району підірвані настільки, що він не впорається із жнивими без допомоги фуражем для худоби і продовольством для колгоспників, без закупівлі додаткової тягової сили, без поставки тракторів і вантажних автомашин⁴⁰.

7. Турбуючись про долю врожаю 1932 р., держава почала надавати допомогу голодуючому внаслідок її політики селу у вигляді насіння, фуражного і продовольчого зерна. 6 березня 1932 р. була припинена хлібозаготівельна кампанія. В кінці квітня повернули з портів 15 тис. т кукурудзи і 2 тис. т пшениці, які вже мали експортувати. В Китаї, Персії та Канаді для потреб Комітету заготівель було закуплено 9,5 млн. пудів зерна.⁴¹ Наприкінці травня 1932 р. голодуючі почали одержувати сушену рибу, крупи, тюльку та інші продукти. Проте Сталін вважав, що «Україні дали більше, ніж належить» (з листа Л. Кагановичу від 15 червня)⁴². 20 червня 1932 р. було прийняте рішення політбюро ЦК ВКП(б) про припинення завозу хлібу в Україну⁴³.

8. Роздратована реакція Сталіна і рішення політбюро ЦК ВКП(б) від 20 червня суперечили висновкам, які містилися в листах Г. Петровського і В. Чубаря Молотову і Сталіну про їхні враження від поїзд-

⁴⁰ С. В. Кульчицький. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 200.

⁴¹ Трагедия советской деревни... — Т. 3. — С. 362–363, 365.

⁴² Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 206.

⁴³ Там само. — С. 213.

ки по районах республіки. Обидва листи надійшли в Кремль з однаковою датою — 10 червня.⁴⁴ Григорій Петровський писав, що ЦК КП(б)У винен у тому, що беззастережно погодився на нереальний для республіки план заготівель у 510 млн. пудів зернових. Його реалізація мала наслідком голодування, і багато сіл охоплено голодом досі. Петровський попереджав, що до нового врожаю залишається місяць або півтора, і за цей час голод посилюватиметься, якщо держава не надасть селу додаткову продовольчу допомогу. Влас Чубар у своєму листі вказував, що на початок червня щонайменше 100 районів потребують проддопомоги (замість 61 на початок травня). Через тяжке становище цих районів посівна кампанія виконувалася незадовільно. Чубар просив про надання республіці допомоги в обсязі не менш 1 млн. пудів продовольчих культур. Він пропонував відмовитися від кількісного збільшення завдань і ґрунтуватися на якісних показниках.

9. Сталін відреагував на листи Чубаря й Петровського в листі Кагановичу від 15 червня таким чином: «Перший розводить «самокритику» — щоби одержати з Москви нові мільйони пудів хліба, другий зображає святенника, який віддав себе в жертву «директиві ЦК ВКП», — щоб добитися скорочення плану заготівель. Неприйнятним є ані перше, ані друге»⁴⁵. Українське село у 1932 р. знову чекали нереальний план і нові хвилі голоду.

ВРОЖАЙ 1932 РОКУ. ДРУГА ХВИЛЯ ГОЛОДУ

10. Новий план хлібозаготівель з урожаю 1932 р. для України затвердили 6 липня на III Всеукраїнській партійній конференції у розмірі 356 млн. пудів, на 40 млн. пудів менше, ніж з урожаю 1931 р. Проте й цей план був завеликим для знесиленого сільського господарства республіки. Політбюро ЦК КП(б)У напередодні конференції висунуло вимогу Молотову і Кагановичу, яких Сталін відрядив до Харкова, зменшити план. Проте дарма українські комуністи намагалися на конференції вплинути на Молотова і Кагановича. Хоча Микола Скрипник прямо говорив, що в селах України вже забрано все, що тільки можна забрати, Молотов і Каганович заявили, що «ніяких поступок чи вагань

---

⁴⁴ Там само. — С. 205.

⁴⁵ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 206.

у виконанні завдань, поставлених партією і радянським урядом перед Україною, не буде»,⁴⁶ а партійні сили мусять мобілізуватися для боротьби з втратами та розбазарюванням хліба⁴⁷. Врешті решт українське партійне керівництво здалося, план був затверджений.

11. У липні 1932 р. було заготовлено 2 млн. пудів хліба з нового врожаю (у липні 1931 року — 16,4 млн. пудів). Керівництво ВКП(б) було переконано, що селяни розкрадають хліб. Тому за ініціативою Сталіна 7 серпня 1932 року ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперативів та зміцнення соціалістичної власності», яка отримала народну назву «закону про 5 колосків». За розкрадання колгоспного і кооперативного майна запроваджувався розстріл із конфіскацією всього майна. За «пом'якшуючих обставин» розстріл замінювався на термін не нижче 10 років.

12. Після публікації цієї постанови редакція «Правди» разом з українським компартійно-місцевим апаратом організувала грандіозний двотижневий рейд, спрямований на боротьбу з крадіжками зерна, в якому взяли участь 100 тис. «ударників преси». Вони шукали «підземне пшеничне місто», але безрезультатно⁴⁸. Сталін зрозумів, що примусив українське керівництво взяти до виконання явно нереальний план хлібозаготівель. 24 липня у листі до Кагановича і Молотова він писав, що настанова на безумовне виконання плану правильна, але доведеться зробити виняток для «особливо постраждалих районів України». Але оголошувати про зниження плану він волів пізніше, «щоб сівба озимини пройшла більш жваво»⁴⁹. А селяни не бажали працювати в колгоспах, справедливо вважаючи, що вони знову нічого не отримають за трудовні.

13. У третьому кварталі 1932 року українське село продовжувало голодувати. Про це свідчить, зокрема, статистика смертності, зафіксована місцевими ЗАГСами. За період від березня до червня вони зафіксували 195 411 померлих, а за липень-жовтень — 191 105 померлих⁵⁰. Щоб врятуватися від голоду, колгоспники йшли на такі заходи,

---

⁴⁶ «Правда», 14 липня 1932 р.

⁴⁷ Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. — С. 205.

⁴⁸ Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому». — С. 212.

⁴⁹ Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. — С. 241–242.

⁵⁰ Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 399.

як розкриття мишачих нор. Так, селяни в колгоспі «Перемога» Барвінківського району Харківської області ціною надлюдської праці розкрили мишачі нори на площі 120 га. Завдяки цьому вони отримали 17 центнерів доброякісного зерна, в кожній норі було від 2 до 6 кг пшениці⁵¹.

14. Серпнева «атака» на українське село дала державі 47 млн. пудів хліба, у вересні вичавили ще 59 млн. Станом на 5 жовтня з 23 270 колгоспів лише 1403 виконали план хлібозаготівель. Після кадрової перестановки в українському місцевому керівництві і пленуму ЦК КП(б)У 12 жовтня 1932 р. уся республіканська партійна організація була мобілізована на збір врожаю. Проте станом на 25 жовтня річний план хлібозаготівель був виконаний лише на 39%⁵².

15. Не бажаючи визнати крах політики «першої заповіді» і «підхльостування», Сталін усю відповідальність за провал хлібозаготівель поклав на селян. Він вважав, що за умов застосування сили врожай можна зібрати. Для цього він вирішив відрядити до основних хлібовиробних регіонів країни спеціальні комісії з надзвичайними повноваженнями. 22 жовтня 1932 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення відрядити до УСРР на дві декади комісію Молотова, до Північнокавказького краю — комісію Кагановича. Наприкінці жовтня комісії виїхали до місця призначення.

ДІЇ КОМІСІЇ МОЛОТОВА

16. 29 жовтня 1932 р. на засіданні політбюро ЦК КП(б)У спільно з першими секретарями обкомів партії комісія повідомила про згоду Кремля на зменшення плану. 30 жовтня було прийнято остаточне планове завдання по областях, секторах і зернових культурах. УСРР мала дати 282 млн. пудів зерна: колгоспи — 224,1 млн., одноосібники — 36,9 млн., радгоспи — 21 млн. пудів. Водночас Молотов домігся прийняття директиви ЦК КП(б)У щодо посилення допомоги органами юстиції хлібозаготівлям. Суди зобов'язували розглядати цю категорію справ поза чергою і на виїзних сесіях із застосуванням суворох репресій⁵³.

⁵¹ Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду. — К.: 1989. — С. 32.

⁵² Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 356.

⁵³ Трагедия советской деревни. — Т. 3. — С. 528–529.

17. 5 листопада Хатаєвич і Молотов надіслали секретарям обкомів КП(б)У телеграму такого змісту: *«У повідомленнях обласних органів ОДПУ є багато відомостей про розкрадання, злочинне розбазарювання і приховування колгоспного хліба за участю і під керівництвом правлінь колгоспів, і в тому числі деяких правлінцив-комуністів, які являють собою насправді куркульську агентуру, що розкладає колгоспи. Незважаючи на це, Центральному Комітету КП(б)У невідомо, що роблять обкоми для боротьби з цими явищами. Відзначаючи неприпустиму бездіяльність судів і прокуратури і пасивність преси щодо відповідних конкретних фактів, ЦК КП(б)У категорично вимагає від обкомів негайних і рішучих заходів боротьби з цими явищами з обов'язковим і швидким проведенням судових репресій та нещадної розправи зі злочинними елементами у правліннях колгоспів на основі відомого декрету про охорону суспільної власності, з висвітленням цих фактів у пресі, винесенням рішень колгоспних зборів, що засуджують ці факти»⁵⁴.*

18. 18 листопада 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У і 20 листопада РНК УСРР прийняли постанови з однаковою назвою «Про заходи до посилення хлібозаготівель», які підготувала комісія Молотова. Цими постановами ставилася вимога виконати план хлібозаготівель до 1 січня 1933 р. і створити насінневі фонди до 15 січня 1933 р. Заборонялося витратити натуральні фонди, утворені в колгоспах, які не розраховувалися з державою. Райвиконкоми зобов'язувалися негайно перевірити ці фонди і призначити в артілях відповідальних за їхнє зберігання. Райвиконкомам було надане право зараховувати до фонду хлібозаготівель всі натуральні фонди колгоспів. Колгоспи-боржники, які видавали аванси за відпрацьовані трудовні або для громадського харчування понад встановленої норми (15% від фактичного обмолоту), повинні були негайно організувати повернення «незаконно розданого хліба» з тим, щоб спрямувати його на виконання плану. Райвиконкомам доручалося організувати вилучення у колгоспів, одноосібників та робітників радгоспів хліба, розкраденого під час косовиці, обмолоту і перевезення. З метою придушення саботажу в управлінських ланках ставилася вимога притягати до суду бухгалтерів, рахівників, комірників, завгоспів тощо, які приховали хліб від обліку (на підставі постанови від 7 серпня 1932 р.) як розкрадачів державного та громадського майна⁵⁵.

⁵⁴ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 371–372.

⁵⁵ Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. — С. 548–549.

19. У п. 9 Постанови РНК УСРР від 20 листопада вказувалося: «До колгоспів, що припустили розкрадання колгоспного хліба і злісно зривають план хлібозаготівель, застосувати натуральні штрафи порядком додаткового завдання з м'ясозаготівель у розмірі 15-місячної норми здавання даним колгоспом м'яса як усуспільненої худоби, так і худоби колгоспників»⁵⁶. Партійна постанова дублювала цей пункт, додаючи до нього ще й таке: «У колгоспах, які незадовільно виконують план хлібозаготівель, стосовно колгоспників, що мають посіви зерна на присадибних землях, повністю зарахувати все одержане ними з присадибних ділянок зерно в залік натуральної видачі на трудовні з вилученням надлишку виданого хліба на виконання плану хлібозаготівель»⁵⁷. Партійна постанова включала ще один пункт, якого не було в постанові урядовій: одноосібників, які не виконували хлібоздачу, дозволялося штрафувати встановленням додаткових завдань не тільки з м'ясозаготівель у розмірі 15-місячної норми, а й із картоплі (в розмірі річної норми здавання)⁵⁸.

20. При цьому партійна постанова наголошувала на тому, що хліб є і що виконанню плану заважають шкідники-комуністи і колишні петлюрівці: «Оскільки у низці сільпарторганізацій, особливо в період хлібозаготівель, виявилася змичка цілих груп комуністів й окремих керівників партійних осередків з куркульством, петлюрівщиною і т.п., що на ділі перетворює такого роду комуністів й парторганізацій в агентуру класового ворога і є наглядним доказом повного відриву цих осередків й комуністів від бідняцько-середняцьких колгоспних мас, ЦК й ЦКК КП(б)У постановляє негайно провести чистку низки сільських парторганізацій, які явно саботують виконання плану хлібозаготівель і підривають довіру до партії в рядах трудящих»⁵⁹.

21. 21 листопада Молотов, Чубар, Строганов і Калманович звернулися до Сталіна з проханням надати ЦК КП(б)У в особі спецкомісії (генеральний секретар ЦК, голова ДПУ УСРР і представник Центральної контрольної комісії) на період хлібозаготівель право остаточного вирішення питань про застосування смертної кари. Спецкомісія ЦК КП(б)У мала раз на декаду звітувати перед ЦК ВКП(б) про рішення в таких справах⁶⁰.

⁵⁶ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 400.

⁵⁷ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 391.

⁵⁸ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 393.

⁵⁹ Там само. — С. 392–393.

⁶⁰ Трагедия советской деревни. — Т. 3. — С. 548.

22. Подібні комісії на обласному рівні у складі першого секретаря обкому, обл. КК, начальника обласного відділення ДПУ та обласного прокурора для прискорення репресій було створено відповідно до постанови політбюро ЦК КП(б)У від 5 грудня 1932 р. Суди мали розглядати справи не довше 4-5 діб під безпосереднім керівництвом і наглядом комісії⁶¹. Аналогічні «трійки» та ОСО були створені в обласних відділеннях ДПУ (наказ ДПУ УСРР від 11 грудня 1932 р.)⁶²

Голодомор 1932–1933 рр. в Україні

23. Для того, щоб змусити селян віддати хліб, партійна верхівка застосувала показове покарання: села, які тривалий час не могли розрахуватися з державою, — ставили на так звану «чорну дошку». Вперше цей вираз вжито в щоденнику Кагановича під час його поїздки на Кубань: йшлося про закриття всіх державних та кооперативних магазинів з вилученням усіх запасів, повну заборону торгівлі, колгоспної або приватної, «чистку» від контрреволюційних і куркульських елементів та заборону виїзду з села⁶³. В Україні підтримали ідею і вже 6 грудня 1932 р. постановою ВУЦВК і РНК УСРР поставили на «чорну дошку» шість сіл, місцеві органи влади — до 400 сел.

24. Незважаючи на надзвичайні заходи, темпи хлібозаготівель знижувалися. Як писав С. Косіор Сталіну 8 грудня 1932 р., обмолот скирт майже всюди закінчився, і тому українська парторганізація повинна перебудуватися «на виявлення прихованого, неправильно виданого і розкраденого хліба»⁶⁴. Відібрати у колгоспників та одноосібників хліб можна було обшуками і репресіями. Косіор вважав найкращим засобом репресії у вигляді «натурштрафів» («за корову і свиню тепер колгоспник і навіть одноосібник міцно тримаються») і позбавлення присадибної землі⁶⁵.

25. Невдоволений діями українських і кубанських керівників, Сталін піддав їх різкій критиці на засіданні політбюро ЦК 10 грудня 1932 р. 14 грудня опитуванням була прийнята таємна постанова

⁶¹ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 443.

⁶² Там само. — С. 472.

⁶³ Командири великого голоду. — С. 260.

⁶⁴ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. — С. 282.

⁶⁵ Там само. — С. 284, 286.

ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області», якою термін виконання плану хлібозаготівель в Україні було перенесено на кінець січня, а на Північному Кавказі — на 10–15 січня. В постанові стверджувалося, що внаслідок слабкої роботи партійного керівництва колишні куркулі, офіцери і петлюрівці просочилися в керівництво колгоспів, де вони намагаються організувати *«контрреволюційний рух, саботаж хлібозаготівель, саботаж сівби»*. ЦК ВКП(б) та РНК СРСР зобов'язали *«рішуче викоренити ці контрреволюційні елементи шляхом арештів, вміщення в концтабір на тривалий термін, не зупиняючись перед застосуванням вищої міри покарання відносно найбільш злісних з них»*. Постанова вказувала, що *«найлютішими ворогами партії, робочого класу та колгоспного селянства є саботажники хлібозаготівель з партквитком в кишені»* і зобов'язала *«застосовувати суворі репресії, засудження на 5–10 р. ув'язнення до концтабору, а за певних умов — розстріл»*⁶⁶.

26. Постанова ЦК від 14 грудня 1932 р. різко критикувала «українізацію». Стверджувалося, що вона *проводилася «механічно, без врахування конкретних особливостей кожного району, без ретельного добору більшовицьких українських кадрів, що полегшило буржуазно-націоналістичним елементам, петлюрівцям та іншим створення своїх легальних прикриттів, своїх контрреволюційних осередків й організацій»*. ЦК КП(б)У та РНК пропонувалося *«звернути серйозну увагу на правильне проведення українізації... вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних та радянських організацій, ретельно добирати і виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечити систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації»*⁶⁷. Постанова містила вказівку припинити українізацію на Північному Кавказі (детальніше див. пункти 46, 47, 48 нижче), а 15 грудня 1932 р. на адресу ЦК республіканських компартій, крайкомів і обкомів, голів раднаркомів, край- та облвиконкомів надійшла телеграма за підписом Сталіна та Молотова, яка переказувала ще одну таємну постанову ЦК від 15 грудня. Наказувалося негайно припинити українізацію в усіх місцях компактного проживання українців на всій території СРСР. Окрім Північного Кавказу (3.106 млн. українців) це були такі регіони,

⁶⁶ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 476.

⁶⁷ Там само. — С. 477.

як Курська (1,3 млн.) та Воронежська обл. (1 млн.), Далекий Схід, Сибір, Туркестан (по 600 тис.).

27. Не сподіваючись на українських керівників, Сталін відрядив 18 грудня 1932 р. на Україну Л. Кагановича і П. Постишева з особливими повноваженнями для вжиття «усіх необхідних заходів організаційного та адміністративного порядку для виконання плану хлібозаготівель». Заступник голови ОДПУ СРСР В. Балицький був відряджений на Україну ще в кінці листопада 1932 р. 20 грудня 1932 р. під час засідання політбюро ЦК КП(б)У В. Балицький вказав, що з початку грудня через повальні обшуки виявлено 7 тис. ям і 100 прихованих амбарів, у яких знайдено 700 тис. пудів зерна⁶⁸, звідки випливало, що виконати план такими заходами не вдасться. Проте, Каганович вважав, що необхідно виявити в Україні «підземне пшеничне місто». 29 грудня він примусив ЦК КП(б)У прийняти рішення про вилучення всіх колгоспних фондів, включаючи насінневі. У свою чергу, Чубар вважав недоліком хлібозаготівель те, що не стягують штрафи натурою⁶⁹.

28. На засіданні політбюро Балицький поінформував, що з середини липня до середини листопада 1932 р. за «хлібними» справами було заарештовано 11 тис. осіб, а з 15 листопада по 15 грудня — 16 тис. осіб, серед яких було 409 голів колгоспів і 107 голів райвиконкомів. «Трійка» винесла 108 смертних вироків, ще 100 справ перебуває на розгляді⁷⁰.

29. 1 січня 1933 року керівники УСРР одержали за підписом Сталіна таку телеграму.

«Повідомляється постанова ЦК від 1 січня 1933 р.: «Запропонувати ЦК КП(б)У і РНК УССР широко сповістити через сільради, колгоспи, колгоспників і трудящих одноосібників, що:

- а) ті з них, що добровільно здають державі раніше розкрадений і прихований від обліку хліб, не будуть підлягати репресіям;*
- б) до колгоспників, колгоспів та одноосібників, які вперто продовжують приховувати розкрадений і прихований від обліку хліб, будуть застосовуватися найсуворіші заходи покарання, передбачені постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. (про охорону*

---

⁶⁸ Командири великого голоду. — С. 316.

⁶⁹ Там само. — С. 317.

⁷⁰ Там само. — С. 316.

майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення суспільної соціалістичної власності).»⁷¹

30. Телеграма примушувала селян здавати весь наявний хліб, а якщо вони цього не зроблять, їх очікують повальні обшуки з метою знайти «розкрадений та схований від обліку хліб». Якщо хліб знайдуть — покаранням за «законом про 5 колосків» буде смертна кара або не менше, як 10 років позбавлення волі, а якщо не знайдуть — натуральний штраф, тобто вилучення м'яса, в тому числі «живою» вагою, та картоплі.

31. На сьогоднішній день зібрані усні свідчення тих, хто вижив, багато з таких свідчень надруковано. Такі свідчення збігаються у фактах. Після телеграми вождя обшуки та вилучення хліба поєдналися в єдину репресивну акцію. Організовані бригади активістів вилучали у колгоспників та одноосібників не тільки хліб, м'ясо і картоплю, а й всі продукти харчування, які були — капусту, квашені буряки, жменю пшона — геть усе, а якщо знаходили вже приготовлену їжу — її знищували. Таким чином активісти самі рятувалися від голоду — частка знайденого залишалася їм. Тритомник Oral History Project on the Ukrainian Famine обсягом в 1734 стор., виданий Комісією Конгресу США із дослідження голоду 1932–1933 років в Україні під керівництвом Джеймса Мейса, переповнений подібними свідченнями з усіх регіонів країни.

32. Як і в 1932 році селяни намагалися виїхати в інші регіони СРСР, щоб здобути продукти харчування. Проте радянська держава організувала справжню блокаду, щоб перешкодити їм виїхати з України. 22 січня 1933 р. вийшла директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про попередження масових виїздів голодуючих селян України та Кубані за продуктами. Вона була складена особисто Сталінім. Наступного дня вийшов ідентичний директивний лист ЦК КП(б)У та Раднаркому УСРР за підписом Хатаєвича і Чубаря всім обкомам партії та облвиконкомам, в якому наголошувалося на неприпустимості масових виїздів колгоспників та одноосібників за межі України:

«За прикладом минулого року з деяких районів України почалися масові виїзди селян до Московської, Західної областей, ЦЧО, Білорусі «за хлібом». Мають місце випадки, коли села залишають майже всі одноосібники і частина колгоспників. Поза всяким сумнівом, подібні масові виїзди ор-

⁷¹ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 569.

ганізуються ворогами Радянської влади, есерами та агентами Польщі з метою агітації «через селян» в північних районах СРСР проти колгоспів, проти Радянської влади. В минулому році партійні, радянські та чекістські органи України прогавили цю контрреволюційну витівку ворогів Радянської влади. В цьому році повторення цієї помилки не повинно бути. ЦК КП(б)У і РНК УСРР пропонують:

1. негайно вжити в кожному районі рішучих заходів щодо недопущення масового виїзду одноосібників та колгоспників, виходячи з розісланої по лінії ДПУ директиви Балицького.

2. Перевірити роботу усіляких вербувальників робочої сили на вивізі за межі України, взяти її під суворий контроль з відстороненням від цієї роботи та усуненням усіх підозрілих контрреволюційних елементів.

3. Розвернути широку роз'яснювальну роботу серед колгоспників та одноосібників проти самовільних виїздів із залишенням хазяйства і застерегти їх, що у випадку виїзду в інші райони вони будуть там заарештовані.

4. Вжити заходів до припинення продажу квитків за межі України селянам, які не мають посвідчень РВК про право виїзду або промислових та будівельних, державних організацій про те, що вони завербовані на ті чи інші роботи за межі України. Відповідні вказівки дані по лінії Уп НКІШ та транспортного ДПУ.

5. Повідомте не пізніше 6 години вечора 24 січня коротко про фактичний стан із масовим виїздом селян у вашій області.»⁷²

33. На залізничних вокзалах створювалися оперативні заслони, оперманеврені групи і фільтраційні пункти. Чекісти, міліція і місцеві активісти контролювали ґрунтові шляхи. За даними ОДПУ упродовж 50 днів після появи директиви було затримано 219,5 тис селян, зокрема в УСРР — 38 тис., на Північному Кавказі — 47 тис., в ЦЧО — 44 тис., в Західній обл. — 5 тис., на залізницях — 65 тис. селян. З числа затриманих 186.5 тис. осіб було відправлено додому під конвоєм, майже 3 тис. засуджено, а решта чекали суду або перебували під слідством у фільтраційних таборах⁷³.

34. Українські селяни, замучені безперервними обшуками, вилученням продуктів харчування, блокадою, масово голодували. Як свідчать ті, хто вижив, починаючи з лютого 1933 р. голод став жахливим.

⁷² Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 617.

⁷³ Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 310.

Якщо до січня вмирили десятками тисяч, то з лютого по травень — мільйонами. За довідкою ДПУ УСРР, за весь період з 1 грудня 1932 р. по 25 січня 1933 р. було виявлено 14 956 ям, 621 «чорна комора» і 1359 інших таємних сховищ, з яких вилучено 1718,5 тис. пудів хліба⁷⁴.

35. 5 лютого постановою ЦК ВКП(б) заготовлі з урожаю 1932 року завершилися. УСРР в цілому виконала двічі знижений план на 83,5%. Загалом було заготовлено 4171,4 тис. т. зерна проти 7047,1 тис. т зерна з урожаю 1931 р. До 1 листопада було здано 136,1 млн. пудів, за листопад-січень 1933 р. — ще 87 млн. пудів зерна.

Як пише відомий німецький історик Герхард Зімон⁷⁵, *«Большевицьке керівництво заперечувало наявність голоду, і відкидало можливість проведення заходів допомоги як всередині країни, так і ззовні. Коли вісті про голод все-таки просочилися до Західної Європи і Північної Америки, то радянська дипломатія і пропаганда отримали вказівку подавати це як антирадянські наклепи, і відкидати будь-які пропозиції з підтримки голодних радянських сіл.*

Водночас не припинявся експорт збіжжя з Радянського Союзу, хоча й у дещо зменшених обсягах. 1931-го року Радянський Союз експортував 5,2 мільйонів тонн зерна, а в голодному 1933-му році — 1,7 мільйонів тонн. За вторговані гроші радянська влада купувала на Заході машини та інше промислове обладнання. Крім того, в голодних 1932-му і 1933-му роках державні зернові запаси відвозилися у сховища, хоча і в менших обсягах.

За підрахунками від Майкла Ілмена (Michael Ellman) з Амстердамської економічної школи, одного з провідних експертів Великого Голодомору, лише експортованого збіжжя вистачило б на те, щоб упродовж року прогодувати 1,5 мільйона осіб. Якби сталінське керівництво дозволило провести національні і міжнародні допоміжні заходи й припинило б зерновий експорт, то без проблем можна було б прогодувати все населення країни, попри погані врожаї, «якщо б забезпечення всього населення харчами була б найвищим пріоритетом для Сталіна». Але це не було його метою.»

36. У кінці січня 1932 р. в Україну знову був посланий П. Постишев для підготовки весняної сівби, що на тлі масового голоду та відсут-

---

⁷⁴ Там само. — С. 299.

⁷⁵ Gerhard Simon. Die Große Hungersnot (Holodomor) in der Ukraine als Völkermord. Tatsachen und Kontroversen, the journal Europäische Rundschau, 1/2008, p. 83–90.

ності насіння було проблематичним. Ще 23 вересня 1932 р. за ініціативою Сталіна ЦК ВКП(б) та РНК СРСР ухвалив постанову, згідно з якою відхилялися всі пропозиції надати насінню позиčku, а радгоспи і колгоспи попереджалися, що вона не буде надаватися ані для озимого, ані для ярового посіву⁷⁶. Тому Постишев 4 лютого заявив, що насіння буде збиратися методами хлібозаготівель. Оскільки у голодних селян хліба не було, партійні керівники встановили нагороду за донос: кожний, хто вказував, де сусід ховає зерно, одержував від 10 до 15% виявленого зерна в якості премії. 17 лютого 1933 р. ці «заходи» були затверджені урядовою постановою⁷⁷.

37. У лютому керівництво республіки розпочало допомогу голодуючим, щоб забезпечити сівбу. 19 лютого 1933 р. Постишев отримав згоду Сталіна на розблокування державних запасів хліба обсягом 3 млн. пудів для продовольчої допомоги селянам. Проте масштаби голоду збільшувалися з кожним днем. Тому Постишев вирішив, що не варто годувати непрацюючих. У постанові ЦК КП(б)У від 31 березня 1933 року про хід підготовки до весняної сівби передбачалося: *«Запропонувати Київському обкому здійснити наступні заходи у справі організації продовольчої допомоги нужденним колгоспникам та одноосібникам: ... б) розділити всіх госпіталізованих на хворих та одужуючих, значно поліпшити харчування останніх із тим, щоб якомога швидше випустити їх на роботу»*⁷⁸. Селян поділили на тих, хто міг заробляти трудовні, і знесилених голодом, хто не міг працювати. Перші виживали, другі — гинули. Такою була «благодійна» державна допомога.

38. Смертність у першій половині 1933 р. зростала щомісяця. І хоча робота ЗАГСів в цей час була частково паралізована, з березня по серпень 1933 р. вони зареєстрували сотні тисяч померлих⁷⁹. Загалом у 1933 році ЗАГСи зареєстрували в сільській місцевості 1678 тис. смертних випадків, 1552 тис серед померлих становили українці. Ця статистика, однак, залишається неповною.⁸⁰

39. На тлі масового голоду на селі в 1933 Павло Постишев почав наступ на українську інтелігенцію і українську компартію. 1933 рік

⁷⁶ С. В. Кульчицький. 1933: трагедія голоду. — С. 41.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 802.

⁷⁹ Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 340.

⁸⁰ Кульчицький С. В. Почему он нас уничтожил? — С. 154.

став роком політичних репресій. Приховати голод і смерть мільйонів людей було неможливо, тому влада намагалася відвести від себе звинувачення, перекинувши їх на «шкідників» — фахівців сільського господарства. У 1933 р. Сталін обвинуватив професорів-аграрників у тому, що вони спеціально «прищеплюють худобі в колгоспах і радгоспах чуму, сибірку, сприяють поширенню менінгіту серед коней та ін.» У березні 1933 р. колегія ОДПУ СРСР розглянула («за списком») справу 75 службовців наркоматів землеробства і радгоспів України, Білорусі та Північного Кавказу. На розгляд справи щодо 75 осіб витратили менше доби. За вироком 35 осіб було розстріляно. Справжній погром було вчинено у харківському сільськогосподарському та зоотехнічному інститутах. Науково-дослідні установи та університети України втратили близько 270 професорів і викладачів.

40. На початку 1933 року почалося фабрикування «Української військової організації», до якої «підключили» трьох письменників — Олеся Досвітнього, Сергія Пилипенка та Остапа Вишню. Перший в Україні позасудовий і закритий «терористичний» процес відбувся в Харкові 3 березня 1934 року. Досвітній, Пилипенко і Вишня обвинувачувалися у підготовці вбивства Постишева, Чубаря і Балицького. Тільки Остап Вишня був «помилуваний» — отримав десять років таборів. Дев'ятьох обвинувачуваних у справі УВО (не завершений, всього було заарештовано 148 осіб) розстріляли. Були сфабриковані також справи «Польської організації військової» (ПОВ) та «Блоку українських націоналістичних партій».

41. У кінці лютого 1933 р. розпочалася кампанія проти Миколи Скрипника і підтримуючих його комуністів. Скрипник був усунений з посади міністра освіти. Все, що було в Україні пов'язане з літературним відродженням, впровадженням літературних мовних стандартів, створенням нових словників, розвитком театру, історичними дослідженнями, українізацією школи — отримало тавро «скрипниківщини», стало об'єктом політичних репресій, які не переривалися протягом 1933–1934 рр. Були масово репресовані як буржуазні націоналісти люди, які проводили українізацію, — від сільського вчителя до академіка. 13 травня 1933 р. покінчив життя самогубством відомий письменник Микола Хвильовий. У червні 1933 р. на пленумі ЦК КП(б)У Постишев звинуватив Скрипника і його націоналістичний «ухил» у всіх «труднощах попереднього року», звинуватив його у приховуванні у наркоматі освіти «ухильників, шкідників, контрре-

волюціонерів»⁸¹. Не витримавши цькування, 7 липня 1932 р. Скрипник покінчив життя самогубством. З його смертю з українізацією і «націонал-комунізмом» в цілому було покінчено (КП(б)У була переполовинена, а політбюро ЦК під час Великого Терору 1937–1938 рр. знищене у повному складі). Був заарештований також інший провідник українізації — нарком освіти Олександр Шумський та десятки комуністів, з ним пов'язаних. 5 вересня 1933 р. Шумського засудили на 10 років виправно-трудоих робіт. У листопаді 1933 р. заарештували головного режисера театру «Березіль» Леся Курбаса. У 1934 році були затавровані як «буржуазні націоналісти» й «терористи» першокласні письменники, які складали явище, що отримало потім назву «розстріляного відродження». Загалом ОДПУ в Україні було заарештовано у 1932–1933 роках 199 тисяч осіб (проти 119 тисяч у 1929–1931 рр. і 71 тисячі у 1934–1936 рр.) Так смерть від голоду змикалася з репресіями проти національної української культурної, інтелектуальної, творчої та політичної еліти.

ГОЛОДОМОР 1932–1933 НА КУБАНІ

42. Україна серед усіх хлібовиробних районів отримала найбільш напружений план хлібозаготівель у 1931–1932 рр., в свою чергу, планові показники заготівлі хлібу на Кубані у 1931–1932 роках перевищували показники інших 10 округів Північнокавказького краю. Саме тому сільське населення Кубані та України найгірше виконувало план хлібозаготівель і стало об'єктом особливих зусиль партійно-державної верхівки СРСР, спрямованих на викачування хліба. Як зазначалося в проекті постанови політбюро ЦК ВКП(б) від 29 жовтня 1932 р. щодо комісії на чолі з Кагановичем, *«основне завдання означеної групи товаришів — виробити і провести заходи зі зламу саботажу сівби та хлібозаготівель, організованого контрреволюційними куркульськими елементами на Кубані»*⁸².

43. Комісія Кагановича одразу запровадила каральні заходи. Постановою бюро Північнокавказького крайкому ВКП(б) від 4 листопада

---

⁸¹ Джеймс Мейс. Політичні причини Голодомору в Україні (1932–1933 рр.) ..Український історичний журнал, № 1, 1995. Доступно в Інтернеті за адресою: <http://maidan.org.ua/n/lib/1044901106>

⁸² Командири великого голоду. — С 250.

1932 р. три станиці були занесені на «чорну дошку», а населення попередили, що, якщо воно буде продовжувати саботувати сівбу і заготовку хлібу, то усіх буде вислано на Північ. Натомість станиці заселять старанними колгоспниками, які працюють в умовах малоземелля і на незручних землях в інших краях. Постанова передбачала заходи, аналогічні заходам, вказаним в постанові ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р.: посилення боротьби з саботажниками, особливо з партквітками в кишені, вилучення раніше розданого за трудовні хліба і введення натуральних штрафів.

44. Погроза Кагановича була виконана: з 4-х великих станиць — Полтавської, Медведовської, Урупської та Уманської — на Північ країни було вислано 51,6 тис. осіб, з інших станиць — не менше 10 тисяч. Їхнє майно і худобу залишили для тих «старанних колгоспників», які мали заселити ці станиці. Фактично що мешканців зазначених станиць, вже замучених голодом, депортували на вірну смерть.

45. Ті, хто відмовлявся грабувати селян і козаків, сам потрапляв під машину репресій. Ще до приїзду комісії Кагановича ОДПУ заарештувало 5 тис. комуністів Кубані, в цілому по краю — 15 тисяч. 4 листопада 1932 р. було прийняте рішення Північнокавказького крайкому — про чистку парторганізацій краю, насамперед Кубані. Впродовж листопада-грудня 1932 р. і в 1933 р. в краї було виключено з партії близько 40 тис. осіб, ще близько 30 тис. членів партії втекли за межі краю⁸³.

46. Кубанців спіткала та ж сама доля, що й українських селян — повальні обшуки, вилучення продовольства, а після 22 січня 1933 р. — блокада, неможливість виїхати в пошуках продуктів харчування. До цього додалася дискримінація за етнічною ознакою. П. 7 постанови ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 р. вказував, що *«легковажна, не пов'язана з культурними інтересами населення, не більшовицька «українізація» майже половини районів Північного Кавказу за цілковитою відсутністю контролю над українізацією школи та преси з боку крайових органів, дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації опору заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцера, реемігрантів-козаків, учасників Кубанської ради і т. д.»*⁸⁴.

⁸³ Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид... — С. 293.

⁸⁴ Голод 1932–1933 років на Україні. Документи і матеріали. — К.: 2007. — С. 476.

47. «З метою розгрому опору хлібозаготівлям куркульських елементів та їхніх «партійних» та безпартійних прислужників» ЦК і РНК СРСР серед іншого постановило *«негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також усі газети та журнали, що видаються, з української мови на російську мову як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову. ЦК та РНК зобов'язують крайком і крайвиконком терміново перевірити і покращити склад працівників шкіл в «українізованих» районах»*⁸⁵.

48. Наслідком стало повне знищення майже усіх етнічно-культурних форм існування українців на Північному Кавказі: закриття українських шкіл, газет, журналів, інших українських культурних інституцій. До фізичних страждань від голоду на Кубані додалися і страждання моральні, викликані образою честі і гідності мешканців Кубані — етнічних українців, які склали більше двох третин населення Кубані.

---

⁸⁵ Там само. — С. 477.

Частина 2

Матеріали

кримінальної справи

№ 475

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ¹

В 1932–1933 роках в Україні сталінським тоталітарним режимом вчинено найстрашніший злочин проти людяності — Голодомор — геноцид українського народу, що призвело до загибелі мільйонів громадян.

Після повалення в листопаді 1920 року Української Народної Республіки більшовицький режим розпочав на її території активні дії щодо **недопущення відновлення незалежної української держави** шляхом проведення жорстокої репресивної політики, спрямованої на встановлення комуністичного ладу і придушення будь-яких партій і рухів, які відстоювали ідею української самостійності.

З цією метою керівники комуністичної більшовицької партії — **Сталін** (Джугашвілі) Йосип Віссаріонович — генеральний секретар Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії більшовиків (ЦК ВКП(б)); **Молотов** (Скрябін) В'ячеслав Михайлович — член ЦК ВКП(б), Голова Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР); **Каганович** Лазар Мойсейович — секретар ЦК ВКП(б); **Постишев** Павло Петрович — секретар ЦК ВКП(б), другий секретар ЦК КП(б)У, перший секретар Харківського обкому КП(б)У; **Косіор** Станіслав Вікентійович — член ЦК ВКП(б), генеральний секретар ЦК Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У); **Чубар** Влас Якович — член ЦК ВКП(б), член Політбюро ЦК КП(б)У, Голова Ради Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР); **Хатаєвич** Мендель Маркович — член ЦК ВКП(б), другий секретар ЦК КП(б)У розпочали **насильницьку колективізацію сільського господарства** і депортацію українських селянських родин, незаконну конфіскацію їхнього майна, репресії та фізичне знищення українців.

Вказані дії призвели до руйнації традиційних форм сільськогосподарського виробництва і позбавило українських селян необхідних

---

¹ Усі матеріали частини 2 взяті з сайту Служби безпеки України.

для нормальної життєдіяльності запасів зерна, що спричинило **голод серед українського населення** в 1928–1929 роках. Після цього на території УСРР розпочалися **масові антирадянські повстання, найбільш відоме з них Павлоградське**, яке нарівні з іншими було придушено з особливою жорстокістю військами та спецзагонами.

Слідчими встановлено, що саме Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. **штучно створили життєві умови для фізичного знищення українських селян**, використавши такі репресивні механізми та способи:

- **встановлення для України плану хлібозаготівель, що не міг бути виконаний;**
- занесення за рішеннями Центрального комітету Комуністичної партії більшовиків України, обкомів та райкомів партії цілих районів, населених пунктів, колгоспів, сільських рад на так звані **«чорні дошки»**, що означало блокування їх спецзагонами та військами, недопущення виїзду населення за межі цих територій, вилучення всіх продуктів харчування, заборону торгівлі;
- **ізоляція території** України спеціальними озброєними загонами, військовими частинами та міліцією з метою недопущення виїзду голодуючих за межі республіки;
- **заборона листування;**
- запровадження **«натуральних штрафів»**, тобто вилучення картоплі, м'яса та інших продуктів харчування;
- проведення постійних **обшуків** з вилученням зерна, насінневих запасів, майна, одягу, всіх продуктів харчування та готової їжі;
- посилення репресій, включаючи **розстріли** осіб, які вчиняли спротив діям влади тощо;
- прийняття рішень щодо депортації селянських родин з України. Вказані дії періоду 1932–1933 років охоплювали усі регіони й населені пункти України.

У цей період до українського селянства представниками більшовицької влади масово застосовувалось насилля: побиття, вилучення реманенту, посуду тощо.

Протягом 1932–1933 років на так звані **«чорні дошки»** на теренах України **було занесено 735 районів, сіл, хуторів, колгоспів, радгоспів, артилей.**

Згідно з **висновком судової науково-демографічної експертизи** Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України **внаслідок вчиненого геноциду в Україні загинуло 3 млн. 941 тис. осіб**, а з урахуванням 6 млн. 122 тис. потенційно ненароджених дітей Україна втратила **10 млн. 63 тис. осіб**.

Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 11 грудня 1946 року оголосила, що **геноцид є злочином**, який порушує норми міжнародного права, суперечить духу та цілям ООН і цивілізований світ **засуджує його**.

Конвенцією ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» 1948 року геноцид юридично було визнано злочином проти людства та встановлено кримінальну відповідальність за його вчинення.

Європейською конвенцією «Про захист прав людини і основоположних свобод» 1950 року **передбачено, що принцип заборони зворотньої дії кримінального закону не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, що на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права**, визнаних цивілізованими націями.

Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» 1968 року також передбачено, що геноцид є караним злочином, навіть якщо ці дії не є порушеннями внутрішнього законодавства країни, де їх було вчинено.

Таким чином згідно із міжнародним правом строки давності до основних міжнародних злочинів (**геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини**) не застосовуються. Україною ратифіковано вищевказані Конвенції, тобто вони є частиною національного законодавства.

Кримінальну відповідальність за злочин проти безпеки людства було передбачено статтею 442 (**геноцид**) Кримінального кодексу України в 2001 році.

Верховна Рада України 28 листопада 2006 року ухвалила Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» та визнала Голодомор — відповідно до Конвенції ООН 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» — цілеспрямованим актом масового знищення людей. У статті 1 Закону Голодомор визнано геноцидом Українського народу.

Згідно з нормами міжнародного права та чинного законодавства України **геноцид** — це умисно вчинене діяння з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому.

Службою безпеки України протягом тривалого часу проводився пошук свідків, здійснювалися розсекречення та систематизація архівних документів, що стосуються подій Голодомору 1932–1933 років.

СБУ 22 травня 2009 року порушила кримінальну справу за фактом вчинення геноциду в Україні 1932–1933 років за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України «геноцид», з метою розслідування обставин масового вбивства голодом українських селян.

Розслідуванню кримінальної справи всіляко сприяли Український інститут національної пам'яті, центральні та регіональні державні архівні установи, органи місцевого самоврядування, науковці, громадські діячі, неурядові організації, представники української діаспори та ін.

Слідством зібрано **330 томів** кримінальної справи, допитано **1890 свідків**, проведено 24 судових експертизи, у тому числі медичні, психологічна, науково-демографічна і комплексна історико-правова. До справи долучено **5000 архівних документів**, встановлено **857 масових поховань жертв геноциду**.

Документальні підтвердження злочинних дій більшовицької влади під час Голодомору також засвідчено в доповідях іноземних дипломатичних установ за 1932–1935 роки. Зокрема, в **повідомленні італійського консула** у м. Харкові Сержіо Граденіго Посольству Італії у Москві «Про голод і українське питання» від 31 травня 1933 року № 474/106 вказувалось: **«Голод і далі шаленіє і нищить людей, і просто неможливо збагнути, як може світ залишатися байдужим до такого лиха і як міжнародна преса може спокійно спостерігати масове вбивство, яке організував радянський уряд. Немає жодного сумніву в тому, що це голод штучний і спеціально створений для того, щоб «провчити селян».**

У листі консула від 10 липня 1933 року «Голод і санітарне становище» зазначалося: «Картина того, що діється нині в Україні надзвичай-

но сумна. Цей голод знищив половину сільського населення України. Нещасних виловлюють по дві тисячі в день, а вночі вивозять далеко за місто. Цілі родини, які прийшли в місто з останньою надією уникнути смерті від недоїдання, безжально тримають у бараках день чи два, а тоді вивозять їх, таких же голодних, за 50 і більше кілометрів від Харкова і кидають у ярах, утворених потоками. Чимало з них залишаються лежати без руху і помирають». Крім цього, італійський консул у своїх листах повідомляв про масові випадки канібалізму.

У політичному звіті **консульства Німеччини** в м. Києві від 15 січня 1934 року, адресованому Посольству Німеччини в Москві, повідомлялось: **«стан українського питання цього року можна оцінити також лише в контексті масового голоду. Через цю катастрофу, відповідальною за яку народ вважає московську політику, давня прірва між українцями – поборниками самостійності та московським централізмом, природно, поглибилася. Прикметною для настроїв населення є досить поширена думка, що радянський уряд навмисне посилював голод, щоб примусити українців впасти навколішки. Від окремих комуністів часто можна почути: «ми не боїмося голодних, для нас небезпечні ситі!».**

У грудні 2009 року Службою безпеки завершено розслідування кримінальної справи та направлено її до Апеляційного суду м. Києва.

У січні 2010 року **суд** розглянув цю кримінальну справу, **констатував факт геноциду** в Україні в 1932–1933 роках та визнав організаторами вчинення тяжкого злочину Сталіна Й. В., Молотова В. В., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М.

У зв'язку з тим, що вказані особи померли, **суд закрит кримінальну справу** відповідно до пункту 8 частини 1 статті 6 Кримінально-процесуального кодексу України, тобто **за nereабілітуючими підставами**.

Таким чином досудове слідство і суд визнали, що згадані особи умисно організували геноцид українського народу.

Постанова суду вступила в законну силу 21 січня 2010 року. Відповідно до Конвенції ООН 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» Україна цим рішенням виконала свої міжнародні зобов'язання вживати заходів щодо попередження геноциду та карати за його вчинення.

З цього приводу була зроблена заява Президента Політичного комітету Парламентської Асамблеї Ради Європи Горана Ліндблада,

який, вітаючи рішення українського суду, зазначив: «Будь-які рішення судів важливі. Ця справа є дуже важливою, коли суд України засудив Голодомор... штучно створений комуністичним режимом... Був голод і в інших частинах Радянського Союзу, теж місцями штучний, проте це не йде в жодне порівняння з Голодомором, коли таку велику кількість людей було вбито, коли людям постійно відмовляли в користуванні продовольством, вкраденим у селян...».

Комітет ПАРЄ з правових питань та прав людини 28 січня 2010 року розглянув та схвалив доповідь Політичного комітету ПАРЄ з питань вшанування пам'яті жертв Голодомору. Доповідач з цього питання П. Роуен (Велика Британія) зазначив, що наявні численні документальні матеріали дають **достатні підстави кваліфікувати Голодомор в Україні 1932–1933 років як цілеспрямований геноцид українського народу.**

Проведена робота щодо відновлення історичної справедливості є свідченням вшанування пам'яті невинно убієнних внаслідок геноциду українського народу та історичним застереженням, що усіх винних у скоєнні злочинів проти миру та безпеки людства буде покарано незалежно від строку давності.

Постанова

ПРО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ І ПРИЙНЯТТЯ ЇЇ ДО СВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

м. Київ

22 травня 2009 року

Начальник 1 відділу 1 Управління Головного слідчого управління Служби безпеки України підполковник юстиції Удовиченко В. М., розглянувши заяви та повідомлення про злочин — геноцид, а також матеріали перевірки обставин масової загибелі людей в Україні в 1932–1933 роках, —

ВСТАНОВИВ:

Службою безпеки України здійснено перевірку звернень народних депутатів України Омельченка Г. О., Чорноволенка О. В., голови Асоціації дослідників голодоморів в Україні Лук'яненка Л. Г., голови товариства «Меморіал» ім. В. Стуса Круцика Р. М., голови Українського інституту національної пам'яті Юхновського І. Р., а також заяв громадян України Глуховської А. Н., Носенка А. П., Васильєвої Г. М., Соломки В. Т., Манька М. Є., Метли П. А., Красовської Г. К. про порушення кримінальної справи за фактом вбивства голодом у 1932–1933 роках більше 3,4 мільйона громадян України.

Встановлено, що після повалення Української Народної Республіки в 1920 році на цій території більшовицький режим розпочав активні протиправні дії щодо недопущення створення незалежної української держави, спрямовані на денационалізацію України, її уніфікацію на звичайну адміністративно-територіальну одиницю Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

З цією метою проводилися суцільно насильницька колективізація сільського господарства, розкуркулення та депортація українських селянських родин, незаконна конфіскація їх майна, здійснювалися репресії та фізичне знищення громадян тощо.

Реалізуючі свої злочинні наміри, в період 1927–1933 років на території компактного проживання етнічних українців у колишній Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР) проти них вищим більшовицьким керівництвом, у мирний час була застосована партійно-радянська система управління за участю репресивного апарату СРСР, яка штучно створила умови для винищення голодом української нації.

Сталінським тоталітарним режимом у той час були прийняті рішення, якими зруйновано традиційні форми сільськогосподарського виробництва, позбавлено українських селян необхідних для життєдіяльності запасів зерна та продовольства, запроваджено «натуральні штрафи», застосовано репресивні заходи примусу щодо боржників із хлібозаготівель, заборонено торгівлю і завезення товарів у населені пункти, занесені на «чорні дошки», вільне пересування селян по території СРСР з метою пошуку продовольства, а також використано спеціальні озброєні загони та армійські частини для ізоляції території УСРР, що створило у 1932–1933 роках для національної групи — українців, життєві умови, розраховані на їх повне фізичне знищення.

Протиправні дії були направлені на вбивство голодом українців як національної групи.

Від цих злочинів влади були винищені представники й інших національностей.

У ході перевірки відібрано пояснення від очевидців та свідків подій, що відбувалися в Україні під час Голодомору 1932–1933 років, отримано розсекречені архівні радянські таємні документи, наукові дослідження вітчизняних та закордонних вчених, істориків, громадських діячів, опубліковані в засобах масової інформації повідомлення, висновки Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України, Києво-Могилянської академії, Львівського національного університету ім. І. Франка щодо юридичної кваліфікації дій керівництва більшовицької влади як масових вбивств голодом, тобто злочину проти безпеки людства.

За висновком фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України внаслідок Голодомору 1932–1933 років загинуло понад 3,4 млн. громадян.

Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» відповідно до Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року про запобігання

злочину геноциду та покарання за нього, Голодомор визнано цілеспрямованим актом масового знищення людей, тобто геноцидом Українського народу.

Статтею 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року передбачено, що принцип заборони зворотної дії кримінального закону не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року передбачено, що геноцид є караним злочином, навіть якщо ці дії не є порушеннями внутрішнього законодавства країни, де були вчинені (ст. 1 Конвенції).

Враховуючи вищевикладене, наявність приводів та підстав до порушення кримінальної справи — заяв і повідомлень про злочин, а також достатніх даних, що містяться у матеріалах перевірки, які вказують на те, що в діях вищого керівництва партійних і радянських органів влади СРСР та УСРР й інших осіб є ознаки злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, керуючись вимогами ст.ст. 2, 4, 94, 95, 97, 98, 112, 113, 114, 114-1, 130 КПК України, ч. 5 ст. 49 КК України, п. 2 ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ст. 1 Конвенції ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» 1968 р.,

ПОСТАНОВИВ:

1. Порушити кримінальну справу за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках, тобто за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України.
2. Кримінальну справу прийняти до свого провадження, зареєструвати за № 475 та негайно приступити до її розслідування.
3. Копію постанови направити Генеральному прокурору України.

**Начальник 1 відділу 1 Управління
Головного слідчого управління СБ України
підполковник юстиції**

В. Удовиченко

З висновку судової науково-демографічної експертизи Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України від 30 листопада 2009 року

«...внаслідок голодомору Україна зазнала величезних втрат населення, як в результаті катастрофічного підвищення смертності, так і в наслідок обвального падіння народжуваності.

Так, протягом лютого — грудня 1932 року в Україні загинуло 205 тис. осіб (144 тис. на селі і 61 тис. в місті), у 1933 році — 3598 тис. осіб.

Тобто прямі втрати населення України внаслідок голодомору становлять 3941 тис. осіб.

Аналіз етнічного складу прямих демографічних втрат свідчить, що голодомор найбільше вдарив по етнічних українцях — втрати українців в тогочасних межах УСРР становлять 3597 тис. осіб (91,2%), а на всі інші національності, які населяли УСРР, припадає 345 тис. осіб (8,8%).

Непрямі втрати (дефіцит народжень) внаслідок голодомору в Україні в 1932–1934 рр. дорівнюють 1 122 тис. осіб.

Сукупні демографічні втрати України внаслідок голодомору в 1932–1934 рр. становлять 5063 тис. осіб.

З врахуванням кумулятивних втрат внаслідок голодомору в Україні втрачено 10 063 тис. осіб (3 941 тис. смертей і 6 122 тис. ненароджених)».

Постанова

ПРО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ, ОБ'ЄДНАННЯ ТА ПРИЙНЯТТЯ ЇЇ ДО СВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

м. Київ

25 грудня 2009 року

Старший слідчий слідчого відділу Головного управління Служби безпеки України у м. Києві та Київській області майор юстиції Дудченко А. М., розглянувши матеріали кримінальної справи № 475, —

ВСТАНОВИВ:

22.05.2009 р. Головним слідчим управлінням СБ України на підставі заяв і повідомлень народних депутатів України, неурядових організацій, громадян України та результатів проведеної перевірки, порушено кримінальну справу № 475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках, тобто злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України.

Досудовим слідством встановлено, що керівництво більшовицького тоталітарного режиму — **Сталін** (Джугашвілі) Йосип Віссаріонович — генеральний секретар Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії більшовиків /ЦК ВКП(б)/, **Молотов** (Скрябін) В'ячеслав Михайлович — член ЦК ВКП(б), Голова Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), **Каганович** Лазар Мойсейович — секретар ЦК ВКП(б), **Постишев** Павло Петрович — секретар ЦК ВКП(б), **Косіор** Станіслав Вікентійович — член ЦК ВКП(б), генеральний секретар ЦК Комуністичної партії більшовиків України / КП(б)У/, **Чубар** Влас Якович — член ЦК ВКП(б), Голова Ради народних комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), **Хатаєвич** Мендель Маркович — член ЦК ВКП(б), другий

секретар ЦК КП(б)У, в 1932–1933 роках на території УСРР вчинили геноцид української національної групи.

Цей злочин було вчинено за таких обставин.

Після повалення Української Народної Республіки в листопаді 1920 року на її території більшовицький режим розпочав активні дії щодо недопущення відновлення незалежної української держави.

З цією метою Сталін Й. В. разом з вищевказаними особами розпочали суцільну насильницьку колективізацію сільського господарства, розкуркулення та депортацію українських селянських родин, незаконну конфіскацію їх майна, репресії та фізичне знищення українців.

Все це зруйнувало традиційні форми сільськогосподарського виробництва і позбавило українських селян необхідних для нормальної життєдіяльності запасів зерна, що викликало в 1928–1929 роках голод серед українського населення та розпочалися масові антирадянські повстання й виступи на території УСРР, які з особливою жорстокістю подавлялися каральними заходами та репресіями.

Здійснюючи свої злочинні наміри, Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М. та інші у мирний час, на території України застосовували репресивний апарат комуністичного тоталітарного режиму, прийняли рішення та штучно створили умови для винищення голодом частини української нації.

Під час вчинення геноциду також постраждали представники інших національностей.

Замаскований під надмірні плани хлібозаготівель в 1932–1933 роках намір вбивства членів української національної групи, створення умов, розрахованих на часткове фізичне знищення українського селянства, як питомої частини української нації, був реалізований шляхом усвідомленого широкого застосування надзвичайно жорстоких репресивних методів виконання надмірних планів хлібозаготівель, що супроводжувалися позбавленням селян всіх запасів продовольства та доступу до нього.

Сталін Й. В., Каганович Л. М. та інші, на виконання своїх злочинних намірів організували прийняття 7 серпня 1932 року Центральним виконавчим комітетом (ЦВК) і РНК СРСР постанови «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності», якою запровадили розстріли, конфіскацію майна та заборонили застосування амністії.

В подальшому, 16 вересня 1932 року, Сталіним Й. В. затверджено та направлено для виконання Верховному суду СРСР, Прокуратурі, Державному політичному управлінню (ДПУ) УСРР, іншим репресивним органам таємну інструкцію, якою визначався порядок покарання «куркулів» та інших «соціально ворожих елементів» із застосуванням вищої міри покарання — розстрілу, а в окремих випадках — 10-річного ув'язнення на п'ятнадцятиденний строк з дня їх виявлення.

Постанову від 7 серпня 1932 року та таємну інструкцію щодо її застосування Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. й Хатаєвич М. М. використали для системного створення умов вчинення геноциду українців.

25.07.1932 року Кагановичем Л. М. і Молотовим В. М. направлено для виконання до ЦК КП(б)У та РНК УСРР телеграму з вимогою негайно посилити роботу щодо вилучення зерна в українського селянства.

18.09.1932 року Постишев П. П., усвідомлюючи трагічні наслідки вивезення зерна та інших продуктів харчування під час масового голоду в Україні, направив до ЦК КП(б)У телеграму з вимогою повного виконання експортного плану четвертого кварталу 1932 року.

23.10.1932 року Хатаєвич М. М. за своїм підписом надіслав директивний лист всім обкомам, міськпарткомам та райпарткомам КП(б)У з вказівками щодо прийняття особливо рішучих заходів до посилення надходжень хліба від одноосібників, шляхом застосування до них безспірного стягнення, а також суворого покарання винних за невиконання директив партії про хлібозаготівлі.

6.11.1932 року генеральний секретар ЦК КП(б)У Косіор С. В. підписав та надіслав до обкомів компартії в УСРР телеграму «Про скорочення завозу товарів в райони, які найбільше відстають у виконанні планів хлібозаготівель», якою встановив товарну блокаду населених пунктів, тобто створив для українців життєві умови, розраховані на їх фізичне знищення голодом.

11.11.1932 року РНК УСРР прийнято постанову «Про посилення репресій до злісних нездавачів хліба одноосібників», якою заборонили продаж селянам промислових товарів та посилили репресії щодо так званих одноосібників.

18.11.1932 року Молотовим В. М. було організовано прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови «Про заходи з посилення хлібозаготівель», на підставі якої колгоспи, що саботують здачу хліба, заносились на «чорну дошку» та стосовно них вживались заходи із припинення

підвезення товарів, було заборонено торгівлю на місцях. Крім того, цією постановою посилено репресії проти українського селянства та введено застосування натуральних штрафів у вигляді 15-місячної норми здавання м'яса і річної норми здавання картоплі додатково.

В той же день, за вказівкою Косіора С. В. прийнято постанову ЦК КП(б) У «Про заходи по посиленню хлібозаготівель», якою доручалось органам ДПУ УСРР провести ліквідацію «куркульських та петлюрівських контрреволюційних гнізд» для запобігання повстань. На виконання вказаної постанови в сільській місцевості проводилися репресивні операції, де були задіяні війська, спеціальні загони для знищення українців, які чинили опір більшовицькій владі.

Також 20.11.1932 року голова РНК УСРР Чубар В. Я. видав постанову «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель», відповідно до якої на колгоспи за зрив планів хлібозаготівель накладалися натуральні штрафи розміром 15-місячної норми здавання даним колгоспом м'яса як суспільної худоби, так і худоби колгоспників. Райвиконкомам було надано право перераховувати до фонду хлібозаготівель всі натуральні фонди колгоспів, а також передбачалось вжиття заходів щодо повернення розданого хліба та вилучення хліба в окремих колгоспників.

Крім цього, 1 та 3 грудня 1932 року, відповідно, Чубар В. Я. організував прийняття постанов РНК УСРР «Про заборону торгівлі картоплею в районах, що злісно не виконують зобов'язання по контрактації, та перевірку наявних фондів картоплі в колгоспах» та «Про заборону торгівлі м'ясом та худобою», що фактично призвело до вилучення картоплі, як одного з основних продуктів харчування, та встановлено заборону торгівлі м'ясом в Чернігівській, Київській, Вінницькій областях, що створило життєві умови, розраховані на знищення українського селянства.

Поряд з цим, 14.12.1932 року, Сталін Й. В. та Молотов В. М., продовжуючи свої злочинні дії, підписали постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та в Західній області», згідно з якою були вжиті заходи щодо подолання опору селян, припинення українізації, проведення репресій, у тому числі арештів та із ув'язненням до концтаборів на строк від 5 до 10 років.

23.12.1932 року Косіор С. В. і Постишев П. П. прибули на бюро Дніпропетровського обласного комітету та організували прийняття рішення «Про перегляд строків плану хлібозаготівлі по районам»,

згідно з яким було організовано спеціальні репресії та вбивства селян голодом у цьому регіоні.

24.12.1932 року Косіор С. В. підписав та направив на адресу секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів, уповноважених обкомів КП(б)У розпорядчий лист, на виконання якого в 5-денний строк були вивезені всі наявні колгоспні фонди та арештовані особи, які чинили опір.

29.12.1932 року Каганович Л. М. та Косіор С. В. організували прийняття постанови Політбюро ЦК КП(б)У, на підставі якої стосовно 1000 селянських господарств Харківської та 500 селянських господарств Дніпропетровської областей застосовано репресії, вилучено все їх майно, позбавлено садибних земель і будівель.

У січні 1933 року Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я., Хатаевич М. М., продовжуючи вчиняти дії, направлені на знищення української національної групи, організували прийняття ряду рішень щодо повного вилучення хліба та інших продуктів харчування у сільській місцевості України, виконання яких призвело до вбивства голодом мільйонів українців.

Так, 01.01.1933 року Сталін Й. В. надіслав телеграму Косіору С. В. щодо подальшого посилення репресій до колгоспників та працюючих одноосібників, в тому числі розстрілів.

02.01.1932 року Хатаевич М. М. і Чубар В. Я. підписали та надіслали аналогічну за змістом директиву партійним і радянським органам Української СРР.

19.01.1932 року ЦК ВКП(б) ухвалив рішення «Про включення хлібозаготівлі до складу обов'язкового податку, що встановлюються державою», яким визначалося покарання за невиконання вказаних норм грошовим штрафом у розмірі вартості недоїмки та конфіскацією продовольства.

22.01.1933 року, продовжуючи злочинні дії, Сталін Й. В. і Молотов В. М., з метою недопущення виїзду українців з території, на якій вже були створені життєві умови, розраховані на фізичне знищення селян, підписали та надіслали в Українську СРР директиву ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про попередження масових виїздів голодуючих селян за продуктами». На виконання даної злочинної вказівки військовими підрозділами було заблоковано кордон УСРР та позбавлено голодуючих українських селян можливості придбати необхідні продукти харчування за межами території УСРР.

23.01.1933 року Чубар В. Я. і Косіор С. В. підписали і розіслали постанову з вказівкою припинити продаж залізничних квитків селянам та вжиття рішучих заходів про недопущення їх виїзду з УСРР.

Таким чином, досудовим слідством встановлені беззаперечні докази, що в 1932–1933 роках Сталін Й. В., Молотов В. М., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. вищевказаними та іншими рішеннями організували та вчинили геноцид в Україні, створивши життєві умови, розраховані на часткове фізичне знищення української національної групи, використавши для цього наступні механізми та способи:

- встановлення для України плану хлібозаготівель до рівня, що не міг бути реально виконаний, а якщо виконувався — тільки насильницьким шляхом із застосуванням репресій і за рахунок повного вилучення у селян зерна, насінневих запасів;
- занесення районів, населених пунктів, колгоспів, сільських рад на «чорні дошки», тобто блокування їх військами, недопущення виїзду населення за межі цих територій, повне вилучення продуктів харчування та заборона торгівлі;
- ізоляція території України спеціальними озброєними загонами, військовими частинами та міліцією;
- обмеження вільного пересування селян з метою пошуку продовольства та заборона листування;
- запровадження «натуральних штрафів»;
- проведення постійних обшуків з вилученням зерна, насінневих запасів, майна, одягу, всіх продуктів харчування, готової їжі;
- посилення заходів кримінальної репресії, включаючи розстріли осіб, які вчиняли спротив під час вилучення зерна, м'яса, картоплі, соняшника тощо.

Згідно з висновком судової науково-демографічної експертизи Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України від 30.11.2009 року, внаслідок вчиненого геноциду в Україні загинуло 3 млн. 941 тис. осіб.

Встановлено 857 масових захоронень жертв, 735 населених пунктів, в яких було запроваджено режим «чорних дошок», розсекречено 400 архівних документів, що підтверджують вчинення геноциду.

На підставі викладеного, враховуючи приводи до порушення кримінальної справи — безпосереднє виявлення слідчим ознак зло-

чину, та підстав до порушення справи — достатніх даних, які вказують на наявність ознак злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, в діях Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубара В. Я. і Хатаєвича М. М. керуючись вимогами ст.ст. 2, 4, 26, 94, 95, 97, 98, 112–114 та 130 КПК України, ч. 5 ст. 49 КК України, ст.ст. 1,2 Конвенції ООН «Про попередження злочину геноциду та покарання за нього» 1948 року, п. 2 ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ст. 1 Конвенції ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» 1968 року, —

ПОСТАНОВИВ:

1. Порушити кримінальну справу відносно **Сталіна** (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, **Молотова** (Скрябіна) В'ячеслава Михайловича, **Кагановича** Лазаря Мойсейовича, **Постишева** Павла Петровича, **Косіора** Станіслава Вікентійовича, **Чубаря** Власа Яковича та **Хатаєвича** Менделя Маркевича за фактом організації вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках, за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України

2. Кримінальну справу прийняти до свого провадження та об'єднати її в одному провадженні з кримінальною справою № 475, залишивши цей номер за об'єднаною кримінальною справою.

3. Копію постанови направити Генеральному прокурору України.

**Старший слідчий слідчого відділу
ГУ СБ України у м. Києві та Київській області
майор юстиції**

А. Дудченко

ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

13 січня 2010 року

м. Київ

Суддя судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду міста Києва Скавронік В. М., при секретареві Бондаренко М. С., за участю прокурора відділу прокуратури міста Києва Доценко О. М. здійснив попередній розгляд кримінальної справи № 1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, відносно

- **Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича**, 21 грудня 1879 року народження, уродженця м. Горі, грузина, з 1903 року члена партії більшовиків, з квітня 1922 року — Секретаря ЦК ВКП(б);
- **Молотова (Скрябіна) В'ячеслава Михайловича**, 9 березня /25 лютого/ 1890 року народження, уродженця м. Нолінська В'ятської губернії (тепер м. Советськ Кіровської області Росії), росіянина, з 1906 року члена партії більшовиків, у період з грудня 1930 року до травня 1941 року — Голови Ради народних комісарів СРСР і Ради праці і оборони;
- **Кагановича Лазаря Мойсейовича**, 22 листопада 1893 року народження, уродженця с. Кабани (нині смт. Поліське Київської області), єврея, члена партії більшовиків з 1911 року, який з 1921 року працював в апараті ЦК РКП(б), у 1924–1925 роках — Секретарем ЦК ВКП(б), у 1925–1928 роках — Генеральним секретарем ЦК КП(б)У, у період 1928–1930 років — на керівних посадах у ВЦСПС, Секретарем ЦК ВКП(б), з 1930 року — першим секретарем Московського міськкому та обкому

партії, завідуючим сільськогосподарським та транспортним відділами ЦК ВКП(б), а з 1937 року — заступником Голови РНК СРСР, виключеного із лав КПРС у 1961 році за участь у масових репресіях;

- **Постишева Павла Петровича**, 18 вересня 1887 року народження, уродженця м. Іваново-Вознесенська, росіянина, з 1904 року члена партії більшовиків, у період з 1930 року до 1933 року — Секретаря ЦК ВКП(б), з 29 січня 1933 року до 17 березня 1937 року — другого секретаря ЦК КП(б)У та першого секретаря Харківського обкому КП(б)У;
- **Косіора Станіслава Вікентійовича**, 18 листопада 1889 року народження, уродженця м. Венгров Венгровського повіту Седлецької губернії (тепер Варшавське воєводство Республіки Польщі), поляка, з липня 1907 року члена партії більшовиків, у період з 14 липня 1928 року до грудня 1937 року — Генерального секретаря ЦК КП(б)У, репресованого у 1938 році, розстріляного 26 лютого 1939 року, реабілітованого у 1956 році;
- **Чубаря Власа Яковича**, 22/10/ лютого 1891 року народження, уродженця с. Федорівка Олександрівського повіту Катеринославської губернії, українця, з липня 1907 року члена партії більшовиків, у період з липня 1923 року до квітня 1934 року — Голови Ради народних комісарів УСРР;
- **Хатаєвича Менделя Маркевича**, 22 березня 1893 року народження, уродженця м. Гомеля, єврея, з липня 1913 року члена партії більшовиків, у період з жовтня 1932 року до січня 1933 року — другого секретаря ЦК КП(б)У, з 29 січня 1933 року — першого секретаря Дніпро петровського обкому КП(б)У.

22 травня 2009 року Начальником 1 відділу 1 Управління Головного слідчого управління Служби безпеки України, підполковником юстиції Удовиченком В. М. порушено кримінальну справу, слідчий № 475, за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках — за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України; т. 1, а. с. 1–3.

25 грудня 2009 року, в ході розслідування даної кримінальної справи Головним слідчим управлінням Служби безпеки України, під керуванням генерал-майора юстиції Вовка В. В., порушено кримінальну справу щодо Сталіна

(Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України; т. 1, а. с. 22–26.

За результатами досудового слідства 29 грудня 2009 року винесено постанову про направлення кримінальної справи до Апеляційного суду міста Києва для розгляду згідно з чинним законодавством, яку 31 грудня 2009 року погоджено із Заступником Генерального прокурора України, Державним радником юстиції 2 класу Голомшою М. Я.; т. 330, а. с. 258-289.

Згідно з Листом Заступника Голови Служби безпеки України, генерал-лейтенанта юстиції Герасименка М. М. кримінальна справа 31 грудня 2009 року надійшла на розгляд Апеляційного суду міста Києва і в цей же день у порядку черговості передана у провадження судді судової палати у кримінальних справах Скавроніку В. М.; т. 330, а. с. 290.

Досудовим слідством встановлено, що керівництво більшовицького тоталітарного режиму — **Сталін (Джугашвілі) Йосип Вісаріонович** — Генеральний секретар Центрального комітету Все-союзної комуністичної партії більшовиків /ЦК ВКП(б)/, **Молотов (Скрябін) Вячеслав Михайлович** — член ЦК ВКП(б), Голова Ради народних комісарів (далі — РНК) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), **Каганович Лазар Мойсейович** — Секретар ЦК ВКП(б), **Постишев Павло Петрович** — Секретар ЦК ВКП(б), другий секретар ЦК КП(б)У, перший секретар Харківського обкому КП(б)У, **Косіор Станіслав Вікентійович** — член ЦК ВКП(б), Генеральний секретар ЦК Комуністичної партії більшовиків України /КП(б)У/, **Чубар Влас Якович** — член ЦК ВКП(б), член Політбюро ЦК КП(б)У, Голова Ради народних комісарів (далі — РНК) Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), **Хатаєвич Мендель Маркевич** — член ЦК ВКП(б), другий секретар ЦК КП(б)У, в 1932–1933 роках на території УСРР вчинили геноцид частини української національної групи.

За даними, викладеними в постанові від 29 грудня 2009 року про направлення кримінальної справи до суду, злочин вчинено за наступних обставин.

Після повалення Української Народної Республіки в листопаді 1920 року більшовицький режим розпочав на її території активні дії щодо недопущення відновлення незалежної української держави шляхом жорстокої репресивної політики, спрямованої на встанов-

лення комуністичного ладу і придушення будь-яких партій і рухів, які відстоювали ідею української самостійності.

З цієї метою Сталін Й. В. разом з вищевказаними особами розпочали суцільну насильницьку колективізацію сільського господарства та депортацію українських селянських родин, незаконну конфіскацію їх майна, репресії і фізичне знищення українців.

Все це зруйнувало традиційні форми сільськогосподарського виробництва і позбавило українських селян необхідних для нормальної життєдіяльності запасів зерна, що викликало в 1928–1929 роках голод серед українського населення, після чого розпочалися масові антирадянські повстання на території УСРР, які з особливою жорстокістю подавлялися каральними заходами.

Здійснюючи свої злочинні наміри, Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. застосовували на території України у мирний час репресивний апарат комуністичного тоталітарного режиму, прийняли рішення і штучно створили умови для винищення голодом частини української нації.

Для вчинення геноциду Сталін Й. В. разом із вказаними особами розробили план створення штучного голоду в УСРР.

15 січня 1932 року Косіор С. В., діючи за вказівкою Сталіна Й. В. і незважаючи на голод в українських селах, організував прийняття постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Питання хлібозаготівлі», відповідно до якої посилювався контроль за діяльністю керівництва регіонів під час вилучення хліба.

1 лютого 1932 року, продовжуючи злочинні дії направлені на геноцид української національної групи, Косіор С. В. і Чубар В. Я. підписали та надіслали для виконання обкомам, міськпарткомам і райпарткомам директиву «Про насіння», згідно з якою колгоспам України відмовлялося в наданні насіннєвої допомоги.

17 березня 1932 року Косіор С. В. організував прийняття постанови «Про насіннєві фонди», якою були посилені репресії в Україні та задіяні так звані «активісти» з числа селян.

29 березня 1932 року Косіор С. В. організував прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови «Про Полісся», на підставі якої були застосовані жорсткі репресії до селян в УСРР та здійснено депортацію з районів Полісся 5000 сімей у спеціально створені поселення для розробки кар'єрів каміння та глини. Крім того, ним погоджено з ЦК ВКП(б) питання про депортацію за межі України ще 5000 сімей.

Здійснюючи свої злочинні наміри, Сталін Й. В., Молотов В. М., Каганович Л. М. Постишев П. П., Косіор В. Я., Чубар С. В. і Хатаєвич М. М., починаючи з весни 1932 року додатково запровадили в дію ряд постанов та підзаконних актів, якими посилили створення умов, розрахованих на фізичне винищення голодом частини української національної групи.

Під час вчинення геноциду постраждали також представники інших національностей.

Для реалізації вказаних злочинних намірів Сталіним Й. В. було делеговано уповноважену комісію з ВКП(б) під керівництвом Молотова В. М., який разом із Кагановичем Л. М. за участю Косіора С. В. і Чубаря В. Я. 6 липня 1932 року організував прийняття на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У в м. Харкові постанови «Про план хлібозаготівлі» та ухвалення III Всеукраїнською партконференцією для УСРР плану хлібозаготівлі в кількості 356 млн. пудів, що значно перевищував реальні можливості українських селян.

Продовжуючи свої протиправні дії, Каганович Л. М. і Молотов В. М. підписали 25 липня 1932 року і надіслали ЦК КП(б)У і РНК УСРР цілком таємну телеграму про посилення вилучення хліба, заборону торгівлі та проведення жорстких репресій щодо голодуючих селян.

Надалі, з метою виконання своїх злочинних намірів Сталін Й. В. і Каганович Л. М. організували прийняття 7 серпня 1932 року Центральним виконавчим комітетом (ЦВК) і РНК СРСР постанови «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності», якою запровадили розстріли, конфіскацію майна і заборонили застосування амністії.

В подальшому, 16 вересня 1932 року, Сталіним Й. В. затверджено і направлено для виконання Верховному Суду СРСР, Прокуратурі, Державному політичному управлінню (ДПУ) УСРР, іншим репресивним органам таємну інструкцію, якою визначався порядок покарання «куркулів» та інших «соціально ворожих елементів» із застосуванням вищої міри покарання — розстрілу, а в окремих випадках — десятирічного ув'язнення в п'ятнадцятиденний строк з дня їх виявлення.

Постанову від 7 серпня 1932 року та таємну інструкцію щодо її застосування Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. використали для створення умов, розрахованих на фізичне знищення частини українських селян.

2 серпня 1932 року, незважаючи на голод в УСРР, Молотов В. М. підписав та направив на виконання органів центральної влади в Україні постанову РНК СРСР № 1200 «Про збирання врожаю і плану хлібоздачі на серпень 1932 р.», якою для України на серпень місяць був встановлений завищений на 100,0 млн. пудів план здачі хліба.

Крім того, 9 серпня 1932 року Косіор С. В. підписав постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи боротьби зі спекуляцією хлібом», якою репресивні органи ДПУ і органи міліції були зобов'язані забезпечити повне усунення з ринку продавців зерна і борошна та застосування репресій (арешти, конфіскації).

Продовжуючи злочинні дії, Каганович Л. М. 20 серпня 1932 року, підписав і направив до ЦК КП(б)У та РНК УСРР телеграму «Про незадовільні темпи хлібозаготівлі», в якій вимагав вжити заходи щодо суворого покарання винних осіб.

Усвідомлюючи трагічні наслідки вивезення зерна та інших продуктів харчування під час масового голоду в УСРР, Постишев П. П. надіслав 18 вересня 1932 року ЦК КП(б)У телеграму з вимогою повного виконання експортного плану четвертого кварталу 1932 року.

Під час виконання своїх злочинних намірів, незважаючи на голод в Україні та повну відсутність насінневих фондів, Сталін Й. В. і Молотов В. М. спільно підписали 23 вересня 1932 року та надіслали ЦК КП(б)У телеграму про відмову в наданні Україні насінневої позики.

Реалізуючи спільний злочинний намір вказаних осіб на вчинення геноциду, Хатаєвич М. М. надіслав всім обкомам, міськпарткомом та райпарткомом КП(б)У директивний лист від 23 жовтня 1932 року за своїм підписом з вказівками прийняти особливо рішучі заходи для вилучення в селян хліба.

25 жовтня 1932 року під керівництвом Косіора С. В. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про необхідність подолання відставання України у виконанні плану хлібозаготівлі», якою в десять разів було підвищено темпи виконання річного плану.

30 жовтня 1932 року Молотов В. М. організував засідання Політбюро ЦК КП(б)У, на якому була прийнята постанова «Про заходи щодо посилення хлібозаготівлі», якою органи влади на місцях були зобов'язані не допускати торгівлю хлібом, промисловими товарами в Україні та посилити судові репресії.

5 листопада 1932 року Косіором С. В. організовано прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови «Про посилення участі органів юсти-

ції в проведенні хлібозаготівлі», яка була направлена на активізацію діяльності органів юстиції і прокуратури у вилученні зерна.

9 листопада 1932 року Народний комісаріат юстиції УСРР розіслав Інструкцію «Про активізацію роботи органів юстиції в боротьбі за хліб», в якій визначив максимальний термін розслідування справ у триденний строк.

6 листопада 1932 року Косіор С. В. підписав телеграму обкомам, якою була встановлена товарна блокада у більшості регіонах України.

11 листопада 1932 за підписами Косіора С. В. і Чубаря В. Я. до обкомів КП(б) У надіслано витяг з протоколу № 90 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, постанову та Інструкцію РНК УСРР «Про організацію хлібозаготівлі в одноосібному секторі», згідно з якою були посилені репресії відносно селян, які позбавлялись земельних наділів, садибної землі, здійснювалась їх депортація за межі районів, областей та повне вилучення в них продуктів харчування.

Цією ж постановою було прийнято рішення про застосування так званих «чорних дощок», а саме:

- а) негайне припинення підвезення товарів, повне припинення кооперативної і державної торгівлі на місці та вивезення із відповідних кооперативних крамниць всіх наявних товарів;
- б) повна заборона колгоспної торгівлі як для колгоспів, колгоспників, так і для одноосібників;
- в) припинення всіякого кредитування, дострокове стягнення кредитів та інших фінансових зобов'язань;
- г) перевірка та очистка колгоспів з виявленням контрреволюційних елементів — організаторів зриву хлібозаготівлі...»;

Відносно українських селян застосовувались натуральні штрафи у виді встановлення додаткових завдань з м'ясозаготівлі в розмірі п'ятнадцятимісячної норми здачі м'яса і річної норми здачі картоплі, а також посилені репресії.

Крім цього, 18 листопада 1932 року Чубар В. Я. і Хатаевич М. М. підписали і направили на місця постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію контрреволюційних гнізд та розгром куркульських груп», використовуючи яку Косіор С. В. розробив спеціальний оперативний план і задіяв війська і спеціальні загони для знищення українських селян, які чинили опір більшовицькій владі.

27 листопада 1932 року Косіор С. В. підписав і направив на місця для виконання постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про вжиття реп-

ресивних заходів до колгоспів, що саботують хлібозаготівлі», згідно з якою було організовано проведення судових процесів щодо членів партії, які сприяли українським селянам під час здійснення відносно них геноциду.

1 грудня 1932 року, продовжуючи свою злочинну діяльність, Косіор С. В. підписав та направив на адресу обкомів партії директиву ЦК ВКП(б), в якій вимагав до 15 січня 1933 року вивезти хліб з сільської місцевості.

1 і 3 грудня 1932 року Чубар В. Я. організував прийняття постанов РНК УСРР «Про заборону торгівлі картоплею в районах, що злісно не виконують зобов'язання по контрактації і перевірку наявних фондів картоплі в колгоспах» та «Про заборону торгівлі м'ясом і худобою», внаслідок чого була вилучена картопля, як один з основних продуктів харчування, і встановлена заборона на торгівлю м'ясом в Чернігівській, Київській, Вінницькій областях, що фактично призвело до вбивства частини українських селян голодом.

Після узгодження зі Сталіним Й. В. Молотовим В. М. і Чубарем В. Я. питання про застосування смертної кари в період вилучення хліба, Косіор С. В., з метою реалізації вказаних спільних злочинних намірів, організував прийняття 5 грудня 1932 року постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з ліквідації саботажу хлібозаготівлі», згідно з якою в областях були створені так звані «трійки» — комісії у складі першого секретаря обкому партії, начальника обласного відділу ДПУ та обласного прокурора, які без судового розгляду справ застосовували до селян репресії та приймали рішення щодо їх розстрілів.

Згідно з довідкою РНК УСРР від 2 грудня 1932 року на «чорну дошку», крім колгоспів, занесені сільради, села, окремі одноосібники, а також райони, як адміністративні одиниці. Зокрема, у Вінницькій області — 8 районів, 44 колгоспи, 42 села одноосібників; в Чернігівській області — 13 колгоспів, 38 сіл, 1646 одноосібників; у Донецькій області — 12 колгоспів, 6 сіл, 2 сільради, 25 одноосібників; в Дніпропетровській області — 228 колгоспів у 44 районах; в Київській області — 51 колгосп в 48 селах та 19 районах; у Харківській області — 23 колгоспи в 16 селах та 9 районах; в Одеській області — 12 колгоспів в 9 районах.

13 грудня 1932 року Косіор С. В. підписав і надіслав директиву ЦК КП(б)У «Про вжиття заходів проти куркульських і антирадянських елементів — організаторів саботажу хлібозаготівлі», якою від секретарів обкомів більшовицької партії вимагав виявляти в рядах партії

осіб, які не виконували злочинні рішення, провести їх арешти та за-
слання на північ.

Продовжуючи свої злочинні дії, Сталін Й. В. і Молотов В. М. під-
писали 14 грудня 1932 року постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про
хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та в Західній області»,
згідно з якою були вжиті заходи щодо подолання опору селян, при-
пинення українізації, проведення репресій, у тому числі арештів,
та ув'язнення в концтабори на строк від 5 до 10 років.

23 грудня 1932 року Косіор С. В. і Постишев П. П. прибули на засі-
дання бюро обкому КП(б)У Дніпропетровської області та організували
прийняття ним рішення «Про перегляд строків плану хлібозаготівлі
в районах», на підставі якого в цьому регіоні було застосовано репресії
і вбивства селян голодом.

24.12.1932 року Косіор С. В. підписав і надіслав на адресу секре-
тарів райкомів партії, голів райвиконкомів, уповноважених обкомів
КП(б)У розпорядчий лист, під час виконання якого в п'ятиденний
строк було вивезене все наявне зерно, яке зберігалось в колгоспних
фондах, та арештовані особи, що чинили опір.

29 грудня 1932 року Каганович Л. М. і Косіор С. В. організували
прийняття постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення репресій
до одноосібників — злісних не здавачів хліба», на підставі якої засто-
совано репресії стосовно 1000 селянських господарств Харківської
та 500 селянських господарств Дніпропетровської областей: у них бу-
ло вилучено все майно, їх позбавлено садибних земель і будівель.

Того ж дня Каганович Л. М. і Косіор С. В., використовуючи пос-
танову «Про розповсюдження на Дніпропетровську область заходів,
прийнятих по відношенню до Одеської області», дали вказівки щодо
депортації 700 сімей і 700 селян на північ Радянського Союзу та за-
слання в концтабір 50 осіб.

Крім насильницької депортації мирного населення, в УСРР три-
вали репресії за так званими хлібними справами, тобто за прихову-
вання хліба, його «розкрадання» тощо. Згідно з даними ДПУ УСРР
у 1932 році було арештовано 94 354 особи.

Продовжуючи вчиняти дії, направлені на знищення частини
української національної групи Голодомором, Сталін Й. В., Моло-
тов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Ха-
таєвич М. М. організували у січні 1933 року прийняття низки рішень
про повне вилучення хліба та інших продуктів харчування у сільській

місцевості України, виконання яких призвело до вбивства мільйонів українців голодом.

Так, 1 січня 1933 року Сталін Й. В. підписав і надіслав Косіору С. В. телеграму щодо подальшого посилення репресій до українських селян, у тому числі їх розстрілів.

2 січня 1933 року Хатаєвич М. М. і Чубар В. Я. підписали і надіслали аналогічну за змістом директиву партійним та радянським органам УСРР.

Реалізуючи свої злочинні наміри вчинення злочину геноциду проти частини української національної групи та усвідомлюючи наявність масової смертності людей від голоду в УСРР, Сталін Й. В. і Молотов В. М. 22 січня 1933 року підписали і направили в УСРР директиву ЦК ВКП (б) та РНК СРСР «Про попередження масових виїздів голодуючих селян за продуктами», якою заборонили виїзд селян із України і заблокували кордони УСРР військовими підрозділами.

Вказана заборона свідомо позбавляла голодуючих українських селян можливості придбати необхідні для їх порятунку продукти харчування поза межами ураженої голодом території України і прирїкала їх на голодну смерть.

4 червня 1933 року начальник політвідділу Управління прикордонної охорони і військ ДПУ України доповів ЦК КП(б)У про активну участь частин прикордонної охорони та військ ДПУ в проведенні весняної сівби в колгоспах, а також про здійснені репресії відносно українських селян.

Таким чином, досудовим слідством встановлені беззаперечні докази того, що в 1932–1933 роках Сталін Й. В., Молотов В. М., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. організували та вчинили геноцид в Україні, створивши життєві умови, розраховані на фізичне знищення частини української національної групи, використавши для цього наступні механізми та способи:

- встановлення для України плану хлібозаготівлі до такого високого рівня, за яким цей план не міг бути реально виконаний, а якщо і виконувався — то тільки насильницьким шляхом із застосуванням репресій і за рахунок повного вилучення у селян зерна, насінневих запасів;

- занесення районів, населених пунктів, колгоспів, сільських рад на «чорні дошки», тобто блокування їх військами, недопущення виїзду населення за межі цих територій, повне вилучення продуктів харчування та заборона торгівлі;
- ізоляція території України спеціальними озброєними загонами, військовими частинами та міліцією;
- обмеження вільного пересування селян з метою пошуку продовольства та заборона листування;
- запровадження «натуральних штрафів»;
- проведення постійних обшуків з вилученням зерна, насінневих запасів, майна, одягу, всіх продуктів харчування, готової їжі;
- посилення заходів кримінальної репресії, включаючи розстріли осіб, які під час вилучення зерна, м'яса, картоплі, соняшника та інших продуктів харчування чинили опір владі.

Згідно з **Висновком судової науково-демографічної експертизи** Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України від 30 листопада 2009 року внаслідок вчиненого геноциду в Україні загинуло 3 млн. 941 тис. осіб, з них: протягом лютого — грудня 1932 року — 205 тис. осіб, у 1933 році — 3598 тис. осіб, у першій половині 1934 року — 138 тис. осіб.; т. 330, а. с. 12–60.

Крім того, за висновком органу досудового слідства вина Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. в організації та вчиненні в 1932–1933 роках геноциду проти частини української національної групи підтверджуються фактичними даними, що містяться в показаннях:

- **свідка Яхно Г. Ф.**, який показав, що в період 1932–1933 років керівництвом Радянського Союзу (Сталін і Молотов), України (Косіор і Постишев), іншими партійними керівниками та діючою радянською владою було створено умови для впровадження Голодомору в Україні. Комсомольцями та «активістами» радянської влади проводилися обшуки помешкань з метою вилучення продуктів харчування, а також повідомив, що у 1932–1933 роках засухи або неврожаю зернових не було; т. 28, а. с. 129–134.
- **свідка Ігнатуші (Бойка) К. М.** про те, що сільською радою та районним виконавчим комітетом в його селі було створено

кілька загонів (по 5–6 чоловік), які проводили обшуки помешкань селян, вилучали продукти харчування, худобу, особисті речі та одяг. У період 1932–1933 років в с. Трипілля від голоду померло близько 300 людей. В селі були випадки людоїдства. В 1933 році представниками радянської влади в селі були зруйновані дві православні церкви; т. 28, а. с. 21–27.

- **свідка Губського П. В.**, який показав, що завдяки законам і постановам Комуністичної партії, РНК, рішенням сільських рад голод був перетворений у страхітливий, суцільний, штучний голодомор, криваву бійню проти нації. Голод та смерть, як і було задумано, змінили співвідношення сил на користь більшовиків, закріпили повну і остаточну політичну і економічну перемогу комуністичної партії в країні. Всі дії вищого партійно-радянського керівництва відповідають змістові поняття «геноцид», визначеному Конвенцією ООН від 9 грудня 1948 року; т. 287, а. с. 136–157.
- **свідка Шепель Л. Й.** про те, що ніхто із більшовицької влади ні харчової, ні медичної, ні будь-якої іншої допомоги селянам не надавав. У 1932–1933 роках загопи міліції не випускали мешканців села Борова за його межі і зобов'язували селян знаходитись вдома; т. 28, а. с. 71–73.
- **свідка Куценко С. І.**, яка показала, що в середині 1932 року її сім'ю було «розкуркулено», а в сусідньому селі Іванівці деякі селяни виступили проти акти вістів, захищаючи своє майно, проте їх власність відібрали силою, а самих селян з родинами заслали до Сибіру. Організаторами Голодомору на Україні був Сталін, а виконавцями — Молотов, Чубар і Постишев; т. 28, а. с. 98–104.
- **свідків Іщенко К. Г., Яхно Г. Г., Тарасюк І. В., Щербак П. Ф., Аврамівко Г. М., Корнієнко Г. Ю., Дамчук К. А. та інших;** т. 28, а. с. 69–70, 127–128, 139–140, 141–142; т. 66, а. с. 83–85, 134–138, 165–167; т. 215, а. с. 276–279.

Обставини проведення насильницької колективізації підтверджуються фактичними даними, які зазначені в показаннях:

- **свідка Любчик Є. К.** про те, що селян, які не хотіли вступати в колгоспи та віддавати своє майно, виселяли з села; т. 66, а. с. 139–142.

- **свідка Андрощук А. К.**, яка показала, що в селі проживало близько 3000 українців. У 1931 році їх родину було «розкуркулено». Навесні 1932 року акти вістами в кількості 5–6 чоловік проводились обшуки, в ході яких вилучались всі продукти харчування, домашня худоба, особисті речі та інвентар для обробки землі. Організаторами штучного голоду в Україні були Сталін Й. В., Молотов В. М., Косіор С. В., Постишев П. П., Каганович Л. М. і Чубар В. Я. Селянам не видавали посвідчень чи інших документів, що унеможливлювало їх пересування територією України та за її межами. Сталіним Й. В. було видано закон «Про п'ять колосків», як його назвали в народі, згідно з яким, під загрозою суворого покарання, аж до розстрілу, заборонялося збирати на колгоспних полях залишки зернових культур. За невиконання хлібозаготівельного плану застосовувались натуральні штрафи, які сплачувалися як продуктами харчування так і предметами побуту, сільсько-господарським інвентарем; т. 28, а. с. 62–68.
- **свідків Довбиш О. В., Бойченко М. О., Літвінової Н. Ф., Жураківської Я. Г., Костенко З. І. та інших**, які показали, що в період 1932–1933 років владою в селян забиралося все зерно та інші продукти харчування; т. 288, а. с. 57–60, 61–64, 65–68, 39–43, 73–77.
- **свідків Гломозда І. П., Москаленко В. С., Набок М. Т., Печерського П. Г., Телегуз А. П., Довженко Г. І., Деміденко М. І., Зубенко О. І. та інших**, які показали, що діюча влада проводила примусову колективізацію. За її вказівкою бригади місцевих «активістів» вилучали в осіб, які не бажали вступати у колгоспи, всі, без виключення, наявні продукти харчування прирікаючи їх на голодну смерть; т. 323, а. с. 178–182, 190–194, 204–208, 227–230, 239–242, 263–266, 287–291, 44–49.

Щодо посилення хлібозаготівель, проведення масових обшуків з метою виявлення та вилучення у селян продуктів харчування:

- **свідок Байдачний М. Я.** показав, що хліб, який зберігався в господарстві кожного селянина, забрали без попередження. Представники влади та «акти вісти» їздили на підводі селом і з кожної хати, з кожного господарства забирали хліб; т. 66, а. с. 78–82.

- **свідок Довгань В. Т.** показала, що в людей забирали все їстівне та цінне, навіть з невеликих горщиків витрясали продукти харчування, а також забирали одяг та взуття; т. 66, а. с. 202–205.
- **свідок Олійник Р. Ф.** показала, що приходили чоловіки, приблизно по двадцять осіб, з металевою «палею» і штирхали землю з метою знайти схованку хліба, зерна. Винен в усьому Сталін, то його був указ все забирати і морити людей голодом; т. 2, а. с. 249–252.
- **свідок Колесніков І. І.** показав, що у с. Іллінка Троїцького району Луганської області в колгоспі «розкуркулили» найзможніших селян. В людей були дерев'яні ступи в яких товкли зерно, щоб приготувати їжу. «Активісти» спеціально розколювали ступи, щоб зерно не товкли і не готували їжі. «Активісти» ходили дворами з металевими шпиками, ширяли (тобто дірявили) землю, шукаючи зерно. У кого зерно знаходили, то забирали і його, і самого господаря; т. 173, а. с. 164–167.
- **свідок Слюсарь Н. Ф.** повідомила, що навесні 1933 року у село приїхали уповноважений з «активістами», які ходили подвір'ями селян і забирали насіння; т. 173, а. с. 117–119.

Аналогічні показання дали свідки **Грибинюк Є. С., Палій М. П.** та інші. т. 67, а. с. 45–47, т. 66, а. с. 234–238.

Про обставини запровадження більшовицькою владою «чорних дощок»:

- **свідок Степацька Є. Ф.** показала, що за невиконання плану хлібозаготівлі їх село Городок Піщанського району Вінницької області занесли на так звану «чорну дошку». Торгівля була заборонена, товарів не було, скасували пільги для колгоспників, виїжджати з села можна було за спеціальною довідкою, яку видавала сільська рада, але ці довідки видавались не кожному; т. 67, а. с. 114–117.

З даних, що містяться в показаннях **свідка Середи В. М.** вбачається, що в період 1932–1933 років у селі Піски був голод. «Активісти» проводили обшуки в помешканнях селян та забирали зерно і все їстівне. В селі діяла «трійка», що була сформована з представників радянської влади, які без суду вбивали невдоволених владою селян. З хат забирали трупи померлих від голоду, вивозили їх на сільське

кладовище і скидали у велику яму. Від голоду у 1932–1933 роках разом з жертвами с. Костянтинівка померло приблизно 700 чоловік. В с. Піски був режим «чорної дошки», на виїздах з села стояли вартові, які нікого не випускали з села та не впускали в нього; т. 215, а. с. 262–266.

- **свідок Пархоменко Б. В.** показав, що в 1932–1933 роках занесених на «чорну дошку» людей карали, позбавляючи їх продуктів харчування. Голодомор відбувався внаслідок державної політики радянської влади на чолі з Сталіним Й. Владі було відомо про високу смертність сільського населення від голоду; т. 149, а. с. 195–199

В своїх показаннях **свідок Куценко С. І.** повідомила, що в середині 1932 року її сім'ю було «розкуркулено». В сусідньому селі Іванівка деякі селяни виступили проти «активістів», захищаючи своє майно, проте їх власність відібрали силою, а самих селян з родинами виселили до Сибіру. Крім цього свідок показала, що організаторами Голодомору на Україні був Сталін, Молотов, Чубар і Постишев; т. 28, а. с. 98–104.

Про введення владою режиму «чорних дошок» в колгоспах дали показання **свідки Пономаренко М. Г., Кудла Д. А., Величко О. А., Величко Н. Д., Шерстюк К. О.** та інші. т. 111, а. с. 41–48; т. 216, а. с. 180–183.

Досудовим слідством встановлено, що в 1932–1933 роках за рішенням органів влади на так звані «чорні дошки» в Україні було занесено 735 районів, сіл, хуторів, колгоспів, радгоспів, МТС, кущів і артілей, які існували в сучасних межах адміністративно-територіального поділу території областей України:

Т. 65, а. с. 115–142; т. 109, а. с. 86–100; т. 105, а. с. 2–9; т. 120, а. с. 46–50; т. 122, а. с. 190–220; т. 140, а. с. 239–250; т. 146, а. с. 223–250, 252; т. 159, а. с. 106; т. 237, а. с. 248–254; т. 210, а. с. 100–105; т. 212, а. с. 6–65; т. 213, а. с. 43–79, 89, 111–112; т. 237, а. с. 248–254; т. 244, а. с. 107; т. 255, а. с. 76–81; т. 256, а. с. 5–32, 40–61; т. 257, а. с. 111–122; т. 284, а. с. 185–187; т. 290, а. с. 138–139; т. 301, а. с. 152–153; т. 322, а. с. 194–205.

Про функціонування створених більшовицькою владою загороджувальних загонів та перешкоджання в отриманні голодуючим населенням України допомоги з-за кордону свідчать такі фактичні дані:

- **свідок Юрова К. Л.** показала, що населення Західної України під час Голодомору зібрало для голодуючих два ешелони

хліба але їх не пропускали через кордон, влада говорила, що в Україні немає голоду. Ці ешелони впродовж місяця просто-яли на кордоні. Людей, які намагались прорватись через кордон, розстрілювали на місці; т. 67, а. с. 69–72.

- **свідок Журавель В. Ф.** зазначила, що потрапляючи до м. Києва люди у великій кількості вмирили прямо на вулицях біля будинків. Ховаючись від радянської влади, мешканці Києва їздили у м. Воронеж, де на ринках обміню вали речі на хліб, що було заборонено, за це влада суворо карала людей; т. 150, а. с. 12–15.
- **свідок Ночник Н. М.** повідомила, що приблизно в травні 1933 року поблизу вул. Якубовського міста Фастова Київської області, де поруч проходила залізнична колія, зупинився потяг. Із одного з вагонів військові вигнали близько тридцяти молодих осіб, які були виснажені, дуже голодні, деякі з них не могли самостійно пересуватись. Протягом трьох днів всі вони померли, їх трупи зали шились лежати обабіч дороги; т. 150, а. с. 77–80.
- **свідок Адамчук М. П.** показала, що в період 1932–1933 років було неможливо виїхати з села в інші села, міста чи райони, тому що в селян не було ніяких документів і влада забороняла виїздити з села; т. 66, а. с. 112–116.

Подібні показання дали свідки **Білокінь Ф. Л., Дмитрук В. Г., Балицька П. Н., Шепель Л. Й., Пасюк Р. М. Погрібченко** та інші; т. 66, а. с. 206–208; т. 126, а. с. 206–210; т. 150, а. с. 124–126, т. 28, а. с. 71–73, т. 28, а. с. 115, 119; т. 173 а. с. 129–131

- свідок Коломійцева С. В. повідомила, що в період 1932–1933 років влада не випускала селян, які намагались покинути свої села, забираючи у них документи, що посвідчують особу. Навколо Києва був створений кордон з воєнізованих загонів, які забороняли людям з інших регіонів прибувати до міста, т. 28, а. с. 110–114.

Про застосування репресій до голодуючого населення України:

- **свідок Савенко О. С.** зазначила, що люди збирали з поля колоски і їх за це забирали, судили. Полями їздили охоронці і кого ловили, у тих забирали все, що вони назбирали, та проганяли людей; т. 67, а. с. 73–76
- **свідок Щербак Н. Я.**, показала, що в 1932–1933 роки вона проживала в м. Обухові Київської області. Голодомор був спри-

чинений штучною нестачею продуктів та їх вилученням радянською владою в зв'язку з політикою Сталіна, Кагановича, Постишева і керівництва України; т. 28, а. с. 74–77

Як вбачається з показань **свідка Маслюка Г. М.**, тих, хто перебував при владі, забезпечували продуктами харчування. В 1932–1933 роках голод існував тому, що представники радянської влади насильно примушували людей здавати все зерно та інші продукти харчування. До тих, хто не бажав здавати їх добровільно та приховував, приходили з обшуком і вилучали все силоміць; т. 149, а. с. 102–106.

- **свідок Пирх Н. Х.** зазначила, що радянська влада на чолі з Й. Сталіним створила всі умови для голоду: була проведена колективізація, встановлено великі податки та непомірні плани здачі хліба. Податки встановлювалися на утримання худоби, дерев, вони постійно збільшувалися. Збирати колоски на полі було заборонено, за це суворо карали. Її сусіда, який приховав хліб, представники радянської влади заарештували та ув'язнили. Багатьох українців з села заслали у Сибір за те, що вони чинили опір владі; т. 150, а. с. 98–101
- **свідок Дашко В.І.** показала, що починаючи з осені 1932 року за вказівкою влади до людей, що не бажали вступати у колгосп, приходила бригада так званих «активістів», які вилучали в них всі продукти харчування. Зможних селян «розкуркулювали», забирали все майно, виселяли з хат. У 1932 році священників двох церков, які були в селі, репресували, а будівлі церков розібрали; т. 323, а. с. 209–213.

Подібні показання дали **свідки Дяк П. Д., Мироненко П. А.** та інші; т. 28, а. с. 135–138; т. 66, а. с. 243–245.

- **свідок Башенко Г. Т.** показала, що голова колгоспу Лапін видав селянам по 4 кг хліба за що його заарештували; т. 66, а. с. 72–74.
- **свідок Яненко М. І.** дав показання, згідно з якими на території України були створені так звані «трійки», які засуджували людей до смертної кари, в тому числі за приховування продуктів. До смертної кари масово засуджувались також українські письменники та посадовці різного рівня; т. 149, а. с. 5–9.
- **свідок Вінніченко Л. П.** повідомила, що її дядька, комуніста, який відмовився виконувати злочинні накази радянської влади — забирати в селян продукти харчування, було засуджено та вислано в північні райони СРСР. Представники ра-

дьянської влади діяли жорстоко по відношенню до українців; т. 150, а. с. 94–97.

Як показала свідок Суслюк Є.Ф., в сусідніх селах жили євреї, які тримали свої крамниці, магазини, вони гарно жили, до них таке насильство, як до українців, не застосовувалось; т. 67, а. с. 83–85.

- **свідок Самарська М. І.** розповіла, що за жменю зерна, яке вона взяла щоб прокормити матір та сестру, її заарештували і засудили на один рік позбавлення волі та тримали в тюрмі; т. 173, а. с. 105–107.

Свідки Шльончик К. І. (т. 323, а. с. 127–131), **Коршак Г. К.** (т. 323, а. с. 144–147), **Копиш О. О.** (т. 2, а. с. 155–158), **Голуб К.І.** (т. 2, а. с. 166–169), **Дубина П. Д.** (т. 2, а. с. 170–173), **Усатий Д. Й.** (т. 323, а. с. 174–177), **Москаленко В. С.** (т. 323, а. с. 190–194), **Колесник Д. К.** (т. 323, а. с. 199–203), **Набок М. Т.** (т. 323, а. с. 204–208), **Сакун Г. В.** (т. 323, а. с. 274–278), **Юрченко В. П.** (т. 323, а. с. 279–282) та інші дали подібні показання.

Про здійснення експорту зерна та іншого збіжжя за кордон під час Голодомору в Україні в 1932–1933 роках:

- **свідок Шленськова Г. С.** показала, що все зерно відвозилось до колгоспу і охоронялось солдатами. Воно гнило, а в цей час люди пухли від голоду і помирили просто неба на вулицях і в дворах; т. 67, а. с. 51–53
- **свідок Вільчинська З. В.** показала, що не зважаючи на голод державне керівництво виконувало експортні зобов'язання; т. 66, а. с. 65–68
- **свідок Кошук К. Т.** показала, що все зерно звозили в колгосп, потім на станцію і кудись вивозили. Не все встигли вивезти, велика кількість зерна згнила, а люди пухли з голоду. Ніякої допомоги не надавалось і не приходило ззовні, т. 66, а. с. 213–215.

Щодо обізнаності органів комуністичної влади про факти гострої нестачі продовольства для населення України та про голодування людей:

- **свідок Побуковська О. Л.** показала, що для виживання люди змушені були харчуватися лободою, чечевичею, мерзлою картоплею. Діючі органи влади знали про голод та смертність від нього але ні медичної, ні продуктової допомоги людям нада-

но не було. Навпаки, радянська влада зробила все для того, щоб залишити українців без їжі; т. 149, а. с. 36–39.

- **свідок Цопенко Г. Ф.** повідомила, що в 1932–1933 роках в селі був страшенний голодомор. Люди вмирали прямо на вулиці, біля будинків, на полі. Вона бачила, як привезли повну підводу трупів і скинули їх в яму. Одна жінка була живою і почала вибиратися з ями але ніхто не звертав на неї уваги, яму продовжували засипати. В сусідньому домі проживали люди, які поїдали людей; т. 150, а. с. 44–47.

За даними, що містяться в показаннях **свідка Шехтман М. Л.**, в 1932–1933 роках працювали радіо та газети, проте вони не висвічували жодної інформації щодо голоду; т. 149, а. с. 204–207.

- **свідок Дзененко Л. Ф.** показала, що в селі Бурти протягом 1932–1933 років від голоду щодня помирало в середньому п'ять і більше осіб, трупи яких на підводі везли на старе кладовище, де їх скидали в ями та закопували по декілька трупів разом. У ті роки в колгоспах була врожайність і було досить продуктів харчування. Голод був створений радянською владою штучно, країною тоді керував Й. Сталін; т. 149, а. с. 119–122.

Як показала **свідок Горбатюк Г. М.**, продовольча допомога надавалась тільки голові сільської ради, а інші селяни самі, як могли, допомагали один одному; т. 67, а. с. 28–30.

- **свідок Оксенчук А. І.** повідомила, що були випадки людоїдства у селі Новаки, сусідка поїла своїх дітей, після чого і сама померла.

Люди у той час їздили на дахах вагонів або на платформах у Білорусію і обмінювали там різні власні речі на їжу. Батьки відправили її на потязі в Ленінград, в якому та в інших містах СРСР голоду не було. У той час добре жили лише «активісти», комуністи та представники радянської влади, бо вони отримували продуктові паї, грошове забезпечення, одяг та взуття; т. 125, а. с. 86–89.

- **свідок Роговий О. І.** показав, що у постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення хлібозаготівлі» від 18 листопада 1932 року вказувалось створювати на місцях бригади з «активістів». Ці «активісти» діяли не без користі для себе, конфіскували в жителів села останній їхній печений хліб; т. 66, а. с. 175–193.

Аналогічні показання дали свідки Мироненко П. А., Савенко О. С., Палій М. П. та інші. т. 28, а. с. 135-138; т. 66, а. с. 234-238; т. 67, а. с. 73–76.

Про відсутність голоду в суміжних з територією України районах Росії і Білорусі:

- **свідок Мозгова Г. І.** повідомила, що в 20–30 роках в їх українському селі поселилося багато росіян, вони займали керівні посади в селищній адміністрації, партійних та радянських органах. У ті роки багато людей потай ходили в с. Кантеміровку, розташоване в Росії, бо там можна було придбати хліба, купити корову, чи вола, якщо хтось мав якісь гроші, тому що в Росії такого голоду не було; т. 173, а. с. 132–134.
- **свідок Потапова М. В.** звернула увагу на те, що врожай у 1932 році був добрий але його увесь вивезли. Вони з батьком ходили пішки в с. Уразове Білгородської області Росії, де просили милостиню. В Росії такого голоду не було. Там люди взагалі не голодували, їли білий хліб з маслом. В її рідному селі під час голодомору померло до половини людей — самі українці; т. 173, а. с. 168–170.

Схожі показання надала свідок **Палагута Г. В.** та інші. т. 173, а. с. 135–137.

Про випадки та факти вчинення людодства і труподства в період 1932–1933 років:

- **свідок Ряба А. А.** показала, що в її селі від голоду померло близько чотирьохсот українців, трупи яких збирали на підводи та вивозили ховати у загальних ямах на старому сільському кладовищі с. Русанів. Ями закопували лише тоді, коли вони доверху заповнювались трупами померлих від голоду людей, ніяких хрестів не ставили; т. 150, а. с. 5–7.
- **свідок Безжон Л. Г.** зазначила, що трупи померлих від голоду закопували у загальних ямах; т. 150, а. с. 8–11.
- **свідок Савчук І. П.** повідомив, що в Києві на Байковому кладовищі в 1932–1933 роках був пустир, на якому в загальних ямах ховали померлих від голоду, захоронення були масові; т. 150, а. с. 81–82.
- **свідок Карлович М. Н.** показала, що вони з братом ходили селом і жебракували але їм ніхто нічого не давав, бо був голод. Під час голоду 1932–1933 років померло семеро дітей з її родини. Вони їли все що знаходили — траву, кору дерев. В селі люди пухли і помирали з голоду; т. 216, а. с. 106–108.

- **свідок Лісовенко М. М.** стверджував, що для Сталіна Й. В. Україна була об'єктом переслідування; т. 287, а. с. 167–170.
- **свідок Лапчинська Н. В.** показала, що прийнята 7 серпня 1932 року в розпал збирання врожаю постанова ЦВК і РНК СРСР, текст якої було підготовлено за безпосередньої участі Сталіна під впливом ситуації в Україні, стала основною юридичною підставою для винесення судами вироків. Охоплене голодом, масовими захворюваннями і зростаючою смертністю, українське село планували позбавити хліба, т. 287, а. с. 121–135.

Про масову смертність від голоду та похідних від нього:

- **свідок Кравченко Ф. П.** показала, що в 1933 році в її селі загинуло близько шестиста чоловік; т. 173, а. с. 171–173
- **свідок Бермас Т. І.** показала, що в її рідному селі Березки розташоване місце масового поховання жертв Голодомору 1932–1933 рр. — близько двохсот жителів села; т. 217, а. с. 50–53.
- **свідок Середик О. П.** повідомила, що в 1932 році її родину «розкуркулили». Сталін, Молотов, Каганович, Постишев, Косіор та Чубар створили умови, за яких у період 1932–1933 років в селі померло близько 800 українців. Внаслідок цього серед мешканців села Іванівка були випадки людоїдства, т. 28, а. с. 48–54.

Аналогічні свідчення щодо примусового вилучення продуктів харчування, смертності від голоду, вживання в їжу сурогатів дали свідки Сипати Н. Т.; Кулак О. К., Насон В. С., Соболь К. Я., Крюкова К. Я., Шабовти Є.А., Лук'яненко І. А., Малашенко В. В., Котляр І.А., Житник М. Г.,

Савенчук Г.І., Шуп О. Ю., Малець Г. О., Карпенко Г. М., Івашко Г. Д., Нікитенко А.І., Островецький М. Т., Борець Т. П., Ординська Г. М. та інші. т. 323, а. с. 1–5, 6–12, 13–18, 20–21, 22–26, 29–33, 39–43, 47–51, 52–56, 57–61, 62–66, 67–69, 70–74, 75–79, 84–86, 87–89, 90–94, 95–98, т. 28, а. с. 55–61

Таким чином, за свідченнями очевидців представниками більшовицької влади на місцях на людей накладалися зобов'язання виконувати непомірні плани хлібозаготівлі, за невиконання яких запроваджувалися «натуральні штрафи», обмежувалось вільне пересування селян за межі України з метою пошуку продовольства.

Водночас, в період 1932–1933 років озброєні загони, бригади та «активісти» під керівництвом уповноважених від органів комуніс-

тичної партії, голів сілрад у всіх областях України постійно проводили в селах обшуки за місцем проживання людей: в їх помешканнях та інших приміщеннях і присадибних земельних ділянках, під час яких забирали все знайдене зерно, насіння, майно, одяг, реманент, жорна, повністю вилучали продукти харчування, готову їжу тощо.

При цьому щодо мирного українського цивільного населення в селах масово застосовувалось насилля: побиття, репресії, арешти, блокування військами сіл, селищ і, навіть, адміністративних районів, занесених на «чорну дошку», а також кордонів України для недопущення виїзду населення за межі цих територій. Внаслідок цього люди були позбавлені доступу до продуктів харчування. У такий спосіб більшовицька влада вчиняла їх вбивство голодом.

Поряд з цим, систематичні та жорстокі репресивні заходи вживалися також до партійних і радянських керівників усіх рівнів, які висловлювали свою незгоду з встановленими планами хлібозаготівлі і прагнули допомогти голодуючим українським селянам шляхом надання їм продуктів харчування з колгоспних фондів.

Крім цього, вина Сталіна (Джугашвілі) Й. В. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

- **архівними документами:** повідомленням Хатаєвича М. М. ЦК ВКП(б) від 12.03.1933 року про важке становище з продовольством і смертність від голоду в Дніпропетровській області (т. 8, а. с. 341–344); директивним листом від 7 грудня 1932 року № П 4731 з письмовою вказівкою Секретаря ЦК ВКП(б) Сталіна Й. В. про проведення репресій і призначення кримінального покарання керівникам Оріховського району Дніпропетровської області у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років та інше (т. 17, а. с. 285; т. 19, а. с. 30); телеграмою від 1 січня 1933 року Генеральному секретарю ЦК КП(б) Косіору С. В. з вказівкою про виконання постанови ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі в Україні» (т. 7, а. с. 164); доповідною запискою Донецького обкому КП(б)У ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У від 18.05.1933 року про стан весняної сівби в області і про продовольчі труднощі у Старобельському районі (т. 9, а. с. 250–253) та іншими зазначеними вище документами (т. 7, а. с. 164, 167, 171–174, 206–207; т. 9, а. с. 149–150, 151–152, 153–154; т. 13, а. с. 23–27; т. 32, а. с. 111; т. 288, а. с. 125).

Вина Молотова (Скрябіна) В. М. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

- **архівними документами:** постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 30.10.1932 року «Про заходи посилення хлібозаготівлі», прийнятою за участю Молотова В. В. (т. 256, а. с. 147–154); постановою ЦК ВКП(б) та РНК Союзу РСР від 14.12.1932 року (т. 9, а. с. 23–27); телеграмою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР до ЦК КП(б)У і РНК УСРР від 21.06.1933 року за підписами Сталіна і Молотова, в якій міститься категорична вимога про обов'язкове виконання плану річних зернопоставок державі всіма колгоспами, радгоспами та одноосібниками України (т. 7, а. с. 206–207); телеграмою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ЦК КП(б)У і РНК УСРР за підписами Сталіна Й. В. та Молотова В. М. від 09.04.1932 року «Про хід маслозаготівлі та експорт масла», яка містить у собі вимогу виконання плану маслозаготівлі для забезпечення експорту (т. 7, а. с. 215); телеграмою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР до ЦК КП(б)У та РНК УСРР за підписами Молотова В. М. і Кагановича Л. М. з вказівками посилити темпи хлібозаготівлі (т. 7, а. с. 305–306); телеграмою Молотова від 21.11.1932 року до обкомів КП(б)У про активізацію хлібозаготівельної кампанії (т. 7, а. с. 320–323) та іншими вищевказаними документами (т. 7, а. с. 171–174, 175–179, 200; т. 14, а. с. 184–186; т. 11, а. с. 52–54; т. 98, а. с. 86; т. 13, а. с. 22–27; т. 288, а. с. 125; т. 32, а. с. 111; т. 9, а. с. 151–152, 153–154).

Вина Кагановича Л. М. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

- **архівними документами:** телеграмою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР за підписом Кагановича Л. М. і Молотова В. М. до ЦК КП(б)У та РНК УСРР про посилення темпів хлібозаготівлі (т. 7, а. с. 305–306); листом Павлоградського райкому партії від 30.03.1933 року до Дніпропетровського обкому КП(б)У про голод та людодієство в с. Межиріччя (т. 8, а. с. 348–351); постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 29.12.1932 року «Про розповсюдження на Дніпропетровську область заходів, прийнятих по відношенню до Одеської області», прийнятою за участю Л. М. Кагановича щодо застосування репресій, виселення за межі України, заслання в концтабір виключених з партії осіб (т. 9 а. с. 63); постановою Політбюро ЦК КП(б) У «Питання хлібозаготівлі» від

29.12.1932 року, прийнятою за участю Л. М. Кагановича, якою партійні організації та органи влади на місцях зобов'язані були вивезти в рахунок плану хлібозаготівлі все наявне в колгоспах зерно, в тому числі і насіннєві фонди (т. 9, а. с. 64, 67) та іншими документами (т. 7, а. с. 303–304; т. 9, а. с. 63–67, 153–154).

Вина Постишева П. П. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

- **архівними документами:** телеграмою до обкому КП(б)У від 08.12.1933 року за підписом Постишева П. П. про перебіг заготівлі буряків та попередження про судову відповідальність керівного складу за незабезпечення вивозу буряків з полів до кінця декади (т. 322, а. с. 11–13); копією телеграми ЦК ВКП(б) ЦК КП(б)У від 18.09.1932 року за підписом Постишева, в якій від ЦК КП(б)У вимагалось повне виконання експортного плану четвертого кварталу 1932 року (т. 9, а. с. 111–113); листом начальника УХНУ УСРР Асаткіна від 22.04.1935 року «Про стан обліку населення в УСРР», в якому повідомляється про різке збільшення смертності в Україні в 1932–1933 роках (т. 9, а. с. 268–270); доповідною запискою ЦК КП(б)У до ЦК КП(б)У від 16.08.1933 року про стан громадського харчування та хлібоздачі в колгоспах Київській області (т. 8, а. с. 97–104); листом Київського обласного відділу ДПУ голові ДПУ УСРР від 12.03.1933 року про важке становище з продовольством і посилення смертності у ряді районів області (т. 8, а. с. 220–226); повідомленням ДПУ УСРР ЦК КП(б)У від 14.03.1933 року про важке становище з продовольством в с. Шапарське Новопсковського району Донецької області (т. 8, а. с. 227) та іншими вищевказаними документами (т. 98, а. с. 55, 106–107, 188; т. 9, а. с. 63–67).

Вина Косіора С. В. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

- **архівними документами:** запискою по прямому проводу ЦК КП(б)У до Чернігівського обкому КП(б)У за підписом секретаря ЦК КП(б)У Косіора С. В. щодо надання дозволу на застосування судових заходів до саботажників (т. 317, а. с. 84–86); витягом з протоколу № 90 засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 11 грудня 1932 року «Про організацію хлібозаготівлі в одно-

осібному секторі», надісланим за підписом Косіора С. В. усім обкомам КП(б)У (т. 256, а. с. 131–134); телеграмою ЦК КП(б)У від 05.01.1933 року, надісланою за підписом Косіора С. В. обласним оргбюро КП(б)У, яка стосується умов прийняття до колгоспів одноосібників (т. 317, а. с. 226); постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 09.08.1932 року «Про заходи боротьби зі спекуляцією хлібом», надісланою за підписом секретаря ЦК КП(б)У Косіора С. В. секретарям обласних оргбюро КП(б)У для забезпечення заходів з усунення перекупщиків зерна та муки, притягнення до судової відповідальності одноосібників, які торгують хлібом на базарах (т. 318, а. с. 239–241) та іншими документами (т. 7, а. с. 61, 65–66, 67–71, 72–73, 74–75, 76–78, 79, 80–89, 94–95, 111, 170, 183–186, 189–191, 188, 202–203, 205, 243–254, 278–285, 345–346, 351, 381–383; т. 9, а. с. 62; т. 32, а. с. 109; т. 98, а. с. 55; т. 135, а. с. 76–78; т. 12, а. с. 261; т. 256, а. с. 131–134, 136).

Вина Чубаря В. Я. в організації вчинення злочину геноциду підтверджуються речовими доказами:

- **архівними документами:** запискою ЦК КП(б)У і РНК УСРР обкому КП(б)У та облвиконкому від 06.12.1933 року про відрадження відповідальних працівників у занесені на «чорну дошку» села для нещадної боротьби з саботажниками, куркулями та іншими антирадянськими елементами, підписаною Секретарем ЦК КП(б)У Косіором С. В. і Головою РНК УСРР Чубарем В. Я. (т. 321, а. с. 10–12) та іншими вищевказаними документами (т. 7, а. с. 111, 188; т. 12, а. с. 61; т. 9, а. с. 74–76, 163–165; т. 14, а. с. 233–234, 235–236, 237; т. 15, а. с. 14–19; т. 256, а. с. 131–134, 136).

Вина Хатаєвича М. М. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

- **архівними документами:** директивою ЦК КП(б)У та РНК УСРР партійним і радянським органам від 02.01.1933 року за підписом Хатаєвича М. М. і Чубаря В. Я. про добровільну видачу колгоспниками та одноосібниками прихованого ними хліба (т. 7, а. с. 165); директивним листом ЦК КП(б)У від 23.10.1932 року за підписом Хатаєвича М. М., направленим всім обкомам, міськпарткомам та райпарткомам КП(б)У

з вказівками прийняти заходи до посилення надходжень хліба від одноосібників, шляхом застосування до них безумовних стягнень та інших засобів впливу (т. 7, а. с. 180–181); директивою ЦК КП(б)У та РНК УСРР на виконання директиви ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 23.01.1933 року у зв'язку з масовим виїздом селян за межі України, за підписом Хатаєвича М. М. та Чубаря В. Я., про заборону виїзду селянам з місць свого постійного перебування (т. 9, а. с. 163–165); доповідною запискою Павлоградського райкому партії Дніпропетровському обкому КП(б)У від 20.04.1933 року, що підтверджує обізнаність влади про тяжке становище в районі (т. 8 а. с. 283–287); листом секретаря Дніпропетровського обкому партії Хатаєвича М. М. ЦК ВКП(б) від 04.03.1933 року, який підтверджує факт інформування Сталіна Й. В. про важке становище з продовольством, про опухання та голодну смерть людей в УСРР (т. 8, а. с. 330–337); листом Мелітопольського райкому партії від 11.03.1933 року до Дніпропетровського обкому КП(б)У про погіршення продовольчого становища в районі (т. 8, а. с. 338–340); повідомленням Дніпропетровського обкому партії ЦК КП(б) У від 12.03.1933 року, яке вказує на поінформованість влади про важке становище з продовольством і стан смертності людей від голоду в області (т. 8, а. с. 341–344); спецдонесенням транспортного відділу ДПУ Катерининської залізниці від 12.03.1933 року Дніпропетровському обкому КП(б)У, що свідчить про факти смертей від голоду на залізничних вокзалах (т. 8, а. с. 345–347) та іншими вищевказаними документами (т. 9, а. с. 74– 76; т. 9, а. с. 163–165).

Про спрямованість злочину геноциду саме проти частини української національної групи свідчить і такий факт. Відповідно до рішення Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР на місце виморених голодом українців в Одеську, Дніпропетровську, Донецьку та Харківську області України була організовано переселена людність з Росії та Білорусії, тобто здійснювалась спланована заміна етнічного складу сільського населення в Україні.

Так, згідно з листом заступника завідуючого Донецьким обласним земельним управлінням Максимова до НКЗС УСРР про переселення мешканців Іванівської області (Росія) на Старобільщину від

13 жовтня 1933 року пропонувалося затвердити розподіл переселенців в кількості 3500 сімей колгоспників між чотирнадцятьма районами Старобільської групи, які за своїм положенням потребують негайного доприселення. т. 14, а. с. 45–46.

У відповідності з постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 11 вересня 1933 року «Про доприселення в степові райони» визначено кількість у 22 000 родин переселенців з північних областей України та порядок їх переміщення до Дніпропетровської, Одеської і Донецької областей у 4 кварталі 1933 року. Постановою РНК СРСР від 31 серпня 1933 року Всесоюзному переселенському комітету доручено до початку 1934 року організувати переселення в степові райони України 15–20 тисяч родин, т. 7, а. с. 363–366.

Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 23 вересня 1933 року «Про заходи по доприселенню в степові райони» прийнято рішення про утворення при облвиконкомах спеціальних комісій для вирішення всіх питань, пов'язаних з переселенням, т. 1, а. с. 361–362.

Масова загибель людей в Україні в 1932–1933 роках внаслідок настання смерті від голоду, виснаження, недоїдання та похідних від них хвороб підтверджується висновками судово-медичних експертиз, проведених за архівними документами щодо реєстрації смертей:

у Вінницькій області (т. 91, а. с. 10–135, 137–207, 209–255; т. 92, а. с. 1–85, 87–204, 206–268; т. 93, а. с. 2–96, 98–222, 224–259; т. 94, а. с. 1–242; т. 95 а. с. 2–251, т. 96, а. с. 1–230);

- у Дніпропетровській області (т. 103, а. с. 134–139);
- у Донецькій області (т. 117, а. с. 320–331);
- у Житомирській області (т. 133, а. с. 11–329);
- у Запорізькій області (т. 140, а. с. 288–301);
- в м. Києві та Київській області (т. 155, а. с. 10–109, 118–180);
- у Кіровоградській області (т. 162, а. с. 17–150);
- в Луганській області (т. 174, а. с. 159–163);
- в Миколаївській області (т. 227, а. с. 199–203);
- в Одеській області (т. 24, а. с. 303–316);
- в Полтавській області (т. 254, а. с. 229–327);
- у Сумській області (т. 261, а. с. 126–128);
- в м. Харкові та області (т. 282, а. с. 67–241, т. 283, а. с. 8–148);
- у Херсонській області (т. 290, а. с. 134–136);

- у Хмельницькій області (т. 300, а. с. 163–266);
- в Черкаській області (т. 316, а. с. 297–302);
- в Чернігівській області (т. 325, а. с. 213–236).

Відповідно до Висновку судово-медичної експертизи від 26 жовтня 2009 року № 550, харчування являється одним з важливих джерел підтримки життєдіяльності організму людини. Існування людини без харчування (їжі) можливе протягом деякого часу.

Орієнтовна тривалість голодування людини (при умові вживання води) понад вісім тижнів може призвести до смерті. Голодування людини, особливо тривале, призводить до виникнення аліментарно обумовлених (пов'язаних з харчуванням) хвороб: гіповітамінозів, гіпомікроаліментозів, дистрофій тощо, які в кінцевому результаті призводять до смерті людини.

Смерть людини за умов голодування обумовлена дефіцитом чи відсутністю в раціонах людей основних нутрієнтів (поживних речовин): білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мікроелементів, за рахунок порушення метаболізму в організмі.

Несвоєчасне надання медичної допомоги голодуючим з метою виведення з стану голодування призводить, як правило, до функціональних та органічних порушень у їх організмі, внаслідок яких можливе обмеження життєдіяльності з наступним летальним кінцем, т. 330, а. с. 113–116.

За матеріалами кримінальної справи вина Сталіна, Молотова, Кагановича та інших зазначених вище осіб в організації та вчиненні геноциду в Україні в 1932–1933 роках підтверджується також речовими доказами — архівними документами, які свідчать про виконання на місцях рішень вищого керівництва більшовицької партії:

Цілком таємним протоколом засідання Бюро Обкому КП(б)У в Київській області від 18 листопада 1932 року № 21 «Про хід виконання плану м'ясозаготівлі», за яким уповноважені та бригадири хлібозаготівлі в районах протягом 48 годин повинні прослідкувати за доведенням до кожного села остаточних планів здачі м'яса та зобов'язань — до кожного господарства; т. 144, а. с. 222–224.

Постановою Президії Київського обласного виконавчого комітету від 16 лютого 1933 року «Про перебіг м'ясозаготівлі в області», в якій констатовано незадовільний стан м'ясозаготівлі в 1 кварталі 1933 ро-

ку, що на 13 лютого 1933 року становить 29,2%, зокрема в секторах: радгоспами — 9,4%, колгоспними фермами — 2,3%, одноосібниками — 32,7%, колгоспниками — 27,9%. Із застосуванням санкцій, штрафів, безумовного вилучення м'яса тощо, вирішено вилучити м'ясо за твердими завданнями в трьохденний термін; т. 146, а. с. 42–43.

Постановою Бюро Київського обкому КП (б)У від 28 липня 1933 року в якій містяться звіти про хід хлібозаготівлі та реалізації постанови обкому від 19.06.1933 р. по Бородянському району і про неприпустимі випадки зрізання колосків у районі та про посилення заходів безпеки; т. 144, а. с. 156–157.

Постановою президії Київського обласного виконавчого комітету від 7 січня 1933 року «Про хлібозаготівлі на січень місяць 1933 року», якою зобов'язано райвиконкоми поводити рішучу боротьбу з виробництвом та торгівлею борошном жорно-ручного перемолу, застосовуючи такі заходи, як вилучення всіх жорен, хатніх млинів та притягуючи до карної відповідальності винних у таємному перемелюванні зерна; т. 146, а. с. 60

Копією постанови комісії при Київському обласному виконавчому комітеті від 21 грудня 1932 року «Про вивозку хліба з глибинних пунктів», в якій йдеться про необхідність забезпечення безперебійної вивозки хліба з глибинок на місцях; т. 146, а. с. 61

Копією постанови Президії Київського обласного виконавчого комітету з 16 грудня 1932 року «Про перебіг хлібозаготівлі в області», якою ухвалено застосовування репресій, що передбачені інструкціями РНК УСРР про організацію хлібозаготівлі. Обласній прокуратурі вказано забезпечити негайний розгляд судових справ, а райвиконкомам провести рішучу боротьбу з людьми, які мололи зерна на млинах, не включених до діючої мережі, на ручних жорнах тощо; т. 146, а. с. 62–63.

Таємним циркуляром Головного управління РК Міліції УСРР від 22 вересня 1932 р. № 168/76 «Про посилення боротьби органів РК Міліції з особами, що порушують постанову Уряду про заборону продажу хліба нового врожаю до 15 січня 1933 р.», яким заборонявся продаж зерна до 15.01.33 р., що позбавляло селян можливості придбати необхідний для виживання хліб; т. 98, а. с. 72.

Запискою № 029933 за підписом Генерального секретаря ЦК КП(б)У Косіора С. В., переданою по прямому проводу через представ-

ника ДПУ секретарям обкомів, щодо необхідності збільшення кількості репресій, порушення кримінальних справ відносно осіб, які приховують хліб і зривають заготівлі, та швидкого виконання вироків у таких справах; т. 98, а. с. 87–88.

Зведенням Чернігівського облоргбюро КП(б)У до ЦК КП(б)У від 17.01.1933 року, підписаним секретарем облоргбюро Маркітаном, про виконання плану хлібозаготівлі одноосібниками за рахунок виключно прихованого хліба; т. 317, а. с. 31.

Актом від 18 лютого 1933 року про вилучення головою Широківської сільради у колгоспника Панасенка П. І. «прихованого хліба» та інших продуктів харчування: картоплі, пшениці, кукурудзи, проса, борошна, горіха, соняшника, в загальній кількості 8, 27 центнерів; т. 98, а. с. 198 Актом від 23 березня 1933 року про вилучення головою Ново-Миколаївської селищної ради та уповноваженим райпарткому прихованого хліба і продуктів харчування (квасолі, картоплі, кукурудзи) у громадян Воб'яченка К. і Воб'яченка М.; т. 98, а. с. 198.

Постановою Політбюро ЦК КП(б)У та Президії ЦКК «Про Драбівську справу» від 7 травня 1932 року, якою підтверджено рішення Київського облбюро КП(б)У про розпуск Драбівського бюро райпарткому, передбачені арешти колишніх керівних працівників цього району, проведення чистки районного радянського апарату тощо; т. 7, а. с. 338–340.

Постановою бюро Миколаївського міського комітету КП(б)У від 23 грудня 1932 року щодо вилучення натуральних фондів у колгоспах, у т.ч. насінневих; т. 212, а. с. 53–55.

Постановою Одеського обласного виконавчого комітету від 31 грудня 1932 р. «Про ув'язнення в концтабір колишніх членів КП(б)У», згідно з якою ухвалено рішення про заключення в концтабір на різні строки «за саботаж хлібозаготівлі та зраду інтересам партії» колишніх членів партії Одеської парторганізації, виключених постановою обкому від 30 грудня в кількості 50 чоловік; т. 212, а. с. 93.

Постановою Бюро міськпарткому «Про заходи щодо посилення хлібозаготівлі у Миколаївському приміському районі» від 23 листопада 1932 року, згідно з якою заборонялось витратити будь-які натуральні фонди в колгоспах; т. 214, а. с. 141–142.

Телеграмою Чернігівського облоргбюро КП(б)У ЦК КП(б)У від 23 січня 1933 року за підписом секретаря облоргбюро Маркітана «Про застосування репресивних заходів для виконання хлібозаготівлі»,

в якій вказано про посилення темпів хлібозаготівлі шляхом застосування заходів репресивного характеру в Бобровицькому, Буринському, Варвинському, Бубновському, Недригайлівському, Прилуцькому та Роменському районах Чернігівської області; т. 317, а. с. 49.

Листом прокурора Найвищого суду від 20 липня 1933 року № 1325/т про притягнення до кримінальної відповідальності колгоспників та одноосібників за зрізання колосків на своїх власних городах; т. 98, а. с. 172.

Листом прокурора Дніпропетровської області, т. в. о. голови облсуду та т. в. о. завідуючого Оргінстром від 12 липня 1933 року № 261–135–263, адресованому всім прокурорам та суддям Дніпропетровської області про вчасне застосування репресій; т. 98, а. с. 173–176.

Актами від 15 і 18 січня 1933 року про вилучення всього майна в Макара Яблукова та Федора Вагона за невиконання плану контрактиції і приховування під піччю хліба і картоплі, та іншими документами; т. 98, а. с. 178, 179.

Скаргою жителя с. Хотова Київської приміської смуги Мироненка В. Я. до ВУЦВК від 30 липня 1932 року про примусове усупільнення колгоспом його власної худоби, т. 146, а. с. 118–119.

Листом голови міськради № 886 до всіх сільрад району щодо посилення роботи з хлібозаготівлі серед одноосібників, негайного застосування репресій до колгоспів, занесених на «чорну дошку»; т. 98, а. с. 181.

Актом від 23 березня 1932 року комісії Ново-Олександрівської сільради про вилучення та «повну реалізацію» майна гр. Шевченка П. О. за невиконання плану хлібозаготівлі; т. 98, а. с. 182.

Пам'яткою за 1932 рік партпрацівникам, які виїжджають в села приміської смуги з метою проведення перевірок ходу поточних господарсько-політичних кампаній; т. 147, а. с. 89–90.

Оперативним зведенням начальника оперативної трійки начальника Миколаївського окружного відділу ДПУ про надання дозволу на арешт і вислання родин, які підлягають «розкуркулюванню», та виселення населення у сільрадах Варварівського району; т. 212, а. с. 81–83.

Постановою від 9 лютого 1932 року IV сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету XII скликання «Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР» згідно з якою було утворено п'ять областей, а саме: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську, Одеську, з адміністративно-територіальними оди-

ницями, що увійшли до їх складу, та адміністративно-територіальними одиницями Донбасу, безпосередньо підпорядкованих центру; т. 11, а. с. 276–282.

Наказом ОДПУ від 2 квітня 1932 року № 290т (м. Москва) «О выделении работников по линии ЗКО в штатах райотделений и упразднении экономуполномоченных», згідно з яким навесні 1932 року посилена увага органів радянської влади до економічної сфери й сільського господарства, зокрема органів ОДП. Впроваджувались нові штатні одиниці в райвідділах ДПУ, які мали здійснювати свою роботу в певних галузях народного господарства через зростання промислових підприємств місцевого і союзного значення. При розгортанні мережі радгоспів і МТС у всіх районних відділах були виділені окремі уповноважені з економічної роботи; т. 26, а. с. 114–117.

Наказом ОДПУ № 0017 від 25 січня 1933 року (м. Москва) «Об организации Политотделов в МТС, совхозах и учреждения в них должности замначполитотдела по работе с ОГПУ». За цим наказом органами ОДПУ на виконання рішення ЦК ВКП(б) організовувалися політичні відділи при кожному МТС, колгоспі та радгоспі, яким було поставлено завдання здійснювати безпосередню боротьбу з контрреволюційними проявами на всій території колгоспів, які обслуговуються МТС, а також радгоспів; т. 26, а. с. 44.

Листом секретаря Одеського обкому КП(б)У секретарю Миколаївського міськпарткому від 27 березня 1933 року про заходи щодо розгортання боротьби з децентралізацією хлібозаготівлі всередині районів, а також створення трійок у складі секретаря райпарткома, голови райвиконкома і уповноваженого ДПУ; т. 212, а. с. 84–85.

Резолюцією бюро Миколаївського міського комітету КП(б)У від 4 серпня 1932 року про притягнення до відповідальності керівників с. Балабанівка Миколаївського району за зрив плану хлібозаготівлі; т. 212, а. с. 100–101.

Циркуляром ДПУ УСРР № 164/СПО від 19 червня 1933 року «О чекистском обслуживании колхозов», який спрямовано усім начальникам облвідділів, начальникам міськрайвідділів, райуповноваженим ДПУ і замначполітвідділів МТС по ДПУ з роз'ясненням положень директиви з організації агентурної сітки в колгоспах та МТС, що їх обслуговують, на підставі розробленого плану; т. 26, а. с. 105.

Циркуляром ДПУ УСРР № 308/СПО від 5 грудня 1933 року (м. Харків) «Об обслуживании весеннего сева», спрямованим усім начальни-

кам обласних відділів, прикордонних загонів, ДТО, міських районних відділів, райуповноваженим ДПУ УРСР, заступникам начальників політвідділів МТС і радгоспів, від яких вимагалось посилити агентурну роботу, створити агентурний апарат для проникнення в контрреволюційне підпілля і виявити плани і наміри організованої контрреволюції; т. 26, а. с. 107–112.

Наказом ОДПУ № 1138/с від 8 грудня 1932 року (м. Москва) «Об агентурно-оперативной работе в деревне», в якому зазначено про те, що так званий контрреволюційний елемент обрав організацію саботажу хлібозаготівлі в якості основної форми боротьби з більшовицькою владою та наголошено про необхідність активізації агентурної роботи на селі; т. 26, а. с. 38–41.

Наказом ОДПУ № 0022 від 29 січня 1933 року (м. Москва) «Об усиленной агентурно-оперативной работы по контрреволюционным элементам города, связанным с деревней» та іншими документами; т. 26, а. с. 45.

Для забезпечення виконання злочинних намірів вчинення геноциду владою вживалися заходи щодо створення партійного активу на місцях. Так, постановою секретаріату Миколаївського міськпарткому від 3 травня 1933 року передбачалося затвердження норм для забезпечення керівних органів села, починаючи з травня до 15 липня 1933 року. Даною постановою встановлено норми забезпечення продуктами харчування керівного складу села; т. 212, а. с. 143.

Листом Матвееву А. О. від брата від 20 березня 1932 року, в якому повідомляється про протизаконні дії місцевої влади щодо бідняцьких господарств на селі та працівників у місті: непомірні податки, вилучення одягу, арешт за несплату податків; т. 212, а. с. 117–120.

Заявою Гавриленко С. П. до відділу заготівлі Миколаївської міськради від 7 січня 1933 року про повернення неповнолітнім дітям-сиротам зерна, відібраного у нього бригадою Богоявленської сільради під час обшуку; т. 213, а. с. 20.

Відомостями про наявність у Березанському зерносховищу заготовленого збіжжя станом на 21 вересня 1932 року; т. 148, а. с. 69.

Відомостями, які містять дані про кількість збіжжя у зерносховищі «Заготзерно» станції Переяславська станом на 22 вересня 1932 року; т. 148 а. с. 70.

Інформаційним оглядом стану концентрації та виконання Одеською конторою «Експортхліб» планів завантаження пароплавів у пе-

ріод з 16 до 21 листопада 1932 року, згідно з яким в 3 портах області перебувало 15 хлібних пароплавів, завантажених в Одесі 25000 тон зерна, в Миколаєві — 32000 тон, в Херсоні — 12000 тон хліба; т. 214, а. с. 43–47.

Доповідною запискою керівника групи соціального побуту Київського МКК–РСІ «Заславської» до обласного КК–РСІ про збільшення у м. Києві кількості безпритульних дітей (підкидьків), особливо віком від 1 до 4-х років. За даними записки, починаючи з січня 1932 року кількість таких дітей щомісячно збільшувалася: у січні їх було 34, в лютому — 98, у березні — 103, в квітні — 144, у травні — 227, в червні — 223, у липні — 155. Під час обстеження виявлені неприпустимі факти недбайливого ставлення до дітей (бруд, скупчення у великій кількості трупів померлих дітей тощо). Майже всі діти прибули з районів та області, притік яких збільшувався: у травні — 502, у червні — 1454, у липні — 852 осіб; т. 144, а. с. 99–100

Постановою Президії колегії Київської МКК від 13 вересня 1932 року «В справі забезпечення безпритульних дітей в системі «Охматдит» в якій вказано про факти підкидання дітей, віком до 4-х років, та збільшення їх смертності. Зазначено про видачу адміністрацією інституту «Охматдиту» розпорядження не ховати трупи померлих дітей по одному, а збирати їх у великій кількості для одночасного поховання; т. 144, а. с. 96–98.

Постановою Президії Київської міськради XI-го скликання від 3 лютого 1933 р. «Про ліквідацію безпритульності», в пунктах 9 і 10 якої відзначено великий наплив дітей з периферії, що становить 68% від наявної кількості безпритульних; т. 144, а. с. 210–211.

Звітом про роботу комісії з боротьби з безпритульністю при президії Київської міськради з 1 вересня до 6 листопада 1932 року, в якому зазначено про виявлення та розміщення 2368 безпритульних дітей. На вузлових станціях організовано загороджувальні загони для припинення напливу безпритульних залізницею. Згідно з даними ДСІ, наплив безпритульних збільшується орієнтовно на 500 чоловік щомісяця. Карантини-приймальники перевантажені на 200–300%; т. 146, а. с. 180–184.

Протоколом засідання секретаріату Миколаївського міськкому КП(б)У від 24 квітня 1933 року про заборону видавати хліб для громадського харчування у дні, коли колгоспники не виходили на роботу в поле. Крім цього органам суду, ДПУ та міліції на місцях запропоно-

вано притягати до відповідальності керівний склад колгоспів за порушення даного рішення; т. 1, а. с. 154.

Наказом ДПУ УСРР від 15 січня 1933 року № 15 щодо групових проривів родин у бік Польщі та іншими аналогічними наказами, в яких містяться відомості про групове порушення кордону на р. Дністер і спроби втечі людей до Польщі (Накази ДПУ від 7 червня 1933 року № 247т і № 248); т. 26, а. с. 150–152, 153, 154.

Наказом ОДПУ від 14 липня 1932 року № 645/с (м. Москва) «Об увеличении численности Погранохраны ПП ОГПУ БССР», згідно з яким кількість Прикордонної охорони ПП ОДПУ БРСР збільшена на 3000 осіб. Даний наказ свідчить про те, що вказане рішення було прийняте у зв'язку з постійним зростанням кількості випадків незаконного перетинання кордону голодуючим населенням України, т. 26, а. с. 120.

Злочин геноциду в Україні підтверджується також речовими доказами — документами, що свідчать про здійснення експорту збіжжя з країни в 1932–1933 роках:

- **телеграмою** заступника голови Ради праці і оборони СРСР з Москви в Харків до ЦК КП(б)У та «Експортхлібу» в Україні від 27 серпня 1932 року за № 95628, в якій вказувалось, що встановлений Урядом план відвантаження в серпні в порти 190000 тон зерна виконаний лише в обсязі 20000 тон. Від партійного керівництва в Україні вимагалось негайно забезпечити відвантаження до кінця місяця, в першу чергу, 30000 тон пшениці, 20000 тон ячменя та 10000 тон жита, про необхідність прискорення відвантаження з України на експорт 170000 тонн зерна ячменю; т. 7, а. с. 216.

Постановою бюро Миколаївського міськпарткому «Про завантаження експортних хлібних пароплавів» від 15 грудня 1933 року, якою встановлені добові норми завезення хліба на елеватор для забезпечення завантаження пароплавів в порту до 25 грудня 1933 року. т. 212, а. с. 107.

Даними про кораблі, які пройшли через Миколаївський порт в січні-грудні 1932 року, вивозячи зерно з України за кордон; т. 211, а. с. 177 — 184, 186- 188 Даними про кораблі, які були завантажені зерном в Миколаївському порту

в січні — грудні 1933 року; т. 211, а. с. 185, 189-196

Планом вивозу з ССРСР експортних вантажів у 3-му кварталі 1932 року, згідно з яким встановлено об'єми відвантаження хлібних вантажів та іншого збіжжя з портів міст Херсону і Миколаєва. Вказані дані свідчать про експорт хліба у 3 кварталі:

- з Херсонського порту — 90000 тон. Порти призначення: Франція, Італія, Єгипет, Греція;
- з Миколаївського порту — 253000 тон. Порти призначення: Північна Америка, Німеччина, Голландія; т. 211, а. с. 199.

Відомістю про завантаження пшеницею, житом, ячменем, вівсом, кукурудзою та іншими зерновими, а також крупами, всього у кількості 339312675 кг, пароплавів в Миколаєвському морському порту у 1933 році. Завантаження проведено повністю в Миколаєві на 41 пароплав, довантажено в інших портах 14 пароплавів. З них, 42 іноземних пароплава для Західної Європи, 6 пароплавів для Далекого Східного краю, 1 радянський пароплав і 6 радянських пароплавів теж для Західної Європи; т. 211, а. с. 208–211.

Постановою Миколаївського міськпарткому «Про заходи щодо завантаження експортних суден хлібом» від 20 листопада 1933 року, згідно з якою вирішено щоденно вести графік завезення на елеватор 6000 тон зерна для забезпечення завантаження 5 пароплавів, які чекають на рейді; т. 214, а. с. 81 іншими архівними документами.

Боротьба сталінського тоталітарного режиму з «українським національно-визвольним рухом» також підтверджується:

- **речовими доказами:** архівними документами, — порушеннями ДПУ груповими кримінальними справами проти «Спілки визволення України» («СВУ», 1929-1930 рр.), «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві України» (1930 р.), «Військово-офіцерської контрреволюційної організації» (1930–1931 рр.), «Українського національного центру» («УНЦ», 1930–1932 рр.), «Трудової селянської партії» («ТСП», 1931 р.), «Української військової організації» («УВО», 1932–1933 рр.) та інших; т. 22, а. с. 121–144.

Крім цього, за даними **Висновку судово-психологічної експертизи від 17 грудня 2009 року № 10588**, внаслідок створення життєвих умов, що призвели до тривалого голодування і позбавлення можливості харчуватися (період 1932–1933 років в Україні), у людей відбувалися зміни психологічного стану, що могло призводити людину

до вчинення самогубств, вбивств з метою людоїдства та трупоїдства померлих близьких родичів чи інших людей.

Голод є одним з могутніших факторів, що впливає на психіку та усю поведінку людини, відчуття голоду та його переживання — єдиний психофізіологічний процес.

У людей внаслідок пережитого ними Голодомору в Україні в 1932–1933 роках міг відбуватися злам психіки, оскільки тривале повне голодування викликає занепад сил, виснаження, апатію, деморалізує поведінку (призводить до психологічного зламу); т. 330, а. с. 126–130.

Згідно з даними, що містяться у Висновку Інституту соціальної та політичної психології АПН України від 30 листопада 2009 року № 02-15/409, у період 1932–1933 років велика кількість людей в Україні зазнавала значних фізичних і психологічних страждань внаслідок тривалого масового недоїдання і голоду.

Дії сталінського тоталітарного режиму в період 30-х років двадцятого століття мали ознаки політичної технології, вони спричинили злам психіки населення, що проживало на території України; такий психічний злам має віддалені наслідки, такі як психологічна травма для його безпосередніх жертв та ознаки трансгенераційної передачі подальшим поколінням (особливості цих психологічних наслідків та способи їх подолання нащадками в третьому поколінні потребують спеціальних досліджень).

Відбувалося депресування і послаблення голодом практично всіх чинників, що детермінують поведінку людини (детермінаторів): самозбереження, порогів ризику, репродуктивного статевого потягу, релігійних, моральних, естетичних почуттів тощо. т. 330, а. с. 134–152.

Підтвердженням умисного створення в Україні в 1932–1933 роках життєвих умов, розрахованих на знищення частини української національної групи як такої, є встановлені чисельні факти вчинення на її території таких асоціальних явищ як людожерство. Це підтверджується речовими доказами — 1022 кримінальними справами за фактами людоїдства і трупоїдства, вчиненими у різних областях України саме у 1932–1933 роках і тільки в цей період, т. 24, а. с. 1–123, 124–246, т. 25, а. с. 106, 153.

Смертність людей від голоду в 1932–1933 роках підтверджується: речовими доказами — Книгами реєстрації актів про смерть в період 1932–1933 років, у кількості 3186 шт., які збереглися на да-

ний час в Україні, та протоколами їх оглядів, під час проведення яких встановлено факт зростання смертності населення від голоду та похідних від нього хвороб у період 1932–1933 років.

В Україні встановлено 857 масових поховань жертв геноциду:

т. 68, а. с. 2–78, 82–85, 90–93, 98–101, 104–107, 110–114; т. 102, а. с. 10–19; т. 127, а. с. 3; т. 139, а. с. 1–10; т. 151, а. с. 1–5, 7–13, 15–21, 23–28, 30–36, 38–45, 47–52, 54–59, 61–65, 67–73, 75–80, 82–86, 88–92, 94–99, 101–107, 109–114, 116–122, 124–129; т. 162, а. с. 1–12; т. 174, а. с. 8, 40, 47–49, 58, 92–99, 107, 111–114; т. 217, а. с. 1–159, т. 218, а. с. 1–177; т. 236, а. с. 1–174; т. 237, а. с. 259–260; т. 250, а. с. 1–297; т. 251 а. с. 1–257; т. 259, а. с. 1–95; т. 261, а. с. 52–59; т. 272, а. с. 1–257; т. 290, а. с. 2, 7–11; т. 299, а. с. 1–209; т. 301, а. с. 2–6; т. 326, а. с. 76–82, 87–93; т. 309, а. с. 1–208; т. 310, а. с. 1–240; т. 311, а. с. 1–214; т. 312, а. с. 1–247.

Крім цього досудовим слідством отримано документальні підтвердження подій в УСРР під час Голодомору, які засвідчені в доповідях італійських консульств у Харкові, Києві, Одесі, Ленінграді й посольства у Москві за 1932–1935 роки. Зокрема, в повідомленні італійського консула у Харкові Сергію Граденіго Посольству Італії у Москві «Про голод і українське питання» від 31 травня 1933 року № 474/106 вказано: «Голод і далі шаленіє і нищить людей, і просто неможливо збагнути, як може світ залишатися байдужим до такого лиха і як міжнародна преса може спокійно спостерігати масове вбивство, яке організував радянський уряд. Не має жодного сумніву в тому, що це голод штучний і спеціально створений для того, щоб «провчити селян». «Етнографічний матеріал має бути переінакшений», — цинічно заявив один високий посадовець в місцевому ДПУ. Шляхом варварських ревізій московський уряд створив не просто нестачу харчів (це було б надто м'яко сказано), він створив таку ситуацію, за якої цілком відсутні засоби існування для української сільської місцевості, на Кубані й на Середній Волзі», т. 38, а. с. 1–6, 7–132, 133.

Підтвердженням вчинення геноциду проти частини української національної групи є також документи дипломатичних установ Німеччини в період 1932–1934 роки з повідомленнями про дії більшовицького режиму в УСРР та інші архівні документи, т. 39, а. с. 1–296.

Згідно з даними **Висновку судової комплексної історико-правової експертизи від 28 грудня 2009 року**, внаслідок цілеспрямованих системних дій вищого керівництва СРСР та УСРР в Україні про-

тягом другої половини 1932 року — першої половини 1933 року було вчинено злочин, передбачений частиною 1 статті 442 Кримінального кодексу України. Вищим партійно-радянським керівництвом ухвалювались та виконувались рішення, спрямовані на навмисне позбавлення жителів сільської місцевості України всіх продуктів харчування і доступу їх до їжі, що спричинило масове вбивство голодом представників частини української національної групи як такої, оскільки абсолютну більшість сільської людності складали українці, а абсолютну більшість українців становили селяни.

На території Радянської України були навмисно створені життєві умови, розраховані на знищення частини українських селян, як питомої складової української національної групи, що становить ознаку злочину геноциду, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, т. 330, а. с. 175–251.

Таким чином, досудовим слідством у кримінальній справі встановлено, що злочин геноциду в Україні в 1932–1933 роках було організовано і вчинено керівниками комуністичної більшовицької партії, що входили до складу ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, а саме: *Сталіним* (Джугашвілі) *Й. В.*, *Молотовим* (Скрябіним) *В. М.*, *Кагановичем* *Л. М.*, *Постишевим* *П. П.*, *Косіором* *С. В.*, *Чубарем* *В. Я.* і *Хатаєвичем* *М. М.*

На підставі викладеного, враховуючи, що злочин геноциду організовано і вчинено *Сталіним* *Й. В.*, *Молотовим* *В. М.*, *Кагановичем* *Л. М.*, *Косіором* *С. В.*, *Чубарем* *В. Я.*, *Постишевим* *П. П.*, *Хатаєвичем* *М. М.*, які є померлими, і тому притягнути їх до кримінальної відповідальності неможливо, а провадження розслідування у кримінальній справі було необхідним для встановлення всіх обставин вчиненого злочину, керуючись ст. ст. 1 і 2 Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», ст. 7 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року, ст. 62 Конституції України, п. 8 ч. 1 ст. 6, п. 2 ч. 1 ст. 34, ст. 130 Кримінально-процесуального кодексу України, орган досудового слідства, узгодивши своє рішення з Генеральною прокуратурою України, направив кримінальну справу на розгляд Апеляційного суду міста Києва згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством.

Заслухавши доповідь прокурора Доценко О. М., яка вважає за необхідне закрити кримінальну справу на підставі п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК України в зв'язку зі смертю Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М., що, як зазначено у висновку органу досудового слідства, вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 КК України, перевіривши матеріалами справи викладені в постанові органу досудового слідства від 29 грудня 2009 року фактичні обставини організації та вчинення впродовж 1932–1933 років злочину геноциду проти частини української національної групи апеляційний суд констатує наступне.

Приводами та підставами до порушення кримінальної справи за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках стали Звернення народних депутатів України Омельченка Г. О., Чорноволенка О. В., Голови Асоціації дослідників голодоморів в Україні Лук'яненко Л. Г., Голови товариства «Меморіал» ім. В. Стуса Круцика Р. М., Голови Українського інституту національної пам'яті Юхновського І.Р. і Заяви громадян України Глуховської А. Н., Носенка А. П., Васильєвої Г. М., Соломки В. Т., Манька М. Є., Метли П. А. та Красовської Г. К., в яких містяться повідомлення про злочин геноциду, а також достатні фактичні дані про вчинення на території України в період 1932–1933 років злочину геноциду шляхом штучно створеного Голодомору, які містяться в матеріалах перевірки вказаних заяв і звернень, проведеної Службою безпеки України, т. 1, а. с. 30–34.

Відповідно до вимог ст. 97 КПК України Служба безпеки України, яка згідно з п. 3 ст. 24 Закону «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-ХП є також органом дізнання та досудового слідства, правомірно прийняла вказані Звернення та Заяви, що містять повідомлення про злочин геноциду, і за результатами дослідчої перевірки порушила дану кримінальну справу саме за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, на які вказують фактичні обставини, виявлені під час її проведення.

Підстав для прийняття іншого, передбаченого статтею 97 КПК України рішення, як то: — *відмовлення в порушенні даної кримінальної справи чи направлення Заяв і Звернень, що містять в собі повідомлення про злочин геноциду, до інших правоохоронних органів та державних органів і відмовств у справі немає, оскільки згідно з положеннями частини третьої статті 112 КПК України у справі про злочин, перед-*

бачений статтею 442 КК України, досудове слідство провадиться слідчими органів Служби безпеки України.

25.05.2009 року на своїй прес-конференції керівники та представники Прес-служби СБУ повідомили про порушення кримінальної справи за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках, тобто за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України.

Статтею 236-7 Кримінально-процесуального кодексу України передбачено, що *«постанова органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи чи за фактом вчинення злочину може бути оскаржена до місцевого суду за місцем розташування органу або роботи посадової особи, яка винесла постанову, з дотриманням правил підсудності»*.

Зазначені вище постанови слідчих Головного слідчого управління Служби безпеки України: від 22 травня 2009 року — **про порушення кримінальної справи за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України** — геноцид та від 25 грудня 2009 року — **про порушення кримінальної справи відносно Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М.** за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, ніким не оскаржені.

Статтями 213 і 214 Кримінально-процесуального кодексу України передбачені підстави та порядок закриття кримінальної справи на стадії досудового слідства, зокрема за обставинами, зазначеними у статті 6 цього Кодексу.

Згідно з вимогами пункту третього частини першої статті 229 Кримінально-процесуального кодексу України, перевіrivши кримінальну справу, прокурор або його заступник закриває її, склавши про це постанову з додержанням вимог статті 214 цього Кодексу.

Ні орган досудового слідства, ні прокурор вказаними наданими їм процесуальними повноваженнями не скористалися, дійшовши зазначеного вище висновку про те, що рішення у справі має бути постановлене саме судом.

На переконання апеляційного суду, рішення органу досудового слідства про направлення даної кримінальної справи на

розгляд Апеляційного суду м. Києва є обґрунтованим і законним з таких підстав.

У практиці вітчизняного кримінального судочинства вказана кримінальна справа є абсолютно унікальною, такою, яка має особливу процесуальну специфіку.

Унікальність і специфіка даної кримінальної справи пояснюється відомими процесуальними причинами — фактом смерті зазначених в ній осіб, які вчинили злочин геноциду, в зв'язку з чим вона підлягає закриттю, (п. 8, ч. 1 ст. 6 КПК) та тими прогалинами і недоліками, які об'єктивно існують у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Відповідно до вимог статті 62 Конституції України «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Таким чином, незважаючи на те, що особи, які за висновком органу досудового слідства організували та безпосередньо вчинили злочин геноциду частини української національної групи, померли, враховуючи правову значимість рішення органу досудового слідства в справі про те, що даний злочин мав місце і його вчинили саме Сталін (Джугашвілі) Й. В., Молотов (Скрябін) В. М., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М., дане рішення повинно бути перевірене судом, оскільки згідно з положеннями частини другої статті 124 Конституції України **«юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі».**

Статтею VI Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» також передбачено, що **«особи, звинувачені в здійсненні геноциду чи інших перерахованих у статті III діянь** (вони також наведені в диспозиції частини першої статті 442 КК України), **повинні бути суджені компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння...».**

Санкцією ч. 1 ст. 442 КК України передбачене покарання за вчинення злочину геноциду, в тому числі у виді довічного позбавлення волі.

Відповідно до положень пункту другого частини першої статті 34 КПК України апеляційним судам областей, Республіки Крим, міст Севастополя та Києва підсудні кримінальні справи про злочини, за вчинення яких передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі.

Таким чином, вказані положення вітчизняного законодавства та Конвенції 1948 року, ратифікованої УСРР 22 липня 1954 року, свідчать про правильність та правову виваженість позиції, згідно з якою питання про перевірку викладених в кримінальній справі фактичних обставин вчинення злочину геноциду частини української національної групи і висновків органу досудового слідства щодо них та постановлення рішення про закриття справи має вирішувати саме суд, в даному випадку Апеляційний суд міста Києва.

Крім того, викладені в статті VI Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року положення виключають підсудність даної кримінальної справи суду іншої країни, в т. ч. і Російської Федерації, в столиці якої — Москві — в період 1932–1933 років прийнята низка рішень, внаслідок виконання яких було штучно створено Голодомор в Україні, як масштабний засіб вчинення злочину геноциду частини української національної групи, оскільки **справа має розглядатися «компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння...»**.

Як вбачається з матеріалів справи, саме цими положеннями даної Конвенції керувалася Служба безпеки України, порушуючи та розслідуючи кримінальну справу за ч. 1 ст. 442 КК України.

Доводи органу досудового слідства про зворотну дію статті 442 КК України на період вчинення в Україні злочину геноциду шляхом Голодомору 1932–1933 років ґрунтуються на наступних положеннях національного та міжнародного законодавства:

Статтею 58 Конституції України встановлене загальне правило, згідно з яким *«закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи»*.

Дані конституційні положення знайшли своє відображення у статті 5 Кримінального кодексу України: *«Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі»*.

Разом з тим, відповідно до вимог частини п'ятої статті 49 Кримінального кодексу України **давність**, як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності (рівно як підстава для визнання факту вчинення злочину) **«не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437-439 і частині першій статті 442 цього Кодексу»**.

Стаття 442: «Геноцид», міститься в Розділі XX Кримінального кодексу України: «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку».

Сутність зазначеного національного законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення злочину геноциду, відповідає положенням міжнародного законодавства, яким передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства, базується на ньому і повністю з ним узгоджується.

Відповідно до Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» **Статтею 1 Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28.11.2006 року № 376-V визначено: «Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу».**

Статтею 7 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року передбачено, що принцип заборони зворотної дії кримінального закону не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року, ратифікованою УСРР 25 березня 1969 р. (ст. 1), передбачено, що **геноцид є караним злочином, навіть якщо ці дії не є порушеннями внутрішнього законодавства країни, де були вчинені (ст. 1 Конвенції).**

Згідно із статтею 9 Конституції України вказані міжнародні нормативно-правові акти є частиною національного законодавства України, оскільки згода на їх обов'язковість надана Верховною Радою України. Їх положення відповідають суті статей 21 і 24 Конституції України, згідно з якими *«усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є не відчуженими та непорушними»* (ст. 21), *«Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані»* (ч. 2, ст. 24).

Таким чином, відсутні будь-які правові заборони для застосування частини першої статті 442 Кримінального кодексу України у зворотному часі щодо дій Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, Молотова (Скрябіна) В'ячеслава Михайловича,

Кагановича Лазаря Мойсейовича, Постишева Павла Петровича, Косіора Станіслава Вікентійовича, Чубаря Власа Яковича, та Хатаєвича Менделя Маркевича з організації та безпосереднього вчинення геноциду частини української національної групи шляхом штучно створеного ними Голодомору в Україні в 1932–1933 роках, як це зазначено у висновку Головного слідчого управління Служби безпеки України.

Даний висновок апеляційного суду ґрунтується також на наступному.

У Преамбулі Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» йдеться про те, що цивілізований світ засуджує геноцид як «огидне нещастя», від якого необхідно рятувати людство, та визнає, що **«протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству».**

За змістом статті 1 Конвенції **геноцид** незалежно від того, чи відбувається він у мирний, чи воєнний час, є злочином, що порушує норми міжнародного права і проти якого країни (договірні сторони) зобов'язуються вживати заходів попередження та карати за його здійснення.

Перевіривши викладені в постанові органу досудового слідства фактичні обставини справи апеляційний суд на підставі ретельного аналізу та всебічної оцінки зібраних в ній доказів в їх сукупності, зазначає про доведеність та обґрунтованість викладених в постанові висновків про вчинення Сталіним Й. В., Молотовим В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Косіором С. В., Чубарем В. Я., Хатаєвичем М. М. злочину, який правильно кваліфіковано за ч. 1 ст. 442 КК України як геноцид частини української національної групи.

Суть та ознаки злочину «геноцид» викладено у формулюванні початкової частини статті II Конвенції 1948 р., відповідно до якої **«геноцид означає... акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку».**

Доктриною та практикою міжнародного права загально визнано, що для кваліфікації злочинних дій як геноцид необхідно довести наявність у суб'єкта злочину спеціального наміру (*dolus specialis*) знищити лише визначену у Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої.

Відтак, — геноцид відрізняється від інших злочинів проти людяності, по-перше, якістю наміру, а не кількістю жертв, по-друге, спрямованістю не проти людей взагалі, а проти чітко окресленого кола різновидів людських груп, по-третє, спрямованістю не проти окремих членів таких груп, а проти груп як таких.

За змістом диспозиції ч. 1 ст. 442 КК України **об'єктом даного злочину є безпека існування тієї чи іншої національної, етнічної, расової або релігійної групи.**

Таким чином, для геноциду характерним є те, що члени груп, визначених у Конвенції 1948 р., рівно як і в частині першій статті 442 Кримінального кодексу України, знищуються, частково чи повністю, через їхню приналежність до таких груп.

Отже, етнічний склад учасників злочину геноциду не є його юридичною ознакою, а відтак — не впливає на кваліфікацію конкретних встановлених органом досудового слідства протиправних діянь Сталіна, Кагановича, Молотова, Постишева, Косіора, Чубаря і Хатаєвича як злочину геноциду.

Встановленими фактичними обставинами справи доведено, що **об'єктом злочинних дій вказаних в постанові осіб була саме безпека існування частини української національної групи**, що підтверджується зібраними і перевіреними доказами створення для неї життєвих умов, розрахованих на її часткове фізичне винищення шляхом здійснення в Україні Голодомором, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб.

За нормами чинного українського національного та міжнародного законодавства національна група (**нація**) — **це така, що історично склалася, стійка спільнота людей, для якої характерні спільна територія, економічні зв'язки, своя мова, відмінні особливості побуту, культури, духовності.**

Частина української національної групи, проти якої у 1932–1933 роках було спрямовано злочин геноциду, повністю відповідає усім зазначеним ознакам.

Об'єктивна сторона злочину геноциду, передбаченого частиною першою статті 442 КК України, у справі також визначена. Встановлені дії, внаслідок вчинення яких шляхом штучного створення життєвих умов, що призвели до Голодомору у 1932–1933 роках, була знищена частина української національної групи.

Зібраними органом досудового слідства фактичними даними підтверджено, що організований та вчинений Сталіним (Джугашвілі) Й. В., Молотовим (Скрябіним) В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Косіором С. В., Чубарем В. Я. і Хатаєвичем М. М. злочин геноциду був спрямований не проти представників інших національностей, які теж постраждали від Голодомору 1932–1933 років але в набагато меншій кількості, ніж етнічні українці, а саме проти частини української нації.

Беззаперечно доведено, що Голодомор вказаними особами було сплановано і здійснено як один з етапів спецоперації проти частини української національної групи як такої, оскільки саме українська нація, а не національні меншини, виступала суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати закріплене Конституцією СРСР 1924 року право на самовизначення шляхом виходу з СРСР і утвердження незалежної української держави. Саме тому безпосереднім об'єктом Голодомору 1932–1933 років стала українська національна група та її питомий складник — українські селяни.

За встановленими органом досудового слідства обставинами справи головні ролі в ідеологічному забезпеченні, плануванні, організації і здійсненні злочину геноциду належали неукраїнській інтернаціональній групі, яка, зокрема, складалася із Сталіна, Кагановича, Молотова, Постишева, Косіора і Хатаєвича.

Участь в даній групі серед вказаних осіб етнічного українця Чубаря жодним чином не впливає на кваліфікацію даного злочину, вчиненого шляхом штучно створеного ними в Україні в період 1932–1933 років Голодомору, як геноциду, оскільки ні національне кримінальне законодавство, ні міжнародне кримінальне право, в першу чергу зазначені вище Конвенції, не обумовлюють його кваліфікацію (як і жодного іншого злочину) національною приналежністю злочинця.

Конвенція 1948 року та положення частини першої статті 442 Кримінального кодексу України не пов'язують кваліфікацію конкретних випадків геноциду з національністю осіб, що його здійснили.

У Статті IV Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, прийнятої 9 грудня 1948 року, лише передбачено: *«Особи, що здійснюють геноцид або будь-які інші з перелічених у ст. III діянь, підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони*

відповідальними за конституцією правителями, посадовими чи приватними особами».

Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 442 КК України, загальний.

На наявність складу злочину немає значення, чи вчинено його представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або атеїстом. Так само немає значення, чи належать суб'єкт злочину і потерпілі до однієї раси, національності, етносу, конфесії.

За фабулою даної кримінальної справи **органом досудового слідства визначені також суб'єкти злочину**, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України: Сталін (Джугашвілі) Й. В., Молотов (Скрябін) В. М., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М.

Органом досудового слідства — Службою безпеки України встановлено, що ідеологом, замовником і організатором Голодомору в Україні в період 1932–1933 років, як засобу вчинення злочину геноциду, був Сталін, який відігравав керівну і ключову роль у плануванні злочину, формуванні механізму його вчинення і контролю за його здійсненням. Як Генеральний секретар ЦК ВКП(б), якому підкорялося Політбюро, Сталін був ініціатором усіх, викладених вище принципових партійних рішень з організації Голодомору в Україні.

Спеціалізованими складовими центрального механізму здійснення Голодомору в Україні були надзвичайні хлібозаготівельні комісії, створені за рішеннями Політбюро ЦК ВКП(б), на чолі яких стояли особи з найближчого оточення Сталіна.

Головою такої спеціалізованої комісії в Україні було призначено В. Молотова (Скрябіна), члена Політбюро ЦК ВКП(б), Голову Ради народних комісарів СРСР. В роботі даної спеціалізованої комісії, склад якої не було чітко визначено, брав фактичну участь Л. Каганович, член Політбюро, секретар та завідувач сільгоспвідділу ЦК ВКП(б), який був вихідцем з України, знав стан справ на Україні і в 1925–1928 рр. був Генеральним секретарем ЦК КП(б)У.

Поряд з Кагановичем спеціальні функції в Україні виконував П. Постишев. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні» від 19 грудня 1932 р. їм обом разом із республіканським керівництвом було доручено вжити усі необхідні заходи для виконання непомірних та згубних для сільського населення України планів хлібозаготівлі. Як встановлено, саме з цією

метою Каганович і Постишев перебували в Україні з 20 до 29 грудня 1932 року. З січня 1933 року Постишева було призначено другим секретарем ЦК КП(б)У і першим секретарем Харківського обкому КП(б)У (водночас до лютого 1934 року він залишався секретарем ЦК ВКП(б)). Будучи наближеною до Сталіна особою, він фактично контролював першого секретаря КП(б)У Косіора. Забезпечуючи виконання нереальних планів хлібозаготівлі і, тим самим, фактично організовуючи Голодомор, Постишев відіграв вирішальну роль у придушенні національного ухилу в КП(б)У, нейтралізуючи та піддаючи репресіям тих представників більшовицької партії, які виступали проти непомірної хлібозаготівлі.

Косіор — перший секретар КП(б)У, Чубар — голова Ради народних комісарів УСРР та Хатаєвич, у період з жовтня 1932 року до січня 1933 року — другий секретар ЦК КП(б)У, а з 29 січня 1933 року — перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У, поряд з іншими керівниками обласних та районних комітетів Комуністичної партії більшовиків Радянського Союзу і України, головами райвиконкомів, уповноваженими обкомів КП(б)У та керівниками Державного Політичного Управління (ДПУ) УСРР, матеріали відносно яких постановою від 28 грудня 2009 року виділені із кримінальної справи в окреме провадження (т. 330, а. с. 252–253), входили до українського республіканського ядра організаторів Голодомору 1932–1933 років і є безпосередніми виконавцями злочину геноциду, вчиненого відносно частини української національної групи.

При цьому з метою посилення контролю за виконанням ними злочинних рішень Сталіна та підвладного йому Політбюро ВКП(б) і Ради народних комісарів СРСР, спрямованих на організацію та вчинення Голодомору в Україні, перші особи українського республіканського керівництва водночас входили до вищих союзних партійних органів: С. Косіор був членом Політбюро ЦК ВКП(б) з 1930 року, В. Чубар — кандидатом у члени Політбюро ЦК ВКП(б) у 1926–1935 роках.

З суб'єктивної сторони злочин, передбачений статтею 442 КК України, характеризується виною у вигляді прямого умислу.

Спеціальною ознакою геноциду у зазначених в частині першій цієї статті формах є мета — повне або часткове зни-

щення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи.

Доведено, що параметри українського Голодомору відповідають вимогам положень Конвенції 1948 р.

Органом досудового слідства з усією повнотою та всебічністю встановлено спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. — знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи і об'єктивно доведено, що цей намір стосувався саме частини української національної групи як такої.

Причини і мотиви вчинення злочину геноциду (придушення національно-визвольного руху українського селянства та недопущення побудови незалежної української держави), питання про те, де (територія України) і коли (1932–1933 рр.) було вчинено злочин також знайшли своє підтвердження в матеріалах справи.

На підставі ретельного аналізу та всебічної оцінки викладених в постанові фактичних обставин вчинення злочину геноциду, сукупності доказів, що його підтверджують, та висновків про те, що його було вчинено Сталіним Й. В., Молотовим В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Косіором С. В., Чубарем В. Я. і Хатаєвичем М. М. з прямим умислом, а саме — з метою знищити частину української національної групи в особі українського селянства, апеляційний суд констатує, що органом досудового слідства **встановлена і доведена суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України.**

Таким чином, немає жодних законних підстав для закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину чи за відсутністю в діях Сталіна Й. В., Молотова В. М., Кагановича Л. М., Косіора С. В., Чубаря В. Я., Постишева П. П. і Хатаєвича М. М. складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України (п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 6 КПК України).

За даними, що містяться у Листі ДЗНД СБ України від 25 грудня 2009 року № 5/1/1-22941 Сталін Й. В. помер 5 березня 1953 року, Молотов В. М. помер 8 листопада 1986 року, Каганович Л. М. помер 25 липня 1991 року, Косіор С. В. помер (розстріляний) 26 лютого 1939 року, Чубар В. Я. помер (розстріляний) 26 лютого 1939 року, Постишев П. П. помер (розстріляний) 26 лютого 1939 року, Хатаєвич М. М. помер (розстріляний) 27 жовтня 1937 року. т. 329, а. с. 158–159; т. 10, а. с. 138

Згідно з п. 8 ч. 1 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу України кримінальна справа, порушена щодо померлого, підлягає закриттю.

Відповідно до вимог статті 237 Кримінально-процесуального кодексу України: «Питання, які з'ясовуються суддею при попередньому розгляді справи» суддя, зокрема, з'ясовує таке питання: **чи немає підстав для закриття справи.**

Відповідно до частини першої статті 248 КПК України «при наявності обставин, передбачених статтею 6... цього Кодексу, суддя своєю мотивованою постановою закриває справу...».

Розглянувши кримінальну справу на стадії попереднього розгляду та дійшовши висновку про необхідність закриття кримінальної справи за вказаних підстав, апеляційний суд зазначає, що вона не може бути призначена до судового розгляду колегією суддів, оскільки такий розгляд відносно осіб, що померли, не передбачений чинним кримінально-процесуальним законодавством України, за винятком зазначених у п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК України випадків, коли провадження в справі є необхідним для реабілітації померлого або відновлення справи щодо інших осіб за ново виявленими обставинами.

Обвинувачення Сталіну Й. В., Молотову В. М., Кагановичу Л. М., Постишеву П. П., Косіору С. В., Чубарю В. Я. і Хатаєвичу М. М. за ч. 1 ст. 442 КК України органом досудового слідства не пред'являлось і не могло бути пред'явлене в зв'язку з їх смертю. З цих причин обвинувальний висновок у справі не складався.

Підстав для реабілітації Сталіна Й. В., Молотова В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. немає, обвинувальний вирок відносно них у даній кримінальній справі не постановлено. Крім того, органом досудового слідства встановлено і доведено, що вони вчинили злочин, який кваліфіковано за ч. 1 ст. 442 КК України.

Апеляційний суд також констатує про відсутність передбачених статтею 246 КПК України підстав до повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, оскільки з урахуванням специфіки справи досудове слідство в ній проведено повно і всебічно, а за його результатами органом досудового слідства, як вже зазначалось, постановлене об'єктивне і законне рішення про направлення кримінальної справи на розгляд Апеляційного суду міста Києва, якому і належить її закрити.

На підставі викладеного, керуючись п. 8 ч. 1 ст. 6, ст. ст. 240 і 248 Кримінально-процесуального кодексу України, апеляційний суд

ПОСТАНОВИВ:

Закрити кримінальну справу, порушену за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках відносно Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, Молотова (Скрябіна) Вячеслава Михайловича, Кагановича Лазаря Мойсейовича, Постишева Павла Петровича, Косіора Станіслава Вікентійовича, Чубаря Власа Яковича і Хатаєвича Менделя Маркевича, в зв'язку з їх смертю, які за висновком органу досудового слідства — Головного слідчого управління Служби безпеки України — з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови і утвердження незалежної української держави, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців спланованим ними Голодомором 1932–1933 років, умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України.

На постанову протягом семи діб з дня її винесення можуть бути подані касаційні скарги, а прокурором — касаційне подання до Верховного Суду України.

**Суддя судової колегії
у кримінальних справах
Апеляційного суду міста Києва**

В. М. Скавронік

Додаток до Частини 2

КОМЕНТАР ДО ПОСТАНОВИ АПЕЛЯЦІЙНОГО СУДУ м. КИЄВА ВІД 13 СІЧНЯ 2010 РОКУ

Згідно з частиною другою статті 58 Конституції України «ніхто не може відповідати за діяння, які на момент їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення». Ратифікуючи Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, законодавець не імплементував другу частину статті 7 Конвенції, яка фактично дозволяє в деяких випадках ретроактивну дію Конвенції про геноцид (*«Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями»*). Отже, статтю 7 не можна застосувати, оскільки у випадку колізії між нормою міжнародного договору та нормою Конституції має діяти норма Конституції. Відповідно до Конституції України, застосувати Конвенцію про геноцид 1948 року до злочину, скоєного в 1932–1933 рр., неможливо. Таким чином, хоча ми довели в першій частині цього видання, що штучний голод в період листопада 1932 р. — серпня 1933 р. має всі ознаки злочину геноциду, назвати цей злочин геноцидом не можна.

Взагалі кажучи, СБУ не могла порушувати й кримінальну справу за ознаками злочину геноциду, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу (КК) України. КК України жорстко забороняє порушувати принцип зворотної сили закону. Згідно з частиною третьою статті 3 КК України «злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються *тільки цим Кодексом*». А за нормою частини другої статті 4 КК України, яка регламентує чинність

закону про кримінальну відповідальність у часі, злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння. Кримінальний кодекс УСРР 1927 року, який діяв у 1932–1933 рр., не відносив геноцид до кримінально караних діянь, а отже, не встановлював відповідальності за його вчинення. Самого слова «геноцид» тоді ще не існувало.

Проте СБУ могла порушити кримінальну справу за фактом масової смерті селян від голоду в 1932–1933 рр. або провести розслідування причин масової смерті і без порушення кримінальної справи. Жодних заперечень проти рішення держави провести таке розслідування бути не може.

Судячи з результатів розслідування, воно було проведене на високому рівні в усіх областях країни, охоплених голодом, і дало багато матеріалів, які розкрили величезну трагедію українського народу. Проте в кінці 2009 року воно фактично було призупинено — на мій погляд, з політичних причин: був страх, що після виборів новий Президент України змінить пріоритети і не буде підтримувати цей процес встановлення історичних фактів і надання їм правової оцінки. Фактично було вирішено надати правову оцінку масовій смерті від голоду в 1932–1933 рр. ще до виборів нового Президента.

25 грудня 2009 року в межах розслідуваної кримінальної справи була порушена кримінальна справа за ознаками злочину геноциду проти 7 обвинувачених — Сталіна Й. В., Молотова В. В., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. За результатами досудового слідства вже 29 грудня була винесена постанова про передачу справи до Апеляційного суду міста Києва для розгляду. 31 грудня цю постанову було погоджено із заступником Генерального прокурора України Я. М. Голомшою. Зауважимо, що ніякого «погодження» з прокурором кримінально-процесуальне законодавство не передбачає: за статтею 232 КПК «Прокурор затверджує обвинувальний вирок та направляє справу до суду». В цей же день кримінальна справа була передана Службою безпеки до Апеляційного суду, і її прийняв в порядку черговості суддя палати з кримінальних справ М. В. Скавроник.

Вже 13 січня суддя в попередньому засіданні суду ухвалив Постанову про закриття кримінальної справи у зв'язку зі смертю підсудних, позбавивши суспільство дізнатися про способи і механізми організації та здійснення штучного голоду, імена тих, хто здійснив цю людо-

жерську політику, і тих людей, хто їй намагався опиратися, жорстокої репресії проти тих, хто чинив опір, страшну картину загибелі близько 4 мільйонів людей.

Така функція була призначена Постанові суду. Вона, по суті, є вироком: в ній докладно переказані обставини злочину, докази організації та вчинення підсудними геноциду частини української національної групи; перелічені способи та механізми здійснення геноциду; наведені з висновку органу досудового слідства показання численних свідків, які підтверджують організацію та вчинення геноциду; наведені речові докази вини всіх підсудних — архівними документами, що підписані ними особисто, та які свідчать про виконання на місцях рішень вищого керівництва більшовицької партії, а також здійснення експорту збіжжя з країни в 1932–1933 роках; наведені висновки судово-медичних експертиз, проведених за архівними документами щодо реєстрації смертей; обґрунтована зворотна дія статті 442 КК України на період вчинення в Україні злочину геноциду шляхом Голодомору 1932–1933 років.

Проте ухвалення такої Постанови є не властивим для попереднього розгляду справи суддею, як це впливає зі змісту статті 237 Кримінально-процесуального кодексу України в редакції 1960 року. В попередньому засіданні суддя зазвичай не перевіряє правильність кваліфікації діяння, яке ставиться в провину обвинуваченому, не торкається питання обґрунтованості обвинувачення. Ці питання — правильність кваліфікації, достатність доказів — розглядаються на наступних стадіях судового процесу. Фактично суддя ухвалив цю Постанову, тільки спираючись на матеріали слідства, не розглядаючи справу по суті, не заслуховуючи свідків, не розглядаючи докази вини. Не було реалізовано право на захист обвинувачених, не була забезпечена змагальність сторін. Суддею не проводилося і не могло бути проведене всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи. За цих обставин цінність Постанови є ілюзорною.

Такий підхід до судового процесу знецінив результати розслідування, проведеного Службою безпеки, тоді, як була можливість не закривати справу за формальною підставою — в зв'язку із смертю обвинувачених, а провести повноцінний судовий процес.

СБУ склала список керівників вищих партійних і радянських органів, ОДПУ та ДПУ УСРР та список документів, підписаних ними особисто, які призвели до штучного голоду і обумовлювали репресії

проти тих, хто намагався опиратися цій політиці — він наведений в таблиці нижче. СБУ склала також список керівників і співробітників місцевих органів ДПУ УСРР, прокуратури, органів юстиції обласного та районного рівнів в усіх областях України — Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Київській Молдавській автономній ССР, Одеській, Харківській, Чернігівській, і список документів зі створених фігурантами цих списків кримінальних справ проти селян, які чинили опір в різних формах — спротив хлібозаготівлям, допомога іншим голодуючим, намагання сховати хліб та інших. Для прикладу нижче наведений список посадовців Донецької області. Таким чином СБУ показала документально, як працювала владна вертикаль від Сталіна до районних функціонерів. Вивчення цих кримінальних справ дозволяє визначити злочинний характер дій партійних, радянських органів та органів юстиції, ступінь відповідальності кожного службовця і *реабілітувати кожного репресованого, хто ще досі не реабілітований*. Загалом ці списки включають 136 організаторів та виконавців штучного голоду і політичних репресій на всесоюзному, всукраїнському, обласному та районному рівнях.

Саме в цьому полягає можливість не закривати справу, оскільки обвинувачені померли. Список обвинувачених мав би включати усіх 136 службовців, а справу треба було б розглядати по суті з метою відновлення доброго імені та реабілітації репресованих селян та службовців — відповідно до п. 8 статті 6 КПК України в редакції 1960 року: *«Кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю: ...8) щодо померлого, за винятком випадків, коли провадження в справі є необхідним для реабілітації померлого або відновлення справи щодо інших осіб за нововиявленими обставинами;...»*

В КПК в редакції 2012 року є норма в ч. 1 статті 284, яка дає можливість провести судовий розгляд справи по суті: *«Кримінальне провадження закривається в разі, якщо: ...5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;...»*. Тут не згадується про відновлення справи за нововиявленими обставинами, але можна ініціювати перегляд справи про кримінальне переслідування не реабілітованої жертви репресій під час Голодомору, користуючись статтею 461 КПК, ч. 4 якої проголошує: *«4. За наявності обставин, які підтверджують невинуватість засудженого або вчинення ним менш тяжкого кримінального правопорушення, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами строками не обмежено.»*

**КЕРІВНИКИ ВИЩИХ ПАРТІЙНИХ
І РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ, ОДПУ ТА ДПУ УСРР**

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
1.	Акулов Іван Олексійович	Заступник Голови ОДПУ	Інструкція Верховного суду СРСР, прокурора ВС СРСР і ОДПУ про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. <u>13 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 2, 2 зв. Друкарський примірник.</u>
2.	Апресян Деренік Захарович	Начальник 8 відділу Економічного управління ОДПУ	З обвинувального висновку у справі про контрреволюційну змову у сільському господарстві. <u>Квітень 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 131. — Арк. 1-6, 143. — Друкарський примірник.</u>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Таємна інструкція про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», т. зв. закону про п'ять колосків. Регламентувала покарання куркулів та інших «соціально ворожих» елементів. Вимагала за найменше псування сільськогосподарського реманенту, участь у викраденні хліба чи колгоспного майна застосовувати без будь-яких послаблень вищу міру покарання — розстріл. Інструкція надавала закону силу зворотної дії.</p>	<p>ВС СРСР та Прокуратурі ВС СРСР, НКЮ союзних республік, головам крайових (обласних) судів, крайовим (обласним) прокурорам, головам та прокурорам лінійних судів, районним прокурорам. Голові ДПУ України, повноважним представникам ОДПУ, ДТВ ОДПУ, начальникам оперсекторів.</p>
<p>Містить відомості щодо розкриття «контрреволюційної організації у сільському господарстві», філіали якої нібито були організовані в усіх сільськогосподарських районах СРСР. У документі зазначено 100 осіб, які звинувачувались у керівництві «контрреволюційною організацією» на периферії. Загалом за справою в Україні було заарештовано 761 особу.</p>	<p>Судова колегія ОДПУ</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
3.	Балицький Всеволод Аполлонович	Повноважний представник ОДПУ по УСРР, заступник Голови ОДПУ, очолював комісію з введення паспортів у СРСР.	З оперативного наказу № 2 по ДПУ УСРР. <u>13 лютого 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 9. — Спр. 666. — Арк. 56–60, 63 зв. Друкарський примірник.</u>
4.	Винокуров Олександр Миколайович	Голова Верховного суду СРСР	Інструкція Верховного суду СРСР, прокурора ВС СРСР і ОДПУ про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. <u>13 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 2, 2 зв. Друкарський примірник.</u>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Виданий у розвиток оперативного наказу від 5 грудня 1932 р., де йшлося про «нанесення рішучого удару по всіх куркульсько-петлюрівських елементах». На його виконання в ДПУ була організована ударно-оперативна група, яка «викрила» підпілля в 200 районах України. В наказі № 2 констатувалося існування плану збройного повстання в Україні навесні 1933 р. з метою повалення радянської влади та проголошення Української незалежної республіки. Наказ зобов'язував керівників та оперативних співробітників органів ДПУ УСРР посилити репресивні заходи. Виконання наказів № 1 та № 2 припало на пік геноциду Українського народу.</p>	<p>Всім органам ДПУ УСРР.</p>
<p>Тасмна інструкція про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», т. зв. закону про п'ять колосків. Регламентувала покарання куркулів та інших «соціально ворожих» елементів. Вимагала за найменше псування сільськогосподарського реманенту, участь у викраденні хліба чи колгоспного майна застосовувати без будь-яких послаблень вищу міру покарання — розстріл. Інструкція надавала закону силу зворотної дії.</p>	<p>ВС СРСР та Прокуратурі ВС СРСР, НКЮ союзних республік, головам крайових (обласних) судів, крайовим (обласним) прокурорам, головам та прокурорам лінійних судів, районним прокурорам. Голові ДПУ України, повноважним представникам ОДПУ, ДТВ ОДПУ, начальникам оперсекторів.</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
5.	Дашевський	Начальник Економічного відділу повноважного представництва ОДПУ по Криму	Директива керівництва ПП ОДПУ в Криму про заходи з протидії вивезенню хліба за межі Криму. <u>26 лютого 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 9. — Спр. 88. — Арк. 75. Копія. Машинопис.</u>
6.	Друскіс Франц Семенович	Начальник Транспортно-го відділу ДПУ УСРР	Спецповідомлення ТВ ДПУ УСРР про антипартійні й антирадянські прояви партійців на транспорті. <u>13 грудня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 2. — Арк. 1–24. Оригінал. Машинопис.</u>
7.	Козельський (Голованівський) Борис Володимирович	Т. в. о. начальника Секретно-політичного відділу ДПУ УСРР	З листа керівництва СПВ ДПУ УСРР начальнику СПВ ОДПУ Г. Молчанову. <u>10 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 7537-с. — Т. 10. — Арк. 60–62. Оригінал. Машинопис.</u>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Заборона на вивезення хліба з Криму в північному напрямку, вказівка посилити боротьбу з українськими мішочниками.</p>	<p>Начальникам райвідділень, уповноваженим ПП ОДПУ по Криму, начальнику ГУ РКМ</p>
<p>Містить конкретний перелік працівників транспорту, які за родом діяльності мали можливість бачити страхиття голоду в усій Україні. Зафіксовані органами ДПУ антирадянські й антипартійні висловлювання послужили підставою для репресій проти свідків Голодомору серед робітників. На документі резолюція, ймовірно, генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, призначена другому секретарю М. Хатаєвичу, із дорученням обговорити заходи реагування, вимогою виключати із партії за окремі виступи, що надалі, як правило, призводило до арешту й жорстоких репресій.</p>	<p>Заступнику Голови ОДПУ Балицькому В. А., Реденсу С. Ф., Карлсону К. М., начальнику Оперативного відділу ОДПУ Леплевському І. М., начальнику ТВ ОДПУ Прохорову Т. А.</p>
<p>Підтвердження факту тотального стеження за людьми, які вказували на штучний характер голоду, запобігання усіма засобами поширенню правдивої інформації про голод як політику, спрямовану на остаточний злам української нації. Розкриває один з механізмів боротьби влади проти української інтелігенції, здатної глибоко усвідомити справжні причини та наслідки Голодомору.</p>	<p>Начальнику секретно-політичного відділу ОДПУ Молчанову Г. А.</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
8.	Красіков Петро Ананійович	Прокурор Верховного суду СРСР	Інструкція Верховного суду СРСР, прокурора ВС СРСР і ОДПУ про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. <i><u>13 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 2, 2 зв. Друкарський примірник.</u></i>
9.	Кривець Юхим Хомич	Начальник СПВ ДПУ УСРР	Лист щодо «саботажу хлібозаготівель» керівниками Оріхівського району. <i><u>23 листопада 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 109. Оригінал. Машинопис.</u></i>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Таємна інструкція про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», т. зв. закону про п'ять колосків. Регламентувала покарання куркулів та інших «соціально ворожих» елементів. Вимагала за найменше псування сільськогосподарського реманенту, участь у викраденні хліба чи колгоспного майна застосовувати без будь-яких послаблень вищу міру покарання — розстріл. Інструкція надавала закону силу зворотної дії.</p>	<p>ВС СРСР та Прокуратурі ВС СРСР, НКЮ союзних республік, головам крайових (обласних) судів, крайовим (обласним) прокурорам, головам та прокурорам лінійних судів, районним прокурорам. Голові ДПУ України, повноважним представникам ОДПУ, ДТВ ОДПУ, начальникам оперсекторів.</p>
<p>Фальшива інформація з листа та сфабриковані протоколи допитів свідків були направлені генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору та в іноземний відділ ЦК ВКП(б) і негайно використані Сталіним для розгортання репресій проти низової ланки партійних і господарських керівників, у тому числі Оріхівського району Дніпропетровської області.</p>	<p>Голові ДПУ УСРР Реденсу С. Ф.</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
10.	Леонюк Хома Якимович	Заступник Голови ДПУ УСРР	<p>Довідка про осіб, засуджених за справами, заведеними органами ДПУ УСРР та міліції у серпні-листопаді 1932 р. у зв'язку із хлібозаготівлями.</p> <p><i>8 грудня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 42. — Спр. 9. — Арк. 52–55. Копія. Машинопис.</i></p> <p><i>Обвинувальний висновок економічного відділу Одеського обласного відділу ДПУ УСРР у справі Жученка О. І., Бобуха Г. Х., Протаса Ф. М., Каверного Ф. М., Волкова Я. І., Литвина І. С., Барахтянського Г. Л., Склярєнка І. Г., Хлудєєва П. Є., Шевченка А. Т., Іщенка С. Г., Германа І. Г., Грідіна П. М., Максимова І. Т., Іщенка М. А., Максимова В. Т., Іщенка І. П., Решетилова Д. Р., Корнієнка А. І., мешканців Новоукраїнського району Одеської області. 7 квітня 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 72. — Арк. 1–24. Оригінал. Машинопис.</i></p>
11.	Миронов (Каган) Лев Григорович	Начальник Економічного управління (ЕКУ) ОДПУ	<p>З обвинувального висновку у справі про контрреволюційну змову у сільському господарстві.</p> <p><i>Квітень 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 131. — Арк. 1–6, 143. Друкарський примірник.</i></p>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Докладно перераховано категорії селян, притягнутих до відповідальності ДПУ за зрив хлібозаготівель, а також застосовані покарання. Документ підтверджує передачу в суд та в позасудові органи заведених органами ДПУ УСРР справ на 13558 осіб, арештованих у ході хлібозаготівельної кампанії 1932 р.</p>	<p>Довідка для використання у звітності перед вищими інстанціями.</p>
<p>Жученко О. І., Бобух Г. Х., Протас Ф. М., Каверний Ф. М., Волков Я. І., Литвин І. С., Барахтянський Г. Л., Скляренко І. Г., Хлудєв П. Є., Шевченко А. Т., Іщенко С. Г., Герман І. Г., Грідін П. М., Максимов І. Т., Іщенко М. А., Максимов В. Т., Іщенко І. П., Решетилів Д. Р., Корнієнко А. І. звинувачувались у контрреволюційній, шкідницькій, повстанській діяльності в сільському господарстві Одеської області за ст. 54-7 КК УСРР з клопотанням про застосування до них жорстоких заходів: 5–10 років позбавлення волі або розстріл. На полях проти прізвищ олівцем проставлено літери «Р» або відповідні цифри, що означало самовільне досудове винесення вироку.</p>	<p>Судова трійка при колегії ДПУ УСРР.</p>
<p>Містить відомості щодо розкриття «контрреволюційної організації у сільському господарстві», філіали якої нібито були організовані в усіх сільськогосподарських районах СРСР. У документі зазначено 100 осіб, які звинувачувались у керівництві «контрреволюційною організацією» на периферії. Загалом за справою в Україні було заарештовано 761 особу.</p>	<p>Судова колегія ОДПУ.</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
12.	Мінаєв-Цикановський Олександр Матвійович	Начальник Економічного управління (ЕКУ) ОДПУ	З обвинувального висновку у справі про контрреволюційну змову у сільському господарстві. <i>Квітень 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 131. — Арк. 1–6, 143. Друкарський примірник.</i>
13.	Прокоф'єв Георгій Євгенович	Заступник Голови ОДПУ СРСР	<p>Директива всім ПП ОДПУ щодо продовження виявлення членів «контрреволюційної організації» в сільському господарстві. <i>14 лютого 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 9. — Спр. 90. — Арк. 391–392. Копія. Машинопис.</i></p> <p>Циркуляр Економічного відділу ПП ОДПУ по Криму про боротьбу із розкраданням державного та суспільного майна. <i>23 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 9. — Спр. 88. — 25–29. Копія. Машинопис.</i></p> <p>З обвинувального висновку у справі про контрреволюційну змову у сільському господарстві. <i>Квітень 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 131. — Арк. 1–6, 143. Друкарський примірник.</i></p>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Містить відомості щодо розкриття «контрреволюційної організації у сільському господарстві», філіали якої нібито були організовані в усіх сільськогосподарських районах СРСР. У документі зазначено 100 осіб, які звинувачувались у керівництві «контрреволюційною організацією» на периферії. Загалом за справою в Україні було заарештовано 761 особу.</p>	<p>Судова колегія ОДПУ.</p>
<p>Директива вимагає вжити негайних заходів щодо виявлення членів «контрреволюційної організації» в сільському господарстві.</p>	<p>Всім Постійним Представництвам ОДПУ, у тому числі ПП ОДПУ в Криму.</p>
<p>Вказує на необхідність неухильного виконання Інструкції про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р.</p> <p>Містить відомості щодо розкриття «контрреволюційної організації у сільському господарстві», філіали якої нібито були організовані в усіх сільськогосподарських районах СРСР. У документі зазначено 100 осіб, які звинувачувались у керівництві «контрреволюційною організацією» на периферії. Загалом за справою в Україні було заарештовано 761 особу.</p>	<p>Всім начальникам міських та райвідділень, райуповноваженим ОДПУ по Криму.</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
14.	Пустовойтов Сергій Аполлонович	Т. в. о. начальника 2-го відділення СПВ ДПУ УСРР	3 листа керівництва СПВ ДПУ УСРР начальнику СПВ ОДПУ Г. Молчанову. <u>10 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 7537-с. — Т. 10. — Арк. 60–62. Оригінал. Машинопис.</u>
15.	Реденс Станіслав Францович	Голова ДПУ УСРР	<p>Зведення ДПУ УСРР про настрої і протидію партійців та комсомольців під час хлібозаготівель. <u>20 листопада 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 3–68. Оригінал. Машинопис.</u></p> <p>Доповідна записка про заходи з проведення операції проти «куркульсько-петлюрівських та контрреволюційних елементів». <u>22 листопада 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 69, 73–100. Оригінал. Машинопис.</u></p>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Підтвердження факту тотального стеження за людьми, які вказували на штучний характер голоду, запобігання усіма засобами поширенню правдивої інформації про голод як політику, спрямовану на остаточний злам української нації. Розкриває один з механізмів боротьби влади проти української інтелігенції, здатної глибоко усвідомити справжні причини та наслідки Голодомору.</p>	<p>Начальнику секретно-політичного відділу ОДПУ Молчанову Г. А.</p>
<p>Узагальнена інформація щодо т. зв. правоопортуністичних настроїв серед місцевих партійних, радянських і господарських керівників, яка послужила підставою для посилення репресій на селі, підштовхнула до рішень про злам опору селян передусім у низовій ланці партійно-державного та господарського керівництва.</p> <p>План і завдання масової операції на селі, які Реденс просив затвердити на політбюро ЦК КП(б)У. Операція охоплювала 243 райони України і передбачала проведення масових арештів.</p> <p>Деталі операції опрацьовані на спеціально скликаній 19 листопада 1932 р. нараді начальників обласних відділів ДПУ УСРР. Документ свідчить про залежність успіху операції на селі від підтримки політбюро та обласних партійних комітетів.</p>	<p>Генеральному секретарю ЦК КП(б)У, члену політбюро ЦК ВКП(б) Косіору С. В.</p> <p>Генеральному секретарю ЦК КП(б)У, члену політбюро ЦК ВКП(б) Косіору С. В.</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
	Реденс Станіслав Францович		<p>Оперативний бюлетень ДПУ УСРР щодо боротьби із «сільською контр-революцією».</p> <p><i>5 грудня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 28 (1951 р.). — Спр. 5. — Арк. 43–106. Копія. Машинопис.</i></p> <p>Супровідний лист голови ДПУ УСРР з інформаційним зведенням про боротьбу із «саботажем хлібозаготівель» у колгоспах.</p> <p><i>8 грудня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 110–151. Оригінал. Машинопис.</i></p>
16.	Салинь Едуард Петрович	Повноважний представник (ПП) ОДПУ по Криму	<p>Директива керівництва ПП ОДПУ в Криму про заходи з протидії вивезенню хліба за межі Криму.</p> <p><i>26 лютого 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 9. — Спр. 88. — Арк. 75. Копія. Машинопис.</i></p> <p>Циркуляр Економічного відділу ПП ОДПУ по Криму про боротьбу із розкраданням державного та суспільного майна.</p> <p><i>23 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 9. — Спр. 88. — Арк. 25–29. Копія. Машинопис.</i></p>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Розкриває результати роботи ДПУ, одним із вищих керівників якого був С. Реденс. Внаслідок проведених заходів з метою подолання опору селян хлібозаготівлям та колективізації лише в листопаді 1932 р. було заарештовано 8881 особу, з них понад 2000 — за ознакою петлюрівці і махновці.</p> <p>Зведення ДПУ УСРР щодо справ, пов'язаних із «саботажем хлібозаготівель» вказувало на небажання сільських партійних організацій боротися за виконання хлібозаготівельних планів. Інформація спонукала до посилення репресій проти місцевих активістів з метою повного вилучення хліба.</p>	<p>Генеральному секретарю ЦК КП(б)У, члену політбюро ЦК ВКП(б) Косіору С. В.</p> <p>Генеральному секретарю ЦК КП(б)У, члену політбюро ЦК ВКП(б) Косіору С. В.</p>
<p>Заборона на вивезення хліба з Криму в північному напрямку, вказівка посилити боротьбу з українськими мішочниками.</p> <p>Вказує на необхідність неухильного виконання Інструкції про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р.</p>	<p>Начальникам райвідділень, уповноваженим ПП ОДПУ по Криму, начальнику ГУ РКМ</p> <p>Всім начальникам міських та райвідділень, райуповноваженим ОДПУ по Криму.</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
17.	Сталін (Джугашвілі) Йосип Віссаріонович	Генеральний секретар ЦК ВКП(б)	<p>Витяг із протоколу засідання політбюро ЦК ВКП(б) про затвердження інструкції Верховного суду та ОДПУ щодо застосування постанов ЦВК та Раднаркому СРСР.</p> <p><i>16 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 1. Склогограф. Факсимільний підпис завірено печаткою.</i></p> <p>Таємний лист керівникам партійних і радянських органів щодо хлібозаготівель в Оріхівському районі України.</p> <p><i>7 грудня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 105. Друкарський примірник.</i></p>
18.	Тимофеев Михайло Михайлович	Начальник Харківського облвідділу ДПУ УСРР	<p>Службова записка з довідкою Харківського облвідділу ДПУ УСРР про заарештованих та таких, що підлягали арешту, працівників колгоспного апарату.</p> <p><i>21 листопада 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 25 (1951 р.). — Спр. 3. — Арк. 70–72. Оригінал. Машинопис.</i></p>
19.	Ягода Генріх Григорович	Заступник Голови ОДПУ	<p>Директивна записка по ВЧ-зв'язку заступника Голови ОДПУ керівництву Постійного Представництва (ПП) ОДПУ по Криму про посилення боротьби із розкрадачами державної і суспільної власності.</p> <p><i>25 вересня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 9. — Спр. 90. — Арк. 325–328. Оригінал. Машинопис.</i></p>

Зміст документа	Адресат документа
<p>З документом, підписаним Сталіним, надсилалася Інструкція про застосування постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р., т. зв. Закону про п'ять колосків.</p> <p>Пряма вказівка Сталіна та його оточення органам ДПУ УСРР активніше включитися в неоголошену війну проти селян. Була обов'язковою для виконання керівними та оперативними співробітниками ДПУ УСРР.</p> <p>Блискавична реакція «вождя» на надіслані Головою ДПУ УСРР Реденсом С. Ф. в секретний відділ ЦК ВКП(б) сфабриковані матеріали слідства у справі опору хлібозаготівлям в Орхівському р-ні Дніпропетровської області. Сталін орієнтував на посилення репресій щодо т. зв. ворогів з партійним квитком у кишені і вимагав негайного арешту і покарання керівників Орхівського району шляхом тюремного ув'язнення терміном на 5–10 років.</p>	<p>Членам ЦКК ВКП(б), заступнику Голови ОДПУ СРСР Балицькому В. А.</p> <p>Всім членам і кандидатам ЦК та ЦКК, секретарям обкомів, крайкомів, національних ЦК, всім секретарям райкомів та головам райвиконкомів, всім членам-партійцям Колегії Наркомзему СРСР.</p>
<p>Містить відомості щодо арештів працівників колгоспного апарату на Харківщині, здійснених ДПУ за погодженням з вищим партійним керівництвом. Документ свідчить про те, що С. Косіор особисто давав вказівки про арешти серед керівного апарату колгоспів.</p>	<p>Генеральному секретарю ЦК КП(б)У Косіору С. В.</p>
<p>Щодо активізації боротьби з розкрадачами державної і суспільної власності на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. Містить вимогу «забезпечити необхідну силу репресії».</p>	<p>ПП ОДПУ по Криму.</p>

КЕРІВНИКИ ОРГАНІВ ДПУ УСРР, ПРОКУРАТУРИ, ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ ОБЛАСНОГО І РАЙОННОГО РІВНІВ

Донецька область

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
1.	Брюховецький	Уповноважений Марківського відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР	Обвинувальний висновок Марківського районного відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР у справі Колесника І. С., мешканця с. Марківка Марківського району Донецької області. <i><u>5 травня 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 75236-фп. — Арк. 18–19. Оригінал. Машинопис.</u></i>
2.	Вейс Іван Григорович	Начальник Красно-луцького міського відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР	Обвинувальний висновок Краснолуцького міського відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР у справі Павлова І. І., мешканця с. Красний Кут Краснолуцького району Донецької області. <i><u>Березень 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 67588. — Арк. 18–19. Оригінал. Машинопис.</u></i>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Колесник І. С. стверджував, що комуністи керувати не можуть, увесь народ пухне з голоду і помирає. Звинувачувався у антирадянській агітації та «розкладанні колгоспу» за ст. 54-10 КК УСРР з клопотанням про виселення до Північного Краю терміном на 10 років. 15 червня 1933 р., перебуваючи під арештом, обвинувачуваний Колесник І. С. помер. Реабілітований 15 серпня 1994 р.</p>	<p>Судова трійка при колегії ДПУ УСРР.</p>
<p>Павлов І. І. звинувачувався у виступах проти хлібозаготівель та інших заходів радянської влади на селі, закликав не здавати хліб, оскільки селяни самі голодують. За вироком народного суду Краснолуцького району Донецької області від 5 квітня 1933 р. засуджений за ст. 54-10 КК УСРР до 8 років позбавлення волі. Ухвалою Донецького обласного суду від 20 травня 1933 р. вирок народного суду Краснолуцького району скасовано. Не реабілітований.</p>	<p>Народний суд Краснолуцького району, Донецький обласний суд.</p>

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
3.	Єременко Феодосій Мефодійович	Районний уповноважений Ново-Псковського районного відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР	Постанова Ново-Псковського районного відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР у справі Письменного М. Т., Філоненка А. П. та Коваленка Ф. В., мешканців с. Білокуракіно Ново-Псковського району Донецької області. <i>11 грудня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 67589. — Арк. 58. Оригінал. Машинопис.</i>
4.	Жосан	Помічник уповноваженого Краснолуцького міського відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР	Обвинувальний висновок Краснолуцького міського відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР у справі Павлова І. І., мешканця с. Красний Кут Краснолуцького району Донецької області. <i>Березень 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 67588. — Арк. 18-19. Оригінал. Машинопис.</i>
5.	Колісниченко	Уповноважений Ново-Псковського районного відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР	Постанова Ново-Псковського районного відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР у справі Письменного М. Т., Філоненка А. П. та Коваленка Ф. В., мешканців с. Білокуракіно Ново-Псковського району Донецької області. <i>11 грудня 1932 р. ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 67589. — Арк. 58. Оригінал. Машинопис.</i>

Зміст документа	Адресат документа
Обвинувачення селян Письменного М. Т., Філоненка А. П. та Коваленка Ф. В. у розкраданні державного хліба за ст. 54-7, 97 КК УСРР. За вироком виїзної сесії Донецького обласного суду від 23–24 грудня 1932 р. Філоненко А. П. засуджений до розстрілу, Письменний М. Т. — до позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення без поразки в правах на 10 років з конфіскацією всього майна, Коваленко Ф. В. — за ст. 97 КК УСРР — до позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення без поразки в правах на 5 років. Не реабілітовані.	Виїзна сесія Донецького обласного суду
Павлов І. І. звинувачувався у виступах проти хлібозаготівель та інших заходів радянської влади на селі, закликав не здавати хліб, оскільки селяни самі голодують. За вироком народного суду Краснолуцького району Донецької області від 5 квітня 1933 р. засуджений за ст. 54-10 КК УСРР до 8 років позбавлення волі. Ухвалою Донецького обласного суду від 20 травня 1933 р. вирок народного суду Краснолуцького району скасовано. Не реабілітований.	Народний суд Краснолуцького району, Донецький обласний суд
Обвинувачення селян Письменного М. Т., Філоненка А. П. та Коваленка Ф. В. у розкраданні державного хліба за ст. 54-7, 97 КК УСРР. За вироком виїзної сесії Донецького обласного суду від 23–24 грудня 1932 р. Філоненко А. П. засуджений до розстрілу, Письменний М. Т. — до позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення без поразки в правах на 10 років з конфіскацією всього майна, Коваленко Ф. В. — за ст. 97 КК УСРР — до позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення без поразки в правах на 5 років. Не реабілітовані.	Виїзна сесія Донецького обласного суду

№ п/п	П. І. Б.	Посада за документом	Найменування документа
6.	Колодій	Старший помічник прокурора Донецької області	Постанова старшого помічника прокурора Донецької області щодо обвинувачення Павлова І. І. за ст. 54-10 КК УСРР та передачу справи до Краснолуцького народного суду. <i>19 березня 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 67588. — Арк. 24. Оригінал. Рукопис на бланку.</i>
7.	Ніколаєв	Районний уповноважений Марківського районного відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР	Обвинувальний висновок Марківського районного відділення Донецького обласного відділу ДПУ УСРР у справі Колесника І. С., мешканця с. Марківка Марківського району Донецької області. <i>5 травня 1933 р. ГДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 75236-фп. — Арк. 18-19. Оригінал. Машинопис.</i>

Зміст документа	Адресат документа
<p>Павлов І.І. звинувачувався у виступах проти хлібозаготівель та інших заходів радянської влади на селі, закликав не здавати хліб, оскільки селяни самі голодують. За вироком народного суду Краснолуцького району Донецької області від 5 квітня 1933 р. засуджений за ст. 54-10 КК УСРР до 8 років позбавлення волі. Ухвалою Донецького обласного суду від 20 травня 1933 р. вирок народного суду Краснолуцького району скасовано. Не реабілітований.</p>	<p>Народний суд Краснолуцького району, Донецький обласний суд.</p>
<p>Колесник І. С. стверджував, що комуністи керувати не можуть, увесь народ пухне з голоду і помирає. Звинувачувався у антирадянській агітації та «розкладанні колгоспу» за ст. 54-10 КК УСРР з клопотанням про виселення до Північного Краю терміном на 10 років. 15 червня 1933 р., перебуваючи під арештом, обвинувачуваний Колесник І. С. помер. Реабілітований 15 серпня 1994 р.</p>	<p>Судова трійка при колегії ДПУ УСРР.</p>

Крім 136 організаторів та виконавців Голодомору та політичних репресій у якості суб'єкта злочину має бути розглянута держава СРСР в цілому. Хоча Конвенція про геноцид передбачає відповідальність за нього тільки фізичних осіб, Міжнародний кримінальний суд у справі Боснія та Герцеговина проти Сербії і Чорногорії ухвалив рішення, що держава може бути суб'єктом цього злочину. Суд встановив, що «події, які відбулися у Сребрениці, мають бути кваліфіковані як геноцид, Сербія порушила свої зобов'язання щодо запобігання злочину геноциду»¹. Міжнародний кримінальний суд не визнав відповідальність Сербії за дії тих, хто безпосередньо вчиняв акт геноциду в Сребрениці, але встановив, що «зобов'язання держави запобігати геноциду відповідно до статті 1 Конвенції обов'язково передбачає заборону щодо вчинення актів геноциду самою державою, а тому, якщо орган держави або будь-яка особа чи група, чи її дії можуть бути приписані державі, вчиняє акт геноциду або пов'язаний акт, перелічений в статті 3 Конвенції, це тягне за собою відповідальність держави».² Радянська держава не тільки не запобігала геноциду, але й була його організатором, що переконливо доводить розслідування, проведене СБУ.

Підведемо підсумки. Є законні підстави для поновлення розслідування, складання списку всіх репресованих за спротив організації штучного голоду, хто не був реабілітований, і провести судовий процес з метою їх реабілітації. В межах цього процесу суд буде змушений надати кваліфікацію дій держави, її окремих органів та посадових осіб у 1932–1933 рр., спираючись на статтю 23² КПК, відповідно до якої суд зобов'язаний за наявності підстав виносити окремі ухвали (постанови) щодо встановлених під час розгляду порушень закону, причин та умов, що сприяли вчиненню злочину.

Такий судовий процес є необхідним. Чи має керівництво Української держави політичну волю і бажання довести до логічного кінця вивчення та правову кваліфікацію у відповідності до принципів права дій, що призвели до величезної трагедії народу?

---

¹ Богдан Футей. Міжнародна юридична відповідальність за геноцид: справедливість у судах». Матеріали конференції, присвяченій Голодомору, 25–26 вересня 2008 р., Київ.

² Там само.

Частина 3

Документи

міжнародних інституцій

про злочини тоталітарних

режимів

ЗАХОДИ ЩОДО ЛІКВІДАЦІ СПАДЩИНИ КОЛИШНІХ КОМУНІСТИЧНИХ ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМ

ДОКУМЕНТ 7568 ВІД 3 ЧЕРВНЯ 1996 РОКУ

ДОПОВІДЬ¹

Доповідач: п. Северін, Румунія, Соціалістична Група

Резюме

Доповідь заснована на двосторонньому підході. По-перше, автор доповіді намагається показати, чому так важливо ліквідувати спадщину колишніх комуністичних тоталітарних режимів, і яким чином це можна зробити. По-друге, обговорюється питання, як домогтися справедливості без порушення прав людини. У доповіді також викладені шляхи вирішення цієї проблеми, у тому числі конкретні рекомендації, як забезпечити, щоб закони про люстрацію й подібні адміністративні заходи відповідали вимогам держави, заснованої на верховенстві права, які, як сподівається автор, будуть прийнятними для широкої аудиторії.

Автор сподівається, що ця доповідь буде корисна країнам Центральної та Східної Європи, де сьогодні відбувається унікальний процес переходу від колишніх комуністичних тоталітарних режимів до демократії, і покаже західноєвропейським країнам і Раді Європи, як допомогти цим країнам успішно впоратися з тоталітарною спадщиною, не порушуючи права людини.

---

¹ Комітет із правових питань і прав людини.

I. Проект Резолюції Link to the Adopted text

1. Зі спадщиною колишніх комуністичних тоталітарних систем упоратися нелегко. На інституціональному рівні ця спадщина містить у собі надмірну централізацію, мілітаризацію громадянських інститутів, бюрократизацію, монополізацію й надмірне регулювання; на рівні суспільства, воно простирається від колективізму й конформізму до сліпої покори й інших тоталітарних моделей мислення. У такій ситуації дуже важко відтворити цивілізовану, ліберальну державу, засновану на принципі верховенства права — от чому необхідно ліквідувати старі структури й старе мислення.

2. Мета цього перехідного процесу очевидна: створення плюралістичної демократії, заснованої на верховенстві права й дотриманні прав людини. Принципи субсидіарності, свободи вибору, рівності можливостей, економічного плюралізму й прозорості процесу прийняття рішень відіграють важливу роль у цьому процесі. Для досягнення цієї мети можуть використовуватися такі засоби, як розподіл влади, свобода ЗМІ, захист приватної власності й розвиток громадянського суспільства, а також децентралізація, демілітаризація, демонополізація й дебіюрократизація.

3. Невдалий перехідний процес може викликати безліч небезпек. У кращому разі, замість демократії запанує олігархія, замість верховенства права — корупція, а замість прав людини — організована злочинність. У гіршому разі, результатом може стати «оксамитова реставрація» тоталітарного режиму, якщо не насильницьке скинення молодшої демократії. У цьому гіршому випадку новий недемократичний режим більшої країни може загрожувати своїм більш слабким сусідам. Ключем до мирного співіснування й успішного перехідного процесу є виняткова обережність, аби правосуддя не перетворювалося на помсту.

4. Таким чином, демократична держава, заснована на верховенстві права, повинна, при ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем, використовувати національні процесуальні засоби. Держава не може застосовувати будь-які інші засоби, оскільки тоді вона буде не краща за тоталітарний режим, який повинен бути ліквідований. Демократична держава, заснована на верховенстві права, має у своєму розпорядженні достатньо засобів для того, аби забезпечити правосуддя й покарання винних, однак вона не може й не

повинна намагатися помститися замість того, щоб домагатися справедливості. Така держава повинна поважати права людини й основні свободи, такі, як право на справедливий судовий розгляд і право бути почутим, і ці права повинні поширюватися навіть на тих людей, які, коли вони були при владі, самі їх не дотримувалися. Держава, заснована на верховенстві права, також може захистити себе від відродження комуністичної тоталітарної загрози, тому що вона має у своєму розпорядженні достатню кількість засобів, що не суперечать правам людини й принципу верховенства права, і заснованих на кримінальному правосудді й застосуванні адміністративних заходів.

5. Асамблея рекомендує державам-членам ліквідувати спадщину колишніх комуністичних тоталітарних режимів шляхом реструктуризації старої правової й інституціональної системи. Цей процес повинен ґрунтуватися на наступних принципах:

- i. Демілітаризація, яка повинна покласти край мілітаризації найважливіших громадянських інститутів, наприклад, військовому управлінню в'язницями або існуванню військ Міністерства внутрішніх справ, що характерно для комуністичних тоталітарних систем;
- ii. Децентралізація, особливо на місцевих і регіональних рівнях, а також у державних установах;
- iii. Демоніполізація й приватизація, які відіграють центральну роль у будівництві ринкової економіки й плюралістичного суспільства;
- iv. Дебюрократизація, щоб ліквідувати надмірне регулювання, характерне для комуністичної тоталітарної держави, і передати владу від бюрократів знову громадянам.

6. Цей процес повинен містити в собі зміну менталітету (зміни в розумах і серцях). Основні цілі таких змін — викорінювання страху перед відповідальністю, неповаги до несхожості, екстремального націоналізму, нетерпимості, расизму й ксенофобії, які є частиною спадщини старого режиму. Усе це повинне бути замінене демократичними цінностями, такими як терпимість, повага до несхожості, субсидіарність і відповідальність за свої дії.

7. Асамблея також рекомендує, щоб злочинні діяння, вчинені окремими особами під час комуністичного тоталітарного режиму, переслідувалися й каралися згідно з нормами кримінального законодавства. Якщо кримінальне законодавство передбачає строк давнини за

деякі злочини, цей строк може бути продовжений, тому що це всього лише процедурне, а не основне питання. Однак уведення й застосування ретроактивного кримінального законодавства неприпустимо. З іншого боку, дозволяється притягати до суду й піддавати покаранню будь-яку особу за будь-яке діяння або недогляд, яке на момент його здійснення не було кримінальним злочином відповідно до національного законодавства, але яке вважалося кримінальним злочином згідно із загальними принципами права, визнаними у цивілізованих країнах. Крім того, якщо особою були явно порушені права людини, твердження цієї особи, що це було скоєно за наказом, не виключає ані незаконності її дій, ані її особистої провини.

8. Асамблея рекомендує, щоб кримінальне переслідування за подібні злочини відбувалось паралельно з реабілітацією осіб, засуджених за діяння, які не вважаються злочинами в цивілізованому суспільстві, а також несправедливо засуджених осіб. Цим жертвам тоталітарних судів повинна бути призначена матеріальна компенсація, і ця компенсація не повинна бути (суттєво) нижче, ніж компенсація, призначувана особам, несправедливо засудженим за злочини, що підпадають під норми чинного кримінального законодавства.

9. Асамблея вітає розкриття секретних документів для громадськості в деяких колишніх комуністичних тоталітарних країнах. Асамблея рекомендує всім відповідним країнам надати зацікавленим особам, на їхнє прохання, доступ до матеріалів, що стосуються їх, з боку колишніх спецслужб.

10. Крім того, Асамблея рекомендує, щоб майно, у тому числі церковне, яке було незаконно або несправедливо вилучене державою, націоналізоване, конфісковане або іншим способом експропрійоване під час комуністичного тоталітарного правління, було повернуто первісним власникам у цілості, якщо це можливо зробити, не порушуючи прав нинішніх власників, які сумлінно придбали майно, або прав орендарів, які сумлінно орендували нерухомість, а також без шкоди для демократичних реформ. У випадках, коли це неможливо, має бути призначена матеріальна компенсація. Претензії й конфлікти, що стосуються окремих випадків реституції майна, повинні вирішуватися в судовому порядку.

11. Що стосується поведінки з особами, які не вчинили жодних злочинів, за які вони могли б бути притягнуті до відповідальності відповідно до пункту 7, але які, проте, займали високі посади при

колишніх тоталітарних комуністичних режимах і підтримували їх, Асамблея відзначає, що деякі держави визнали за необхідне ввести адміністративні заходи, такі як закони про люстрацію або декомунізацію. Метою цих заходів є відсторонення таких осіб від державної влади, якщо їм не можна довірити владу відповідно до демократичних принципів, тому що вони не продемонстрували свою прихильність демократичним принципам у минулому, і не мають бажання й мотивів дотримуватися їх сьогодні.

12. Асамблея підкреслює, що, загалом, ці заходи будуть сумісні із принципами верховенства права за умови дотримання деяких критеріїв. По-перше, провина, що є особистою, а не колективною, повинна бути доведена в кожному окремому випадку, що підкреслює потребу в індивідуальному, а не колективному застосуванні законів про люстрацію. По-друге, повинні гарантуватися такі права, як право на захист, презумпція невинуватості до доказу провини й право на судовий перегляд ухваленого рішення. Метою таких заходів у жодному разі не може бути помста, крім того, процес люстрації не повинен переслідувати незаконні політичні або соціальні цілі. Мета розглядів відповідно до законів про люстрацію — не покарання осіб, визнаних винними (це входить у завдання кримінального законодавства), а захист молодих демократій.

13. Асамблея вважає за необхідне забезпечити, щоб закони про люстрацію й подібні адміністративні заходи відповідали вимогам держави, заснованої на верховенстві права, і були зосереджені на загрозах основним правам людини й процесу демократизації. Див. «Керівні принципи для забезпечення відповідності законів про люстрацію й подібних адміністративних заходів вимогам держави, заснованої на верховенстві права».²

14. Крім того, Асамблея рекомендує, щоб особи, чий статус змінився внаслідок застосування законів про люстрацію, у принципі не втрачали раніше придбаних фінансових прав. У виняткових випадках, коли представники правлячої еліти колишнього режиму призначали собі пенсії вищі, ніж у пересічних громадян, їх пенсії повинні бути зменшені до звичайного рівня.

15. Асамблея рекомендує владі відповідних країн переконатися, що їх закони, правила й процедури відповідають принципам, що міс-

---

² См. Doc. 7568.

тяться в цій резолюції, і переглянути їх у разі потреби. Це допоможе уникнути подачі скарг на ці процедури в контрольні механізми Ради Європи відповідно до Європейської Конвенції із прав людини, процедурою моніторингу Комітету міністрів, або процедурою моніторингу Асамблеї відповідно до Наказу № 508 (1995) про виконання обов'язків і зобов'язань державами-членами.

16. Нарешті, кращою гарантією ліквідації колишніх комуністичних тоталітарних систем будуть глибокі політичні, правові й економічні реформи у відповідних країнах, які призведуть до формування насправді демократичного менталітету й політичної культури. Таким чином, Асамблея закликає всі консолідовані демократії активізувати свою допомогу й сприяння демократіям, що зароджуються у Європі, зокрема, що стосується підтримки розвитку громадянського суспільства.

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ЗАКОНІВ ПРО ЛЮСТРАЦІЮ Й ПОДІБНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ЗАХОДІВ ВИМОГАМ ДЕРЖАВИ, ЗАСНОВАНОЇ НА ВЕРХОВЕНСТВІ ПРАВА

Для сумісності з державою, заснованою на верховенстві права, закони про люстрацію повинні відповідати певним вимогам. Насамперед, при люстрації особливої уваги має бути приділено загрозі основним правам людини й процесу демократизації; помста ніколи не може бути метою таких законів, і процес люстрації не повинен переслідувати незаконні політичні або соціальні цілі. Мета люстрації — не покарання осіб, визнаних винними (це входить у завдання кримінального законодавства), а захист молодих демократій.

- a) люстрацією повинні займатися спеціально створені незалежні комісії, до складу яких входять знані громадяни, запропоновані главою держави й схвалені парламентом;
- b) люстрація може використовуватися тільки з метою усунення або значного зменшення небезпеки, яку суб'єкт люстрації представляє для створення життєздатної вільної демократії у зв'язку із заняттям цим суб'єктом певної посади, де він мо-

- же брати участь у порушеннях прав людини або перешкоджати процесу демократизації;
- c) люстрація не може використовуватися для покарання, відплати й помсти; покарання може накладатися тільки за вчинені в минулому злочини, на підставі чинного кримінального законодавства й відповідно до усіх процедур й гарантій кримінального судочинства;
  - d) люстрація повинна обмежуватися випадками, коли є всі підстави вважати, що, займаючи конкретну посаду, суб'єкт становитиме значну небезпеку для прав людини або демократії, тобто стосуватися призначуваних державних посад, які припускають широку відповідальність за формування або реалізацію державної політики й практики в царині внутрішньої безпеки, або призначуваних державних посад, займаючи які суб'єкт зможе віддавати накази про порушення прав людини й/або чинити такі порушення, наприклад, у правоохоронних органах, службах державної безпеки й розвідки, судових органах і прокуратурі;
  - e) люстрація не повинна застосовуватися до виборних посад, за винятком випадків, коли кандидат на таку посаду сам звертається з таким проханням — виборці мають право обирати, кого вони прагнуть (засуджений злочинець може бути позбавлений права голосу за рішенням суду, але це не адміністративна люстрація, а захід, передбачений кримінальним законодавством);
  - f) люстрація не повинна застосовуватися до посад у приватних або напівприватних організаціях, оскільки в таких організаціях дуже мало посад, якщо вони взагалі є, займаючи які, можна перешкоджати або загрожувати основним правам людини й процесу демократизації;
  - g) строк, на який особа втрачає право обіймати посаду, не повинен перевищувати п'яти років, тому що не слід недооцінювати можливість позитивних змін, що відбуваються у людини і його звичках; рекомендується, щоб дія заходів люстрації закінчилася не пізніше 31 грудня 1999 року, тому що на той час нові демократичні системи повинні бути консолідовані у всіх колишніх комуністичних тоталітарних країнах;

- h) особи, які віддавали накази, чинили серйозні порушення прав людини або суттєво сприяли таким порушенням, можуть бути відсторонені від посади; якщо організація здійснила серйозні порушення прав людини, члени, співробітники або агенти цієї організації вважаються учасниками цих порушень, якщо вони займали високі посади в цій організації, і якщо вони не спроможні довести, що не брали участі в плануванні, керівництві або здійсненні такої політики, практики або дій;
- i) ніхто не може зазнати люстрації винятково за зв'язок або співробітництво з організацією, яка була законною під час цього зв'язку або співробітництва (за винятком випадків, описаних вище в підпункті h), або за особисті погляди або переконання;
- j) люстрація може застосовуватися тільки відносно дій, роботи або членства в період з 1 січня 1980 року до падіння комуністичної диктатури, тому що малоімовірно, що особа, що не чинила порушень прав людини останніми десятима роками, робитиме це тепер (цей строк, звичайно, не стосується порушень прав людини, які переслідуються відповідно до кримінального законодавства);
- k) люстрація «свідомих співробітників» припустима тільки стосовно осіб, які насправді брали участь, разом з урядовими організаціями (наприклад, спецслужбами), у серйозних порушеннях прав людини, які дійсно завдали шкоди іншим особам, і які знали або повинні були знати, що їхня поведінка може завдати шкоди;
- l) люстрація не повинна застосовуватися до осіб, які не досягли 18 років на час участі у відповідних діях, сумлінно й добровільно відмовилися й/або припинили членство у відповідній організації або співробітництво з нею до переходу до демократичного режиму, або діяли під примусом;
- m) особа в жодному разі не може бути піддана люстрації без повного відповідного процесуального захисту, зокрема, їй повинне бути гарантоване право на доступ до адвоката (який призначається, якщо суб'єкт люстрації не може дозволити собі оплатити послуги адвоката), право розглядати й заперечувати докази проти себе, право на доступ до всіх наявних обвинувальних і виправдувальних доказів, право надавати

свої докази, право на відкриті слухання на його прохання, і право на звернення до незалежного судового органу.

II. ПОЯСНЮВАЛЬНИЙ МЕМОРАНДУМ п. СЕВЕРІНА

Зміст

А. Вступ	пункти 1–9
В. Мета:	
Побудова демократичного суспільства	пункти 10–20
С. Методи:	
ліквідація комуністичних тоталітарних систем	пункти 21–41
1. Принципи	пункти 21–22
2. Кримінальне судочинство	пункти 23–27
3. Адміністративні заходи	пункти 28–32
4. Створення інститутів	пункти 33–38
5. Суспільство	пункти 39–41
Д. Проблема:	
правосуддя без порушення прав людини	пункти 42–68
1. Керівні принципи	пункти 42–48
2. Албанія	пункти 49–56
3. Болгарія	пункти 57–60
4. Чеська Республіка	пункти 61–65
5. Німеччина	пункти 66–68
Е. Можливий внесок консолідованих демократій	пункти 69–71
Ф. Висновки й настанови	пункти 72–76

А. Вступ

1. Запит про створення настанови про заходи щодо ліквідації комунізму (Дос. 6615) від 7 травня 1992 року був переданий на розгляд Комітету з юридичних питань і прав людини 30 червня 1992 року (Ref. 1787). Запит вимагає провести експертизу законів і правил,

прийнятих у ряді країн Центральної та Східної Європи, у рамках заходів щодо ліквідації комунізму, щоб з'ясувати, чи не є деякі з них несумісними з положеннями Європейської конвенції із прав людини (ЄКПЛ).

2. П. Есперсен (Данія, Соціалістична Група) підготував доповідь Асамблеї (Дос. 7209), яка була повернута у Комітет без обговорення 3 лютого 1995 року. Моя доповідь спирається на вищезгадану доповідь і отримані на неї зауваження, але я буду спиратися головним чином на роботи п. Шандора (директора Центру політичних досліджень і порівняльного аналізу, м. Бухарест, Румунія) із загальних питань, професора Шуллера (професора університету м. Констанц, Німеччина) з питань ліквідації минулого в Німеччині, і д-ра Цепла (судді Конституційного суду Чеської Республіки) з питань змін у серцях і розумах у Східній Європі³.

3. Я також беру до уваги слухання Комітету про заходи щодо ліквідації комуністичних тоталітарних систем, що відбулися 11 грудня 1995 року в Цюриху за участю цих трьох експертів. З використаної мною літератури, я хочу відзначити тільки найбільш видатний тритомник *Правосуддя перехідного періоду — як демократії, що розвиваються, справляються з колишніми режимами*, під редакцією Нейла Дж. Критца.

4. Доповідь ґрунтується на двосторонньому підході. По-перше, я прагну показати, чому так важливо ліквідувати спадщину колишніх комуністичних тоталітарних режимів, і як це можна зробити. По-друге, я прагну обговорити питання про те, як домогтися справедливості без порушення прав людини. Я також викладаю план вирішення цієї проблеми, який, сподіваюся, буде прийнятним для широкої аудиторії. Я не ставлю за мету засуджувати яку-небудь конкретну ідеологію, чи то комунізм або будь-що ще; я засуджую тоталітаризм. Спадщина колишніх тоталітарних режимів фашистської спрямованості була ліквідована в цьому столітті в низці країн, включаючи Німеччину, Італію й Іспанію, але, оскільки колишні тоталітарні режими комуністичної спрямованості впали тільки в 1989 році або пізніше, Європа вперше має справу з даною конкретною проблемою. Я сподіваюся, що моя доповідь буде корисна країнам Центральної та Східної Європи, у яких сьогодні йде унікальний процес переходу від колишніх комуністич-

---

³ AS/Jur (1995) 49, AS/Jur (1995) 47 rev., AS/Jur (1995) 45.

них тоталітарних режимів до демократії, і покаже західноєвропейським країнам і Раді Європи, як допомогти цим країнам успішно впоратися з тоталітарною спадщиною, не порушуючи права людини.

5. Цей процес подолання спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем, що також має назву «декомунізація», може бути визначений як ліквідація тоталітарного законодавства, інститутів, методів управління й політики, старого менталітету й особистих структур (номенклатури). Це дуже складний процес, який не може бути завершений в один день, але може зайняти роки й навіть десятиліття.

6. Через п'ять-сім років «декомунізації» у країнах Центральної й Східної Європи стало очевидно, що ліберальна конституційна держава під верховенством права не завжди може покарати винних. Це може привести до глибокого розчарування, особливо серед жертв колишнього режиму. З іншого боку, у багатьох таких країнах негативні образи тоталітарного минулого згодом тьмяніють і замінюються певним ностальгічним відношенням. Люди прагнуть — і іноді намагаються повернути — такі «цінності», як рівність (безумовна рівність, а не рівність можливостей), колективізм, патерналістський протекціонізм, стабільність без прогресу (стагнація), заздалегідь визначене майбутнє й інші атрибути конформізму, характерні для комуністичної тоталітарної моделі.

7. Причина цієї ностальгії по минулому, цього прояву невдалості перехідного періоду, полягає серед іншого, у нездатності посткомуністичних урядів керувати очікуваннями людей. Ці уряди повинні були пояснити, наприклад, що демократія — нелегкий процес, що добробут не виникне сам по собі тощо. Народи Центральної й Східної Європи більш непохитно переносили б поточні труднощі, якби очікували їх.

8. У результаті, у деяких колишніх комуністичних тоталітарних суспільствах відбувається катастрофа первісного консенсусу стосовно змін, і стара система знову стає тією силою, з якою ідеали демократії змушені конкурувати. Це неправильно. Якщо згадати злочини, які були вчинені під час колишніх режимів, деякі з яких так само жахливі, як і злочини, скоєні нацистами під час Другої світової війни, стає зрозуміло, що комуністична тоталітарна система — не варіант. Проте, довгострокова демократизація реальна тільки в тому випадку, якщо зміниться не тільки режим, але й відношення, поведінка й спосіб мислення людей. Це те, над чим ми повинні працювати.

9. Проте, заходи щодо ліквідації комуністичних тоталітарних структур повинні реалізовуватися таким чином, щоб уникнути розколу в суспільстві. Такий розкол можливий, якщо колишня політична еліта матиме підстави побоюватися помсти або неприйняття з боку нового суспільства. Може бути небезпечним маргіналізувати цю еліту — такі дії можуть підірвати демократичні підвалини нової держави. Ті члени колишньої еліти, які готові й здатні інтегруватися й підтримати нове демократичне суспільство, повинні одержати шанс зробити це.

В. Ціль: Побудова демократичного суспільства

10. Країни Центральної й Східної Європи знищили раніше існуючі державні й суспільні структури й реформували найважливіші інститути, укомплектувавши їх новими або переорієнтованими співробітниками. Правова система також була реформована, щоб пристосувати комуністичну ідеологію і її наслідки (наприклад, в'язниці або система ГУЛАГ) до нових умов.

11. Таким чином, в 1989 році метою було (і як і раніше має бути) відтворення цивілізованої, ліберальної держави під верховенством права. Вакуум залишатися не повинен: старі структури повинні бути ліквідовані, і на їхньому місці повинні бути створені нові, для того щоб не залишити місця для явищ, які п. Шандор назвав «примарою комунізму». Не можна допустити повторення кошмару, у якому цілі народи жили десятиліттями. Якщо спадщина колишніх комуністичних тоталітарних систем не буде ліквідована, то замість демократії виникне олігархія, замість верховенства права — корупція, а замість прав людини — організована злочинність.

12. Ця мета може бути досягнута тільки за умови зміни менталітету. Ніякі залишкові структури старого режиму не повинні зберегтися ані в політичному житті, ані в економіці, ані в індивідуальній і колективній поведінці. Не можна допустити, щоб тоталітарні організації, такі як комуністичні політичні організації або партії, або спецслужби інтегрувалися в нове плюралістичне суспільство, оскільки вони використовуватимуть демократію тільки як засіб для свого повернення до влади й не внесуть ніякого внеску в прогрес демократії. А якщо ні, то, дуже висока ймовірність потрапити в історичну пастку «оксамитової реставрації».

13. Таким чином, метою повинне бути створення й/або розвиток інститутів парламентської демократії на місцевому й національному рівнях. Повинні бути проведені загальні, вільні, справедливі й таємні вибори до цих органів. Необхідно демократизувати всі рівні влади й суспільства. У цьому контексті, велике значення має традиційний розподіл повноважень між законодавчою, виконавчою, і судовою владою. Роль парламенту, обраного всенародним голосуванням, має вирішальне значення: він повинен контролювати виконавчу владу. У керуванні повинні бути введені принципи підзвітності й прозорості. Також важливо, щоб виборцям були надані широкі можливості для активної участі в політиці й створенні нового демократичного суспільства.

14. Крім того, дуже важливо ліквідувати примат держави над громадянином, одну з головних рис комуністичних тоталітарних систем. Необхідно створити інститути, які будуть здатні захистити людину від держави, наприклад, адміністративні суди (у яких можуть бути оскаржені розв'язки виконавчої влади), уповноважені із прав людини й інші подібні інститути.

15. У тому ж ключі необхідна демілітаризація держави і її інститутів. Зокрема, повинні бути скасовані війська Міністерства внутрішніх справ, притаманні комуністичним тоталітарним системам; поліція, судова система й тюремна адміністрація також мають бути демілітаризовані. У більшості країн, ліквідація комуністичної тоталітарної бюрократії також матиме життєво важливе значення. Це може бути досягнуте шляхом дерегулювання й децентралізації керування.

16. Таким чином, щоб мати можливість ухвалювати обґрунтовані рішення, виборці повинні мати доступ до об'єктивної й достовірної інформації. У цьому процесі життєво важливу роль відіграють незалежні інститути демократичного суспільства, такі, як вільна преса й незалежні науково-дослідні центри й університети. Незалежні ЗМІ можуть навіть розглядатися як четверта влада при створенні балансу влади в державі, заснованій на верховенстві права.

17. Не можна недооцінювати значення розвитку демократичної правової й судової системи. Необхідні повага прав людини і їх захист: у цьому контексті процесу демократизації можуть допомогти приєднання до міжнародно-правових документів і інтеграція в міжнародні організації. Верховенство права повинне бути встановлене

зсередини. Тут слід почати із прийняття нових демократичних конституцій. У більшості випадків, повинні бути повністю реформовані колишні комуністичні правова й судова системи, повинні бути прийняті й впроваджені нові закони, зокрема, кримінальне й адміністративне законодавство. Повинна бути гарантована незалежність судової системи.

18. Побудова демократичного суспільства повинна йти рука об руку зі створенням ринкової економіки. Старі структури командної економіки повинні бути ліквідовані, аби забезпечити існування вільної конкуренції. Приватизація й земельна реформа, часто на основі реституції, виявилися досить успішними останніми кількома роками, у тому числі як спосіб підштовхнути економіку. З юридичної точки зору, ці заходи повинні ґрунтуватися на визнанні й захисту власності, гарантіях свободи економічної діяльності, асоціацій і контрактів.

19. Що стосується економіки, то тут першорядне значення має демонополізація. Якщо не зруйнувати монополії, або дозволити їм відродитися, стане можливим створення економічної й фінансової олігархії — олігархії, яка може бути заснована на корупції або бути джерелом корупції.

20. На психологічному рівні, що не менш важливо, розставання з комуністичним тоталітарним минулим припускає переоцінку цінностей: терпимість повинна заохочуватися, й людям повинна бути надана більша самостійність (причому людей потрібно навчити користуватися нею). Люди повинні навчитися брати на себе відповідальність за свої дії, потрібно покласти край їх сліпій покорі вищим органам. Насамперед, вони повинні стати більш активними у всіх сферах життя. Це — одна з головних цілей при подоланні комуністичних тоталітарних систем і гарантія того, що вони ніколи не повернуться.

С. Методи: ліквідація комуністичних тоталітарних систем

- Принципи

21. Демократична держава, заснована на верховенстві права, при ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем повинна використовувати національні процесуальні засоби. Держава не може застосовувати будь-які інші засоби, оскільки тоді вона буде не краща, ніж тоталітарний режим, який повинен бути ліквідований. Як я вже згадував у вступі, значна кількість людей вважають,

що демократична держава, заснована на верховенстві права, не має у своєму розпорядженні достатніх засобів для того, щоб забезпечити правосуддя й покарання винних. Проте, таке ставлення, саме по собі зрозуміле, часто можна пояснити скоріше бажанням помсти, ніж прагненням до справедливості. Справжня держава, заснована на верховенстві права, повинна поважати права людини й основні свободи, такі, як право на справедливий судовий розгляд і право бути почитим, і ці права повинні поширюватися навіть на тих людей, які, коли вони були при владі, самі їх не дотримувалися.

22. Я вважаю за необхідне підкреслити в цьому контексті, що демократична держава, заснована на верховенстві права, здатна захистити себе від відродження комуністичної тоталітарної загрози. Старі тоталітарні структури не сильніші, ніж молода демократія, поки ця демократія мобілізована. Демократична держава, заснована на верховенстві права, має у своєму розпорядженні достатньо засобів, що не суперечать правам людини й принципу верховенства права, і які засновані на кримінальному правосудді й застосуванні адміністративних заходів. Нижче я наведу огляд можливих заходів.

- Кримінальне судочинство

23. Злочинні діяння, вчинені окремими особами в період комуністичного тоталітарного режиму, повинні розслідуватися й каратися в рамках чинного кримінального законодавства. Деякі люди вважають, що потрібно «почати все із чистого аркуша», амністувачи всіх, хто скоїв злочини за часів колишнього режиму. Я не згодний із цим підходом: мені здається, що це вкрай несправедливо стосовно жертв цих злочинів. Крім того, амністія може навіть дестабілізувати нове суспільство, якщо потерпілі або члени їх родин вирішать взяти правосуддя у свої руки. Таким чином, представляється очевидним, що люди, які скоїли злочини, повинні бути притягнуті до відповідальності й покарані. Якщо, наприклад, колишній суддя допускав судові вбивства, або тюремний наглядач катував ув'язнених, вони повинні бути притягнуті до суду й покарані у випадку визнання їх винними.

24. Як було вже мною зазначено, дуже важливо застосовувати чинне кримінальне законодавство. Це необхідно, оскільки в державі, що заснована на верховенстві права, прийняття й застосування ретроактивного кримінального законодавства є неприпустимим. Цей принцип навіть включений до Європейської Конвенції із прав людини

(стаття 7, пункт 1). У зв'язку із цим правилом виникають дві загальні проблеми: по-перше, це дозволяє продовжити строк давнини, і, по-друге, як застосовувати це правило, якщо діяння явно було злочином, але не вважалося злочином формально?

25. Що стосується першого питання, Конституційний суд Німеччини ухвалив, що питання продовження строку давнини — усього лише процедурне, а не основне питання, і, у такий спосіб продовження дозволяється в державі, що заснована на верховенстві права. Я згодний з такою інтерпретацією. Що стосується другого питання, навіть Європейська Конвенція із прав людини дозволяє надати суду й притягти до відповідальності будь-яку особу за будь-яке діяння або негляд, який у той час, коли воно було скоєне, не було кримінальним злочином відповідно до національного законодавства, якщо воно було кримінальним злочином згідно із загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями (стаття 7, пункт 2). Таким чином, дії, що явно порушують права людини, є караними, незалежно від існуючого національного законодавства (наприклад, законодавства Німецької Демократичної Республіки).

26. Проте, іноді, як і раніше, складно розглядати жорстокі масові знищення й інші злочини проти людяності, вчинені в межах і в умовах тоталітарного режиму, як звичайні злочини. Зокрема, нерідко виникає проблема виконання наказів. Рішення у подібних випадках таке: якщо особа явно порушувала права людини, твердження цієї особи, що вона робила це за наказом, не виключає ані незаконності його дій, ані його особистої провини. Це рішення було застосовано, наприклад, у Німеччині, до прикордонників, які розстріляли біженців на кордоні НДР.

27. Переслідування за окремі злочини повинне йти паралельно з реабілітацією осіб, які засуджені за діяння, що не вважаються злочинами в цивілізованому суспільстві, а також несправедливо засуджених. Незрозуміло, чи повинен кожний несправедливо засуджений особисто подати заяву про персональний перегляд його вироку в межах спеціального провадження, або конкретні види політико-судових рішень повинні бути взагалі скасовані. Я обрав би останній варіант, але це питання має бути обговорене. Таким жертвам тоталітарного судочинства повинна бути призначена матеріальна компенсація, і ця компенсація не повинна бути (суттєво) нижчою, ніж компенсація, що призначається особам, несправедливо засудженим за злочини, що підпадають під норми чинного кримінального законодавства.

- Адміністративні заходи

28. Основне спірне питання у зв'язку із заходами щодо ліквідації комуністичних тоталітарних систем стосується прийнятності адміністративних заходів. Наприклад, в американській зоні після Другої світової війни колишні нацисти зазвичай втрачали право займатися своєю професією або право голосу. Багато країн Центральної та Східної Європи думали про застосування аналогічних адміністративних заходів. Однак більшість країн дійшла висновку, що позбавлення колишніх членів комуністичної партії права голосу, права брати участь у виборах або займати виборні посади суперечило б духу конституційної держави, заснованої на верховенстві права.

29. Замість цього, більшість країн зробила вибір на користь люстрації. Метою люстрації є відсторонення деяких осіб від державної влади, якщо їм не можна довірити владу відповідно до демократичних принципів, тому що вони не продемонстрували свою прихильність демократичним принципам у минулому, і не мають інтересу й мотивів дотримуватися їх зараз. Таким чином, люстрація допомагає демократії вкоренитися без загрози того, що люди, які займають високі державні посади, спробують цьому перешкоджати. Однак люстрація не застосовується до злочинців (осіб, які явно порушували права людини за часів колишнього режиму) — їх справи повинні розглядатися відповідно до кримінального законодавства й процедур, а також до пасивних спостерігачів, які повинні вважатися невинуватими, поки їх провини не доведено, і повинні мати шанси брати участь у новому демократичному житті.

30. Люстрація як і раніше піднімає безліч серйозних питань, які будуть розглянуті в наступній главі. Загалом, можна сказати, що люстрація буде сумісна з демократичною державою під верховенством права тільки за умови дотримання деяких критеріїв. По-перше, провина, що є особистою, а не колективною, повинна бути доведена в кожному окремому випадку, що підкреслює потребу в індивідуальному, а не колективному застосуванні законів про люстрацію. По-друге, повинні гарантуватися такі права, як право на захист, презумпція невинуватості до доказу провини й право на судовий перегляд ухваленого рішення (більш докладно керівні принципи викладені в пункті 46).

31. У цьому контексті слід додати, що, хоча ухвалювати й застосовувати ретроспективне кримінальне законодавство не можна, існує можливість прийняття й застосування ретроспективних положень,

що доповнюють адміністративні заходи, якщо вони не є непропорційно репресивними. Ця практика виявилася в цілому прийнятною, наприклад, у випадках, коли осіб, які займали важливі посади в правлячій партії і її репресивному апараті або чію участь у репресивних діях було доведено, згодом були позбавлені права займати державні посади (хоча їх пенсії не повинні автоматично відмінятися).

32. Інші дії парламенту або уряду в цій царині полягають у прийнятті декларацій, що засуджують злочини колишнього режиму. Це роз'яснення й осуд комуністичних злочинів мало би протистояти ностальгії за комуністичним минулим, що поширюється в деяких країнах. Також може бути корисним створення комітетів з вивчення історії комуністичної диктатури (як у німецькому парламенті).

- Створення інститутів

33. Можливо, парламент є найбільш важливим інститутом у посткомуністичному суспільстві. Створений на підставі всенародного голосування, парламент представляє народ, і йому надана дуже важлива роль контролю над виконавчою владою. Головною «зброєю» парламенту в цій царині є бюджет. Тому дуже важливо, щоб бюджетні процедури були максимально прозорими.

34. На рівні інститутів, основним завданням є децентралізація. Для комуністичних тоталітарних систем був характерний високий ступінь централізації. Це не означає, що централізовані держави обов'язково тоталітарні або комуністичні (дуже гарний контрприклад — Франція), але загалом можна сказати, що більш децентралізована структура дає більше влади народу й може запобігти поверненню тоталітарної комуністичної влади.

35. У цьому контексті підтримка низових громадянських ініціатив і неурядових організацій може допомогти, використовуючи метафору доктора Цепла, децентралізації «сердечь і розумів» у Центральній і Східній Європі. Незалежне культурне й етнічне самовираження може також сприяти переходу від централізації, характерної для комуністичних систем (залежності й підпорядкування провідним політичним силам), до стимулювання соціального захисту, що сприяє активній адаптації до перехідного періоду й розвитку незалежності окремих осіб і громад.

36. Реформа системи освіти також повинна розглядатися в довгостроковій перспективі. Комуністична освітня система була засно-

вана на вивченні напам'ять фактів — фактів, якими нерідко маніпулювали, щоб привести їх у відповідність до правлячої ідеології. Реформа системи освіти повинна, таким чином, заохочувати самостійне мислення учнів і розвивати їхню здатність критично оцінювати так звані факти.

37. Репресивний апарат відігравав центральну роль при комуністичних тоталітарних режимах. Таким чином, першочергове значення повинне надаватися реструктуризації спецслужб. Спецслужби повинні бути інтегровані в структури держави як демократичний інститут, що займається захистом національної безпеки, а не шпигунством за населенням, його переконаннями й поведінкою. Цей інститут має бути підданий повному й регулярному контролю — бажано з боку парламенту. Цей контроль повинен, у всякому разі, поширюватися на бюджет спецслужб.

38. Деякі країни відкрили архіви спецслужб для загального ознайомлення. Найкращим прикладом є, імовірно, Німеччина, де для цієї мети був створений спеціальний орган. За бажанням, жертви режиму можуть вивчити наявні на них досьє. Це стане на перешкоді, наприклад, використанню проти політичних опонентів у передвиборних кампаніях слухів про співробітництво зі спецслужбами, і, таким чином, сприятиме стабільності молодого демократичного суспільства.

- Суспільство

39. На рівні суспільства в цілому, зміцнення системи соціального захисту може стати стратегічною гарантією забезпечення цивільної підтримки процесу демократизації. Слід підтримувати відродження середнього класу, приватної ініціативи й підприємництва, щоб поступово замінити ними риси, які притаманні комуністичній тоталітарній добі, такі як дисципліна, покірність і слухняність, які не сприяють змінам і не підходять для демократичної системи вільного ринку.

40. Важливо також сприяти розвитку системи таких демократичних цінностей, як терпимість, права людини й верховенство права. Це, мабуть, є великою проблемою, тому що ніхто не може (і не повинен) насильно змінити мислення цілих поколінь, вихованих на тоталітарній комуністичній ідеології й системі цінностей. Але як тільки люди навчаться мислити самостійно, вони зможуть поступово скинути окуви комуністичної ідеології за власним бажанням.

41. У зв'язку з цим дуже важливо розвивати повагу до несхожості. Більшість не може правити, враховуючи тільки власні інтереси: її політика повинна бути також спрямована на захист різних меншин (національних, мовних, сексуальних і соціальних).

D. Проблема: правосуддя без порушення прав людини

- Керівні принципи

42. Цей розділ стосується того, що я буду називати «декомунізацією», тобто законів про люстрацію. Ці закони спрямовані на ліквідацію комуністичної тоталітарної системи, утримуючи прихильників колишнього режиму осторонь від впливових посад за допомогою адміністративних заходів. (Я хочу підкреслити, що я не буду розглядати в цьому контексті кримінально-правові заходи — як відзначалося в розділі С. 2, я твердо впевнений, що злочинці й порушники прав людини повинні бути притягнуті до відповідальності відповідно до норм чинного кримінального законодавства). Багато правозахисних організацій виражають стурбованість із приводу законів про люстрацію, через їх часто колективний характер, їх протиріччя презумпції невинуватості і їх зворотної сили. Різний ступінь провини, включаючи пом'якшувальні обставини, також часто не передбачені такими законами, так що з колишніми агентами спецслужб поводитимуться не більш суворо, ніж з людьми, які були примушені до співробітництва зі спецслужбами.

43. Більшість людей погодяться, що особи, які скоїли злочини або порушення прав людини при тоталітарних режимах, не повинні залишатися при владі, де вони можуть перешкодити важкому й делікатному процесу переходу до демократії. Проте, мова йде не тільки про карних злочинців: багато людей просто йшли за режимом, тому що в них не було сміливості кинути виклик режиму, втративши тим самим усі надії на успішну кар'єру й нормальне життя. І хто першим може кинути в них камінь? У своєму новорічному зверненні 1 січня 1990 року Вацлав Гавел заявив: «Усі ми несемо відповідальність, кожний у різному ступені, за те, що тоталітарна машина продовжувала працювати. Ніхто з нас не був просто жертвою, тому що всі ми допомагали створювати цей режим».

44. Але який ступінь причетності до колишнього режиму може перешкодити людині займати відповідальну посаду в новому демок-

ратичному суспільстві? Хіба всього лише членства в партії або організації, або в адміністративному апараті старого режиму, досить, щоб позбавити людину цього права, хіба це не форма колективного покарання, несумісного із принципами держави, заснованої на верховенстві права, й із правами людини? Існує більша небезпека використання законів про люстрацію не за призначенням, а для перемоги в політичних баталіях або зведення старих рахунків, полювання на відьом, спрямованої проти лівих сил або інших політичних опонентів нинішнього уряду. Крім того, деякі люди можуть бути притягнуті до відповідальності, у той час як інші, не менш винні, залишаться безкримінальними. Правдивість матеріалів спецслужб, на яких ґрунтується безліч таких законів, також сумнівна⁴.

45. З іншого боку, чищення колишньої еліти комуністичних країн може коштувати цим країнам більшої частини їх убогих адміністративних, управлінських і наукових талантів, які вони не можуть собі дозволити втратити. У недавній доповіді, опублікованій Програмою по науці й правам людини Американської асоціації сприяння розвитку науки⁵, був проаналізований вплив люстрації на наукові й академічні кола в Болгарії, Чехії й Німеччині. Хоча автори доповіді підкреслюють, що звільнені люди часто одержували свої посади в результаті політичного фаворитизму, так що їх звільнення відкривало дорогу більш кваліфікованим фахівцям, з якими, можливо, несправедливо обійшлися в минулому, вони підкреслюють погрозу, яку люстрація представляє для незалежної роботи представників наукових і академічних кіл⁶, і погрозу науковій волі в цілому. У доповіді також критикувалося ставлення до багатьох нібито «заплямованих» учених, за якого їм нерідко не вистачало адекватного процесуального захисту,

---

⁴ Досвід Чехії показує, що, наприклад, співробітники спецслужб іноді заробляли додаткові бонуси, шляхом введення до матеріалів вигаданих імен, приписуючи інформацію, отриману від однієї людини, трьом або чотирьом, або реєструючи людей у якості «кандидатів для співробітництва» навіть після їхньої відмови співробітничати зі спецслужбами.

⁵ Morton H. Sklar and Krassimir Kanev, *Decommunization: A new threat to scientific and academic freedom in Central and Eastern Europe*, Washington D. C., September 1995.

⁶ Згідно із цією доповіддю, 3000 болгарських вчених і викладачів вузів (близько 10% від загальної кількості) були відсторонені від участі в будь-якій адміністративній діяльності на п'ять років (стор. III). У Німеччині були звільнені 50000 учителів, а також більша частина (до 25%) університетських професорів, а в Чехії офіційний рівень звільнень серед вчених і викладачів сягав лише 5,6% (стор. IV).

і яке, таким чином, до деякої міри повторювало репресивні дії самого тоталітарного режиму.

46. Для сумісності з державою, заснованою на верховенстві права, закони про люстрацію повинні відповідати певним вимогам. Насамперед, при люстрації особлива увага повинна приділятися погрози основним правам людини й процесу демократизації; помста ніколи не може бути метою таких законів, і процес люстрації не повинен переслідувати незаконні політичні або соціальні цілі. Ціль люстрації — не покарання осіб, визнаних винними (це входить у завдання кримінального законодавства), а захист молодих демократій. Герман Шварц визначив деякі принципи люстрації⁷, і я згадаю тут найбільш важливі з них, на підставі яких можна оцінювати існуючі закони й нормативні акти:

- a) люстрацією повинні займатися спеціально створені незалежні комісії, що складаються із видатних громадян, запропонованих главою держави й схвалених парламентом;
- b) люстрація може використовуватися тільки з метою усунення або значного зменшення небезпеки, яку суб'єкт люстрації представляє для створення життєздатної вільної демократії у зв'язку із заняттям цим суб'єктом певної посади, на якій він може брати участь у порушеннях прав людини або перешкоджати процесу демократизації;
- c) люстрація не може використовуватися для покарання, відплати й помсти; покарання може накладатися тільки за скоєні в минулому злочини, на підставі чинного кримінального законодавства й у відповідності з усіма процедурами й гарантіями карного судочинства;
- d) люстрація повинна обмежуватися випадками, коли є всі підстави вважати, що, займаючи конкретну посаду, суб'єкт буде становити значну небезпеку для прав людини або демократії, тобто стосуватися призначуваних державних посад, які припускають широку відповідальність за формування або реалізацію державної політики й практики в області внутрішньої безпеки, або призначуваних державних посад, займаючи які суб'єкт зможе віддавати накази про порушення прав людини

---

⁷ Herman Schwartz, *Lustration in Eastern Europe*, Parker School of East European Law, Vol. 1, No. 2 (1994), pp. 141–171.

- й/або робити такі порушення, наприклад, у правоохоронних органах, службах державної безпеки й розвідки, судових органах і прокуратурі;
- e) люстрація не повинна застосовуватися до виборних посад, за винятком випадків, коли кандидат на таку посаду сам звертається з таким проханням — виборці мають право обирати, кого вони прагнуть (засуджений злочинець може бути позбавлений права голосу за рішенням суду, але це не адміністративна люстрація, а захід, передбачений кримінальним законодавством);
  - f) люстрація не повинна застосовуватися до посад у приватних або напів-приватних організаціях, оскільки в таких організаціях дуже мало посад, якщо вони взагалі є, займаючи які можна перешкоджати або загрожувати основним правам людини й процесу демократизації;
  - g) строк, на який особа втрачає право обіймати посаду, не повинен перевищувати п'яти років, тому що не слід недооцінювати можливість позитивних змін людини і її звичек; рекомендується, щоб дія заходів люстрації закінчилася не пізніше 31 грудня 1999 року, тому що на той час нові демократичні системи повинні бути консолідовані у всіх колишніх комуністичних тоталітарних країнах;
  - h) особи, які віддавали накази, робили серйозні порушення прав людини або суттєво сприяли таким порушенням, можуть бути відсторонені від посади; якщо організація робила серйозні порушення прав людини, члени, співробітники або агенти цієї організації вважаються учасниками цих порушень, якщо вони займали високі посади в цій організації, і якщо вони не здатні довести, що вони не ухвалювали участі в плануванні, керуванні або здійсненні такої політики, практики або дій;
  - i) ніхто не може зазнати люстрації винятково за зв'язок або співробітництво з організацією, яка була законною під час цього зв'язку або співробітництва (за винятком випадків, описаних вище в підпункті h), або за особисту думку чи переконання;
  - j) люстрація може застосовуватися тільки відносно дій, роботи або членства в період з 1 січня 1980 року до падіння комуністичної диктатури, тому що малоімовірно, що особа,

яка не порушувала права людини за останні десять років, буде робити це тепер (цей строк, звичайно, не стосується порушень прав людини, переслідуваних за кримінальним законодавством);

- k) люстрація «свідомих співробітників» припустима тільки відносно осіб, які насправді брали участь разом з урядовими організаціями (наприклад, спецслужбами), у серйозних порушеннях прав людини, які дійсно завдали шкоди іншим особам, і які знали або повинні були знати, що їхня поведінка може завдати шкоди;
- l) люстрація не повинна застосовуватися до осіб, які не досягли 18 років на час участі у відповідних діях, сумлінно й добровільно відмовилися й/або припинили членство у відповідній організації або співробітництво з нею до переходу до демократичного режиму, або діяли під примусом;
- m) особа в жодному разі не може піддатися люстрації без повного відповідного процесуального захисту, зокрема, їй повинне бути гарантоване право на доступ до адвоката (який призначається, якщо суб'єкт люстрації не може дозволити собі оплатити послуги адвоката), право розглядати й заперечувати докази проти себе, право на доступ до всіх наявних обвинувальних і виправдувальних доказів, право представляти свої докази, право на відкриті слухання на її прохання, і право на звернення до незалежного судового розгляду.

47. Питання про фінансові права досить складне. У принципі, позбавлення фінансових прав, наприклад, пенсійних, може розцінюватися як покарання, і, таким чином, не допускається. Однак були випадки, коли еліта комуністичних тоталітарних країн, що править, призначала собі пенсії, іноді у два або три рази перевищуючі пенсії звичайних громадян, — наприклад, у Східній Німеччині. У цих випадках видавалося б логічним понизити пенсії колишніх «номенклатурних працівників» до загального рівня. Проте, особи, які були звільнені зі своїх постів відповідно до законів про декомунізацію, не повинні повністю втратити своїх фінансових прав.

48. Тут я маю намір привести конкретні приклади різних «законів про декомунізацію», прийнятих у різних країнах, а саме в Албанії,

Болгарії, Чехії й Німеччини⁸. Я проаналізую сферу їх застосування (чи застосовуються вони тільки до осіб, що працюють у державному секторі, наприклад, в органах державного управління, або також до кандидатів на обрання в парламент або журналістів), їхні визначення й ставлення до суб'єктів, склад й характер органу, що ухвалює рішення (комісія й/або суд), а також ставлення до фінансових прав (наприклад, надання або позбавлення права на пенсію). Я також покажу, у якому ступені ці закони сумісні із принципами демократичної держави під верховенством права, опираючись на загальні принципи, проголошені у двох попередніх главах, принципи, з якими всі ми, як члени Ради Європи, я сподіваюся, згодні.

- Албанія

49. В останні кілька місяців в Албанії були прийняті й набули чинності два закони, які можуть уважатися «законами про декомунізацію»: Закон про геноцид і злочини проти населення, скоєних в Албанії під час комуністичного режиму за політичними, ідеологічними і релігійними мотивами (від 22 вересня 1995 року), і Закон про перевірку офіційних й інших осіб у зв'язку із захистом демократичної держави (від 30 листопада 1995 року). При оцінці цих законів я буду опиратися на спостереження доповідачів по виконанню Албанією зобов'язань, п. Колумберга, лорда Фінсберга й п. Раффі⁹.

50. Албанські закони про декомунізацію, які, як стверджується, були створені за зразком чеського закону (але насправді вони не відповідають діючому на цей час чеському закону, який бере до уваги виправлення Чехословацького Конституційного суду), говорять, що особи не можуть займати високі посади — Президент Республіки, депутати, члени уряду, високопоставлені чиновники, судді, прокурори, співробітники судової поліції, вищі поліцейські чини, армійські офіцери, режисери й редактори албанського радіо або телебачення, особи, що займають керівні позиції в державних страхових і фінансових установах, а також у державних банках, ректори й керівники університетів і вищих навчальних закладів і т. д. — якщо вони займали пев-

---

⁸ Інші колишні комуністичні тоталітарні країни застосовують — або планують застосовувати — подібні підходи, але закони й правила в цих чотирьох країнах можна вважати такими, що найбільш далеко йдуть і є найбільш реалізованими; саме тому я вибрав їх як приклади.

⁹ AS/Jur (1996) 10, pages 10–13.

ні посади в період з 28 листопада 1944 року по 31 березня 1991 року. Положення, що включає в себе журналістів і керівників газет з тиражем більш 3000 примірників, було скасовано Конституційним судом 31 січня 1996 року.

51. Ці посади містять у собі, зокрема, кандидатів і членів Політбюро, секретарів і членів ЦК Партії праці Албанії на районних і аналогічних рівнях, міністрів, депутатів Народних Зборів, членів Президії, голів верховних судів, генеральних прокурорів і співробітників служби державної безпеки. Особи, зареєстровані службами державної безпеки як співробітники (інформатори, агенти, власники явочних квартир спецслужб, свідки в політичних процесах), також не мають права займати високі пости. Закони залишаються в силі до 31 грудня 2001 року.

52. Кілька албанських опозиційних партій, а також албанські журналісти й міжнародні неурядові організації критично озиваються про закони про декомунізацію. Найбільш значна й регулярна критика стосується того, що албанські закони не дозволяють кандидатам у парламент брати участь у виборах. Це — не тільки порушення права, закріпленого в Конституції Албанії, права бути обраним, якого можуть бути позбавлені лише люди з розумовими вадами й особи, присуджені до позбавлення волі, але цей захід, за аналогічними причинами, також може бути несумісний з державою, заснованою на верховенстві права.

53. Склад і характер комісії, яка буде перевіряти, чи «заплямований» кандидат на виборну посаду, і, отже, чи може він працювати чи ні, також зазнають критики. Як затверджується, комісія повністю перебуває в руках нинішнього уряду, тому що більшість її членів призначаються різними міністерствами. Голова комісії був призначений парламентом (голосами правлячої й опозиційної партій), що є гарним знаком. Проте, віце-голова й один зі членів комісії були згодом призначені Радою міністрів (урядом), і по одному члену — Міністерством юстиції, МВС, Міністерством оборони й Національною службою інформації (секретною службою). Нейтральність комісії, таким чином, представляється вкрай сумнівною.

54. Компетенція комісії, схожа, по суті, з компетенцією судів, також зазнала різкої критики. Комісія має право розслідувати й викликати людей для допиту, а у випадку відмови від дачі показань або неправдивих свідчень ці люди підлягають кримінальній відповідаль-

ності згідно з кримінальним законодавством. Спікер парламенту Албанії п. Арбнорі вказав, однак, що комісія, будучи адміністративним органом, не може призначити таке покарання самостійно, але повинна звернутися до суду для призначення такого покарання (чого, очевидно, ще не траплялося). Проте, ці права комісії не відповідають класичним правам обвинувачуваного, таким, як право бути вислуханим, право на ознайомлення з матеріалами справи або право на допомогу адвоката. Аналогічне положення, спочатку включене в чехословацький закон про люстрацію, було скасовано чеським Конституційним судом (див. пункт 62).

55. Можливість звернення до касаційного суду трохи обмежує повноваження комісії. П. Арбнорі завірив Комітет із правових питань і прав людини, що жодному з кандидатів не буде заборонено брати участь у виборах до винесення вердикту касаційним судом, за умови звернення кандидата до цього суду.

56. Для того, щоб стати сумісним із принципами демократичної держави під верховенством права, албанське законодавство повинне бути змінене в декількох питаннях, згідно з рекомендаціями, наведеними в пункті 46. Відзначу тут лише найбільш важливі з них:

- a) сфера застосування: закон повинен застосовуватися лише до людей, що працюють у державному секторі на посадах, де вони можуть завдати шкоди правам людини, наприклад, в органах державного управління, армії або спецслужбах; він не повинен застосовуватися до кандидатів на обрання в парламент; він повинен обмежуватися діями, роботою або членством у період з 1 січня 1980 року до падіння тоталітарного режиму;
- b) метод: при люстрації «свідомих співробітників» повинна враховуватися ймовірність наявності неточностей або неправдивих відомостей у матеріалах файлів спецслужб; також слід брати до уваги можливість дії під примусом;
- c) комісія: склад комісії повинен бути змінений, щоб виключити будь-яку можливість упередженості (тобто слід уникати близьких зв'язків членів комісії з урядом, опозицією й політичними партіями).

- Болгарія

57. 9 грудня 1992 року болгарський парламент прийняв закон про люстрацію за назвою «Додаткові вимоги до наукових органі-

зацій і Вищої атестаційної комісії». Цей так званий «закон Панева» (названий на честь його автора) про тимчасове введення додаткових вимог до членів виконавчих органів наукових установ і Вищої атестаційної комісії, був затверджений Конституційним судом 11 лютого 1993 року на відміну від двох інших болгарських законів про люстрацію (одного, що стосується банківської сфери, й іншого, що стосується пенсіонерів), які були скасовані Конституційним судом. Закон припинив свою дію 3 квітня 1995 року відповідно до рішення парламенту про його скасування, але я, проте, згадаю його тут як гарний приклад.

58. Відповідно до «закону Панева», усі члени (або кандидати на обрання) керівних органів університетів і дослідницьких інститутів, а також Вищої атестаційної комісії (Центрального академічного органа, що займається, зокрема, розглядом і затвердженням присудження академічних і наукових ступенів), повинні були представити письмові заяви, які підтверджують, що вони відповідають новим вимогам, передбаченим законом — не є колишніми членами комуністичної «номенклатури» (наприклад, що були функціонерами болгарської комуністичної партії вищої або середньої ланки, співробітниками або інформаторами спецслужб, або викладачами «ідеологічних» предметів). Відмова від підписання такої заяви вважалася рівноцінною визнанню, що дана особа не відповідає цим вимогам. Це зобов'язання повинне було дотримуватися протягом п'яти років від дня набрання законом чинності.

59. Основна проблема з «законом Панева» полягала в тому, що він не передбачав розгляду окремих справ незалежним органом і заперечування ухваленого рішення в суді. Представляється, що цей закон порушував ряд основних прав, зокрема, право на справедливий судовий розгляд і право бути почутим. У зв'язку з цим закон був розкритикований в 1993 році в річному звіті Державного департаменту Сполучених Штатів з питань прав людини у світі, і в 1993 році — у річному звіті Міжнародної Гельсінкської Федерації із прав людини.

60. Оскільки сфера чинності закону була відносно обмеженою, його застосування, як стверджується, торкнулося лише близько 3000 людей, ніхто з яких не був звільнений з викладацької посади. Головним наслідком було те, що нове академічне керівництво вибиралося відповідно до нових правових положень. Незважаючи на порушення «законом Панева» норм процесуального захисту, він, таким

чином, може вважатися відносно м'яким прикладом, тому що він вплинув тільки на невелику групу людей — учених — і його наслідки не були серйозними (на відміну від Албанії, Чеської Республіки або Німеччини, піддані люстрації особи не були звільнені). Проте, щоб відповідати принципам, викладеним у пункті 46, закон було доречно змінити, щоб:

- a) створити незалежну комісію для контролю над здійсненням люстрації;
  - b) забезпечити належний процесуальний захист, включаючи право на оскарження рішення в суді.
- Чеська Республіка

61. Одним із самих послідовних, із заходами, що далеко йдуть, а також зразком для багатьох інших країн, є Чехословацький закон про люстрацію, який у цей час — зі змінами, внесеними Чехословацьким Конституційним Судом — застосовується в Чехії й Словаччині¹⁰. Закон був прийнятий у жовтні 1991 року Чехословацькими національними зборами й повинен був залишатися в силі до 31 грудня 1996 року, але недавно його дію в Чеській Республіці було продовжено до 31 грудня 2000 року.

62. Сфера чинності чеського закону досить широка, але більш обмежена, ніж сфера дії албанського закону. Чеський закон поширюється на осіб, що займають державні високі пости, наприклад, в органах державного управління, армії, державної радіомовної корпорації й агентстві печаті, а також на державних підприємствах; він не стосується ні кандидатів на обрання до парламенту, ні журналістів, ні керівників приватних підприємств. Особам, які займали певні пости в державному апараті або в комуністичній партії, або які були членами секретної поліції або народної міліції (серед іншого), заборонено займати вищезгадані посади. Спочатку чехословацький закон включав у цю категорію також «свідомих співробітників» секретної поліції, але 26 листопада 1992 року Чехословацький Конституційний суд скасував це положення, тому що довести поза всякими сумнівами, що хто-небудь свідомо співробітничав

---

¹⁰ Спочатку закон про люстрацію майже не застосовувався в словацькій частині Чехословацької Федерації, і ця картина не змінилася після оксамитового «розлучення» цих двох країн.

зі спецслужбами, досить важко (через недостовірність матеріалів спецслужб)¹¹.

63. Чехословацький Конституційний суд також скасував усі статті закону про люстрацію, що стосуються створення спеціальної комісії, яка повинна була розслідувати заяви про те, що Міністерство внутрішніх справ, відповідальне за складання «довідок про непричетність», помилково визначало деяких людей як «свідомих співробітників» секретної поліції. Суд ухвалив, що така комісія не буде незалежним органом, і не зможе мати судової компетенції, передавши компетенцію відшкодування збитку судам загальної юрисдикції¹². Конституційний суд звернув особливу увагу на той факт, що «оскільки комісія є адміністративним органом, вона не може застосовувати у своєму провадженні положення кримінально-процесуального кодексу (...) і не може сполучати це провадження з вимогами кримінального законодавства (...)»¹³.

64. Міжнародна організація праці (МОП), у своєму роз'язку від 28 лютого 1992 року, піддала цей закон різкій критиці. МОП заявила, що закон про люстрацію відійшов від своєї первісної мети усунення з державних органів і установ осіб, які брали участь у порушенні прав людини, засновуючи відсторонення від державної служби на політичних і ідеологічних поглядах. Реакція на успіх люстрації була також неоднозначною: у той час як у квітні 1993 року провідна чеська газета *Lidove Noviny* назвала закон про люстрацію «волаючим прикладом правової некомпетентності», застосування якого «повністю залежить від (...) сваволі окремих органів» і ґрунтується на недостовірних документах, у грудні 1995 року доктор Цепл, суддя Чеського Конституційного суду, позитивно відгукнувся перед комітетом про застосування цього закону у своїй країні.

---

¹¹ У той же час, це положення заподіяло багато шкоди, тому що в період, який передував парламентським виборам у червні 1992 року, деякі газети незаконно поширили списки імен приблизно 140 000–160 000 передбачуваних колишніх «співробітників». Багато списків виявилися неточними або просто неправдивими, але вони все-таки були використані для звільнення й осуду людей, навіть у приватних організаціях, до яких закон про люстрацію не застосовується.

¹² Судом першої інстанції в цих випадках є обласний, а не районний суд.

¹³ Постанова Конституційного суду Чеської й Словацької Федеративної Республіки про Закон про люстрацію від 26 листопада 1992, передруковане в Neil J. Kritz, *Transitional Justice*, Volume III, p. 364.

65. Загалом, чеський закон про люстрацію, як представляється, відповідає умовам, викладеним у пункті 46. Але слід внести деякі зміни в цей закон, щоб:

- a) обмежити люстрацію діями, роботою або членством у період з 1 січня 1980 року по 31 грудня 1989 року;
- b) припинити застосування закону не пізніше 31 грудня 1999 року (насправді, позбавлення права обіймати посаду на підставі люстрації не повинне тривати більш п'яти років, що може бути досягнуте в Чехії ще до цієї дати для деяких осіб, які пройшли люстрацію в період між 1991 і 1994 роками).

- Німеччина

66. Заходи щодо люстрації в Німеччині були засновані на Договорі про об'єднання між Німецькою Демократичною Республікою (НДР) і Федеративною Республікою. Договір говорив, що державні службовці НДР, можуть бути визнані непридатними для обіймання громадських посад в об'єднаній Німеччині, якщо вони порушували принципи прав людини й верховенства права або працювали раніше в Міністерстві держбезпеки Штазі, і якщо — із цієї причини — вони непридатні для подальшого обіймання нинішньої посади¹⁴. На цій підставі всім державним службовцям колишньої НДР були розіслані анкети, що містять різні питання за такими темами, як членство в політичних партіях або масових громадських організаціях, або наявність орденів і знаків відзнаки, отриманих у НДР. Через це була звільнена велика кількість людей, особливо вчителів (за деякими даними до 50 000), хоча їм була призначена компенсації у вигляді пенсій. За словами п. Вольфганга Новака, державного секретаря з питань освіти Східнонімецької землі Саксонія, тільки в цій землі близько 13 500 вчителів і адміністраторів були звільнені на цій підставі в період між 1991 і 1993 роками. Деяким східнонімецьким суддям було дозволено залишитися на посаді.

67. Процес люстрації в Німеччині включав, до деякої міри, розгляд свідчень комітетами з люстрації, які дозволяли державним службовцям, що зазнали люстрації, представити докази, включаючи показання надійних свідків, того, що вони не служили колишньому режиму

---

¹⁴ Федеральне Міністерство внутрішніх справ Німеччини, яке перевірило правильність моєї інформації — за що я їм щиро вдячний — підкреслило у зв'язку з цим, що сам по собі факт роботи на Міністерство державної безпеки не є достатньою підставою для розірвання договору.

й не підтримували його. Крім того, відповідальні відомства повинні були забезпечити зацікавленим особам можливість повноцінних юридичних слухань у процесі розгляду, у ході яких могла бути, зокрема, оскаржена достовірність матеріалів Штазі. Був гарантований доступ до судової системи для заперечування в суді рішення про звільнення.

68. Німецька практика, таким чином, може бути порівняна із чеською, тобто коло людей, що постраждали в Німеччині, було ширшим, ніж у Болгарії, але не таким широким, як в Албанії. Для сумісності з керівними принципами, викладеними в пункті 46, Німеччині слід змінити свою практику, щоб:

- a) обмежити люстрацію діями, роботою або членством у період з 1 січня 1980 року по 31 грудня 1989 року;
- b) приділяти більшої уваги можливості неточності або недостовірності матеріалів Штазі; анкети також можуть бути не самим надійним засобом люстрації осіб, що діяли під примусом;
- c) припинити застосування закону не пізніше 31 грудня 1999 року (що може бути складно у випадках звільнення державних службовців, близьких до пенсійного віку, але повинне застосовуватися стосовно більш молодих).

Е. Можливий внесок консолідованих демократій

69. «Декомунізація» часто розглядається на Заході як проблема Центральної й Східної Європи. Проте, падіння Берлінської стіни й розширення демократичних інститутів у Європі, таких як Рада Європи, ліквідували ідеологічну конфронтацію, яка колись розділяла Європу. Раніше західноєвропейські країни могли самовизначитися, протиставляючи свою систему системі в країнах Центральної й Східної Європи — як «антикомуністичні», «з антикомандною економікою», «анти тоталітарні» — але наразі це вже неможливо. Замість цього консолідованим демократіям довелося навчитися позиціонувати себе в позитивному сенсі — як демократичні держави, засновані на верховенстві права, з вільною ринковою економікою. Наповнити ці позитивні терміни реальним змістом виявилось не легше для консолідованих західних демократій, ніж для нових демократій у Центральній та Східній Європі.

70. Консолідовані демократії повинні розуміти, що сьогодні вони перебувають в одному човні з новими демократіями Центральної та Східної Європи: може бути, Берлінська стіна більше й не існує в ре-

альності, але вона продовжує жити в серцях і розумах багатьох людей на Заході, який не приділяє уваги тому, що відбувається в «тій, іншій частині» Європи. Проблеми, які переживають країни з перехідною економікою, вважаються дитячими хворобами демократії, і тому на них не звертають особливої уваги. Однак дитячі хвороби, якщо їх не лікувати, можуть призвести до фатальних наслідків. Небезпека «оксамитової реставрації» тоталітарних режимів у Центральній та Східній Європі (будь-якого кольору й ідеологічних переконань) цілком реальна, і Захід повинен бути впевнений, що холодна війна не повториться.

71. Таким чином, консолідовані демократії також повинні брати участь у цьому процесі. Програми співробітництва й допомоги на міжурядовому рівні, реалізовані Радою Європи, Європейським Союзом й іншими міжнародними інституціями, дуже важливі, і цій «допомозі демократичному розвитку» варто всіма силами сприяти. Але не слід забувати, що ліквідація спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів також містить у собі зміни в серцях і розумах, і цього неможливо добитися на міжурядовому рівні. Консолідовані демократії повинні допомогти своїм молодшим братам побудувати ефективне громадянське суспільство, починаючи з низів. Саме тут допомога країн Західної Європи дійсно може виявитися дуже корисною.

Ф. Висновки й рекомендації

72. Таким чином, можна зробити висновок, що спадщина колишніх комуністичних тоталітарних систем, у тому числі надмірна централізація, мілітаризація цивільних інституцій, бюрократизація, монополізація й надмірне регулювання, може бути переборена й ліквідована. Метою має бути створення плюралістичної демократії, заснованої на верховенстві права, на повазі до прав людини й відмінностей, на застосуванні принципів субсидіарності, свободі вибору, рівності можливостей, економічному плюралізмі й прозорості процесу прийняття рішень. Розподіл влади, свобода ЗМІ, захист приватної власності й розвиток громадянського суспільства — от деякі із засобів для досягнення цієї мети.

73. При роботі зі спадщиною колишніх комуністичних тоталітарних режимів правосуддя повинне бути забезпечене всім: як жертвам колишнього режиму, так і колишній правлячій еліті. Нездатність знайти правильний баланс між забезпеченням справедливості й призначенням компенсації жертвам, і наданням членам колишньої правлячої еліти (не злочинцям) шансу інтегруватися в нове демократичне

суспільство, може поставити під загрозу основи нової держави, через розчарування жертв або через порушення прав людини, на яких заснований новий режим.

74. Таким чином, при ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем, демократична держава повинна застосовувати процесуальні засоби, засновані на верховенстві права. Вона не може застосовувати будь-які інші засоби, оскільки тоді вона буде не кращою, ніж тоталітарний режим, який повинен бути ліквідований. Демократична держава, заснована на верховенстві права, має у своєму розпорядженні достатньо засобів для того, щоб забезпечити правосуддя й покарання винних, однак вона не може й не повинна намагатися помститися замість того, щоб домагатися справедливості. Держава, дійсно заснована на верховенстві права, повинна поважати права людини й основні свободи, такі, як право на справедливий судовий розгляд і право бути почутим, і ці права повинні поширюватися навіть на тих людей, які, коли вони були при владі, самі їх не дотримувалися. Держава, заснована на верховенстві права, також може захистити себе від відродження комуністичної тоталітарної загрози, тому що вона має у своєму розпорядженні достатню кількість засобів, що не суперечать правам людини й принципу верховенства права, і заснованих на кримінальному правосудді й застосуванні адміністративних заходів.

75. У главі С я докладно виклав можливі кримінальні, адміністративні, організаційні й соціальні заходи. У главі D я звернув особливу увагу на закони про «декомунізацію» або люстрацію, і навіть конкретні керівні принципи, якими повинні бути такі адміністративні заходи, щоб домогтися справедливості без порушення прав людини. Я не прагну повторювати все це тут. Я рекомендую країнам Центральної та Східної Європи, які прийняли або планують прийняти закони про люстрацію або аналогічні адміністративні заходи, перевірити їхню відповідність запропонованим керівним принципам, і переглянути їх, якщо це необхідно. Це дозволить уникнути скарг на ці процедури в контрольні механізми Ради Європи в межах Європейської конвенції із прав людини, процедури моніторингу Комітету Міністрів або процедури моніторингу Асамблеї в рамках Наказу № 508 (1995).

76. Я також закликаю всі зацікавлені країни застосовувати організаційні та інші заходи, запропоновані в главі С. Консолідованим демократіям, відповідно до ідей, викладених у главі E, слід також роз-

глянути можливість активізувати свою «допомогу демократичному розвитку», і зосередити свої програми надання допомоги більш конкретно на неурядових організаціях і діяльності на низовому рівні, щоб допомогти будівництву громадянського суспільства, без якого нові демократії, що долають спадщину колишніх комуністичних тоталітарних систем, просто можуть не вижити.

Комітет, що представив звіт: Комітет із правових питань і прав людини.

Фінансові витрати Асамблеї: немає.

Посилання на Комітет: Doc. 7209 і Reference No. 1995 of 3 February 1995.

Проект Резолюції одностайно прийнятий Комітетом 20 травня 1996 року.

Члени Комітету: Mr **Hagård** (голова), Mr **Schwimmer**, Mrs **Err** (віцепро голова), Mrs Aguiar, ММ. **Akçali**, Alexander, **Arbnori**, Bartumeu Cassany, Berti, **Bindig**, **Bobelis**, Buar, Cimoszewicz, Cioni, Clerfayt, Columberg, **Deasy**, Dees, Deniau, Fenech, Filimonov, **Fogaš**, **Frunđa**, Fuhrmann, Fyodorov, Galanos, Mrs **Gelderblom-Lankhout**, ММ. Grimsson, Guenov, **Gürel**, Mrs **Holand**, ММ. Holovatiy, Hunault, **Jansson**, **Jaskiernia**, Jeambrun, Karas, **Kelam**, **Kirkhill**, Koschyk, Kovalev, La Russa, Loutfi, Maginas, Magnusson, Martins, **Mészáros**, Moeller, **Németh**, Pantelejevs, Poppe, Rathbone, Rhinow, Robles Fraga, Rodeghiero, Rokofyllos, **Severin**, **Solé Tura**, Solonari, Stretovych, **Tahiri**, **Trojan**, Weyts, Mrs Wohlwend.

N. B.: Імена членів, які взяли участь у засіданні, виділені жирним шрифтом.

Секретарі Комітету: Mr Plate, Ms Chatzivassiliou і Ms Kleinsorge.

РЕЗОЛЮЦІЯ 1096 (1996)¹

Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

ПРО ЗАХОДИ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ СПАДЩИНИ КОЛИШНІХ КОМУНІСТИЧНИХ ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМ

1. Зі спадщиною колишніх комуністичних тоталітарних систем упоратися нелегко. На інституціональному рівні ця спадщина містить у собі надмірну централізацію, милітаризацію громадських інституцій, бюрократизацію, монополізацію й надмірне регулювання; на рівні суспільства вона простирається від колективізму й конформізму до сліпої покори й інших тоталітарних моделей мислення. У такій ситуації дуже важко відтворити цивілізовану, ліберальну державу, засновану на принципі верховенства права — от чому необхідно ліквідувати старі структури й старе мислення.

2. Мета цього перехідного процесу очевидна: створення плюралістичної демократії, заснованої на верховенстві права й дотриманні прав людини. Принципи субсидіарності, свободи вибору, рівності можливостей, економічного плюралізму й прозорості процесу прийняття рішень відіграють важливу роль у цьому процесі. Для досягнення цієї мети можуть використовуватися такі засоби, як розподіл влади, свобода ЗМІ, захист приватної власності й розвиток громадянського суспільства, а також децентралізація, демілітаризація, демонополізація й дебіюрократизація.

3. Невдалий перехідний процес може викликати безліч небезпек. У найкращому випадку замість демократії запанує олігархія, замість верховенства права — корупція, а замість прав людини — організована злочинність. У найгіршому випадку результатом може стати «оксамитова реставрація» тоталітарного режиму, якщо не насильницьке

---

¹ Дебати Асамблеї 27 червня 1996 року (22-е засідання) (див. Дос. 7568, звіт Комітету з правових питань та прав людини, доповідач пан: Северин). Текст ухвалений Асамблеєю 27 червня 1996 року (23-є засідання).

скинення молодій демократії. У цьому гіршому випадку новий недемократичний режим більшої країни може загрожувати своїм більш слабким сусідам. Ключем до мирного співіснування й успішного перехідного процесу є виняткова обережність, аби правосуддя не перетворювалося на помсту.

4. Таким чином, демократична держава, заснована на верховенстві права, повинна при ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем використовувати національні процесуальні засоби. Держава не може застосовувати які-небудь інші засоби, оскільки тоді вона буде не краща за тоталітарний режим, який повинен бути ліквідований. Демократична держава, заснована на верховенстві права, має у своєму розпорядженні достатню кількість засобів для того, щоб забезпечити правосуддя й покарання винних, однак вона не може й не повинна намагатися помститися замість того, щоб домогтися справедливості. Така держава повинна поважати права людини й основні свободи, такі, як право на справедливий судовий розгляд і право бути почутим, і ці права повинні поширюватися навіть на тих людей, які, коли вони були при владі, самі їх не дотримувалися. Держава, заснована на верховенстві права, також може захистити себе від відродження комуністичної тоталітарної загрози, тому що вона має у своєму розпорядженні достатньо засобів, що не суперечать правам людини й принципу верховенства права, і які засновані на кримінальному правосудді й застосуванні адміністративних заходів.

5. Асамблея рекомендує державам-членам ліквідувати спадщину колишніх комуністичних тоталітарних режимів шляхом реструктуризації старої правової й інституціональної системи. Цей процес повинен ґрунтуватися на наступних принципах:

- i. демілітаризація, яка повинна покласти край мілітаризації найважливіших громадських інститутів, наприклад, військовому управлінню в'язницями або існуванню військ Міністерства внутрішніх справ, що характерно для комуністичних тоталітарних систем;
- ii. децентралізація, особливо на місцевих і регіональних рівнях, а також у державних установах;
- iii. демонополізація й приватизація, які відіграють центральну роль у будівництві ринкової економіки й плюралістичного суспільства;

iv. дебюрократизація, щоб ліквідувати надмірне регулювання, характерне для комуністичної тоталітарної держави, і передати владу від бюрократів знову громадянам.

6. Цей процес повинен містити в собі зміну менталітету (зміни в розумах і серцях). Основні цілі таких змін — викорінювання страху перед відповідальністю, неповаги до несхожості, екстремального націоналізму, нетерпимості, расизму й ксенофобії, які є частиною спадщини старого режиму. Усе це повинне бути замінене демократичними цінностями, такими як терпимість, повага до несхожості, субсидіарність і відповідальність за свої дії.

7. Асамблея також рекомендує, щоб злочинні діяння, вчинені окремими особами під час комуністичного тоталітарного режиму, переслідувалися й каралися згідно з нормами кримінального законодавства. Якщо кримінальне законодавство передбачає строк давнини за деякі злочини, цей строк може бути продовжений, тому що це всього лише процедурне, а не основне питання. Однак введення й застосування ретроактивного кримінального законодавства неприпустимо. З іншого боку, дозволяється притягати до суду й піддавати покаранню будь-яку особу за будь-яке діяння або недогляд, який на момент його здійснення не був кримінальним злочином відповідно до національного законодавства, але яке вважалося кримінальним злочином згідно із загальними принципами права, визнаними у цивілізованих країнах. Крім того, якщо особа явно порушувала права людини, твердження цієї особи, що вона чинила це за наказом, не виключає ані незаконності її дій, ані її особистої провини.

8. Асамблея рекомендує, щоб кримінальне переслідування за подібні злочини йшло паралельно з реабілітацією осіб, засуджених за діяння, які не вважаються злочинами в цивілізованому суспільстві, а також несправедливо засуджених осіб. Цим жертвам тоталітарних судів повинна бути призначена матеріальна компенсація, і ця компенсація не повинна бути (суттєво) нижчою, ніж компенсація, призначувана особам, несправедливо засудженим за злочини, що підпадають під норми чинного кримінального законодавства.

9. Асамблея вітає розкриття секретних документів для громадськості в деяких колишніх комуністичних тоталітарних країнах. Асамблея рекомендує всім відповідним країнам надати зацікавленим особам, на їхнє прохання, доступ до матеріалів, що стосуються колишніх спецслужб.

10. Крім того, Асамблея рекомендує, щоб майно, у тому числі церковне, яке було незаконно або несправедливо вилучене державою, націоналізоване, конфісковане або іншим засобом експропрійоване під час комуністичного тоталітарного правління, було повернуто первісним власникам у цілості, якщо це можливо зробити, не порушуючи прав нинішніх власників, які сумлінно придбали майно, або прав орендарів, які сумлінно орендували нерухомість, а також без шкоди для демократичних реформ. У випадках, коли це неможливо, повинна бути призначена матеріальна компенсація. Претензії й конфлікти, що стосуються окремих випадків реституції майна, повинні вирішуватися в судовому порядку.

11. Що стосується поведження з особами, які не чинили жодних злочинів, за які вони могли б бути притягнуті до відповідальності відповідно до пункту 7, але які, проте, займали високі посади за часів колишніх тоталітарних комуністичних режимах і підтримували їх, Асамблея відзначає, що деякі держави визнали за необхідне ввести адміністративні заходи, такі як закони про люстрацію або декомунізацію. Метою цих заходів є відсторонення таких осіб від державної влади, якщо їм не можна довірити владу відповідно до демократичних принципів, тому що вони не продемонстрували свою прихильність демократичним принципам у минулому, і не мають інтересу й мотивів дотримуватися їх тепер.

12. Асамблея підкреслює, що, загалом, ці заходи будуть сумісні із принципами верховенства права за умови дотримання деяких критеріїв. По-перше, провина, що є особистою, а не колективною, повинна бути доведена в кожному окремому випадку, що підкреслює потребу в індивідуальному, а не колективному застосуванні законів про люстрацію. По-друге, повинні гарантуватися такі права, як право на захист, презумпція невинуватості до доказу провини й право на звернення до суду. Метою таких заходів у жодному разі не може бути помста, крім того, процес люстрації не повинен переслідувати незаконні політичні або соціальні цілі. Мета розглядів відповідно до законів про люстрацію — не покарання осіб, визнаних винними (це входить у завдання кримінального законодавства), а захист молодих демократій.

13. Асамблея вважає за необхідне забезпечити, аби закони про люстрацію й подібні адміністративні заходи відповідали вимогам держави, що заснована на верховенстві права, і фокусувались на загрозах основним правам людини й процесу демократизації. Див. «Керів-

ні принципи для забезпечення відповідності законів про люстрацію й подібних адміністративних заходів вимогам держави, заснованої на верховенстві права».²

14. Крім того, Асамблея рекомендує, щоб особи, чий статус змінився внаслідок застосування законів про люстрацію, у принципі не втрачали раніше придбаних фінансових прав. У виняткових випадках, коли представники правлячої еліти колишнього режиму призначали собі пенсії вищі, ніж у пересічних громадян, їх пенсії повинні бути зменшені до звичайного рівня.

15. Асамблея рекомендує владі відповідних країн переконатися, що їх закони, правила й процедури відповідають принципам, що містяться у цій резолюції, і переглянути їх у разі потреби. Це допоможе уникнути подачі скарг на ці процедури до контрольних механізмів Ради Європи відповідно до Європейської Конвенції із прав людини, процедури моніторингу Комітету міністрів, або процедури моніторингу Асамблеї відповідно до Наказу № 508 (1995) про виконання обов'язків і зобов'язань державами-членами.

16. Нарешті, кращою гарантією ліквідації колишніх комуністичних тоталітарних систем будуть глибокі політичні, правові й економічні реформи у відповідних країнах, які призведуть до формування насправді демократичного менталітету й політичної культури. Таким чином, Асамблея закликає всі консолідовані демократії активізувати свою допомогу й сприяння демократіям, що зароджуються у Європі, зокрема, що стосується підтримки розвитку громадянського суспільства.

---

² Див. Дос. 7568.

НЕОБХІДНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ЗАСУДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ТОТАЛІТАРНИХ КОМУНІСТИЧНИХ РЕЖИМІВ

ДОКУМЕНТ 10765 ВІД 16 ГРУДНЯ 2005

КОМІТЕТ З ПОЛІТИЧНИХ ПИТАНЬ

*Доповідач Горан Ліндблед,
Швеція, Група Європейської народної партії*

Попередня версія

Резюме

Тоталітарні комуністичні режими, які правили в Центральній та Східній Європі в минулому столітті, і які досі утримують владу в ряді країн світу, без винятку, характеризуються масовими порушеннями прав людини.

Парламентська Асамблея вважає, що інформування громадськості про злочини, вчинені тоталітарними комуністичними режимами, є дуже бідним.

Вона рішуче засуджує порушення прав людини і закликає всі комуністичні або посткомуністичні партії в своїх державах-членах, які досі цього не зробили, переглянути історію комунізму і своє власне минуле, чітко дистанціюватися від злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами, і піддати їх осуду без будь-якої двозначності.

Вона також настійно закликає Комітет Міністрів створити комітет, що складається з незалежних експертів, із завданням збору та оцінки інформації та законодавства, пов'язаних з порушеннями

прав людини за різних тоталітарних комуністичних режимів і прийняти офіційну декларацію для міжнародного засудження злочинів, скоєних тоталітарними комуністичними режимами.

Асамблея закликає держави-члени Ради Європи, які були під правлінням тоталітарних комуністичних режимів ввести День пам'яті жертв та заснувати музеї документування злочинів.

I. Попередня резолюція

1. Парламентська Асамблея Ради Європи передає на розгляд Резолюцію 1096 (1996) по вживанню заходів з метою викриття комуністичних тоталітарних систем.

2. Тоталітарні комуністичні режими, які правили в Центральній та Східній Європі в минулому столітті, і які все ще перебувають при владі в деяких країнах, всі без виключення характеризуються масовими порушеннями прав людини. Ці порушення розрізняються залежно від культури, країни й історичного періоду. Вони включають окремі і колективні вбивства, страти, загибель в концентраційних таборах, голод, депортації, тортури, рабську працю й інші форми масового фізичного терору.

3. Виправдувальним приводом для скоєння злочинів була теорія класової боротьби і принцип диктатури пролетаріату. Інтерпретація обох принципів узаконила «ліквідацію» людей, які вважалися шкідливими для будівництва нового суспільства, по суті, ворогами тоталітарних комуністичних режимів. У країнах з комуністичним режимом було знищено величезне число людей власної національності. Особливо це стосується народів колишнього Радянського Союзу, які набагато перевершували інші народи в показниках числа жертв.

4. Асамблея визнає, що, не дивлячись на злочини тоталітарних комуністичних режимів, деякі європейські комуністичні партії зробили внесок у досягнення демократії.

5. Падіння тоталітарних режимів в Центральній і Східній Європі не призвело за собою міжнародного розслідування злочинів, здійснених цими режимами. Крім того, автори цих злочинів не були приведені до відповідальності міжнародним співтовариством, як це було у випадку із страхітливими злочинами, здійсненими в ім'я націонал-соціалізму (нацизму).

6. Отже, громадськість мало обізнана про злочини, здійснені тоталітарними комуністичними режимами. Комуністичні партії активні та існують на законних підставах в деяких країнах, навіть якщо вони і не відокремили себе від злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами у минулому.

7. Асамблея переконана, що усвідомлення історії є однією з передумов того, щоб уникнути подібних злочинів в майбутньому. Більш того, моральна оцінка і засудження довершених злочинів зіграють важливу роль у вихованні молодого покоління. Чітка позиція міжнародної громадськості на події, що відбулися у минулому, має безпосередній зв'язок із тим, як розгортатимуться події в майбутньому.

8. Крім того, Асамблея вважає, що жертви злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами, які все ще живі, або їх сім'ї, заслуговують співчуття і розуміння за перенесені ними страждання.

9. Тоталітарні комуністичні режими все ще активні в деяких країнах, і злочини продовжують мати місце. Поняття національних інтересів не повинно запобігти країні адекватної критики існуючих на даний час тоталітарних комуністичних режимів. Асамблея рішуче засуджує всі порушення прав людини.

10. Дебати і засудження, які пройшли поки на національному рівні в деяких державах-членах Ради Європи, не можуть звільнити міжнародну громадськість від зобов'язання зайняти чітку позицію по відношенню до злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами. Моральний борг міжнародної громадськості — засудити ці злочини, без будь-якого подальшого зволікання.

11. Рада Європи покладає надії на подібні дебати на міжнародному рівні. Всі колишні європейські комуністичні країни, за винятком Білорусі, є в даний час членами Ради Європи. Захист прав людини і правової норми є основними цінностями, за які виступає Рада Європи.

12. Тому Парламентська Асамблея рішуче засуджує важкі порушення прав людини, здійснені тоталітарними комуністичними режимами і виражає співчуття і розуміння жертвам злочинів.

13. До того ж, вона звертається до всіх комуністичних або посткомуністичних партій, які до цих пір не зробили цього, переглянути історію комунізму і своє власне минуле, чітко відокремити себе від злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами і засудити їх.

14. Асамблея вважає, що така чітка позиція міжнародної громадськості підготує ґрунт для подальшої взаємодії. До того ж, треба сподіватися, що це надасть підтримку історикам у всьому світі в їх дослідженнях, спрямованих на визначення і об'єктивне підтвердження того, що мало місце.

II. Попередня рекомендація

1. Парламентська Асамблея передає на розгляд резолюцію 1096 (1996) по вживанню заходів з метою викриття комуністичних тоталітарних систем, і резолюцію про необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів.

2. Асамблея дотримується думки, що існує термінова необхідність в проведенні всебічних міжнародних дебатів з приводу злочинів, здійснених комуністичними тоталітарними режимами з тією метою, щоб виразити співчуття і розуміння всім тим, хто постраждав від цих злочинів.

3. Повинно бути зрозуміло, що Рада Європи, будучи організацією, яка виступає за дотримання норм права і захист прав людини, повинна прийняти чітку позицію по відношенню до злочинів, здійснених комуністичними режимами.

4. Отже, Асамблея наполягає на тому, щоб Комітет Міністрів:

- i. заснував комітет, що складається з незалежних експертів, завданням якого буде збір і оцінка інформації та розробка законопроекту, що має відношення до порушення прав людини в країнах з різними тоталітарними комуністичними режимами;
- ii. прийняв офіційну декларацію по міжнародному засудженню злочинів комунізму, здійснених тоталітарними комуністичними режимами, і віддав дань жертвам цих злочинів незалежно від їх національності;
- iii. розвернув кампанію щодо суспільного усвідомлення злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами, на Європейському рівні;
- iv. організував міжнародну конференцію з питань злочинів, скоєних тоталітарними комуністичними режимами, за участю представників урядів, парламентаріїв, академічної спільноти, експертів та неурядових організацій.

- v. порадив державам членам Ради Європи, які знаходилися під управлінням тоталітарних комуністичних режимів:
  - a. заснувати комітети, що складаються із незалежних експертів, в завдання яких входить збір і оцінка інформації, що стосується порушень прав людини за часів панування тоталітарних комуністичних режимів на національному рівні, з метою тісної співпраці з комітетом експертів при Раді Європи;
  - b. переробити національний законопроект для того, щоб повністю здійснити рекомендацію (2000) 13 Кабінету Міністрів з приводу європейської політики отримання доступу до архівів;
  - c. розвернути кампанію, спрямовану на національне усвідомлення злочинів, здійснених в ім'я комуністичної ідеології, включаючи перегляд шкільних підручників і введення дня пам'яті жертв комунізму, і створення музеїв.
  - d. підтримати місцеві власті в споруді меморіалів задля того, щоб віддати дань пам'яті жертвам тоталітарних комуністичних режимів.

III. Пояснювальна записка

I. Вступ

1. Падіння комуністичних режимів в державах Центральної та Східної Європи на початку дев'яностих років двадцятого століття викликало численні дискусії, що стосуються політичної і правової оцінки дій і злочинів, здійснених в ім'я комуністичної ідеології. Відповідальність злочинців та їх вірогідне судове звинувачення стало предметом суперечки. У всіх колишніх комуністичних країнах по цій темі були проведені дебати, і в декількох країнах були прийняті спеціальні закони після «декомунізації» та/або морального очищення.

2. У всіх зацікавлених країнах це питання розглядалося як частина ширшого процесу викриття колишньої системи і переходу до демократії. Воно сприймалося як внутрішня проблема, і керівництво, спрямоване від міжнародного співтовариства, і зокрема від Ради Європи, зосередилося на запобіганні можливих порушень прав людини.

3. В цьому дусі, дві доповіді Парламентської Асамблеї, що стосуються вживання заходів, направлених на викриття комуністич-

них тоталітарних систем, були детально розроблені паном Есперсеном (Mr. Espersen) і паном Северінім (Mr. Severin) від імені Комітету у юридичних справах і правах людини, відповідно в 1995 і 1996; перша доповідь була передана назад в Комітет після обговорень в Асамблеї, результатом другої доповіді було ухвалення резолюції 1096 (1996).

4. Проте, до цих пір ані Рада Європи, ані яка-небудь інша міжнародна організація не узяла на себе завдання дати загальну оцінку комуністичним режимам, провести серйозне обговорення злочинів, здійснених в ім'я комунізму, і публічно засудити ці злочини. Насправді, як не важко це зрозуміти, але не було жодного серйозного, всебічного обговорення цієї ідеології, яка була першопричиною терору, що широко розповсюдився, масових порушень прав людини, загибелі багатьох мільйонів людей, і тяжкого положення цілих націй. Хоча інший тоталітарний режим 20 століття, а саме, нацизм був розслідуваний, засуджений у світовому масштабі, і злочинці предстали перед судом. Подібні ж злочини, здійснені в ім'я комунізму, не були розслідувані, і не отримали ніякого міжнародного засудження.

5. Відсутність такого міжнародного засудження може бути частково пояснена існуванням країн, в основі керівництва яких все ще лежить комуністична ідеологія. Бажання зберегти хороші відносини з деякими із них може заважати якимсь політикам приступити до розгляду цієї важкої теми. До того ж, багато політиків, які в даний час все ще є дуже активними, в тому або іншому ступені підтримують колишні комуністичні режими. З явних причин вони б вважали за краще не брати на себе ніякої відповідальності. У багатьох європейських країнах існують комуністичні партії, якими не були офіційно засуджені злочини комунізму. Не менш важливе те, що різні елементи комуністичної ідеології, такі, як рівність і соціальна справедливість, все ще полонять багато політиків, які бояться, що засудження злочинів комунізму отожднюватиметься із засудженням комуністичної ідеології.

6. Проте, доповідач дотримується такої думки, що існує термінова необхідність в проведенні відкритого обговорення злочинів комунізму і їх засудження на міжнародному рівні. Це повинно бути зроблено, без якого-небудь подальшого зволікання. На це існує декілька причин.

По-перше, в ім'я загального усвідомлення, повинно бути зрозуміло, що всі злочини, включаючи і ті, які були здійснені в ім'я ідеології, що вихваляє найшанобливіші ідеї, такі, як рівність і справедливість,

повинні бути засуджені. І в цьому правилі не має бути виключень. Це особливо важливо для молодих поколінь, які особисто не випробували на собі методи комуністичного керівництва. Чітка позиція міжнародного співтовариства по відношенню до минулого, може стати поштовхом для їх майбутньої діяльності.

7. Схоже на те, що в деяких країнах ностальгія по комунізму все ще жива. Це створює небезпеку посткомуністичного реваншу. Дана доповідь повинна сприяти загальному усвідомленню історії цієї ідеології.

8. По-друге, до тих пір, поки жертви комуністичних режимів або члени їх сімей все ще живі, не пізно надати їм моральне відшкодування за пережиті ними страждання.

9. Не менш важливе і те, що комуністичні режими все ще активні в деяких країнах і злочини, що здійснюються в ім'я комуністичної ідеології, продовжують мати місце. На мою думку, Рада Європи, організація, яка виступає на захист прав людини, не має права залишатися байдужою і мовчати, навіть якщо ті країни не є членами Ради Європи. Таке міжнародне засудження надасть велику можливість і більше аргументів внутрішній опозиції в цих країнах, і може сприяти розвитку деяких позитивних дій. Це є найменшим, що Європа, колиска комуністичної ідеології, може зробити для цих країн.

10. Слід підкреслити, що в цій доповіді відсутнє питання про яку-небудь фінансову компенсацію жертвам комуністичних режимів, рекомендується тільки одна компенсація, що носить моральний характер.

11. 15-річчя падіння комуністичних режимів в багатьох європейських країнах надає сприятливу можливість для таких дій. На Раду Європи покладається зобов'язання виконати це завдання, оскільки майже половина країн-членів Ради Європи пережила комуністичне правління.

12. В рамках підготовки цієї доповіді, Комітет організував слухання за участю високопоставлених осіб, чия компетентність по цій темі, в значній мірі сприяла підготовці даної доповіді. (Див. програму слухання в додатку 1). Я також привів деталі візитів до Болгарії (16 травня 2005), Латвії (3 червня 2005) і Росії (16–17 липня 2005) (див. програму візитів в додатку 224). Я хотів би виразити вдячність національним парламентським делегаціям цих країн за їх допомогу в підготовці цих візитів.

13. Хочу підкреслити, що ця доповідь жодною мірою не призначена стати всебічною оцінкою комуністичних злочинів. Історичне розслідування повинно бути залишене історикам, і вже існує цілком солідна кількість літератури по цій темі, якою я скористався, готуючи дану доповідь. Мета цієї доповіді — дати політичну оцінку злочинів комунізму.

II. Загальне уявлення про комуністичні режими

Комуністичні режими мають загальні характерні риси, такі як керівництво, здійснюване однією-єдиною партією, вірною комуністичній ідеології. Влада зосереджена в руках невеликої групи партійних лідерів, які випадають з рамок закону.

Партія контролює державу до такого ступеня, що межа між партією і державою набуває неясних контурів. Крім того, партія здійснює свій контроль над населенням в кожній із сторін повсякденного життя, в безпрецедентному масштабі.

Право на співпрацю не існує, політичний плюралізм спрощений, і будь-яка опозиція, як і всі спроби незалежних самоорганізацій, суворо караються. З іншого боку, масовий вступ до партії або дочірніх організацій заохочується, а іноді навіть проводиться в примусовому порядку.

Для того, щоб підсилити свій контроль над суспільством і запобігти яким-небудь діям, що виходять з-під цього контролю, такі комуністичні режими збільшують штат поліцейських до безприкладних розмірів, упроваджують мережу інформаторів, і заохочують доноси. Кількість поліцейських структур і число секретних інформаторів відрізняється в різний час і в різних країнах, але воно завжди набагато перевершує чисельність в будь-якій іншій демократичній державі.

Засоби масової комунікації монополізуються і контролюються державою. І як правило, застосовується строга превентивна цензура, право на доступ до інформації порушується, і не існує вільної преси.

Націоналізація економіки, яка є незмінною межею комуністичного керівництва, і є результатом ідеології, накладає обмеження на особисту власність і індивідуальну економічну діяльність. Унаслідок чого громадяни потрапляють в залежність від держави, яка є монополізованим працедавцем і єдиним джерелом доходів.

Комуністичне правління тривало понад 80 років в країні, в якій воно вперше виникло, а саме — в Росії, перейменованій потім в Ра-

дянський Союз. У інших європейських країнах воно продовжувалося близько 45 років. За межами Європи комуністичні партії стоять у влади більше 50 років в Китаї, Північній Кореї і В'єтнамі, більше 40 років — на Кубі, і 30 років — в Лаосі. Комуністи керували протягом деякого часу в різних африканських, азійських і південно американо-американських країнах, що знаходяться під радянським впливом.

Більш ніж двадцять країн на чотирьох континентах знаходилися і знаходяться під комуністичним управлінням. Окрім Радянського Союзу і його шести європейських держав-сателітів, в список входять: Афганістан, Албанія, Ангола, Бенін, Кампучія, Китай, Конго, Ефіопія, Північна Корея, Лаос, Монголія, Мозамбік, В'єтнам, Південний Йемен, Югославія. До 1989 року число людей, що жили під комуністичним режимом, складало більше одного мільярду.

Географічне положення, тривалість за часом, припускають відмінності і зміни в здійсненні на практиці комуністичного правління в різних країнах. Комуністичний режим розвинувся, виходячи з внутрішньої динаміки, або у відповідь на міжнародні обставини. Важко порівняти комуністичне правління в Росії в 1930, Угорщині в 1960 або Польщі в 1980.

Проте, не дивлячись на відмінності, можна чітко визначити загальні риси комуністичного режиму, якою б не була країна, культура або час. Однією з найбільш очевидних характеристик є жахливе порушення прав людини.

- Злочини комунізму

З самого початку, комуністичне панування характеризується масовим порушенням прав людини. Для того, щоб досягти своєї мети і утримати владу, комуністичні режими пішли далі за вбивства окремих осіб і різанини на місцевому рівні, вони інтегрували злочин в систему керівництва. Це правда, що через декілька років після встановлення режиму в більшості європейських країн, терор втратив свою початкову силу, і порушення прав людини стали менш страхітливими. Проте, пам'ять про терор грає важливу роль в суспільстві, і прихована небезпека заміщає реальні жорстокості. До того ж, якщо це необхідно, режим знов звернеться до терору, як це було продемонстровано в Чехословаччині в 1968, у Польщі в 1971, 1976 і в 1981, або в Китаї в 1989. Це правило застосовується до всіх минулих і теперішніх комуністичних режимів, незалежно від країни.

Згідно з приблизними підрахунками, [точні дані не доступні] число людей, знищених комуністичними режимами в різних країнах:

- Радянський Союз 20 мільйонів жертв;
- Китай 65 мільйонів;
- В'єтнам 1 мільйон;
- Північна Корея 2 мільйони;
- Кампучія 2 мільйони;
- Східна Європа 1 мільйон;
- Латинська Америка 150,000;
- Африка 1,7 мільйонів;
- Афганістан 1,5 мільйонів.

За цими цифрами стоять масові страти і страти окремих осіб, смерть людей в концентраційних таборах, жертви голоду і депортацій.

Цифри, приведені вище, документовані. Вони є приблизними підрахунками, існує обґрунтована причина для підозри, що вони повинні бути набагато вище. На жаль, обмежений доступ до архівів, зокрема в Росії, не дозволяє точно перевірити правильність цифр.

Важливою рисою комуністичних режимів є репресії, прямо направлені проти цілих категорій безневинних людей, чий єдиний злочин полягав у тому, що вони належали до цих категорій. Таким чином, в ім'я ідеології, комуністичні режими убили десятки мільйонів багатих селян, куркулів, дворян, буржуазію, козаків, українців і інші групи.

Ці злочини є прямим результатом теорії класової боротьби, необхідності знищення людей, які вважалися даремними для будівництва нового суспільства.

У двадцятих роках в Радянському Союзі ГПУ, колишнє ЧК, пізніше КДБ ввело квоту: кожен район повинен був доставити певне число «класових ворогів». Цифри встановлювалися керівниками комуністичної партії. Таким чином, місцеві чиновники повинні були заарештовувати, депортувати і страчувати конкретне число людей. Якщо їм не вдавалося цього зробити, вони самі ставали об'єктами переслідувань.

У показниках числа жертв, список найбільш важливих злочинів комунізму включає наступні:

Окремі або колективні страти людей, що вважалися політичними опонентами, які не були судимі або судимі довільним судом.

Криваві репресії учасників маніфестацій і страйків.

Вбивство заручників і полонених під час війни в 1918–1922 року. Відсутність доступу до архівів, а також відсутність яких-небудь документів за чисельністю страт, робить неможливим надати точні цифри, але число жертв складає десятки тисяч.

Приблизно 5 мільйонів людей в результаті конфіскацій померли голодною смертю в 1921–1923 рр., особливо на Україні. Голод використовувався, як політична зброя при деяких комуністичних режимах, не тільки в Радянському Союзі.

Винищування від 300 000 до 500 000 козаків між 1919 і 1920 рр.

Десятки тисяч людей, загиблих в концентраційних таборах. Тут, також відсутність доступу до архівів, робить дослідження неможливим. 690 000 людей, довільно засуджених на смерть і страчених в результаті так званих чищень в комуністичній партії в 1937–1938 рр. Тисячі інших були заслані або поміщені в концентраційні табори. Загалом, між 1 жовтня 1936 року і 1 листопада 1938 приблизно 1 565 000 людей було арештовано і 668 305 з них були страчені. Згідно із багатьма розслідуваннями, ці цифри зменшені, і повинні бути перевірені, коли всі архіви стануть доступними. Масове знищення приблизно 30 000 кулаків під час насильницької колективізації 1929–1933 років. І подальша депортація 2 мільйонів в 1930–1932 роках.

Тисячі звичайних людей в Радянському Союзі, звинувачених у зв'язках з «ворогами» і страчених у період напередодні Другої світової війни. Наприклад, в 1937 році приблизно 144 000 людей було арештовано і 110 000 з них були страчені. Їм було пред'явлено звинувачення, що вони знаходилися у контакті з польськими громадянами, що проживають в Радянському Союзі. Також у 1937 році, 42 000 людей було страчено на ґрунті зв'язків з німецькими робочими в СРСР.

6 мільйонів українців загинуло з голоду в ході добре продуманої державної політики в 1932–1933 роках.

Знищення і депортація сотень тисяч поляків, українців, литовців, латишів, естонців, молдаван, жителів Бессарабії в 1939–1941 і в 1944–1945 рр.;

Депортація волзьких німців у 1941 р., кримських татар у 1943 р., чеченців та інгушів у 1944 р.

Депортація і винищування четвертої частини населення Камбоджі в 1975–1978 рр.

Мільйони жертв злочинної політики Мао Цзедуна в Китаї і Ким Ір Сена у Північній Кореї. Тут, також відсутність документації не дозволяє привести точні відомості.

Численні жертви в інших частинах світу: в Африці, Азії, Латинській Америці, в країнах, які самі себе називають комуністичними і прямо посилаються на комуністичну ідеологію.

Концентраційні табори, створені першим комуністичним режимом у вересні 1918 року, стали одним із найганебніших символів комунізму. У 1921 році було вже 107 таборів, в яких розмішувалося близько 50 000 ув'язнених. Надзвичайно висока смертність у цих таборах може бути проілюстрована на прикладі ситуації в Кронштадтському таборі: з 6500 затриманих, поміщених у табір в березні 1921 р., тільки 1500 чоловік залишилися живими рік потому.

У 1940 році число ув'язнених доходило до 2350000. Вони були розміщені в 53 концентраційних комплексах, у 425 спеціальних колоніях, у 50 колоніях для неповнолітніх, і в 90 будинках для новонароджених.

На всьому протязі 1940 р. у будь-який час в таборах знаходилося в середньому 2,5 мільйона чоловік.

Загалом, 15–20 мільйонів чоловік пройшли через табори в період між 1930 і 1953 рр.

Концентраційні табори також були введені в інших комуністичних режимах — більше всього у Китаї, Північній Кореї, Камбоджі та у В'єтнамі.

Вторгнення Радянської Армії в низку країн під час Другої світової війни супроводжувалося терором, арештами, депортацією і знищенням. Серед цих країн особливо постраждали Польща — приблизно 440000 жертв в 1939 р., включаючи знищення полонених польських офіцерів в 1944–1945 рр., Естонія — 175000 жертв, включаючи винищення 800 офіцерів, що склало 17,5% усього населення, Литва, Латвія (119000 жертв), Бессарабія і Північна Буковина.

Депортація цілих націй була загальноприйнятною політичною мірою, особливо під час Другої світової війни. У 1940–1941 рр., приблизно 330000 польських громадян, що проживали на території, окупованою Радянською армією, було депортовано у східні райони Радянського Союзу, більшість — до Казахстану. 900000 німців з районів Волги були заслані восени 1941 р.; 93000 калмиків було депортовано в грудні 1943 р.; 521 000 чеченців та інгушів було депортовано в лютому

1944 р.; 180 000 кримських татар було депортовано в 1944 р. Список буде неповним, якщо не згадати латишів, литовців, естонців, греків, болгар, вірмен, які проживали в Криму, турок-месхетінців та курдів з Кавказу.

Депортація також застосовувалася для політичних опонентів. З 1920 р., політичних опонентів в Росії стали засилати на Соловецькі острови. У 1927 р., в побудованому на Соловках таборі містилося 13 000 ув'язнених 48 різних національностей.

Найжорстокіші злочини комуністичних режимів, такі, як масові вбивства і геноцид, тортури, рабська праця та інші форми масового фізичного терору продовжувалися в Радянському Союзі, і в меншій мірі в інших європейських країнах до смерті Сталіна.

З середини 1950 років терор в європейських комуністичних країнах значно збавився, але вибіркове переслідування різних груп і окремих осіб продовжувалося. Воно включало поліцейське стеження, арешти, ув'язнення, покарання штрафами, насильницьке психіатричне лікування, різні обмеження свободи пересування, дискримінація на роботі, що часто вело до бідності і втрати професіоналізму, публічні приниження і наклеп. Пост-сталінські європейські комуністичні режими використовували широко поширюваний страх можливих переслідувань, який залишався в колективній пам'яті. Проте, пам'ять минулих жахів поступово слабшала і менше впливала на молоде покоління.

Проте, навіть протягом цих відносно спокійних періодів, якщо це було необхідно, комуністичні режими були здатні вдатися до масового насильства. Ілюстрацією є події в Угорщині в 1956 р., в Чехословаччині у 1968 р., або в Польщі у 1956, 1968, 1970 і 1981 рр.

Падіння комуністичного правління в Радянському Союзі та інших європейських країнах полегшило доступ до деяких архівів, що документують комуністичні злочини. До 1990 р. ці архіви були абсолютно недоступні. Документи, які були там виявлені, є важливим джерелом інформації про механізми правління і ухвалення рішень, і дозволяють провести повний історичний аналіз діяльності комуністичних систем.

ВИСНОВКИ

Як видно, стає зрозуміло, що злочинна сторона комуністичних режимів не є результатом обставин, а швидше за все — наслідком добре продуманої політики, ретельно розробленої засновниками таких

режимів навіть до того, як вони узяли владу в свої руки. Історичні комуністичні лідери ніколи не приховували своїх цілей, таких як диктатура пролетаріату, знищення політичних опонентів та категорій населення, що не поєднуються з новою моделлю суспільства.

Комуністична ідеологія, вживана де-небудь або коли-небудь, будь то в Європі, або десь в іншому місці, завжди вела до масового терору, злочинів і порушень прав людини в широкому масштабі. Аналізуючи наслідки застосування цієї ідеології, не можна не надати значення тій схожості з наслідками застосування іншої ідеології 20 століття, а саме — нацизму. Хоча обопільно ворожі, ці два режими розділяли деяку кількість загальних рис.

Проте, хоча злочинний характер нацистської ідеології і нацистського режиму є безперечним, принаймні, на протязі половини століття, і його лідери і багато злочинців понесли відповідальність, комуністична ідеологія і комуністичні режими не зустріли відповідної реакції. Злочини, здійснені в ім'я комунізму, були рідкісною темою судових звинувачень, і багато злочинців так ніколи і не з'явилися перед судом. Комуністичні партії все ще активні в деяких країнах, і вони навіть не відокремили себе від минулого, коли вони підтримували і співробітничали із злочинними комуністичними режимами.

Відкрито використовується комуністична символіка, і суспільне усвідомлення злочинів комунізму дуже слабке. Це особливо очевидно, коли порівнюєш з обізнаністю громадськості про злочини нацизму. Освіта молодого покоління в багатьох країнах, звичайно, не може допомогти скоротити цей розрив.

Політичні і економічні інтереси окремих країн впливають на ступінь критики деяких все ще активних комуністичних режимів. Це особливо очевидно у випадку з Китаєм.

Будучи доповідачем, я дотримуюся тієї думки, що не повинно бути подальшого, такого, що не має ніякого виправдання, зволікання в засудженні комуністичної ідеології і комуністичних режимів на міжнародному рівні. Особисто я не розділяю поглядів деяких колег на те, що необхідно провести чітке розмежування між ідеологією і тим, що відбувалося на практиці. Останнє виникає з першого; і рано чи пізно первинними благими намірами оволодіє тоталітарна однопартійна система і перекрутить їх.

Проте, повинно бути зрозуміло, що ці злочини скоювалися в ім'я комуністичної ідеології, а не якою-небудь особливою країною. Самі

росіяни стали першими і найчисленнішими жертвами комуністичної ідеології. У будь-якій окремо взятій країні, де комуністи перебували при владі, злочини носили загальний характер.

Асамблеї слід порекомендувати Комітету міністрів заснувати комітет, який би здійснив всебічне розслідування, що стосується злочинів комунізму в країнах членах Ради Європи. У той же час, країни-члени Ради Європи, які ще не зробили це, повинні в терміновому порядку заснувати такі комітети на національному рівні.

Очікується, що такі комітети тісно співробітничатимуть з комітетом Ради Європи.

Кінцева мета такої роботи Ради Європи і національних комітетів полягатиме в тому, щоб встановити і запропонувати конкретні заходи для звершення правосуддя і реабілітації жертв комуністичної ідеології, а також для того, щоб віддати їм дань пам'яті.

Необхідна умова для успішної роботи цих комітетів — це доступ до архівів, особливо в Росії. Отже, зацікавленим країнам, і особливо Росії, згідно Рекомендації (2000) 13 Комітету міністрів Ради Європи, слід прийняти важливий законопроект, що стосується європейської системи доступу до архівів;

Не менш важливим є те, що Комітет міністрів повинен покласти початок кампанії по розкриттю і усвідомленню злочинів комунізму. Сюди також входить перегляд шкільних підручників. Необхідно підтримати держави, які є членами Ради Європи, зробити теж саме на національному рівні.

<http://www.epochtimes.com.ua/articles/view/16/1910.html>

РЕЗОЛЮЦІЯ 1481 (2006)

Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

НЕОБХІДНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ЗАСУДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ТОТАЛІТАРНИХ КОМУНІСТИЧНИХ РЕЖИМІВ

1. Парламентська асамблея Ради Європи звертається до своєї резолюції 1096 (1996) «Про заходи, спрямовані на ліквідацію спадку колишніх комуністичних тоталітарних режимів».

2. Усі без винятку тоталітарні комуністичні режими, які панували в Центральній та Східній Європі в минулому столітті та які ще й досі залишаються при владі в деяких країнах світу, характеризуються численними порушеннями прав людини. Порушення мали різний характер залежно від культури, країни та історичного періоду. Це були індивідуальні та масові вбивства і страти, смерть у концентраційних таборах, голодомори, депортації, катування, примусова праця та інші форми масового фізичного терору, переслідування з етнічних або релігійних мотивів, порушення свободи совісті, думки й вираження поглядів, порушення свободи преси, а також відсутність політичного плюралізму.

3. Злочини виправдовували теорією класової боротьби й принципом диктатури пролетаріату. Тлумачення обох принципів узаконювало «ліквідацію» людей, які, як вважалося, стояли на заваді побудови нового суспільства і, відповідно, були ворогами тоталітарних комуністичних режимів. Переважну частину жертв у кожній відповідній країні становили її власні громадяни. Зокрема, це стосується населення колишнього СРСР, кількість жертв якого значно перевищує кількість жертв населення інших країн.

4. Асамблея визнає, що, незважаючи на злочини тоталітарних комуністичних режимів, деякі європейські комуністичні партії сприяли розбудові демократії.

5. Падіння тоталітарних комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі не завжди супроводжувалося міжнародним розслідуванням їхніх злочинів. Більше того, міжнародне співтовариство не

притягнуло виконавців цих злочинів до суду, як це було з жахливими злочинами націонал-соціалізму (нацизму).

6. Відповідно, широкій громадськості майже не відомі злочини тоталітарних комуністичних режимів. У деяких країнах комуністичні партії легально існують та все ще активно діють, попри те, що інколи вони навіть не відмежувалися від злочинів, учинених у минулому тоталітарними комуністичними режимами.

7. Асамблея впевнена, що знання історії є однією з передумов запобігання подібним злочинам у майбутньому. До того ж, моральна оцінка й засудження вчинених злочинів мають велике значення для виховання молодих поколінь. Чітко визначене ставлення міжнародного співтовариства до минулого може стати орієнтиром на майбутнє.

8. Крім того, Асамблея впевнена, що жертви злочинів тоталітарних комуністичних режимів, які продовжують жити сьогодні, або їхні родини заслуговують на співчуття, розуміння й визнання їхніх страждань.

9. У деяких країнах світу тоталітарні комуністичні режими продовжують існувати і скоювати злочини. Так звані національні інтереси не повинні заважати країнам висловлювати справедливую критику щодо сучасних тоталітарних комуністичних режимів. Асамблея суворо засуджує подібні порушення прав людини.

10. Обговорення та обвинувачення, висунуті на національному рівні деякими державами-членами Ради Європи, не позбавляють міжнародне співтовариство необхідності зайняти чітку позицію щодо злочинів тоталітарних комуністичних режимів. Міжнародне співтовариство має моральне зобов'язання зробити це без будь-якої подальшої затримки.

11. Рада Європи займає гарну позицію для того, щоб провести таке обговорення на міжнародному рівні. Всі колишні комуністичні країни Європи, за винятком Білорусі, сьогодні є членами Ради Європи, а права людини та верховенство права залишаються основними цінностями, які захищає Рада Європи.

12. Відтак, Асамблея суворо засуджує численні порушення прав людини, вчинені тоталітарними комуністичними режимами, висловлює жертвам цих злочинів свої співчуття, розуміння та визнає їхні страждання.

13. Крім того, Асамблея закликає всі комуністичні та посткомуністичні партії у державах-членах Ради Європи — якщо вони ще не

зробили цього — дати нову оцінку історії комунізму та своєму власному минулому, чітко відмежуватись від злочинів тоталітарних комуністичних режимів та однозначно їх засудити.

14. Асамблея впевнена, що така чітка позиція міжнародного співтовариства сприятиме подальшому примиренню. До того ж треба сподіватися, що вона надихатиме істориків в усьому світі продовжувати дослідження з метою встановлення та об'єктивної перевірки фактів.

http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5bRussian_documents%5d/%5b2006%5d/%5bJan2006%5d/Res1481_rus.asp

---

БОРОТЬБА З ВІДРОДЖЕННЯМ НАЦИСТСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

ДОКУМЕНТ 10766 ВІД 19 ГРУДНЯ 2005 РОКУ

ДОПОВІДЬ КОМІТЕТУ З ПОЛІТИЧНИХ ПИТАНЬ

Доповідач: п. Михайло Маргелов, Російська Федерація, Європейська Демократична Група.

Резюме

Автор доповіді нагадує, що нацизм, його політика й дії були остаточно засуджені Нюрнберзьким трибуналом. Сучасна Європа створювалася на підставі повної відмови від нацистських ідей і принципів.

Парламентська Асамблея виражає стурбованість тим, що поінформованість громадськості про небезпеку нацистської ідеології і її неприйняття суспільством слабшають, і що в Європі спостерігаються деякі явища нацистського, расистського й ксенофобського характеру.

Автор доповіді вказує на нагальну потребу активізувати скоординовані зусилля по боротьбі з діями, спрямованими на відродження нацистської ідеології, і закликає провести велику міжнародну конференцію з метою вивчення подібних явищ, а також виробити загальну реакцію на нацистські, расистські й ксенофобські тенденції в європейських суспільствах.

I. Проект резолюції

1. У травні 1945 року союзні війська перемогли нацистський режим у Німеччині й поклали край гітлерівському «націонал-соціалізму», найжорстокішому й варварському режиму, який коли-небудь зазнала Європа.

2. Це було більше, ніж проста поразка нацистської армії — перемога союзників стала перемогою над нацистською ксенофобією й доктриною «природної нерівності рас», згідно з якою особи «німецької крові» є представниками «пануючої раси» з особливим, героїчним призначенням і, відповідно, правом, у боротьбі за «життєвий простір», підкоряти, поневолювати або винищувати інші «раси» і народи.

3. Парламентська Асамблея виражає найглибшу повагу всім тим, хто боровся в рядах «антигітлерівської коаліції» і врятував людство від фашистського «нового порядку». Вдячні європейці ніколи не забудуть їхню мужність і жертви, завдяки яким Європа була врятована від нацистського режиму. Це відкрило шлях до створення співдружності вільних, суверенних і мирних країн у Західній Європі після Другої світової війни. Значна кількість країн Європи продовжували знаходитись під гнітом влади комуністів. Зміни в Східній Європі дали їм шанс приєднатися до співтовариства держав, що ґрунтується на демократії й верховенстві права.

4. Асамблея вболіває за мільйонами безневинних жертв нацистської агресії й расової політики. Жахи Голокосту, нацистські плани й політика фізичного знищення або поневолення цілих народів ніколи не повинні бути забуті.

5. Асамблея шкодує про смерть і страждання мільйонів людей, цивільних і військових, у нацистській Німеччині і її країнах-сателітах, заручниках злочинних дій і політики своїх лідерів.

6. Злочинний характер нацистської політики й дій був доведений і безумовно засуджений Нюрнберзьким Міжнародним військовим трибуналом в 1945–1946 роках. Провідні діячі нацистської партії й державного апарату були визнані винними в глобальних злочинах проти миру, військових злочинах і злочинах проти людяності. Основні компоненти нацистської машини масового знищення, такі як верховні органи нацистської партії, гестапо, СД (секретна служба) і СС були оголошені злочинними організаціями.

7. Постанови Нюрнберзького трибуналу мають величезне історичне значення. Принципи, проголошені Трибуналом, стали наріжним каменем сучасного міжнародного права, привівши до розробки основних міжнародно-правових документів, таких як Конвенція ООН про запобігання й покарання злочину геноциду (1948), Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція ООН про незастосовність строку давнини до військових злочинів і злочинів проти людства (1968), Же-

невські конвенції про закони й звичаї війни (1949) і Додаткові протоколи до них (1977) і Європейська конвенція з прав людини (1949) (ETS № 5), а також до створення інститутів для ефективного здійснення й судового захисту цих прав, таких, як Комісія Організації Об'єднаних Націй із прав людини, Європейський суд із прав людини, спеціальні кримінальні трибунали й Міжнародний кримінальний суд.

8. Сучасна Європа створювалася на підставі повної відмови від нацистських ідей і принципів, щоб гарантувати, що такі жакливі злочини, як злочини, вчинені нацистським режимом в ім'я «расової переваги» ніколи не повторяться. Рада Європи, як найстарша європейська політична організація, що має метою захист і розвиток демократії, прав людини й верховенства права, несе особливу відповідальність у справі запобігання відродження нацистської ідеології.

9. На цьому тлі Асамблею вкрай тривожать деякі події, які показують, що поінформованість громадськості про небезпеку нацистської ідеології і її неприйняття суспільством слабшають.

10. Асамблея виражає особливу стурбованість із приводу:

10.1. Випадків осквернення меморіалів і могил воїнів «антигітлерівської коаліції»;

10.2. Спроб реабілітувати, виправдати й навіть вихвалити тих, хто брав участь у війні на боці нацистів, особливо в підрозділах, які Нюрнберзький трибунал визнав злочинними організаціями;

10.3. Дедалі більш розповсюдженого використання нацистської символіки, таких як фашистська свастика, прапори, уніформа тощо, які явно пов'язані з нацизмом;

10.4. Заперечення або зведення до мінімуму значення злочинів, вчинених нацистським режимом, зокрема Голокосту.

11. Крім того, Асамблея стурбована політичними й соціальними явищами, які хоч і не пов'язані прямо з нацизмом, містять у собі ознаки нацистської ідеології, зокрема:

11.1. Зростаючою кількістю випадків прояву расової, етнічної й релігійної нетерпимості в повсякденному житті, зокрема, спаплюженням єврейських кладовищ і нападами на релігійні об'єкти;

11.2. Спробами формування через засоби масової інформації негативної думки про окремі етнічні або релігійні групи;

11.3. Посиленням підтримки політичних партій і рухів з ухилом у ксенофобію.

12. Крім того, Асамблея стурбована тим, що такі явища не завжди привертають до себе достатньо уваги й не завжди викликають належну реакцію політичних лідерів, а також тим, що суспільна думка сьогодні стала більш сприйнятливою до ідей расизму, ксенофобії й екстремізму.

13. У зв'язку з цим, Асамблея вважає за необхідне відзначити, що ідеї Гітлера, які виглядають сьогодні настільки обурливо, знайшли співчуття й підтримку в багатьох європейських країнах.

14. Асамблея вважає, що необхідно терміново розпочати скоординовані дії, аби протистояти зусиллям, спрямованим на відродження нацистської ідеології, встати на боротьбу із ксенофобією, нетерпимістю й ненавистю на расовому й етнічному ґрунті, політичним і релігійним екстремізмом, і будь-якими формами тоталітаризму. Рада Європи повинна відігравати провідну роль у цьому процесі.

15. У цьому контексті Асамблея вітає відповідні заходи, уже вжиті різними органами Ради Європи, зокрема, Європейською комісією проти расизму й нетерпимості (ЄКРН), але вважає, що для того, щоб домогтися конкретних результатів, ці дії повинні бути переорієнтовані для більш широкого залучення до них громадськості.

16. Асамблея постановляє організувати міжнародну конференцію для всебічного вивчення расистських і націоналістичних явищ у європейських суспільствах, обміну передовим досвідом і вироблення загальних підходів у боротьбі з відродженням нацистських ідей.

II. Пояснювальний меморандум п. Маргелова

1. Вступ

1. 2005 року виконується 60 років із закінчення Другої світової війни, яка забрала більше людських життів, ніж будь-яка інша війна в історії людства. Більше 60 держав, на які того часу доводилося майже 80% світового населення, були утягнені в цей глобальний конфлікт, кількість жертв якого перевищила 55 мільйонів людей.

2. Саме Європа зазнала найбільших втрат у цій війні, що почалася 1939 року. Саме Європа спостерігала виникнення «націонал-соціалістської» ідеології, за допомогою якої лідери нацистської Німеччини намагалися виправдати захоплення територій, які й стали початком

війни. Саме в Європі, в ім'я тієї ж нацистської ідеології, відбувалися тяжкі злочини проти людяності, такі як Голокост. Саме тут, у Європі, союзні держави здобули перемогу над нацистською Німеччиною, яка стала вирішальною для результату Другої світової війни.

3. Таким чином, Європа має хворобливий досвід нацистської доктрини й практики. Післявоєнна Європа будувалася на підставі абсолютного неприйняття ідей і принципів нацизму, які були остаточно засуджені на Нюрнберзькому процесі. Таке неприйняття можна вважати невід'ємною частиною сучасного європейського «генетичного коду».

4. Однак сьогодні, через 60 років після розгрому нацизму, стає більш очевидним, що не все коріння цієї отрутною й убивчою ідеології було викорчовано, і що в демократичній Європі є політичні й суспільні сили, готові знову використовувати ксенофобські, расистські й навіть відверто нацистські аргументи задля досягнення своїх цілей.

5. Невже протиотрута від нацистських ідей, які вартували Європі мільйонів людських життів і нескінченних страждань і руйнувань, більше не діє? Невже наша колективна пам'ять така коротка, що нами так легко маніпулювати у своїх цілях? Чи зможе сучасне суспільство протистояти спокусі забуття, або воно все-таки забуде, як це було в 1930-х роках, про небезпеку поширення нацистських ідей?

6. Ці питання змусили мене узятися за перо й створити у червні 2004 року проект резолюції, що має назву «Осуд вихвалання й виправдання нацизму». Я хочу відзначити, що, говорячи про «нацизм», слід відмежовувати реальний політичний режим, який існував у Німеччині в 1933–1945 роках, з його теорією й практикою, і ідеологію расової переваги, на якій ґрунтувався цей режим. Якщо перший був знищений в 1945 році й засуджений Нюрнберзьким трибуналом, то ідеологія жива і здорова донині, і має своїх послідовників.

7. На відміну від деяких моїх колег в Асамблеї, я не вірю, що політики можуть судити або переглядати історію, або, тим більше, намагатися переписати її в політичних цілях. Але ми зобов'язані витягати з історії уроки, щоб бути впевненими, що її темні епізоди не повторяться.

8. У цій доповіді було б цікаво простежити історію приходу Гітлера до влади в Німеччині, а також проаналізувати, яким чином і чому його расистська ідеологія стала пануючою в Німеччині, роздробленій й приниженій Версальським договором. Але залишимо це

професійним історикам. Політики повинні займатися сьогоденням і майбутнім.

9. Я також не стверджую, що зміг представити в цій доповіді всебічний і вичерпний перелік усіх нацистських або ксенофобських явищ, а також проявів симпатій до нацизму й вихвалання нацизму в Європі. Кожний може — і, на мій погляд, повинен — чесно проаналізувати такі прояви у власній країні. Я, замість цього, намагатимусь описати деякі тенденції, які я знаходжу дуже тривожними.

10. І, нарешті, масштаб і поширеність цих явищ вимагають колективного обговорення й, найголовніше, колективної реакції. Я вважаю, що не обов'язково викладати тут готові рецепти боротьби з такими явищами; мені здається набагато більш важливим і терміновим зняти тривогу, щоб суспільство почало усвідомлювати небезпеку й активно шукати шляхи вирішення цієї проблеми.

2. Чому ми говоримо про нацизм сьогодні?

11. Існує кілька причин, чому я відчуваю необхідність порушити в Асамблеї питання про відродження нацизму.

12. Насамперед, 2005 року відзначалося 60-річчя закінчення війни в Європі, і, зовсім нещодавно, закінчення Другої світової війни. Завдяки загальним зусиллям союзників, людство перемогло «чуму 20 століття», і Європа одержала можливість стати тим, чим вона є на сьогоднішній день.

13. Нацистський режим зазнав не тільки військової, але, насамперед, політичну й ідеологічну поразку. Наприкінці війни здавалося, що нацистська ідеологія, заснована на концепції «природної нерівності» і «расової переваги», і на політиці, що проводиться за допомогою державного терору й злочинів проти людяності, ніколи не відродиться знову.

14. Таким чином, Асамблея повинна віддати заслужену данину тим, хто врятував світ від нацистського панування й нацистського «нового порядку», і ушанувати пам'ять мільйонів безневинних жертв нацизму. Я глибоко переконаний, що повага до пам'яті солдатів перемоги, незалежно від їхньої національності, є священним обов'язком усіх європейців, які вважають себе спадкоємцями цієї великої перемоги.

15. Саме через це спроби взяти реванш і переглянути історію, що супроводжуються непристойними проявами симпатій до нацизму, які ми спостерігаємо протягом ряду років, є особливо волаючими

й цинічними в цей ювілейний рік. Тому абсолютно необхідно, щоб наша Асамблея висловила свою позицію стосовно цих явищ.

3. Що це за явища?

16. Масштаб і помітний вплив явищ, пов'язаних з нацизмом, викликають серйозну стурбованість. Ці явища — такі, як, наприклад, молоді люди, що йдуть рука об руку з колишніми офіцерами СС по вулицях деяких європейських столиць, або вбивство африканця в Москві — уже не окремі прояви «субкультури». Ці події відбивають відродження ідеології. Ця ідеологія прагне поставити історію з ніг на голову, щоб використовувати її як політичний інструмент. Насильство на європейських вулицях, таким чином, набуває політичного забарвлення.

17. Неонацистські прояви не просто завдають шкоди репутації наших країн, країн демократичної й толерантної Європи. Якби це було так, то вистачило б роботи поліції, і не було б необхідності залучати європейські інститути. Сила неонацистів — не в їхній кількості, а в ступені безвідповідальності суспільства, яке безкарно дозволяє їм застосовувати ідеологічну зброю Другої світової війни, яку, як ми вважали, знищено раз і назавжди.

18. У багатьох європейських країнах спостерігається зростання електоральної підтримки партій з відверто ксенофобськими тенденціями. Керівники націоналістичних партій часто стверджують, що вони заперечують будь-які насильницькі дії (це стосується, наприклад, лідерів німецької націонал-демократичної партії, НДП). Однак те, що вони нерідко виправдовують насильство на расовому ґрунті, перетворює їх, як мінімум, на «залучених спостерігачів».

19. Сучасний неонацизм має нові організаційні форми: «самотні вовки» копіюють мережеву структуру міжнародного тероризму й координують свої дії за допомогою анонімних адрес електронної пошти.

20. Сьогодні в Інтернеті існують сотні нацистських сайтів — і, на мій превеликий жаль, є такі сайти й російською мовою. На цих сайтах можна знайти не тільки рекламу й оголошення про продаж історичної нацистської символіки — прапорів, свастик, спорядження тощо, або текст «Майн кампф» й інших «робіт» нацистських ідеологів, але й, наприклад, докладну інформацію, як виготовляти бомби в домашніх умовах.

21. Збільшення кількості екстремістських і ксенофобських груп і кількості їх членів спостерігається в ряді європейських країн, наприклад, в Іспанії, Австрії, Німеччині, Росії, Чехії й багатьох інших.

22. У Росії расове насильство здійснюється «скінхедами», кількість яких сягає майже 55 000 в 85 містах.

23. Останнім часом експерти правоохоронних органів відзначають інтенсифікацію транскордонної й міжнародної координації цієї діяльності. Наприклад, німецькі скінхеде беруть участь у заходах у Чеській Республіці, расистські публікації, що вилучаються в російських скінхедів, друкуються у Фінляндії й т.ін.

24. Проникнення екстремістських рухів у країни із традиційно високим рівнем толерантності є джерелом особливого занепокоєння. Як приклад, слід згадати про перше расистське вбивство в історії Норвегії, вчинене в січні 2005 року в Осло. У ході розслідування було заарештовано п'ять норвезьких неонацистів.

25. Влада більшості європейських країн, звичайно, реагує на такі дії. Однак джерелом особливої тривоги є випадки, коли державні органи займають позицію «невтручання», а іноді навіть згоди, у відношенні неонацистської пропаганди. Наприклад, 16 березня кожного року колишні легіонери військ СС організують марш у Ризі. Ці марші розцінюються як відбиття відродження національної самосвідомості й утвердження держави.

26. У зв'язку з цим слід нагадати, що Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал оголосив СС, як і гестапо й СД, злочинними організаціями. Основні принципи й рішення цього трибуналу стали наріжним каменем сучасного міжнародного права й підґрунтям його головних документів, таких як Конвенція ООН про запобігання й покарання злочину геноциду й Загальна декларація прав людини, прийняті 1948 року. Також слід згадати Конвенцію про незастосовність строку давнини до військових злочинів і злочинам проти людяності 1968 року.

27. Я прагнув би також підкреслити, що Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, яка є основою роботи нашої організації в царині прав людини, являє собою визнання цих основних принципів на європейському рівні й прямо посилається на них.

28. Нюрнберзький трибунал і його рішення є спадщиною й точкою відліку, які є невіддільні від фундаментальних цінностей демократичної Європи, які Рада Європи повинна захищати й розбудовувати. Це стосується також неприйняття нацизму й поваги до пам'яті тих, хто переміг його. Щоразу, коли цим принципам загрожує зникнення, під загрозою опиняється вся наша система цінностей.

29. Рада Європи не може дозволити собі залишатися байдужою до випадків опоганення меморіалів і могил воїнів антигітлерівської коаліції, спробам реабілітувати, виправдати й навіть вихваляти нацистів, до зростання ксенофобських політичних партій, до закликів переписати історію й до заперечення Голокосту.

30. Європа, яка прагне збереження своїх цінностей, повинна подати приклад поваги до цих цінностей. Відродження нацистських ідей і расистських настроїв у Європі являє собою внутрішню загрозу цим цінностям. Терпиме відношення до цього відродження буде означати відмову від принципів, які є основою сучасної Європи, і призведе до втрати привабливості європейської моделі для іншого світу, втрати Європою її «м'якої влади». Люди всіх рас і вірувань повинні мати можливість спокійно ходити вулицями європейських міст.

31. Наразі Європа є одним з бастионів у боротьбі проти міжнародного тероризму й однією із цілей терористів. Неонацизм, з його расовою ненавистю й релігійною нетерпимістю, є прямим співучасником тероризму. Зростання ксенофобії й нацистських ідей ставить під загрозу моральну позицію Європи в боротьбі з тероризмом, і навіть може бути використана терористичною пропагандою для виправдання своїх дій.

32. Європа пройшла довгий шлях до інтеграції на підставі культурного плюралізму. Прояви неонацистського руху в Європі й підтримка політичних партій із ксенофобськими програмами відбивають небезпечну тенденцію заперечення інтеграції, яка йде всупереч із європейською традицією. Усе більше й більше європейців підтримують думку, що мультикультурні моделі пішли в минуле, і схиляються убік зміцнення національного елемента. У цілому ряді європейських країн спостерігається різке зниження толерантності до іммігрантів і зростання підтримки ідей щодо висилки легальних мігрантів. Сплеск ісламофобії почався після терористичних актів у Сполучених Штатах, і підсилюється після терористичних актів у Мадриді й Лондоні.

33. Ненависть до «інших» або «кольорових» більше не приховується, і відкрито висловлюється у виборчих кампаніях і через засоби масової інформації. У своїх публікаціях преса систематично намагається представити в чорному світлі певні етнічні або релігійні групи, або навіть цілі народи — циган, арабів, мусульман, сербів, росіян, чеченців тощо Це вже не поодинокі випадки, і це нагадує дії нацистської пропагандистської машини, спрямованої на пробудження ненависті

до євреїв. Ми не можемо робити вигляд, що не помічаємо цього, тому що ми занадто добре знаємо, до яких жахливих наслідків призвела ця пропаганда.

34. Я вважаю, що ці явища, які, безсумнівно, здаються, на перший погляд, досить розрізненими, насправді відбивають дуже тривожну тенденцію. Наше суспільство вже недостатньо захищене від відродження ксенофобських і расистських ідей. Соціально-економічна криза, і, тим більше, труднощі, яких зазнає населення у країнах з перехідною економікою, є досить родючим ґрунтом для поширення таких ідей.

35. Ситуація ще більш ускладнюється зниженням пильності органів державної влади й політичних лідерів по відношенню до спроб зменшити злочини нацизму й відродити нацистські ідеї.

4. Реакція Ради Європи

36. Ці явища — прямий виклик для нас як обраних національних представників, як політиків, відповідальних за майбутнє нашого суспільства. Що ще більш важливо, це стосується нас як членів Парламентської Асамблеї Ради Європи — політичного органу організації, на яку покладена відповідальність захисту демократії, верховенства права й прав людини.

37. Звичайно, не можна сказати, що ми залишаємося пасивними. Слід згадати, насамперед, документи Асамблеї: Рекомендацію 1438 (2000) і Резолюцію 1344 (2003) про *Загрозу демократії з боку екстремістських партій і рухів у Європі*, підготовлені нашим комітетом, і Резолюцію 1345 (2003) про *Расистські, ксенофобські вислови, які містять нетерпимість у політиці*, підготовлену нашими колегами з Комітету із правових питань і прав людини.

38. Слід також підкреслити важливу роботу, зроблену Європейською комісією проти расизму й нетерпимості (ЄКРН), завданням якої є аналіз законодавства держав-членів, політики й інших заходів щодо боротьби з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю, а також їх ефективності; стимулювання дій у цій царині на місцевому, національному і європейському рівнях; а також формулювання загальних політичних рекомендацій державам-членам. У зв'язку з цим слід згадати Європейську конференцію з боротьби з расизмом, організовану Комісією в 2000 році, і національні круглі столи, організовані ЄКРН у державах-членах Ради Європи з метою підвищення поінформованості громадянського суспільства в боротьбі з нетерпимістю.

39. Я прагнув би також відзначити, що План дій, прийнятий на Третьому саміті Ради Європи у Варшаві явно закликає нашу організацію активізувати боротьбу проти расизму, дискримінації й усіх форм нетерпимості, а також проти спроб виправдати нацизм.

5. Висновки: Необхідність більш рішучих дій

40. Але давайте будемо чесні: якими би точними і зрозумілими не були наші тексти й рекомендації ЄКРН, чи відомі вони за межами нашої Асамблеї й вузького кола експертів? Чи здатні вони надати старт реальній суспільній дискусії?

41. На жаль, я певен лише в одному: якщо ми не мобілізуємо суспільство, і якщо ми не зможемо утягнути політичних лідерів і видатних суспільних діячів у відверту й відкриту дискусію, нам залишиться тільки «засуджувати» і «шкодувати» із приводу збільшення кількості нацистських інцидентів і актів ксенофобії, безсило спостерігаючи зростання нацизму у вигляді різних екстремістських партій. Чи можемо ми бути впевнені, що досвід приходу Гітлера до влади демократичним шляхом не повториться в іншій країні?

42. Наш борг як членів Асамблеї — мобілізувати всі ресурси нашої організації й достукатися до демократичних політичних сил і громадянського суспільства, щоб розпочати цю дискусію, поки не стало занадто пізно.

43. Тому я вважаю, що прийшов час об'єднати наш досвід, наш аналіз різних проявів відродження ксенофобії й нацистських ідей, і спланувати спільні дії по боротьбі із цими явищами на європейському рівні.

44. Ми повинні мати політичну мужність називати речі своїми іменами. Рецидиви расової ненависті, відродження ксенофобської ідеології й спроби виправдати й вихвалити нацизм більше не можуть розглядатися як поодинокі явища. Це — прояви однієї й тієї ж тенденції, яку можна назвати відродженням нацизму, і яка прямо загрожує самим основам сучасної Європи.

45. Ми повинні рішуче засудити нацизм і його злочини, будь-які спроби заперечувати або виправдати ці злочини, і не допустити повторного вкорінення в Європі нацистських ідей.

46. Тому я пропоную, аби Асамблея взяла на себе ініціативу організації великої міжнародної конференції під гаслом «Боротьба з відродженням нацизму» за участю парламентаріїв, державних по-

садових осіб і експертів, і дослідників в області політології й соціальних наук, а також із широкою участю громадянського суспільства.

Комітет, що представив звіт: Комітет з політичних питань.

Посилання на Комітет: Дос. 10231, Ref. 2986 від 07.09.04

Проект Резолюції одностайно прийнятий Комітетом 14 грудня 2005 року

Члени Комітету: Mr Abdülkadir **Ateş** (голова), Mr Konstantion **Kosachev** (віце-голова), Mr Zsolt **Németh** (віце-голова), Mr Birgir Ármannsson, Mr Giuseppe Arzilli, Mr Claudio Azzolini, Mr Miroslav **Beneš**, Mr Radu-Mircea **Berceanu**, Mr Gerardo Bianco, Mr Giorgi Bokeria, Mrs Beáta Brestenká, Mr Doros Christodoulides, Mrs Anna Čurdová, Mr Noel Davern, Mr Michel Dreyfus-Schmidt, Mr Adri Duivesteijn, Mrs Josette Durrieu, Mr Mikko **Elo**, Mr Joan Albert Farré Santuré, Mr Per-Kristian **Foss**, Mr Jean-Charles Gardetto, Mr Charles Goerens, Mr Daniel **Goulet**, Mr Andreas **Gross**, Mr Klaus-Jürgen **Hedrich**, Mr Jean-Pol Henry, Mr Joachim Hörster, Mr Ivan Ivanovski (заступник: Mr Andrej **Zernovski**), Mr Tadeusz **Iwiński**, Mr Elmir Jahić, Mr Ljubiša **Jovašević**, Mr Ivan **Kalezić**, Mr Oleksandr Karpov, Mr Oskars **Kašņans**, Mr Petro Koçi, Mr Yuriy Kostenko, Mrs Darja **Lavtižar-Bebler**, Mr Göran **Lindblad**, Mr Younal **Loutfi**, Mr Mikhail Margelov (заступник: Mr Guennady **Ziuganov**), Mr Dick Marty, Mr Frano Matušić, Mr Evagelos **Meimarakis**, Mr Murat **Mercan**, Mr Jean-Claude Mignon, Mr Marko **Mihkelson**, Mrs Nadezhda **Mikhailova**, Mr João Bosco **Mota Amaral**, Mrs Natalia **Narochnitskaya**, Mrs Carina **Ohlsson**, Mr Boris Oliynyk (заступник: Mr Uryiy **Karmazin**), Mr Algirdas Paleckis (заступник: Mr Jonas **Čekuolis**), Mr Theodoros **Pangalos**, Mr Gordon Prentice (заступник: Mr John **Austin**), Mr Gabino **Puche**, Mr Lluís Maria de Puig, Mr Jeffrey Pullicino Orlando, Mr Umberto Ranieri (заступник: Mrs Tana **de Zulueta**), Mr Michael Roth, **Lord Russell-Johnston**, Mr Jan **Rzymelka**, Mr Peter **Schieder**, Mrs Juana Serna (заступник: Mr Julio **Padilla**), Mr Adrian Severin, Mrs Hanne **Severinsen**, Mr Samad **Seyidov**, Mr Leonid **Slutsky**, Mr Michael Spindelegger, Mr Zoltán **Szabó**, Baroness **Taylor of Bolton**, Mr Mehmet **Tekeliođlu**, Mr Tigran **Torosyan**, Mrs Marianne Tritz (заступник: Mr Rudolf **Bindig**), Mr Vagif Vaki-

lov (заступник: Mr Azim **Mollazade**), Mr Luc Van den Brande (заступник: Mr Stef **Goris**), Mr Varujan **Vosganian**, Mr Andrzej **Wielowieyski**, Mr David **Wilshire**, Mr Bart van Winsen, Mrs Renate Wohlwend, Mr Marco Zacchera,
Ex-officio: ММ. **Mátyás Eörsi**, Mats Einarsson,

N. B.: Імена членів, які взяли участь у засіданні, виділені жирним шрифтом.

Глава секретаріату: Mr Perin

Секретарі Комітету: Mrs Nachilo, Mr Chevtchenko, Mrs Sirtori-Milner

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc05/EDOC10766.htm>

РЕЗОЛЮЦІЯ 1495 (2006)¹

Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

БОРОТЬБА З ВІДРОДЖЕННЯМ НАЦИСТСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

1. У травні 1945 року союзні держави перемогли нацистський режим у Німеччині й поклали край гітлерівському націонал-соціалізму, найжорстокішому й варварському режиму, який коли-небудь зазнавала Європа.

2. Це було більше, ніж просто поразка нацистської армії — перемога союзників стала перемогою над нацистською ксенофобією й доктриною «природної нерівності рас», згідно з якою особи «німецької крові» є представниками «пануючої раси» з особливим, героїчним призначенням і, відповідно, правом у боротьбі за «життєвий простір» підкоряти, поневолювати або винищувати інші «раси» і народи.

3. Парламентська Асамблея висловлює найглибшу повагу всім тим, хто боровся в рядах «антигітлерівської коаліції» і врятував людство від фашистського «нового порядку». Вдячні європейці ніколи не забудуть їхню мужність і жертви, завдяки яким Європа була врятована від нацистського режиму. Це відкрило шлях до створення співдружності вільних, суверенних і мирних країн у Західній Європі після Другої світової війни. Значна кількість країн Європи продовжували знемагати під гнітом влади комуністів. Зміни в Східній Європі дали їм шанс приєднатися до співтовариства держав, що засноване на демократії й верховенстві права.

4. Асамблея вболіває про мільйони безневинних жертв нацистської агресії й расової політики. Жахи Холокосту, нацистські плани й політика фізичного знищення або поневолення цілих народів ніколи не повинні бути забуті.

5. Асамблея шкодує про смерть і страждання мільйонів людей, цивільних і військових, у нацистській Німеччині та її країнах-сателітах, заручниках злочинних дій і політики своїх лідерів.

6. Злочинний характер нацистської політики й дій був доведений і безумовно засуджений Нюрнберзьким Міжнародним військово-

---

¹ Дебати Асамблеї від 12 квітня 2006 року (13-е засідання) (див. Дос. 10766, звіт Комітету з політичних питань, доповідач: п. Маргелов).

вим трибуналом в 1945–1946 роках. Провідні діячі нацистської партії й державного апарату були визнані винними в глобальних злочинах проти миру, військових злочинах і злочинах проти людяності. Основні компоненти нацистської машини масового знищення, такі, як верховні органи нацистської партії, гестапо, СД (секретна служба) і СС були оголошені злочинними організаціями.

7. Постанови Нюрнберзького трибуналу мають величезне історичне значення. Принципи, проголошені Трибуналом, стали наріжним каменем сучасного міжнародного права, призвівши до розробки основних міжнародно-правових документів, таких як Конвенція ООН про запобігання й покарання злочину геноциду (1948), Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція ООН про незастосовність строку давності до військових злочинів і злочинів проти людства (1968), Женевські конвенції про закони й звичаї війни (1949) та Додаткові протоколи до них (1977) й Європейська конвенція з прав людини (1950) (ETS № 5), а також до створення інститутів для ефективного здійснення й судового захисту цих прав, таких, як Комісія Організації Об'єднаних Націй із прав людини, Європейський суд із прав людини, спеціальні кримінальні трибунали й Міжнародний кримінальний суд.

8. Сучасна Європа створювалася на підставі повної відмови від нацистських ідей і принципів, щоб гарантувати, що такі жахливі злочини, як злочини, вчинені нацистським режимом в ім'я «расової переваги», ніколи не повторяться. Рада Європи, як найстаріша європейська політична організація, що має своєю метою захист і розвиток демократії, прав людини й верховенства права, несе особливу відповідальність у справі запобігання відродження нацистської ідеології.

9. На цьому тлі Асамблею вкрай турбують деякі події, які показують, що поінформованість громадськості про небезпеку нацистської ідеології і її відкидання суспільством слабшають.

10. Асамблея виражає особливу стурбованість із приводу:

- 10.1. Випадків наруги над меморіалами і могилами воїнів «анти-гітлерівської коаліції»;
- 10.2. Спроб реабілітувати, виправдати й навіть вихвалити тих, хто брав участь у війні на боці нацистів, особливо в підрозділах, які Нюрнберзький трибунал визнав злочинними організаціями;
- 10.3. Використання нацистської символіки, яка дедалі набуває розповсюдженості, такої як фашистська свастика, прапори, уніформа й ін., які явно пов'язані з нацизмом;

10.4. Заперечення або зведення до мінімуму значення злочинів, вчинених нацистським режимом, зокрема, Холокосту.

11. Крім того, Асамблея стурбована політичними й соціальними явищами, які хоч і не пов'язані прямо з нацизмом, але містять у собі ознаки нацистської ідеології, зокрема:

11.1. Зростаючою кількістю випадків прояву расової, етнічної й релігійної нетерпимості в повсякденному житті, зокрема, наругою над єврейськими цвинтарями і нападами на релігійні об'єкти;

11.2. Спробам формування, через засоби масової інформації, негативної думки про окремі етнічні або релігійні групи;

11.3. Посиленням підтримки політичних партій і рухів з ухилом у ксенофобію.

12. Крім того, Асамблея стурбована тим, що такі явища не завжди привертають до себе достатньої уваги й не завжди викликають відповідну реакцію політичних лідерів, а також тим, що суспільна думка сьогодні стала більш сприйнятливою до ідей расизму, ксенофобії й екстремізму.

13. У зв'язку з цим Асамблея вважає за необхідне відзначити, що ідеї Гітлера, які виглядають сьогодні настільки обурливо, знайшли співчуття й підтримку в багатьох європейських країнах.

14. Асамблея вважає, що необхідно терміново розпочати скоординовані дії, аби протистояти зусиллям, спрямованим на відродження нацистської ідеології, встати на боротьбу із ксенофобією, нетерпимістю й ненавистю на расовому й етнічному ґрунті, політичним і релігійним екстремізмом, і будь-якими формами тоталітаризму. Рада Європи мусить відігравати провідну роль у цьому процесі.

15. У цьому контексті Асамблея вітає відповідні заходи, вжиті вже різними органами Ради Європи, зокрема, Європейською комісією проти расизму й нетерпимості (ЄКРН), але вважає, що задля того, аби домогтися конкретних результатів, ці дії повинні бути переорієнтовані для більш широкого залучення до них громадськості.

16. Асамблея постановляє організувати міжнародну конференцію для всебічного вивчення расистських і націоналістичних явищ у європейських суспільствах, обміну передовим досвідом і вироблення загальних підходів у боротьбі з відродженням нацистських ідей.

Текст прийнятий Асамблеєю 12 квітня 2006 року (13-е засідання).

ВІДНОШЕННЯ ДО ПАМ'ЯТНИКІВ, ЩО МАЮТЬ СПІРНУ ІСТОРИЧНУ ІНТЕРПРЕТАЦІЮ, У ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ

ДОКУМЕНТ 11746 ВІД 14 ЖОВТНЯ 2008 РОКУ

ДОПОВІДЬ КОМІТЕТУ З ПОЛІТИЧНИХ ПИТАНЬ

Доповідач: п. Матіаш Йорсі, Угорщина, Альянс лібералів і демократів Європи

Анотація

Тоталітарні режими й війни 20-го століття в Європі залишили після себе безліч поховань і пам'ятників, які набули іншого історичного і політичного сенсу після падіння цих режимів.

Суперечки, пов'язані з різним тлумаченням історії, можуть бути вирішені лише згодом, за допомогою процесів, характерних для кожної країни. Остаточне вирішення долі подібних пам'ятників є одним із суверенних прав держави, у якій знаходиться пам'ятник. Державам-членам Ради Європи, однак, слід приступитися до широкої й всеосяжної дискусії щодо складної історії цих пам'ятників і їх значення для різних шарків суспільства, з метою сприяння формуванню колективної пам'яті.

Що стосується військових і інших поховань, держави-члени Ради Європи повинні дотримуватись відповідних норм міжнародних конвенцій і двосторонніх угод; крім того, має бути розроблена процедура консультацій з іншими державами-членами перед здійсненням яких-небудь дій, пов'язаних з ексгумацією іноземних солдатів і жертв війни, навіть поза межами існуючих угод.

А. Проект резолюції

1. Тоталітарні режими й війни 20-го століття в Європі залишили після себе безліч поховань і пам'ятників, які набули іншого історичного і політичного сенсу після падіння цих режимів і наступного перегляду історії в країнах, у яких вони знаходяться. Останніми роками кілька таких пам'ятників були переміщені або зруйновані, зокрема, у колишніх країнах радянського блоку. У той же час, були зведені нові суперечливі пам'ятники, що викликало запеклі політичні суперечки як усередині країн, так і на міжнародному рівні. У більш широкому плані, питання про те, як жити в 21-ому столітті у світі зі своїм минулим, становить інтерес для всіх європейських країн, які пережили тоталітарні режими або піддалися іноземній окупації.

2. Парламентська Асамблея вважає, що суперечки, які стосуються різних тлумачень історії, можуть бути вирішені лише згодом і за допомогою процесів, характерних для кожної нації. У зв'язку з цим Асамблея нагадує про свої Резолюції 1096 (1996) *про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів*, 1481 (2006) *про необхідність міжнародного осуду злочинів тоталітарних комуністичних режимів*, 1495 (2006) *про боротьбу з відродженням нацистської ідеології*, а також про Рекомендацію 1736 (2006) *про необхідність міжнародного осуду режиму Франко*, і знову підтверджує свою переконаність, що для того, щоб окремі держави-члени Ради Європи могли подолати протиріччя в своєму недавньому минулому, Європа повинна беззастережно відкидати й засуджувати всі форми диктаторських режимів, таких, як націонал-соціалізм, фашизм і тоталітарний комунізм.

3. Рішення, прийняті державами-членами Ради Європи про долю спірних пам'ятників мали досить різноманітні форми: знос, перенос у музеї або знову створені парки-музеї просто неба; деякі пам'ятники були збережені в їхньому теперішньому виді, а інші (наприклад, будинки або комплекси) збереглися, але мають тепер інші функції, або були перетворені в музеї, іноді присвячені жертвам того режиму, який їх створив.

4. Асамблея, привертаючи увагу до своєї Рекомендації 898 (1980) про пам'ятники, що пропонує зберігати «пам'ятники, створені загартниками або режимом, що вважається репресивним або таким, який ненавидять» у музеях, а не зносити їх, заявляє про свою переконаність у тому, що ухвалення остаточного рішення про долю подіб-

них пам'ятників є суверенним правом держави, у якому знаходиться пам'ятник; однак це право повинне ґрунтуватися на нормах міжнародних конвенцій і двосторонніх угод.

5. Однак, у цьому контексті, Асамблея вважає, що існує відмінність між військовими могилами й пам'ятниками, зведеними на честь тоталітарних режимів або окупаційних сил (або, принаймні, що сприймаються як такі більшістю населення). Асамблея підкреслює, що там, де справа стосується могил і місць поховань останків іноземних солдатів і жертв війни, національні рішення повинні зберігати повагу до мертвих, часто скоріше жертвам, ніж окупантам, а також дотримуватися двосторонніх і багатосторонніх угод, зокрема, Протоколу I до Женевської Конвенції про захист жертв міжнародних збройних конфліктів.

6. Асамблея шкодує про те, що на сьогоднішній день не існує повного переліку військових поховань, розташованих на території держав-членів Ради Європи. Асамблея нагадує про свій заклик до Комітету Міністрів, висловленому майже тридцять років тому в Рекомендації 898 (1980), щодо проведення загального дослідження пам'ятників у державах-членах, що мало б призвести, зокрема, до пропозицій з систематичної реєстрації пам'ятників, їх захисту від знищення й узятті на себе відповідальності за їхнє утримання. Асамблея знову заявляє про необхідність складання загальної бази даних, для того, щоб краще опікувати поховання й сприяти складанню нових двосторонніх угод між державами-членами. Крім того, Асамблея схвалює практику проведення консультацій із зацікавленими державами-членами перед будь-якими діями з ексгумації іноземних солдатів і жертв війни, навіть поза межами існуючих угод.

7. У зв'язку із суперечливим характером таких пам'ятників Асамблея закликає держави-члени Ради Європи почати якомога більш широку дискусію між істориками й іншими фахівцями щодо історії цих пам'ятників, їх значення для різних сегментів суспільства, на внутрішньому й, у разі потреби, на міжнародному рівні.

8. Асамблея підкреслює необхідність більш глибокого взаєморозуміння й примирливих дій, аби пам'ятники спірного значення не ставали джерелом напруженості в міждержавних відносинах. Життєво важливо домагатися консолідації всіх основних політичних сил, що представляють різні підходи, під час обговорення питання про долю таких пам'ятників, для досягнення остаточного рішення на підставі думки більшості. Окрім того, Асамблея підкреслює, що

за жодних умов пам'ятники не повинні ставати інструментами для досягнення зовнішньополітичних цілей або посилення напруженості в третіх країнах.

9. У світлі вищевикладеного, Асамблея закликає держави-члени Ради Європи:

- 9.1. Розпочати широкі дискусії із приводу долі пам'ятників, що мають спірну інтерпретацію, за участю істориків, активних членів громадянського суспільства й політичних лідерів, а також організувати конференції, колоквиуми й семінари з цього питання;
- 9.2. Підтримати створення європейського експертного центру, щоб допомогти державам-членам в історіографічних і археологічних дослідженнях пам'ятників;
- 9.3. Сприяти створенню єдиної бази даних, включаючи повний перелік військових поховань і пам'ятників на території держав-членів Ради Європи; відкрити з цією метою всі національні архіви, які можуть містити інформацію про місця поховання в повній відповідності до Рекомендації № R (2000) 13 Комітету міністрів про європейську політику щодо доступу до архівів;
- 9.4. Розглянути питання про створення історичних музеїв і забезпечити їхню підтримку;
- 9.5. Продовжувати виконувати свої зобов'язання в межах двосторонніх і багатосторонніх договорів з питань підтримки й охорони пам'ятників, у тому числі поховань іноземних солдатів і жертв війни;
- 9.6. Розглянути питання про укладання нових договорів;
- 9.7. Проводити консультації з родичами, зацікавленими державами й відповідними НУО перед ексгумацією будь-яких останків іноземних солдатів або жертв війни, похованих на їхніх територіях;
- 9.8. Запобігати й засуджувати будь-які провокації навколо пам'ятників, оскільки, зокрема, це може викликати різкі зіткнення між різними прошарками суспільства в цих країнах.

В. Проект рекомендацій

1. Посилаючись на свою резолюцію (2008) про відношення до пам'ятників, що мають спірну історичну інтерпретацію, у державах-

членах Ради Європи, Парламентська Асамблея звертає увагу на численні заходи, проведені Радою Європи у зв'язку з музеями, історією й культурною спадщиною.

2. Асамблея вважає, що Рада Європи повинна як і раніше відігравати важливу роль у підтримці заходів, що сприяють формуванню колективної пам'яті в державах-членах. Рада Європи також повинна створювати можливості для полегшення конструктивного й відкритого діалогу між істориками й експертами по спірних історичних питаннях, які стосуються декількох держав-членів, і, якщо необхідно, про долю пам'ятників, що мають спірну історичну інтерпретацію.

3. Таким чином, Асамблея рекомендує Комітету міністрів:

- 3.1. Організувати й/або сприяти організації міжнародних конференцій експертів, а також сприяти міжнародному обміну у відношенні спірних історичних питань, що представляють інтерес для декількох держав-членів, і, якщо необхідно, щодо долі пам'ятників, що мають спірну історичну інтерпретацію;
- 3.2. Створити європейський експертний центр для надання допомоги державам-членам при історіографічних і археологічних дослідженнях і вивченні пам'ятників;
- 3.3. Створити загальну європейську базу даних військових поховань і пам'ятників, розташованих у державах-членах Ради Європи відповідно до попередньої Рекомендації Асамблеї 898 (1980) про пам'ятники;
- 3.4. Настійно закликати держави-члени переглянути національне законодавство, задля того, щоб воно повною мірою відповідало Рекомендації Комітету Міністрів Rec (2000) 13 про європейську політику щодо доступу до архівів;
- 3.5. Продовжувати надавати підтримку діяльності, пов'язаної з музеями, історією й культурною спадщиною, у тому числі діяльності Європейського Музейного Форуму (EMF);
- 3.6. Розробити належну практику, пов'язану з долею спірних пам'ятників.

С. Пояснювальний меморандум п. Єорсі, доповідача

І. Вступ

1. Недалеко від кордону міста Будапешта знаходиться дуже незвичайний парк, де зберігаються статуї та пам'ятники комуністичної

епохи, зведені на честь комуністичної ідеології й звільнення Угорщини Червоною Армією в 1945 році. Парк являє собою музей під відкритим небом, який був створений 1993 року, коли суспільне й політичне значення цих символів звелось до нуля. Будапешт вирішив оголосити тендер на створення парку-музею, куди можуть прийти всі, хто цікавиться, гості та туристи, щоб подивитися на всі ці статуї й пам'ятники. Основна ідея полягала в тому, що ці пам'ятники та статуї, незалежно від того, чи мають вони будь-яку художню цінність чи ні, повинні бути збережені як нагадування про збіглу епоху, аби допомогти у формуванні колективної пам'яті громадян Угорщини. Це не єдиний парк такого роду: наприклад, Литва має свій парк Грутас поблизу міста Друскінінкай, що містить 86 пам'ятників радянських часів.

2. Людство завжди зтикалось з питанням про те, що робити із символами й пам'ятниками попередніх режимів, і протягом історії мали місце кілька хвиль іконоклазму (буквально «знищення зображень»). Різні тоталітарні режими й війни в Європі в 20 столітті також залишили цілу низку військових поховань, меморіалів і пам'ятників, а також спірні назви вулиць і будинків, що мають високо символічне значення. Уряди зустрічаються з дилемою — знищити або зберегти цю «спадщину минулого»? Як зробити так, щоб вони не ставали місцями пам'яті для тих, хто відчуває ностальгію за цима ідеологіями?

3. Ця доповідь є результатом пропозиції п. Хенкока та інших після рішення, що було прийняте естонським урядом на початку 2007 року, про переміщення статуї Бронзового солдата із центру Таллінна на столичний військовий цвинтар, і подій навколо меморіалів в Угорщині й Польщі в 2007 році. Однак Комітет з політичних питань визнав за доцільне вийти за межі конкретних випадків у цих країнах, і представити більш цілісний підхід до того, як колективна історична пам'ять народу визначається ставленням до символів минулого.

4. Я переконаний, що всі європейські країни, які пережили тоталітарні режими, або які були піддані іноземній окупації в недавньому минулому, у якийсь момент своєї історії зіштовхнуться із проблемою, що робити зі спірними символами, що перебувають на їхній території, які не збігаються з переважаючою на той момент ідеологією. Тому важливо вчитися на досвіді інших європейських країн, особливо що стосується максимальної деполітизації спірних пам'ятників. Слід зазначити, однак, що цей меморандум у жодному разі не претендує на

всеосяжний огляд того, як різні держави-члени вирішували проблему зі спадщиною своїх минулих режимів, визволителів або окупантів.

5. Під час обговорення підходів і методів поведінки зі спірними пам'ятниками важливо проводити відмінність між похованнями й цвинтарями (у тому числі тими, що містять останки іноземних солдатів або жертв війни), і пам'ятниками, місцями й будинками, пов'язаними з тоталітарними режимами або такими, що прославляють перемогу колишніх окупаційних сил. Останні часто користуються особливим статусом відповідно до міжнародного права, зокрема в межах декількох обопільних умов. Вони повинні розглядатися з урахуванням поваги до пам'яті померлих, які здебільшого були жертвами тоталітарного режиму. Коротше кажучи, вони не повинні бути предметом якої-небудь політизації.

6. З іншого боку, у ряді випадків важко уникнути використання інших символів і пам'ятників минулих режимів або ідеологій у політичних цілях. Особливу тривогу викликають ситуації, коли метою є розпалення ворожнечі й ненависті між різними групами населення, а також двосторонніх або навіть міжнародних конфліктів. У сьогоднішньому контексті зростаючої стурбованості із приводу дедалі зростаючої ксенофобії й нетерпимості в багатьох державах-членах Ради Європи, важливо, щоб цьому конкретному аспекту приділялася належна увага загальноєвропейських організацій, таких, як наша Парламентська Асамблея.

7. Хотілося б відзначити, що остання рекомендація з пам'ятників (Рекомендація 898 (1980)) була прийнята Парламентською Асамблеєю ще в 1980 році. Навіть з урахуванням того, що ситуація на той час дуже відрізнялася від сьогоднішньої, я, проте, вважаю, що ця рекомендація не є менш актуальною зараз, оскільки вона говорить: «Навіть якщо ліквідація пам'ятників, створених загарбниками або режимом, який вважається репресивним або таким, який ненавидять, видасться необхідною, варто розглянути питання про їхнє збереження в музеї»¹. На жаль, тільки в одній із чотирьох резолюцій і рекомендацій Генеральної Асамблеї, що засуджують авторитарні режими минулого², а саме, у Рекомендації 1736 (2006) про необхідність міжнародного осуду режиму Франко, згадується питання про пам'ятники.

---

¹ Рекомендація 898 (1980) про пам'ятники, прийнята Асамблеєю 3 липня 1980 р.

² Резолюція 1096 (1996) про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів, прийнята 27 червня 1996 р.; Resolution 1481 (2006)

II. Приклади в Західній Європі

8. У другій половині минулого століття Німеччини, Греції, Італії, Португалії й Іспанії довелося вирішувати, що робити із символами й пам'ятниками націонал-соціалістського, фашистського й інших тоталітарних режимів свого минулого. Ці країни пережили довгі й важкі дебати про те, що робити з історичними символами, навіть при тому, що не було різних тлумачень ідеологічного аспекту. У більшості випадків, ідеології й пороки минулих режимів були засуджені, і більшість сучасних європейських суспільств успішно впоралися з жахами свого минулого в процесі будівництва єдиної Європи, заснованої на цінностях демократії, прав людини й верховенства права.

9. Однак, у деяких випадках, демократичні уряди, що заступили тоталітарні режими, воліли замовчувати спірні питання на довгі роки, що продовжило «процес видужання». Так було в Іспанії після падіння режиму Франко: наприкінці цього періоду диктатури й праві, і ліві демократичні сили Іспанії дотримувалися «договору мовчання» — попередній режим не зазнавав суспільного осуду, не ухвалювалося жодних законів, щоб покарати заднім числом за злочини, вчинені режимом, або дозволити родинам жертв репресій одержати «моральну й фінансову компенсацію». Таким чином, жодних публічних дебатів про режим Франко не проводилося, внаслідок чого одні зараз скаржаться на нездатність дійти згоди щодо національної історії, а інші вважають, що не потрібно роз'ятрювати рани, що вже зажили.

10. Крім того, пам'ятники й символи часів диктатури були залишені на місці. Найбільш відомим з яких є, імовірно, меморіал у Долині полеглих (ЕЛЬ-ВАЛЬЄ-де-лос-САНДОС), побудований республіканськими політичними ув'язненими, який є місцем поховання 40000 солдатів по обидва боки, які загинули під час Іспанської громадянської війни. У базиліку, що побудований на горі, також знаходяться гробниці Франсиско Франко й Хосе Антоніо Примо де Ривера.

11. Іспанський парламент виявив більшу сміливість, оголосивши 2006 рік Роком історичної пам'яті. У тому ж році уряд запропонував законопроект, який уперше оголосив убивства, скоєні режи-

---

про необхідність міжнародного осуду злочинів тоталітарних комуністичних режимів, прийнята 25 січня 2006 р.; Рекомендація 1736 (2006) про необхідність міжнародного осуду режиму Франко, прийнята 17 березня 2006 р.; і Резолюція 1495 (2006) про боротьбу з відродженням нацистської ідеології, прийнята 12 квітня 2006 р.

мом Франко, несправедливими, запропонував провести ексгумацію жертв, похованих у масових похованнях, перейменувати вулиці, названі на честь режиму Франко³, і оголосити Долину полеглих такою, що присвячена пам'яті всіх іспанців, що загинули в Громадянській війні, незалежно від їхньої політичної приналежності. Цей законопроект викликав багато бурхливих політичних дискусій і суперечок, і вже прийнятий обома палатами парламенту Іспанії, незважаючи на протидію деяких політичних партій. Закон про історичну пам'ять набув чинності 28 грудня 2007 року.

12. Приклад Іспанії показує, що спадщина минулого усе ще здатна викликати розбрат між політичними силами в сучасній європейській країні, після 30 років миру й стабільної демократії, і що питання про пам'ятники не можна розглядати без урахування того, як суспільство та його політичні сили дивляться на своє минуле.

13. Крім того, численні приклади країн Західної Європи свідчать про те, що необов'язково руйнувати пам'ятники, зведені тоталітарними режимами минулого, щоб ліквідувати їхнє символічне значення. Одним з таких прикладів є *Foro Italico* в Італії, спочатку названий *Foro Mussolini*, величезний спортивний комплекс біля Рима, відкритий 1932 року. Комплекс *Foro Mussolini* був побудований із двох причин: по-перше, створити місце для проведення спортивних заходів, за допомогою яких фашистський режим прагнув створити враження, а по-друге, створити місце, що символізує силу нової римської імперії, яку збирався створити режим. Саме тому в *Foro Mussolini* були розміщені деякі спортивні об'єкти, а також пам'ятники, зведені на честь режиму Дуче: статуї атлетів, фрески, мозаїки й гасла тих часів, що свідчать про майже священний характер цього символу фашистської влади. Після Другої світової війни, було ухвалене рішення не зносити комплекс, а перейменувати його *Foro Italico*, а будинки й приміщення були надані для проведення спортивних і інших заходів. Якийсь час там навіть знаходилося Міністерство закордонних справ.

14. Ще один дуже добре відомий приклад пов'язаний з нацистами, які керували іншим європейським тоталітарним режимом. Це *Kehlsteinhaus* або Орлине гніздо, будиночок біля Берхтесгаден у Ні-

---

³ В Іспанії кілька міст, де є вулиці, названі на честь державного перевороту Франко в 1936 (18 липня) або на честь його прем'єр-міністра (Карреро-Бланка), у пригороді Мадрида є площа Каудильо, а в Сантандер — площа Генералісімуса.

мецьких Альпах, який був подарований Гітлеру в день його 50-річчя. Він був задуманий як місце, де фюрер міг би відпочити й розважити своїх гостей. Після війни будиночок спочатку використовувався союзниками як командний пункт, але потім, в 1960 році, був повернутий баварському уряду. У будиночку, незважаючи на його політичне минуле, зараз розташований гірський ресторан і туристичний центр. Він управляється фондом, і його доходи використовуються в благодійних цілях. Баварський уряд успішно розвінчав це пам'ятне місце, позбавивши його нацистського символізму.

15. Таким чином можна позбавити символи диктатури їх первісної політичної значимості, розвінчати їх, просто використовуючи їх в інших, неполітичних цілях.

III. Пам'ятники тоталітарних комуністичних режимів і Другої світової війни в Центральній і Східній Європі

16. Тоталітарні режими минулого століття (націонал-соціалізм, фашизм, режим Франко тощо) в основному були засуджені, що допомогло цим країнам успішно протистояти своєму минулому, отже лівова частина населення не випробує ностальгії за тими режимами. Тоталітарна комуністична система, що переважала в Радянському Союзі й Центральній Європі з 30-х по 80-і роки 20-го століття, і звірства, вчинені цим режимом, не зазнали подібного загального осуду. Як підкреслюється в Резолюції Асамблеї 1481 (2006), *«за падінням тоталітарних комуністичних режимів у Центральній і Східній Європі не завжди впливало проведення міжнародного розслідування злочинів, зроблених ними. Крім того, виконавців цих злочинів не було притягнуто до суду міжнародним співтовариством, як це було з жахливими злочинами, скоєними націонал-соціалістами (нацистами)»*. Це не дозволяє багатьом країнам, що жили раніше за радянської влади, дійти згоди щодо їхньої історії 20-го століття.

17. Для того, щоб зрозуміти сьогоденне ставлення до існуючих радянських символів і пам'ятників, а також до багатьох нових спірних проєктів пам'яті жертв комуністичного режиму, повинен бути розглянутий їхній історичний контекст. По-перше, війська Радянського Союзу покінчили з нацизмом у більшості країн Центральної й Східної Європи, таким чином ті, життю яких загрожувала безпосередня небезпека при нацизмі, сприймали радянські війська як визволителів, навіть тоді, коли вони перетворилися в окупантів. По-друге, комуністичний режим перешкоджав яким-небудь детальним і відкритим

дискусіям про причини виникнення націонал-соціалізму й комунізму, і робив вигляд, що націонал-соціалізм боровся тільки з комуністами. В очах тих, хто не мав ані особистого досвіду, ані достатніх знань про націонал-соціалізм, але через зрозумілі причини ненавидів Радянський Союз, такий підхід робив злочини, скоєні нацистами, почасти такими, що можна вибачити. По-третє, радянський режим намагався нав'язати бачення історії, яке заперечувало злочини сталінської епохи; однак він не зміг стерти з пам'яті жертв, що вижили, Голодомору, депортацій, поділу зон впливу в 1939 році, геноциду під час війни тощо. Згідно з оцінками, не менш 20 млн. осіб⁴ загинули в результаті сталінської політики. Тільки 7–10 мільйонів людей померли під час Голодомору (штучного голоду) в Україні й в інших частинах тодішнього Радянського Союзу в 1932–1933 роках.

18. Тільки наприкінці 1980-х років, коли ці країни почали свій перехід до демократії, стало можливим переглянути недавнє минуле. У країнах Центральної та Східної Європи, які мали більш-менш тривалі періоди незалежності перед Другою світовою війною, зокрема в тих, чиєю метою після падіння Берлінської стіни стала реінтеграція до європейських та євро-атлантичних інститутів, більшість символів і пам'ятників радянських часів були зруйновані або перенесені ще наприкінці вісімдесятих — початку дев'яностих років, що свідчить про тверде політичне бажання порвати з минулим. Уся Європа пам'ятає демонтаж пам'ятника Леніну в Берліні в 1989, а потім і багатьох інших пам'ятників Леніну, Сталіну або ідеалізованому «соціалістичному робітникові», якого спіткала та ж доля.

19. Цікаво відзначити, наприклад, що після «помаранчевої революції» у різних регіонах України були здійснені деякі спроби ліквідації пам'ятників радянської епохи — навіть у регіонах, які традиційно тяжіли до Росії. У травні 2006 року Львівська міська рада вирішила прибрати два пам'ятники, яких було класифіковано як «символи імперського більшовицького панування», і створити комісію, яка визначить, які пам'ятники залишаться в місті. У жовтні 2007 року губернатор Донецької області доручив главам обласних і міських виконавчих рад підготувати й подати на розгляд питання про демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених особам, які брали участь в організації Голодомору.

---

⁴ R. Conquest, *The Great Terror: A Reassessment*, Oxford Univ. Press, 1990, p. 48.

20. Загалом, у країнах Центральної та Східної Європи, що раніше перебували під контролем Радянського Союзу, наразі розглядається питання про долю символів, пам'ятників і меморіалів тієї епохи. Будучи зараз тісно пов'язаними із Заходом через Європейський союз і НАТО, багато країн виявляють готовність ліквідувати найбільш помітні сліди комунізму. 2005 року члени Європейського парламенту від країн — колишніх сателітів Радянського Союзу, згадуючи безліч загиблих від рук комуністичних диктатур, зажадали, аби комуністична символіка була заборонена поряд зі свастикою. Ця ініціатива була відхилена. 2007 року керівна партія Польщі «Закон і Порядок» запропонувала закон про перейменування вулиць, чиї назви мають комуністичний сенс, і наданні місцевим органам влади права зносити пам'ятники комуністичної епохи. Румунія випустила 650-сторінкову доповідь, що містить докладний розгляд та засуджує комуністичні злочиння. Естонський парламент прийняв закон про перенесення військових меморіалів, і Бронзовий Солдат був переміщений на військовий цвинтар. Латвійські законодавці розробили закон, відповідно до якого заперечення окупації з боку Радянського Союзу вважається злочином. В Угорщині було зібрано 200000 підписів під закликом до проведення референдуму з усунення величезного радянського військового меморіалу в центрі Будапешта. У травні 2007 року відбувся конфлікт в Освенцимі, коли польські куратори музею в колишньому таборі смерті не дозволили Росії відкрити її експозицію⁵.

21. Особливої уваги має бути привернуто до інтерпретації пам'ятників Другої світової війни в державах, раніше підлеглих Радянському Союзу, і до різного ставлення до того, як ці пам'ятники, у зв'язку зі звільненням, сприймаються в цих країнах. У цілому, у всій Європі існує більш ніж 20000 військових цвинтарів і великих пам'ятників пам'яті радянських воїнів, значна кількість з них знаходиться на території держав, які колись були частиною Радянського Союзу.

22. Широко визнано, що радянські війська зіграли дуже важливу роль серед союзників у бойових діях проти гітлерівської Німеччини. Радянський Союз втратив величезну кількість людей у роки Другої світової війни. Ці мільйони мужніх чоловіків і жінок, які загинули

---

⁵ Росія стверджує, що під час Холокосту загинули сотні тисяч «радянських громадян». Поляки категорично відкидають це, заявляючи, що ці жертви, головним чином євреї, були з територій, окупованих Радянським Союзом внаслідок змови з нацистами між 1939 і 1941.

й були поховані під час Другої світової війни за межами нинішніх кордонів Росії, не були окупантами, а були жертвами війни, і багато хто з них також були жертвами нелюдського радянського режиму. Не дивно, що повага до пам'яті своїх загиблих солдатів є надзвичайно чутливим питанням для Російської Федерації. Однак, на жаль, російська влада, як і влада багатьох країн у подібних ситуаціях, трохи односторонньо підходить до інтерпретації історії: вони розглядають Росію тільки як жертву Другої світової війни, не визнаючи наслідків таємної угоди, укладеної Сталіним з нацистською Німеччиною в 1939 році або із союзними силами пізніше в Ялті, а також диктатур, уведених у країнах, звільнених від окупації Третього рейха. Такий незбалансований підхід, безумовно, змушує ці країни чинити опір російському тлумаченню історії.

23. Історія нерідко розглядається в чорно-білому кольорі. Труднощі тлумачення 1945 року полягають також у тому, що визволителі стали окупантами. Деякі з тих, хто сприймав Радянський Союз тільки як визволителя від націонал-соціалізму, не хочуть вважати їх окупантами, і навпаки, ті, хто сприймав Радянський Союз тільки як окупанта, не бажають визнавати роль, яку він зіграв у боротьбі з гітлерівською Німеччиною. Останнє є особливо важким в країнах, які були поділені між Радянським Союзом і Третім Рейхом. У серпні 1939 року був підписаний секретний протокол до пакту Молотова-Риббентропа, який поділив незалежні Фінляндію, Естонію, Латвію, Литву, Польщу й Румунію між нацистською й радянською сферами впливу, передбачаючи «територіальну й політичну перебудову» територій цих країн. Ці країни були згодом захоплені, окуповані, або змушені поступитися територією Радянському Союзу, нацистській Німеччині, або й тим, і іншим. Проте, навіть до вторгнення до цих країн нацистських військ в 1940–1941 рр., регіони, насильницьки включені на той час у склад Радянського Союзу, були очищені від «антирадянських або потенційно антирадянських елементів» — десятки тисяч людей були страчені, а сотні тисяч депортовані в далекосхідні регіони СРСР і Гулаг до трудових таборів, де значна кількість загинула. Таким чином, слід усвідомлювати чутливість цього питання, а іноді й незбалансований підхід до історії жертв примусових геополітичних поділів і комуністичного режиму.

24. Насильство тривало й після розгрому нацистської Німеччини: у регіонах, звільнених Червоною Армією, жінок насилували, а чо-

ловіків або вбивали, або депортували до трудових таборів в Радянському Союзі. Більше мільйона радянських людей — військовополонених у нацистській Німеччині — були вбиті або загинули в радянських таборах після таємної угоди, підписаної із союзними силами в Ялті, якою від США й Великобританії зажадали примусового повернення радянських солдатів, звільнених з німецьких таборів для військовополонених у лабеті Йосипа Сталіна. Колишні визволителі не передали владу демократично обраним лідерам. Навпаки, ці демократичні лідери були заарештовані й кинуті у в'язниці, багато хто з них піддався катуванням і були вбиті. Їхні уряди були змушені стати ляльковими режимами Радянського Союзу.

25. Скандал навколо демонтажу Бронзового солдата в Таллінні, Естонія, який також послужив причиною створення цієї доповіді, являє собою гарний приклад такої розбіжності в думках. Для росіян пам'ятник символізував пам'ять величезних втрат у Другій світовій війні й героїв, які врятували три Балтійські держави від нацистського режиму. У колективній пам'яті багатьох естонців, однак, це було нагадуванням про півстоліття радянської окупації, у ході якої радянський режим знищив тисячі прибалтів, відправив сотні тисяч у Сибір, переселив сотні тисяч росіян, щоб зайняти місця, що звільнилися, намагався викоринити їхню культуру, мову й пам'ять про незалежність. Небажання, що зберігається, РФ визнати окупацію країн Балтії Радянським Союзом ще більш загострило напруженість навколо цього військового пам'ятника.

26. Крім широкого висвітлення в засобах масової інформації, випадок із Бронзовим Солдатом викликав демонстрації, якими, за твердженням естонського уряду, керували з Москви. Ці демонстрації переросли в безладдя й грабежі, які призвели до людських жертв, і в ході яких значна кількість людей одержали поранення. Це також призвело до кібер-атак, які на кілька днів паралізували комп'ютерну систему естонського уряду. У порушення Віденської конвенції, був зроблений напад на посольство Естонії в Москві.

27. Перенесення Бронзового Солдата в Естонії був не єдиним випадком такого стибу: також виникла напруженість між Польщею й Росією в травні 2007 року у зв'язку із проектом закону, що дозволяє місцевим органам влади ліквідувати пам'ятники комуністичної епохи; також виникли аналогічні суперечки про доцільність збереження таких пам'ятників у Латвії та Угорщині. У самій Російській Федерації

кілька пам'ятників і меморіалів Великої Вітчизняної війни було демонтовано останніми роками без будь-якого суспільного обговорення для створення нових будівельних майданчиків і автомобільних доріг: 2006 року в Ставрополі, 2007 року в Химках недалеко від Москви й у Червоній Гірці, недалеко від Санкт-Петербурга.

28. Проте існують також приклади країн, які віддали перевагу іншим рішенням, а не знищенню або перенесенню пам'ятників. Наприклад, влада Болгарії, Угорщини й Латвії вирішили не чіпати символічні пам'ятники. У деяких випадках це було викликано конкретними угодами. Наприклад, коли у квітні 2007 року дві асоціації закликали до зносу пам'ятника радянським визволителям у Будапешті, влада відповіла, що пам'ятником опікуються відповідно до угоди з Російською Федерацією від 6 березня 1995 року, що забороняє руйнування пам'ятника. Аналогічно, у випадку з пам'ятником Перемозі Червоної Армії в Ризі в 2006 році, коли виникли плани його знесення, президент пані Вайра Віке-Фрейберга заявила, що пам'ятник не буде знесений і залишиться на своєму місці, відповідно до угоди 1994 року про соціальний захист військовослужбовців запасу Російської Федерації.

29. У світлі вищенаведеного можна зробити висновок, що держави Центральної та Східної Європи, спочатку звільнені, а потім окуповані радянськими військами, змушені сьогодні ухвалювати важке рішення: чи стерти минуле, знищуючи символи й пам'ятники минулого, чи зберегти їх для полегшення розуміння свого минулого й своєї самобутності. Це їхнє суверенне рішення, хоча це рішення не може не мати наслідків для частини населення, яке зазнає ностальгії за радянським минулим. Політично і юридично, це рішення є особливо важким, коли пам'ятники являють собою поховання солдатів і жертв Другої світової війни. У випадках, коли існують угоди між державами, вони повинні їх дотримуватися. Національні рішення повинні повною мірою дотримуватися щодо мертвих, які були скоріше жертвами, ніж окупантами.

IV. Міжнародна правова база

30. СРСР підписав кілька двосторонніх угод з європейськими державами (у тому числі з Фінляндією, Німеччиною, Угорщиною, Італією, Польщею, Румунією й Словаччиною), які усе ще є чинними, з Російською Федерацією як з державою-спадкоємцем, і містять по-

ложення, щодо статусу, охорони та відновлення деяких пам'ятників і місць поховання.

31. Ці двосторонні угоди стосуються, у першу чергу, місць поховання, могил та пам'ятників, де знаходяться останки радянських солдатів і жертв війни. Усі вони стосуються, зокрема, перенесення місць поховання солдат і жертв війни, що неминуче пов'язане з ексгумацією. Вони передбачають, що не може бути ухвалено жодних рішень щодо перепоховань без досягнення угоди між двома зацікавленими державами⁶. Однак не існує жодних угод такого роду з державами, які були колись анексовані Радянським Союзом.

32. Деякі положення, що застосовуються до пам'ятників і військових поховань, також містяться в Женевській конвенції про міжнародне гуманітарне право, які були підписані всіма державами-членами Ради Європи. Зокрема:

- відповідно до Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, влада держави, на території якої розташоване поховання, повинна забезпечити, аби військовополонені, які померли в полоні, були поховані з честю, щоб до поховань ставилися з повагою, щоб вони належним чином зберігалися й були відзначені таким чином, щоб їх можна було знайти в будь-який час. Відповідальність за догляд за цими похованнями й реєстрацію будь-якого наступного переміщення останків покладається на цю державу (стаття 120);
- згідно із Протоколом про захист жертв міжнародних збройних конфліктів, як тільки дозволять обставини й відносини між сторонами, держави, на території яких розташовані поховання, повинні укласти угоду, для того щоб: (а) сприяти доступу до місць поховання родичів померлих; (б) захищати й утримувати такі поховання, і (с) сприяти поверненню останків загиблих і особистих речей у їхню країну на вимогу країни, або, якщо країна не заперечує, на прохання родичів (стаття 34);
- цим же протоколом передбачено, що держава, на чий території розташоване поховання, має право на ексгумацію

---

⁶ Виключенням є договір від 6 березня 1995 року між Росією й Угорщиною, який передбачає, що у разі відсутності домовленості між двома державами, зацікавлена сторона може вжити заходів з перенесення військового поховання через два роки після спрямування офіційного запиту іншої сторони.

останків, тільки якщо ексгумація викликана серйозною суспільною необхідністю, включаючи медичну й слідчу необхідність; у цьому випадку держава повинна з повагою ставитися до останків, повідомити рідну країну загиблого про свій намір провести ексгумацію останків, а також надати докладні дані про передбачуване місце перепоховання.

V. Демолітизація пам'ятників: музеї та поховання

33. Пам'ятник як такий може мати різне значення для різних людей, можливо символізуючи звільнення для одних людей, і гноблення для інших. Він може сприяти як формуванню колективної пам'яті нації, так і розпаленню ненависті між різними групами населення. Тому життєво необхідно проводити історичні дослідження щодо пам'ятників, що мають спірне символічне значення. Не тільки політичні діячі, але й історики й активні члени громадянського суспільства повинні відіграти свою роль у дискусіях про майбутнє таких пам'ятників.

34. На мій погляд, музеї також можуть бути засобом боротьби з минулим, без зведення її до політичних гасел. Історичні музеї мусять, в ідеалі, бути більш науково орієнтовані, і пропонувати більше роз'яснення та інформації, ніж більшість пам'ятників, демонструючи події в їхньому контексті. Пам'ятник, поміщений в історичний музей, дуже часто втрачає своє політичне й символічне значення й стає просто «експонатом», предметом наукового дослідження. Історичні музеї є не місцями паломництва, а місцями, де зберігається історія.

35. Музеї також можуть мати досить потужні засоби зображення політичного символізму, який спочатку мав будинок. Одним із прикладів є досить популярний Музей жертв геноциду у Вільнюсі, більш відомий як музей КДБ. Розташований у будинку, у якому колись перебував штаб радянських спецслужб у Литві, цей музей свідчить про роботу секретних служб та масштаби репресій у роки радянської окупації Литви. Інший приклад — Берлінський *Stasimuseum* (музей Штазі), розташований у будинку, в якому колись було Міністерство державної безпеки (відоме як Штазі). Тепер там знаходиться науково-дослідний центр, центр документації й музей, що зображує, зокрема, умови повсякденної роботи співробітників спецслужб НДР. Будучи пам'ятним місцем та водночас науковою установою, музей демонструє ці тяжкі

часи в історії НДР, ретельно досліджені німецькими істориками, на тлі історії повсякденного життя Східної Німеччини.

36. Концепція музею як пам'ятного та історичного місця може бути більш загальною це — парки-музеї, як, наприклад, парки біля Будапешту й Друскінінкаю, є музеї просто неба, де зберігаються колекції радянських пам'ятників.

37. Рада Європи повною мірою усвідомлює важливість музеїв, обіцяє надавати їм підтримку й сприяти створенню нових музеїв, особливо в рамках Європейського музейного форуму (ЕМФ). Серед заходів, вжитих ЕМФ, слід згадати Премію «Європейський музей року», а також міжнародні семінари, на яких куратори музеїв можуть розвивати свої навички. ЕМФ також надає експертні послуги європейським музеям і ставить перед собою мету підвищити рівень музеїв у всій Європі.

38. Розміщення суперечливих військових меморіалів на цвинтарях є альтернативним засобом їх деполітизації. Це й було метою естонського уряду при переміщенні пам'ятника на піку напруженості, яке ставало небезпечним для національної безпеки. Через рік після гарячих дискусій і безладів на вулицях Таллінна, питання було зняте із політичного порядку денного країни, і населення визнало нове місце.

39. Я переконаний, що участь вчених і представників громадянського суспільства, у дискусіях, пов'язаних з колективною пам'яттю, зможе перешкоджати політичним маніпуляціям з пам'ятниками, і сприяти подоланню розбіжностей, що виникають у ході хворобливого процесу примирення з минулим. У цьому контексті музеї можуть відігравати важливу роль, роблячи можливим розгляд спірних пам'ятників з академічної точки зору.

VI. Висновки й рекомендації

40. У цій доповіді я спробував показати, що питання про відношення до пам'ятників, які мають спірну історичну інтерпретацію, стосується всіх держав-членів Ради Європи, оскільки кожна держава має хворобливі спогади, пов'язані зі своїм недавнім або більш віддаленим минулим.

41. Суперечки, пов'язані з різним тлумаченням історії, можуть бути вирішені тільки із часом і в межах процесів, характерних для кожної держави. Громадянське суспільство й історики відіграють дуже важливу роль у розробці якомога більш повної концепції бачення минулого. Країни Центральної та Східної Європи лише нещодав-

но розпочали перегляд свого хворобливого минулого. Це — досить складний процес, який займає багато часу й викличе численні конфлікти. Він вимагає від націй, урядів і громадян взяти на себе відповідальність за свою історичну роль. Досягнення суспільства консенсусу із приводу своєї історії та її впливу на країну і її громадян забере певний час, зажадає значних зусиль, співпереживання, а найчастіше й здатності до самокритики.

42. Там, де справа стосується пам'ятників, що мають спірну історичну інтерпретацію, я переконаний, що кожна країна повинна сама вирішити, чи варто зберегти їх, і чи варто зводити нові пам'ятники.

43. Існуючі міжнародні угоди, що стосуються статусу окремих пам'ятників, особливо тих, які містять останки іноземних солдатів, повинні скрупульозно дотримуватися. Слід розглянути можливість укладення таких угод країнами, що досі не уклали їх. У всіх випадках держави-члени Ради Європи повинні завжди схилитися до політичного діалогу з усіма зацікавленими учасниками на національному й міжнародному рівні, навіть якщо немає жодних юридичних зобов'язань робити це.

44. Жахливі злочини фашистського й націонал-соціалістського режиму й терор цих режимів не можуть слугувати виправданням для жахливих злочинів комунізму, і навпаки. Хоча ці режими не можна розглядати як єдине ціле, націонал-соціалізм, фашизм і тоталітарний комунізм повинні бути відкинуті, і повністю й беззастережно засуджені Радою Європи, його Асамблеєю та його державами-членами.

***

Комітет-Доповідач: Комітет з політичних питань.

Посилання на Комітет: Посилання № 3346 від 24 травня 2007 р.

Проект резолюції й проект рекомендацій одноголосно прийняті Комітетом 29 вересня 2008 р.

Члени Комітету: Mr Göran **Lindblad** (голова), Mr David **Wilshire** (віце-голова), Mr Björn **Von Sydow** (віце-голова), Mrs Kristina Ojuland (віце-голова), Mrs Fátima Aburto Baselga, Mr Francis **Agius**, Mr Miloš **Aligrudić**, Mr Alexander Babakov (заміна: Mr Ilyas **Umakhanov**), Mr Denis **Badré**, Mr Ryszard **Bender**, Mr Fabio Berardi, Mr Radu Mircea Berceanu (заміна: Mrs Cornelia **Cazacu**), Mr Andris **Bērziņš**, Mr Alexandër **Biberaj**, Mrs Gudfinna **Bjarnadottir**, Mr Pedrag Boškovic, Mr Luc Van den Brande,

Mr Mevlüt **Çavuşođlu**, Mr Lorenzo Cesa, Ms Anna **Čurdová**, Mr Rick Daems, Mr Dumitru **Diacov**, Ms Josette Durrieu (заміна: Mr Laurent **Béteille**), Mr Frank Fahey (заміна: Mr Patrick **Breen**), Mr Joan Albert **Farré Santuré**, Mr Pietro Fassino, Mr Per-Kristian **Foss**, Ms Doris **Frommelt**, Mr Jean-Charles Gardetto, Mr Charles Goerens, Mr Andreas **Gross**, Mr Michael Hancock (заміна: Mr Nigel **Evans**), Mr Davit Harutiunyan (заміна: Mr Avet **Adonts**), Mr Joachim **Hörster**, Mrs Sinikka **Hurskainen**, Mr Tadeusz **Iwiński**, Mr Bakir Izetbegović, Mr Michael Aastrup **Jensen**, Mrs Birgen **Keleş**, Mr Victor Kolesnikov (заміна: Mrs Olha **Herasym'yuk**), Mr Konstantion Kosachev, Ms Darja Lavtižar-Bebler, Mr René van der Linden, Mr Dariusz **Lipiński**, Mr Juan Fernando López Aguilar, Mr Younal **Loutfi**, Mr Gennaro **Malgieri**, Mr Mikhail Margelov (заміна: Mr Guennadi **Ziuganov**), Mr Dick Marty (заміна: Mrs Liliane **Maurý-Pasquier**), Mr Frano **Matušić**, Mr Mircea **Mereută**, Mr Dragoljub Mićunović, Mr Jean-Claude **Mignon**, Ms Nadezhda Mikhailova, Mr Aydin Mirzazada (заміна: Mr Sabir **Hajiyev**), Mr João Bosco **Mota Amaral**, Mrs Miroslava **Nemcova**, Mr Zsolt Németh, Mr Fritz Neugebauer, Mr Hryhoriy **Omelchenko**, Mr Theodoros Pangalos, Mr Aristotelis **Pavlidis**, Mr Ivan **Popescu**, Mr Christos Pourgourides, Mr John Prescott (заміна: Mr John **Austin**), Mr Gabino Puche (заміна: Mr Pedro **Agramunt**), Mr Oliver Sambevski (заміна: Mr Zoran **Petreski**), Mr Ingo Schmitt, Mr Samad **Seyidov**, Mr Leonid **Slutsky**, Mr Rainer **Steenblock**, Mr Zoltán **Szabó**, Mr Mehmet Tekeliođlu, Mr Han Ten Broeke, Lord **Tomlinson**, Mr Petré Tsiskarishvili, Mr Mihai Tudose, Mr José Vera Jardim, Ms Biruté Vesaitė, Mr Luigi **Vitali**, Mr Wolfgang Wodarg (заміна: Mr Johannes **Pflug**), Ms Gisela Wurm, Mr Boris Zala.

Ex-officio: MM. Mátýás **Eörsi**, Tiny **Kox**

N. B.: Імена членів, які взяли участь у засіданні, виділені жирним шрифтом.

Секретаріат Комітету: Mr Perin, Mrs Nachilo, Mr Chevtchenko, Mrs Sirtori-Milner, Ms Alléon

РЕЗОЛЮЦІЯ 1652 (2009)

Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

ВІДНОШЕННЯ ДО ПАМ'ЯТНИКІВ, ЩО МАЮТЬ СУПЕРЕЧЛИВУ ІСТОРИЧНУ ІНТЕРПРЕТАЦІЮ У ДЕРЖАВАХ – ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ

1. Тоталітарні режими та війни 20-го сторіччя залишили по собі безліч захоронень та пам'ятників, що набули іншого історичного та політичного сенсу після падіння цих режимів та потребують подальшого перегляду історії у країнах, де вони знаходяться. Останніми роками декілька таких пам'ятників були переміщені або зруйновані, зокрема у колишніх країнах радянського блоку. Того ж часу, були зведені нові суперечливі пам'ятники, що викликало запеклі політичні суперечки як у країні, так і на міжнародному рівні. У більш широкому сенсі, питання щодо того, як жити у 21 сторіччі у злагоді зі своїм минулим, становить інтерес для усіх європейських країн, які пережили тоталітарні режими або зазнали іноземної окупації.

2. Парламентська Асамблея вважає, що суперечки, які стосуються різноманітних тлумачень історії, можуть бути вирішені за допомогою процесів, що притаманні кожній нації. У зв'язку з цим Асамблея нагадує про свої резолюції 1096 (1996) щодо заходів з ліквідації спадщини колишніх комуністичних режимів, 1481 (2006) щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів, 1495 (2006) щодо боротьби з відродженням нацистської ідеології, а також Рекомендації 1736 (2006) щодо необхідності міжнародного засудження режиму Франко, та знову підтверджує свою впевненість в тому, що для того, щоб окремі держави-члени Ради Європи змогли подолати протиріччя свого недавнього минулого, Європа повинна беззаперечно відкидати та засуджувати всі форми диктаторських режимів, як-то, націонал-соціалізм, фашизм та тоталітарний комунізм.

3. Рішення, прийняті державами-членами Ради Європи про подальшу долю суперечливих пам'ятників, мали вельми різноманіт-

ні форми: знесення, перенос до музеїв або створених парків-музеїв просто неба; деякі пам'ятники були збережені у їх теперішньому вигляді, а інші (наприклад, будівлі або комплекси) збереглися, але набули зараз інших функцій, або перетворені на музеї, які іноді присвячені жертвам того режиму, який їх створив.

4. Асамблея, привертаючи увагу до своєї Рекомендації 898 (1980) про пам'ятники, якою пропонується зберігати «пам'ятники, створені загарбниками або режимом, який вважається репресивним або таким, який ненавидять» у музеях, а не руйнувати їх, заявляє про свою впевненість в тому, що остаточне рішення про долю цих пам'ятників є суверенним правом держави, де знаходиться цей пам'ятник; проте це право має ґрунтуватися на нормах міжнародних конвенцій та двосторонніх угод.

5. Проте, у цьому контексті, Асамблея вважає, що необхідно проводити різницю між військовими могилами та пам'ятниками, що зведені для уславлення тоталітарних режимів або окупаційних сил (або, принаймні, сприймаються як такі більшістю населення). Асамблея підкреслює, що там, де справа стосується могил або місць поховань останків іноземних солдат та жертв війни, національні рішення мають зберігати повагу до мертвих, найчастіше жертв, ніж окупантів, а також додержуватись двосторонніх та багатосторонніх угод, зокрема Протоколу I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

6. Асамблея шкодує, що на сьогодні не існує повного переліку військових поховань, розташованих на теренах держав-членів Ради Європи. Асамблея нагадує про свою відозву до Комітету Міністрів, що була проголошена майже тридцять років тому у Рекомендації 898 (1980) щодо проведення загального дослідження пам'ятників у державах-членах, що могло б призвести, зокрема, до продовження систематичної реєстрації пам'ятників, їх захисту від знищення й прийняття на себе відповідальності за їх утримання. Асамблея знову заявляє про необхідність складання загальної бази даних для того, щоб якнайкраще охороняти місця поховання та сприяти складанню нових двосторонніх угод між державами-членами. Крім того, Асамблея схвалює практику проведення консультацій з зацікавленими державами-членами напередодні будь-яких дій з ексгумації іноземних солдат та жертв війни, навіть поза межами існуючих угод.

7. У зв'язку з суперечливим характером цих пам'ятників, Асамблея закликає держави-члени Ради Європи розпочати якомога ширшу дискусію між істориками та іншими фахівцями стосовно історії цих пам'ятників, їхнього значення для різних сегментів суспільства, на внутрішньому, а у разі необхідності, міжнародному рівні.

8. Асамблея підкреслює необхідність більш глибокого взаєморозуміння та дій з примирення, задля того, щоб суперечливі пам'ятники не ставали джерелом напруги у міжнародних відносинах. Є життєво важливим домагатися консолідації усіх основних політичних сил, що являють собою різні підходи, при обговоренні питання про долю таких пам'ятників, для досягнення остаточного вирішення на підставі думок більшості. Крім того, Асамблея підкреслює, що за жодних обставин пам'ятники не повинні ставати інструментом для досягнення зовнішньополітичних цілей або посилення напруги у третіх країнах.

9. У світлі вищевикладеного, Асамблея закликає держави-члени Ради Європи:

- 9.1. розпочати широкі дискусії щодо подальшої долі пам'ятників, які мають суперечливу інтерпретацію, за участі істориків, активних членів громадянського суспільства та політичних лідерів, а також організовувати конференції, колоквиуми та семінари з цього питання;
- 9.2. підтримати створення європейського експертного центру з метою допомоги державам-членам в історіографічних та археологічних дослідженнях пам'ятників;
- 9.3. сприяти створенню єдиної бази даних, включаючи повний перелік військових поховань та пам'ятників на теренах держав-членів Ради Європи; з цією метою відкриття усіх національних архівів, які можуть містити інформацію про місця поховань відповідно до Рекомендації № R (2000) 13 Комітету міністрів про європейську політику щодо доступу к архівам;
- 9.4. розглянути питання про створення історичних музеїв та забезпечити їхню підтримку;
- 9.5. продовжувати виконувати свої зобов'язання в межах двосторонніх та багатосторонніх угод з питань підтримки та охорони пам'ятників, у тому числі поховань іноземних солдат та жертв війни;
- 9.6. розглянути питання про складання нових угод;

- 9.7. проводити консультації з родичами, зацікавленими країнами та відповідними НУО напередодні ексгумації будь-яких останків іноземних солдат або жертв війни, що поховані на їхніх територіях;
- 9.8. запобігати та засуджувати будь-які провокації навколо пам'ятників, оскільки, зокрема, це може спричинити різкі зіткнення між різними прошарками суспільства у цих країнах.
10. Дебати Асамблеї 29 січня 2009 р. (8 засідання) (див. Док. 11746, доповідь Комітету з політичних питань, доповідач пан Борсі). Текст ухвалений Асамблеєю 29 січня 2009 р. (8 засідання). Див. також *Рекомендацію 1859* (2009).

РЕКОМЕНДАЦІЯ 1859 (2009)¹

СТАВЛЕННЯ ДО МЕМОРІАЛІВ, ЩО Є ПРЕДМЕТОМ РІЗНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ

1. Посилаючись на свою *Резолюцію 1652 (2009) про ставлення до меморіалів, що є предметом різної історичної інтерпретації в державах-членах Ради Європи, Парламентська Асамблея звертає увагу на численні заходи, проведені Радою Європи, які пов'язані з музеями, історичною й культурною спадщиною.*

2. Асамблея вважає, що Рада Європи повинна, як і раніше, відігравати головну роль у підтримці заходів, що сприяють формуванню колективної пам'яті в державах-членах. Рада Європи мусить також створити можливості для полегшення конструктивного й відкритого діалогу між істориками й експертами держав-членів по спірних історичних питаннях, які стосуються декількох держав-членів, і, у разі необхідності, із приводу долі меморіалів, що є предметом різної історичної інтерпретації.

3. У зв'язку з цим Асамблея рекомендує Комітету міністрів:

- 3.1. Організувати й/або сприяти організації міжнародних конференцій експертів та сприяти міжнародному обміну, що стосується спірних історичних питань, які представляють інтерес для декількох держав-членів, і, у разі необхідності, долі меморіалів, що є предметом різної історичної інтерпретації;
- 3.2. Створити європейський експертний центр для надання допомоги державам-членам в історіографічних і археологічних дослідженнях та вивченні меморіалів;

---

¹ *Дебати Асамблеї від 29 січня 2009 року (8-е засідання) (див. Doc. 11746, звіт Комітету з політичних питань, доповідач: п. Йорсі).*

- 3.3. Створити загальну європейську базу даних військових могил та меморіалів, розташованих у державах-членах Ради Європи відповідно до *Рекомендації 898 (1980) Асамблеї про меморіали*;
- 3.4. Закликати держави-члени переглянути національне законодавство з метою приведення його в повну відповідність до *Рекомендації № R(2000)13 Комітету міністрів про європейську політику стосовно доступу до архівів*;
- 3.5. Продовжувати підтримувати заходи, пов'язані з музеями, історичною й культурною спадщиною, у тому числі роботу *Європейського музейного форуму (EMF)*;
- 3.6. Розробити позитивну практику стосовно долі спірних меморіалів.

Текст прийнятий Асамблеєю 29 січня 2009 року (8-е засідання).

*[http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/
AdoptedText/ta09/EREC1859.htm](http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/EREC1859.htm)*

ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ В КОЛИШНЬОМУ СРСР

ДОКУМЕНТ 12173 ВІД 1 БЕРЕЗНЯ 2010 РОКУ

ДОПОВІДЬ КОМІТЕТУ З ПОЛІТИЧНИХ ПИТАНЬ

Доповідач: пан Мевлют Чавушоглу, Туреччина, Європейська демократична група

Анотація

Голодомор у колишньому Радянському Союзі на початку 1930-х років — одна з найтрагічніших сторінок в історії Європи 20-го століття. Мільйони людей загинули в колишніх радянських республіках — Білорусії, Казахстані, Молдавії, Росії, і особливо в Україні, внаслідок жорстокої й нелюдської політики й дій тоталітарного сталінського режиму.

В Україні, що постраждала найбільше, ці трагічні події мають назву *Голодомор* і визнані українським законодавством як акт геноциду проти українців.

Доповідь шанує пам'ять усіх тих, хто загинув у цій людській катастрофі, і рішуче засуджує політику тоталітарного сталінського режиму, що призвела до загибелі мільйонів безневинних людей, як злочин проти людяності.

Вона вітає рішення української влади заснувати національний день пам'яті жертв Великого голоду (Голодомору), і закликає інші країни, які постраждали від нього, спільно шанувати пам'ять жертв цієї трагедії, незалежно від їхньої національності.

А. Проект резолюції

1. Парламентська Асамблея посилається на Резолюцію 1481 (2006) про необхідність міжнародного осуду злочинів тоталітарних комуні-

стичних режимів, у якій вона рішуче засудила масові порушення прав людини з боку тоталітарних комуністичних режимів, і висловила співчуття, розуміння й визнання стосовно жертв цих злочинів. Вона також заявила, що знання історії є однією з обов'язкових умов для запобігання подібних злочинів у майбутньому.

2. Тоталітарний сталінський режим у колишньому Радянському Союзі призвів до жахаючих порушень прав людини й позбавив мільйони людей їхнього права на життя.

3. Однією з найтрагічніших сторінок в історії народів колишнього Радянського Союзу був масовий голод у зернових районах країни, що почався наприкінці 1920-х років і досяг піка в 1932–1933 р.

4. Мільйони безневинних людей у Білорусії, Казахстані, Молдавії, Росії й Україні, які входили до складу Радянського Союзу, загинули в результаті масового голоду, викликаного жорстокими й навмисними діями й політикою радянського режиму.

5. В Україні, що постраждала від Голодомору найбільше, мільйони селян і членів їхніх родин померли від голоду в результаті примусової «колективізації», заборони на виїзд із постраждалих районів і конфіскації зерна й інших продуктів. Ці трагічні події називаються *Голодомором* (політично мотивованим голодом) і визнані українським законодавством актом геноциду проти українців.

6. У Казахстані також мільйони людей стали жертвами масового голоду, а відсоток загиблих вважається найвищим серед всіх народів колишнього СРСР. Казахи, які традиційно вели кочовий спосіб життя й розводили велику рогату худобу, були змушені осісти, а їхню худобу було конфісковано. Голодомор увійшов в історію як найбільша трагедія казахського народу.

7. У регіонах Росії, що були виробниками збіжжя (Середнє й Нижнє Поволжя, Північний Кавказ, Центральне Чорнозем'я, Південний Урал, Західна Сибір і деякі інші регіони), голод, викликаний «колективізацією», а також знищення селян-одноосібників забрали мільйони життів у сільських і міських районах. За оцінками, в абсолютних величинах, населення Росії понесло найважчі втрати внаслідок радянської сільськогосподарської політики.

8. Сотні тисяч селян також померли в Білорусії й Молдавії.

9. Хоча ці події мали свої особливості в різних регіонах, результат був той самий: мільйони людських життів були принесені в жертву безжалісній політиці й планам сталінського режиму.

10. Асамблея шанує пам'ять всіх тих, хто загинув у цій безпрецедентній людській катастрофі, і визнає їх жертвами найжорстокішого злочину радянського режиму проти власного народу.

11. Асамблея рішуче засуджує жорстоку політику, що проводилася сталінським режимом, що призвела до загибелі мільйонів безневинних людей, і вважає її злочином проти людяності. Вона рішуче відкидає будь-які спроби виправдати цю смертоносну політику, у будь-яких цілях, і нагадує, що право на життя не допускає ніяких виключень.

12. Асамблея вітає зусилля, спрямовані на виявлення історичної правди й підвищення поінформованості громадськості про ці трагічні події минулого. Ці зусилля повинні сприяти об'єднанню, а не роз'єднанню народів.

13. Асамблея схвалює важливу роботу, уже зроблену в Білорусі, Казахстані, Республіці Молдова, Росії й особливо в Україні, з метою полегшення доступу до архівів, і закликає компетентні органи цих країн відкрити всі свої архіви й полегшити доступ до них для всіх учених, у тому числі з інших держав.

14. Вона також закликає інші держави-члени Ради Європи відкрити доступ до своїх національних архівів.

15. Асамблея закликає істориків всіх країн колишнього Радянського Союзу, що постраждали під час Голодомору, а також істориків інших країн, провести спільну незалежну науково-дослідну роботу, для того, щоб встановити повну, неупереджену й неполітизовану правду про цю людську трагедію, та оприлюднити її.

16. Асамблея переконливо закликає політиків всіх держав-членів Ради Європи утримуватися від будь-яких спроб чинити політичний тиск на істориків і впливати на результати незалежних наукових досліджень.

17. Вона вітає рішення української влади заснувати національний день пам'яті жертв Голодомору в Україні й закликає владу інших постраждалих країн зробити те ж саме відносно своїх жертв.

18. Крім того, вона закликає владу цих країн домовитися про спільну діяльність, спрямовану на збереження пам'яті про жертв Голодомору, незалежно від їхньої національності.

В. Пояснювальна записка пана Чавушоглу, доповідача

І. Вступ

1. У січні 2008 року на розгляд Парламентської Асамблеї було представлено клопотання про прийняття резолюції «Про необхід-

ність міжнародного осуду Голодомору в Україні 1932–1933 років», що закликає Асамблею засудити дії репресивного сталінського режиму й ушанувати пам'ять мільйонів українців, які стали жертвами Голодомору (штучного голоду) в 1932–1933 р.

2. У березні 2008 року в Асамблею було представлено ще одне клопотання, що мало назву «75-а річниця масового голоду на території колишнього СРСР». Воно ставило метою висвітлення трагедії всіх тих, хто став жертвами масового голоду 1932–33 років на території колишнього Радянського Союзу, у тому числі на Україні, і заклиало підтримати дослідження, на експертному рівні, всіх причин і обставин, які призвели до цих трагічних подій.

3. Обидва клопотання були передані на розгляд Комітету з політичних питань, що у травні 2008 року вирішив об'єднати їх у єдину доповідь, і призначив доповідачем пана Олександра Біберая. Однак, у січні 2009 року пан Біберай припинив членство у Асамблеї, і я взяв цей обов'язок на себе.

4. У квітні 2009 року Комісія вповноважила мене відвідати Україну, Молдову й Росію для встановлення фактів, а також підтримала моє прохання про візит до Білорусі і Казахстану. Я відвідав Україну (Київ, Харків) 18–22 жовтня 2009 р., Білорусь (Мінськ) 26–28 жовтня 2009 р., Казахстан (м. Астана й Алмати) 3–6 листопада 2009 р., і Російську Федерацію (Ставропольський край та м. Москва) 22–26 листопада 2009 р. На жаль, мені не вдалося відвідати Молдову.

5. Ще до того, як я був призначений доповідачем, мені було ясно, що це питання надзвичайно складне з людської точки зору: воно стосується величезної трагедії, у якій багато мільйонів безневинних людей втратили свої життя, і яка залишила глибоку рану в долях багатьох поколінь.

6. Для мене також є очевидним, що досліджуване питання є спірним — країни-учасниці по-різному інтерпретують факти, цифри й події, і доходять до суперечливих висновків щодо причин, відповідальності й уроків із цих трагічних подій.

7. Крім того, я відчував, що замість об'єднання народів, які постраждали від цієї людської катастрофи, ця темна сторінка історії використовується, аби посіяти насіння розбрату й навіть ненависті. Я впевнений, що історія в жодному разі не повинна використовуватися в політичних цілях, і історики, а не політики повинні вивчати її — і сперечатися про неї, якщо потрібно. Для рішення актуальних

проблем політики повинні дивитися в майбутнє, а не в минуле. Саме тому я вирішив узятися за цю доповідь і спробувати знайти шляхи, що ведуть до примирення.

8. Під час моїх відвідувань, і навіть до них, я нагромадив достатню кількість інформації, щоб написати цілу монографію. Я також зібрав стільки книг, брошур і інших видань, що їх вистачило б, щоб заповнити невеличку бібліотеку, хоча я не мав можливості особисто працювати з літературою російською та українською мовами, і був змушений передати їх до секретаріату Комісії. Очевидно, що формат доповіді Асамблеї не підходить для глибокого аналізу, і нереально навіть намагатися відтворити у своїй доповіді все, що я читав і чув про Голодомор. Тому я не претендую на вичерпну доповідь, а обмежуся лише деякими основними фактами.

9. Я розумію, що питання є занадто складним, щоб думки щодо нього збігалися — різні думки існують не тільки в різних країнах, але нерідко й серед істориків однієї країни або в рамках однієї національної делегації. Тому я не маю ілюзій із приводу того, що моя доповідь сподобається всім. Саме тому я запропонував парламентським делегаціям, що мають безпосереднє відношення до цього питання, чиї країни постраждали під час Голодомору, викласти свої міркування в письмовому вигляді.

10. На мою думку, це дозволило включити погляди й думки цих делегацій (і парламентів) до цієї доповіді, у формі й формулюваннях, які вони вважають за потрібні. Це дало їм можливість надати інформацію, факти й аргументи, які вони вважають важливими й необхідними для того, щоб всі читачі могли зрозуміти, яке значення мав Голодомор для їхніх країн та їхніх народів.

11. Комітет погодився включити ці матеріали в доповідь, для того, щоб представити читачам все різноманіття фактів, поглядів та висновків щодо цих трагічних подій. Тому вони додаються до доповіді.

II. Загальна історична ситуація

12. У грудні 1927 року радянське керівництво відмовилося від «нової економічної політики» (НЕП), уведеної Ленінінм після громадянської війни, і розпочало політику «індустріалізації», тобто швидкого розвитку важкої промисловості й трансформації значною мірою аграрної країни, що складалася із селян, у промислову наддержаву. Із цього приводу Сталін помітив, що Радянський Союз «на 50–100 років

відстав від передових країн, і, відповідно, повинен скоротити цю відстань за десять років будь-якою ціною».

13. Ця політика вимагала величезних людських і матеріальних ресурсів. Хоча людські ресурси можна було знайти усередині країни (серед сільського населення), машини й технології поставлялися тільки з-за кордону. У той же час Радянський Союз не міг приєднатися до іноземних позик, і змушений був імпортувати товари й технології в обмін на тверду валюту. Радянське керівництво вважало, що сільськогосподарське виробництво є єдиним внутрішнім ресурсом, на який воно могло б покластися, і вирішило нарощувати експорт зернових з Росії на Захід як джерело іноземної валюти, необхідної для імпорту технологій, які потрібні важкій промисловості.

14. Варто нагадати, що, починаючи з 1929 року, західні країни переживали найважчу економічну кризу у світовій історії. У цих умовах промислово розвинені країни були зацікавлені в продажі своєї продукції, головним чином важкої техніки, у Радянський Союз.

15. Радянська аграрна політика також зазнала кардинальних змін. До 1928 року (за часів НЕПу), радянським селянам дозволялося продавати надлишки на вільному ринку. В 1928 році від цієї практики повністю відмовилися, і радянська держава розпочала політику «колективізації», тобто створення «колгоспів» замість окремих особистих господарств. При вступі до колгоспу селяни змушені були відмовлятися від своїх приватних земельних ділянок і майна, а колгоспна продукція продавалася державі за низькими цінами, встановленими самою державою.

16. Природний хід колективізації був повільним, і в листопаді 1929 року радянське керівництво прийняло рішення про прискорену, примусову колективізацію.

17. Колективізація переслідувала три основні економічні цілі: підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва (виробництва більшої кількості зерна на експорт), звільнення сил для промисловості й полегшення реквізиції продовольства для потреб держави.

18. Проте, існували також «політичні» цілі: ліквідувати сільськогосподарську приватну власність (єдину, що лишилась на той момент), а також соціальний клас приватних фермерів-землевласників («куркулів»). Будь-яка людина, що була проти колективізації, вважалася куркулем. Політика ліквідації куркульства, як класу, була сформу-

льована Сталіним наприкінці 1929 року й призвела до того, що сотні тисяч селян і членів їхніх родин загинули або були вислані до спеціальних поселень.

III. Наслідки радянської політики

19. Незважаючи на надії радянських керівників, колективізація призвела до катастрофічного падіння продуктивності сільського господарства в 1929–1930 роках, а державні плани хлібозаготівель були значно збільшені для виконання експортних зобов'язань. В 1929 році в районах виробництва зерна Росії й Казахстану (який того часу був автономною республікою Росії) почався голод.

20. Реквізиція продовольства активізувалася в 1932 році, особливо в основних регіонах виробництва зерна, а квоти хлібозаготівель були підняті до нездійсненого рівня. Падіння виробництва (у зв'язку з колективізацією), неврожай 1932 року й масове насильницьке вилучення зерна й харчових продуктів призвели до голоду в Україні й Молдавії (яка була частиною України), у південних районах Білорусії й багатьох регіонах Росії й Казахстану, що досяг найвищого рівня взимку 1932–1933 р.

21. Реальні масштаби трагедії дотепер важко оцінити. Тільки в Україні, за оцінками різних дослідників, кількість жертв становила від 2 до 7 мільйонів. За останніми оцінками українських дослідників, в 1932 році в Україні померло близько 205 000 осіб, а в 1933 році кількість загиблих склала близько 3,6 мільйони. Що стосується Казахстану, я чув про втрати в розмірі 1,5–1,8 мільйонів осіб з 4-мільйонного населення. Багато мільйонів людей, як вважають, померли в різних регіонах Росії.

22. Хоча документи, наявні зараз, свідчать, що радянському керівництву було відомо про жорстокий голод у цих частинах СРСР, загальний напрямок політики не змінився: центральний уряд, регіональна й місцева влада наполегливо вимагали виконання планів закупівель зерна й продовольства за будь-яку ціну, і, не коливаючись, вдавалися до репресій і використовували силу проти мирних селян при вилученні продуктів харчування.

23. Радянський режим прагнув приховувати інформацію про Голодомор як усередині країни, так і за кордоном. Іноземним журналістам не дозволяли відвідувати райони, що постраждали від голоду, і в міжнародній пресі з'явилося лише кілька статей із приводу цієї

катастрофи. Однак є припущення, що західним урядам було відомо про голод у СРСР, що не заважало їхнім країнам купувати дешеве радянське зерно, незважаючи на те, що за нього заплатили своїми життями мільйони радянських селян. Починаючи з 1930 року, дипломати, що працювали в СРСР, повідомляли у свої столиці, що голод неминучий. Доповідь німецького сільськогосподарського аташе Шиллера про голод в Україні було опубліковано декількома агенціями новин. У жовтні 1933 року Рада Ліги Націй звернулась до Міжнародного Комітету Червоного Хреста щодо запиту у радянської влади інформації про голод в Україні й на Північному Кавказі, але це прохання було відхилено радянським режимом.

24. Голодомор закінчився лише в 1933 році, після рішення радянського керівництва про припинення експорту зерна, але люди продовжували помирати від наслідків голоду й від хвороб. Демографічні втрати колишніх радянських республік були величезними й посилились масовим терором кінця 1930-х років і Другою світовою війною.

IV. Україна — головна жертва Голодомору

25. Як пам'ятають колеги, питання про Голодомор (що означає «штучний голод», або «убивство голодом») було вперше порушено перед нашим Комітетом за клопотанням, що стосується, головним чином, України. Таким чином, моїм обов'язком було, в першу чергу, відвідування цієї країни, що понесла величезні людські втрати під час Голодомору 1932–1933 років.

26. Я повинен сказати, що в Україні проблемі Голодомору, відновлення й збереження історичної пам'яті про драматичні сторінки вітчизняної історії, приділяється величезна увага на найвищому політичному рівні.

27. Я ясно бачив це під час моєї місії по встановленню фактів. Я довго (більше 1 години) розмовляв із президентом Ющенко, я зустрівся із представниками всіх політичних фракцій у Парламенті (за виключенням комуністів, представник яких занедужав), і я був запрошений на зустріч із директором Служби безпеки України, що розслідує кримінальну справу за фактом геноциду.

28. Під час мого візиту в Україну, я мав можливість поспілкуватися із провідними істориками, що займаються проблемою масового голоду, представниками неурядових організацій, метою яких є підви-

щення поінформованості громадськості про трагедію, очевидцями Голодомору, а також вивчив різні архівні документи.

29. Я чув багато жакливиx історій про трагічні долі тих, хто постраждав у ці страшні роки. Я вважаю, що це — найважливіший, хоча й нелегкий результат мого візиту: вивчення жахаючих фактів повсякденного життя людей. Ці факти приховувалися радянським режимом не тільки під час подій, але й багато років після — до кінця 1980-х і «перебудови». Я зупинюся тільки на основних фактах.

30. Україна була основним сільськогосподарським регіоном колишнього Радянського Союзу, і виробляла значну частину зерна (в 1930 році близько 70% радянського експортного зерна було вироблено на Україні й у Північнокавказькому регіоні Росії). Тому радянський режим зробив її однією з головних цілей «повної колективізації».

31. В 1930 році уряд наказав вилучати 30% усього виробленого зерна, в 1931 році ця квота досягла 41,5%, а в 1932 році перевищила 60%. Цю квоту було просто неможливо виконати. Державний апарат почав вдаватися до масового терору.

32. У серпні 1932 року в СРСР був прийнятий так званий «закон про п'ять колосків». Відповідно до цього закону, будь-хто, визнаний винним у крадіжці «соціалістичної власності», міг бути засуджений до 10 років трудових таборів або до страти. Цей закон широко застосовувався на Україні проти голодуючих селян та їхніх родин, які намагалися знайти хоч якусь їжу на колгоспних полях.

33. Оскільки плани закупівель як і раніше далеко не виконувалися, радянське керівництво створило дві «надзвичайні комісії», одну на Україні (на чолі з Молотовим), а іншу — на Північному Кавказі (під головуванням Кагановича), яким було доручено мобілізувати місцевих комуністів-активістів для «боротьби із саботажем» і виконання планів поставок зерна.

34. У результаті діяльності цих «надзвичайних комісій», десятки тисяч сільських комуністів і селян з України й Північного Кавказу були відправлені до таборів ГУЛАГу. Проте, плани як і раніше не виконувалися. Тоді уряд наказав проводити масову реквізицію зерна, включаючи насіння, і всіх продуктів харчування, прирікаючи селян на неминучу загибель.

35. Більше того, владою були введені так звані «чорні дошки»: перелік сіл, які не виконували плани хлібозаготівель, публікувався

в місцевих газетах; такі села втрачали можливості одержувати допомогу ззовні й були приречені на смерть.

36. Крім того, оскільки голодні селяни намагалися покинути свої села й піти в міста або в інші регіони СРСР у надії вижити, у січні 1933 р. уряд віддав наказ місцевим органам влади й ГПУ (спецслужбі) будь-яким чином зупинити масовий виїзд селян з України. Червона Армія встановлювала кордони на дорогах, які ловили селян, які намагались врятуватися від голоду, і повертали їх назад у села.

37. Серед найжахливіших явищ, які відбувалися під час Голодомору, варто згадати акти канібалізму й поїдання трупів. Під час мого візиту в Україну, я мав можливість почути розповіді декількох людей, що вижили в часи Голодомору, які були очевидцями цих подій. Я також мав можливість вивчити кримінальні справи про канібалізм, які зберігаються в архівах українського Міністерства внутрішніх справ (тільки в Україні існує більше 1000 таких справ).

38. На мій погляд, ці страшні факти не залишають сумнівів у тім, що Радянська влада відповідає за загибель мільйонів людей в Україні в результаті своїх дій і політики, і винна в здійсненні злочину проти власного народу.

39. Президент України Віктор Ющенко і його партія, а також деякі інші партії, назвали Голодомор актом геноциду проти українців. Вони вважають, що голод на Україні, на відміну від інших регіонів колишнього СРСР, був навмисним актом геноциду, спрямованим на фізичне знищення українців як нації. За їхніми словами, українські селяни вмирили від голоду не тому, що вони були *селянами*, а тому, що вони були *українцями*.

40. Ця точка зору в цей час закріплена в законі, прийнятому українським Парламентом в 2006 році і який є офіційною позицією України з цього питання.

41. Однак в Україні існують різні думки щодо причин і політичної оцінки Голодомору — як серед політичних лідерів, так і в науковому середовищі. Під час мого візиту я чув і інші думки, у тому числі від істориків, з якими зустрічався.

42. Я думаю, що мені — і Асамблеї як форуму європейських політиків — не слід приймати чийось сторону в цій внутрішній суперечці. Крім того, я переконаний, що політики, як на національному, так і на міжнародному рівні, не повинні займатися інтерпретацією історичних фактів минулого.

43. Проте, факти полягають у тому, що Україна була одним з основних зернових районів колишнього СРСР, а її населення було переважно сільським і складалося з незалежних селян, і що Україна постраждала більше всіх колишніх радянських республік. Крім того, не можна заперечувати, що українські селяни найбільшою мірою постраждали від політики експропріації хліба й всіх продуктів харчування, проведеною радянською владою на центральному й місцевому рівнях, що призвело до загибелі мільйонів безневинних людей.

V. Візити до Білорусі, Казахстану і Росії

44. У Білорусі питанню Голодомору 1932–1933 років не надають такого політичного значення, як в Україні. Справді, Білорусія, що не була переважно зерновим регіоном, постраждала значно менше інших від колективізації, хоча десятки тисяч селян, як вважають, загинули від голоду в південних регіонах країни.

45. Випадки канібалізму були також зареєстровані й у Білорусії, але в набагато менших масштабах. Не відомо жодного випадку блокування сіл. У той же час, дослідники представили мені свідoctва очевидців про те, що адміністративний кордон з Україною не був закритий в 1932–1933 роках, і що підтримувалися контакти між родичами, що проживають по обидва боки кордону.

46. Історики Білорусі підтримують зв'язок з колегами з інших колишніх радянських республік, обмінюючись документами, що зберігаються в різних національних і регіональних архівах.

47. У науковому співтоваристві Білорусі також існують різні точки зору на масштаби й причини Голодомору. Деякі вважають голод наслідком агропромислової політики радянського режиму, а інші віддають перевагу «класовій» політиці Леніна й Сталіна, спрямованої на ліквідацію приватної власності. Етнічний компонент цієї політики заперечувався всіма, з ким я зустрічався. Крім того, дослідники, схоже, не дотримуються політичних рішень, прийнятих органами влади.

48. У цілому, однак, голод тут значною мірою закривається трагедією Другої світової війни, у якій Білорусь втратила чверть свого населення.

49. У Казахстані питання Голодомору — а деякі з наших співрозмовників вживали слово *Голодомор* — є предметом жвавої дискусії в науковому співтоваристві, але політична влада, як здається, не ба-

жає політизувати це питання або давати інструкції щодо того, як це питання має бути кваліфіковане.

50. Існують різні погляди на масштаби трагедії. Від різних дослідників ми чули цифри від 1,4 до 1,8 млн. жертв. За деяким даними, втрати від Голодомору склали близько 40% населення Казахстану, що означає, що у відсотковому відношенні Казахстан постраждав найбільше — більше, ніж Україна й регіони Росії, що постраждали від голоду.

51. Деякі казахські вчені схильні вважати, що голод був спрямований на те, щоб зломити дух народу, і воліють використовувати слово «етноцид», хоча більшість погоджується, що причиною трагедії був той факт, що місцевий лідер партії більшовиків Голошокін, прагнучи запровадити в Казахстані новий спосіб життя, просто проігнорував місцеві особливості.

52. Справді, характер трагедії там був іншим. Казахстан був землею кочівників, які переїжджали з місця на місце зі своєю худобою. Радянська влада почала політику насильницької «колективізації» цих людей. Їх змушували осісти й зайнятися вирощуванням сільськогосподарських культур, а також конфіскували їхню худобу на користь промислових центрів країни. У результаті, між 1932 і 1933 роками поголів'я худоби впало в десять разів — з 40 мільйонів до 4 мільйонів.

53. Історики почали вивчати питання Голодомору наприкінці 1980-х років, і в цей час були видані десятки наукових публікацій, а також низка «художніх» книг, присвячених цьому періоду в історії Казахстану. Існують також спільні дослідницькі програми й публікації за участю істориків і архівістів Казахстану й Росії.

54. Мої візити до Ставропольського краю на *російському* Північному Кавказі й до Москви показали, що, хоча питанню про Голодомор там не надається такого політичного значення, як в Україні, наукове співтовариство й організації, що займаються архівами, готові обговорювати минуле й співробітничати з колегами з інших країн.

55. Ставропольський край, як частина Північного Кавказу, був одним з тих регіонів Росії, які найбільше постраждали від насильницької колективізації й масового голоду в 1932–1933 роках. На конференції з місцевими вченими, дослідниками й студентами, що була організована в Ставропольському університеті, я чув багато фактів і прикладів, подібних тим, які я раніше чув в Україні.

56. Регіон був націлений на «загальну колективізацію», і 44 з 75 районів регіону постраждали від масового голоду взимку 1933 року. Кількість загиблих у Ставропольському краї, за оцінками, становила від 75 000 до 100 000. Між переписами населення 1926 і 1937 років, чисельність сільського населення в регіоні скоротилася приблизно на 20%.

57. Конференція також дозволила побачити, що проблема масового голоду викликає жвавий інтерес у дослідників і студентів. Безліч наукових публікацій про голод видається університетом, а також внесено до шкільних підручників з місцевої історії.

58. Російські історики, з якими я зустрічався в Ставрополі й у Москві, вважають, що відсутні жодні істотні розходження між подіями в Україні й у районах Росії, що були виробниками зерна. Режим використовував той самий механізм терору й насильства, щоб поширити свою політику по всьому СРСР. Зіштовхнувшись із неможливістю виконання планів хлібозаготівель, влада вирішили відреагувати посиленням репресій і насильства відносно селян. Ці репресії досягли свого вищого ступеню восени 1932 року, коли села всіх регіонів — виробників зерна були змушені віддавати свої останні запаси продовольства.

59. Під час відвідування московських архівів я бачив документи, пов'язані з голодом, у тому числі звіти про випадки людоджерства в Росії, а також накази, видані в січні 1933 року про припинення «хлібної міграції» на Україні й на російському Північному Кавказі, які через чотири тижні були поширені до Нижнього Поволжя Росії. За твердженням російських посадових осіб, ці документи доступні для дослідників з Росії й з-за кордону.

60. Російські історики й архівні дослідники підтвердили готовність співробітничати з колегами з Білорусі й Казахстану в підготовці багатотомної публікації архівних документів, пов'язаних з Голодомором 1932–1933 років. Вони також готові до співробітництва з українськими колегами в рамках цього проекту. Насправді, таке співробітництво почалося кілька років тому, але українці перестали в ньому брати участь після прийняття Верховною Радою України закону, що визнає Голодомор геноцидом проти українців.

61. У Москві я мав можливість зустрітися із представниками «Меморіалу», відомої російської НУО, чия робота спрямована на збереження історичної пам'яті й реабілітацію жертв політичних репресій. На думку «Меморіалу», масовий голод 1932–1933 років був результа-

том жорстокої й нелюдської сталінської політики «індустріалізації», «колективізації» і «розкуркулювання», що рішуче здійснювалася незалежно від її ціни в людських життях. Вона була частиною ланцюжка терору, що простягнулася від Жовтневої революції, громадянської війни й червоного терору до політичних процесів і великого терору кінця 1930-х років.

62. «Меморіал» не вірить, що українська концепція Голодомору — *геноциду* — може бути підтверджена якими-небудь істотними доказами. Він вважає, що було б невірним ділити жертв того самого механізму терору на першу й другу категорії залежно від їхнього етнічного походження.

63. Проте, «Меморіал» похвалив українців за те, що ті відкрили доступ до своїх архівів, і закликав російську владу продовжити розсекречення закритих документів і зробити їх доступними. Він також високо оцінив величезну роботу, проведenu в Україні, присвячену пам'яті жертв Голодомору.

VI. Висновки

64. Голодомор у Радянському Союзі був результатом політики радянського тоталітарного режиму на чолі зі Сталіним.

65. Брак продовольства в зернових районах СРСР, що призвів до голоду й масової загибелі мільйонів селян і міських жителів, був викликаний політичними рішеннями, прийнятими вищим керівництвом Радянської держави, які активно реалізовувалися на регіональному й місцевому рівнях.

66. Ми повинні рішуче засудити цю політику й ці дії як злочини радянського режиму проти власного народу й злочини проти людяності. Для нас повинні бути неприйнятні будь-які спроби виправдати цю смертоносну політику в будь-яких цілях.

67. Ми повинні шанувати пам'ять всіх тих, хто загинув у результаті безпрецедентної людської катастрофи, що відбулася під час Голодомору на території колишнього Радянського Союзу, і визнати їх жертвами навмисних злочинів тоталітарного режиму.

68. Ми повинні вітати будь-які зусилля, спрямовані на виявлення історичної правди й на підвищення поінформованості громадськості про ці трагічні події минулого. Ми вважаємо, що такі зусилля повинні поєднувати, а не роз'єднувати народи.

69. Велика робота, вже здійснена в Білорусі, Казахстані, Росії й, особливо, в Україні, щодо полегшення доступу до архівів, може тільки вітатися. Однак цю роботу необхідно продовжувати з метою подальшого відкриття архівів і полегшення доступу до них для всіх дослідників.

70. Інші держави-члени Ради Європи повинні зробити свої національні архіви, що мають відношення до цих питань, більш відкритими й доступними.

71. Історики усіх країн колишнього СРСР, які постраждали під час Великого голоду, а також історики з інших країн, повинні проводити спільні незалежні науково-дослідні програми, для того, щоб встановити повну, неупереджену й неполітизовану правду про цю людську трагедію, а також оприлюднити її.

72. Політики всіх держав-членів Ради Європи повинні утримуватися від будь-яких спроб чинити політичний тиск на істориків і вирішувати наперед результат незалежних наукових досліджень.

73. Рішення української влади заснувати національний день пам'яті жертв Голодомору в Україні можна тільки вітати. Урядам інших постраждалих країн варто зробити те ж саме, вшановуючи пам'ять своїх жертв.

74. Влада Білорусі, Казахстану, Молдови, Росії й України повинні домовитися про спільну діяльність, що має бути спрямована на збереження пам'яті про жертви Голодомору, незалежно від їхньої національності.

Д О Д А Т О К 1 **Коментарі Парламенту Казахстану** **Про Голодомор у Казахстані в 1930-х роках**

Масовий голод 1930-х років приніс горе й страждання багатьом регіонам колишнього СРСР, включаючи Казахстан. Це було жакхливе нещастя, що було наслідком примусової колективізації й неврожаю 1932 року. Голод був результатом радикальної політики індустріалізації, насильницької колективізації й примусової продрозвертки, які знищили сільське господарство.

Причини

Резолюції 15-го з'їзду Всесоюдної Комуністичної партії (у грудні 1927 року) були спрямовані на масову колективізацію селянства. У той

же час було очевидно, що головною метою було «поступове об'єднання малих сільських господарств у великі селянські господарства, підтримка й заохочення суспільних сільськогосподарських робіт».¹

Причини трагічних подій, що мають назву у радянській історії «помилками й перегинами», не випадкові. На думку істориків, це було природним, якщо не неминучим, явищем, оскільки воно було обумовлено протиріччями між політичними й ідеологічними заходами й економічними імперативами, порушеннями закону й людським фактором. Таким чином, помилки й перегини об'єктивно відображали сталінське суспільство.

Проте, деякі історики як і раніше вважають, що Йосип Сталін і його помічники нібито не знали про реальну ситуацію й масштаби нещастя в степах.

Однак офіційні документи свідчать про те, що все було навпаки. Насамперед, існувала офіційна урядова записка за підписом голови Ради Народних Комісарів Республіки Казахстан У. Ісаєва (травень 1932 р.), де містився приблизний опис того, що відбувається. Секретар Західно-Сибірського обласного комітету Всесоюзної комуністичної партії Р. Ейхе й голова Центрального виконавчого комітету Республіки Узбекистан Ю. Ахунбабаєв також повідомляли в Москву про голод і міграцію з Казахстану (це здається правдою, оскільки Західний Сибір і Узбекистан прийняли більшу частину людей, що мігрували з Казахстану, і до обов'язків Р. Ейхе і Ю. Ахунбабаєва входило повідомляти московську владу і Йосипа Сталіна про ситуацію).

У цьому контексті варто відзначити епізод з В. Молотовим, Головою Ради Народних Комісарів, що виражав стурбованість із приводу масового переселення із Західного Казахстану. Ф. Голошокін, перший секретар Казахстанського крайкому, пояснив, що міграція викликана конфліктами із класовими ворогами. Проте, він розумів, що масове переселення обумовлене труднощами, а не змінами в способі життя.

Хід подій

Колективізація спустошила казахські аули й позбавила худоби більшість казахів. Сільському господарству Казахстану був нанесений нищівний удар, що зменшив продуктивні здатності й структуру аулів Казахстану.

---

¹ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях..., С. 261.

У листі заступника голови Ради Народних Комісарів Турара Рускулова Йосипу Сталіну наводяться переконливі докази голоду 1930-х років у Казахстані. У ньому йдеться: «Відповідно до останніх оцінок, 40 000 казахів проживають у Середньому Поволжі, 100 000 — у Киргизстані, 50 000 — у Західному Сибіру, 20 000 — у Каракалпакії, 30 000 — у Центральній Азії. Казахи також мігрували в такі віддалені райони, як Калмикія, Таджикистан, Північний регіон тощо. Частина населення на чолі з баями (великими землевласниками) перебралася в Західний Китай. Це була перша хвиля міграції казахів із центральних районів країни. Це була не проста кочова міграція, що зазвичай відбувається влітку, це була втеча голодуючих людей у пошуках їжі. У деяких регіонах чисельність мігрантів становила 40–50% від загальної чисельності населення. Найсумнішим результатом міграції був голод і епідемії, що почалися в 1932 році. Минулої весни багато казахів загинули від голоду й епідемій. Із приходом весни ситуація дедалі погіршується...»

Відповідно до доповіді Московського Червоного Хреста по Актюбінській області, казахи, що проживають у Тургайському районі, страждали від голоду й епідемій. Вони їли сміття, корені диких рослин і гризунів.

За даними місцевої влади, 20–30% населення в Тургайському і Батпакаринському районах загинуло, а ті, хто вижив, мігрували. Челкарський район втратив 30–35% населення. Голова виконавчого комітету Т. Іванов виступив з доповіддю на обласному з'їзді Рад (липень 1932 р.), відповідно до якої населення Актюбінської області скоротилося з 1 012 500 осіб в 1930 році до 725 800 осіб, або 71%, в 1932 році. За словами голови Кзил-Ординського районного виконавчого комітету, вижило тільки 15–20% населення. Населення Балхашського району нараховувало 60 000 чоловік. Половина населення Каратальського району померла минулої зими через вимушену міграцію із трьох аулів Казахстану. 569 осіб загинули від голоду в період з грудня 1932 р. по 10 січня 1933 р. у тому ж регіоні. 300 трупів були виявлені на залізничній станції Уштобе, у Караталі й у рисовому колгоспі. Кількість фермерських господарств у Чубартауському районі скоротилася з 5300 в 1931 р. до 1941 в 1933 р.

Наслідки

Наслідки голоду були жахливі. Без своєї худоби кочівники втратили своє традиційне джерело їжі. Рибальство й полювання не допома-

гали. Хліба не було через поганий врожай. Крім того, більшість казахів не мали можливості бігти з району лиха. Без коней і верблюдів голодуючим кочівникам було дуже важко долати великі відстані. Великий Степ став пасткою для тих казахів, у яких не залишилося худоби.

Гнані вбогістю, люди ринули до міст, селищ, станцій й сіл з єдиною метою — вижити. У місцях масової міграції виникали спалахи червоного тифу, раніше невідомого степовим жителям. Відсутність імунітету до невідомої хвороби й погане медичне обслуговування (або й зовсім його відсутність) призводили до масових смертей.

Корінне населення серйозно постраждало від масової міграції. Одна четверта частина всього населення, або 1030 тисяч осіб, залишили Казахстан у роки голоду. Тільки 414 тисяч повернулися до Казахстану після цього, а 616 тисяч зволіли залишитися за кордоном. За оцінками експертів, 200 тисяч із тих, хто залишився за кордоном, оселилися в Китаї, Монголії, Афганістані, Ірані й Туреччині. Дані перепису показали, що кількість казахів, що проживають у сусідніх країнах, збільшилася з 314 тисяч чоловік в 1926 році до 794 000 в 1939 році². Протягом 1926–1939 років, у зв'язку з міграцією, кількість казахів у Росії збільшилася в 2,3 рази, в Узбекистані — в 1,7 рази, у Туркменістані — в 6 разів, у Таджикистані — в 7 разів, у Киргизстані — в 10 разів³.

Голод, епідемії й масова міграція населення значно вплинули на демографічні процеси в Казахстані на їхній початковій стадії. У зв'язку з тим, що це відбулося під час першого етапу демографічної еволюції в Казахстані, його корінне населення змогло швидко перебороти наслідки цієї трагедії. І тільки завдяки демографічному вибуху в післявоєнний період (приблизно в 1962 році), казахи відновили втрати. Колишню чисельність населення було відновлено лише через 40 років, в 1969 році. Якби не цей демографічний вибух, подолання демографічної кризи зайняло б, щонайменше, 100 або навіть 120 років. Незважаючи ні на що, голод нагадуватиме про себе найближчими 150–170 роками.

---

² М. Б. Татимов. Хроніки в цифрах (казахською) Алма-Ата, 1969, С. 79–80.

³ М. Б. Татимов. Хроніки в цифрах (казахською) Алма-Ата, 1969, стор.80. Сьогодні в усьому світі живе близько 10 мільйонів казахів. Найбільші громади проживають у Китаї (1070 тис. осіб), Монголії (137 тис.), Туреччині (120 тис.), Афганістані (20 тис.), Ірані (10000), Західній Німеччині (550 осіб), Франції (510 осіб), Швеції (200 осіб), Нідерландах (120 осіб), США (100 осіб), Англії (60 осіб) і т. ін.

Сучасна історія пропонує безліч оцінок втрат у результаті масового голоду в Казахстані 1932–1933 р. По даним перепису населення 1926 року, корінне населення Казахстану становило 3628 тис. чоловік⁴. Однак через 12 років, в 1939 році, населення скоротилося на 1321 тис. чоловік, або на 36,7%⁵. Історики вважають, що це — мінімальні цифри, і вони будуть переглянуті після ретельного аналізу⁶. Завдяки такому аналізу, дослідники з'ясували, що в середині 1930 року кількість корінного населення становила близько 4120 тис. осіб⁷.

На підставі вищевикладеного можна сказати, що за роки трагедії Казахстан втратив більше 2 млн. осіб⁸.

З огляду на те, що в 1920-х роках⁹ рівень смертності в Казахстані був 25 на 1000 осіб, кількість людей, що померли від природних причин в 1931–1933 роках, приблизно становила 250000 чоловік (7%). На підставі цих даних історики вважають, що 1750 тис. осіб, або 42% населення, померли від голоду й супутніх захворювань¹⁰.

Питання про кількість жертв голоду залишається відкритим. Дані всесоюзного перепису 1937 року, також відомого як «перепис репресій», проливають світло на найжахливішу демографічну катастрофу в історії Казахстану, що відбулася в результаті політики Сталіна. Особи, відповідальні за перепис, були арештовані або страчені (система позбувалася свідків). Протягом багатьох років дані перепису 1937 року не визнавалися. Однак недавно вони були виявлені в Центральному державному економічному архіві колишнього СРСР.

Народ Казахстану шанує пам'ять жертв голоду, засуджує режим, що зневажав людськими життями в ім'я досягнення амбіційних еко-

---

⁴ 1926 Всесоюзний перепис. Москва, 1928, том 8, частина 1.

⁵ М. Б. Татимов. Соціальна залежність демографічних процесів. Алма-Ата, 1989, С. 122.

⁶ М. Б. Татимов. Соціальна залежність демографічних процесів. Алма-Ата, 1989, С. 122.

⁷ А. Галієв. Голод у Казахстані в 1932–1933 р. // «Заря», 1989, № 11, С. 13, М. Б. Татимов. Соціальна залежність демографічних процесів. Алма-Ата, 1989, стор. 124.

⁸ М. Б. Татимов. Соціальна залежність демографічних процесів. Алма-Ата, 1989, С. 124.

⁹ Природна міграція населення СРСР в 1925 р., Москва, 1926, С. 40.

¹⁰ З. Б. Абилхожин, М. К. Козибаєв, М. Б. Татимов. Казахська трагедія // Питання історії 1989. № 7, стор. 18 (оцінки М. Татимова).

номічних і політичних цілей. Тому ми повинні продовжувати всебічне дослідження цієї трагедії.

Д О Д А Т О К 2

Коментарі парламентської делегації Молдови. Голод у Молдові – історична перспектива

Інформація, підготовлена під керівництвом пані *Ана Гуту*
Глави молдавської делегації в Парламентській Асамблеї

*А. Голод 1932–1933 років у Молдавській Автономній
Радянській Соціалістичній Республіці
(у цей час — територія Наддністрянщини)*

Радянська влада була остаточно встановлена в Наддністрянщині на початку 1923 року. Доти не було жодних підстав вважати, що жителі лівого берега Дністра прагнули до державотворення. Однак навесні 1924 більшовицьке керівництво СРСР висунуло ідею створення такої Молдавської соціалістичної республіки. Вона була створена відповідно до прийнятого в липні 1924 року рішення Політбюро Центрального Комітету СРСР про створення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки, і рішенням Центрального виконавчого комітету України від 12 жовтня 1924 про перетворення регіону в автономну республіку Радянської України.

Тоді радянська влада почала проводити політику, спрямовану на зниження національної самосвідомості, індустріалізацію й колективізацію в Наддністрянщині, що призвело до значних людських втрат.

В 1920-і роки, внаслідок руйнувань, викликаних війною, і політичної анархії, що привнесли більшовики спробами розвитку економіки, різні райони Наддністрянщини стикалися із численними труднощами. Сільське господарство, основна галузь економіки, була в дуже поганому стані. Виробництво зернових і поголів'я худоби скоротилися вдвічі порівняно з 1913 роком. Проте, незважаючи на ці труднощі, владою були організовані кампанії з вилучення зерна й колективізації. На цьому тлі також проводилася кампанія з ліквідації заможних селян — *куркулів*, згідно з радянською термінологією. В 1929–1930 роках, понад 3000 селянських господарств були оголошені *куркулями*, їхнє майно було конфісковано, а власники депортовані. Антиселянська кампанія досягла свого апогею в 1932 році, коли

цілі села були зруйновані й фізично, і духовно. Більшість селянських господарств постраждали внаслідок нової хвилі політики вилучення зерна. Ситуація погіршувалась стихійними лихами. Навесні розлилася ріка Дністер. Біля тисячі селянських родин залишилися без даху й більше 10000 родин були позбавлені коштів до існування. Літо й осінь були сухими, а потім пішли zalivні дощі. У результаті, Наддністрянщина пережила період страшного голоду, що досяг свого піка в 1932–1933 роках, коли померли майже 20000 осіб.

Методи насильницької колективізації, пов'язані з голодом, призвели до масової втечі селян до Румунії, уплав через Дністер. Радянська влада відповіла зміцненням кордону й вбивством тих, хто намагався його перетнути. Світова громадськість була шокована жорстокістю прикордонників. У ніч проти 23 лютого 1932 вони відкрили вогонь по 60 селянам, 40 з яких загинули на льоді ріки при спробі перетнути кордон. Наступного дня близько 100 жителів з району Бендер були вбиті по тій же причині. Проте, кількість бажаючих покинути автономну республіку, продовжувала зростати, і приблизно 20000 осіб знайшли притулок у Румунії.

В. Голод у Бессарабії 1946–1947 років

Окупація Бессарабії в 1940 році і її повторна окупація радянською владою в 1944 році ознаменували собою чорний період в історії цієї румунської провінції. Радянська влада створила тоталітарний і антинародний режим у регіоні, що супроводжувався розбоєм і терором. Відразу ж після другої світової війни й у перші роки радянської окупації (в 1946 і 1947 роки) Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку, створену 2 серпня 1940 року, охопив безпрецедентний в історії країни голод.

- Причини голоду 1946–1947 років

Радянська комуністична література намагалася, без яких-небудь підтверджувальних документів, пояснити голод двома причинами:

- фашистська окупація;
- розруха й страшна посуха 1945–1946 р.

Ці ідеї висловлювалися в низці тодішніх доповідей, таких, як доповідь Тутушкіна, міністра внутрішніх справ у Кишиневі, що він надіслав своєму начальству до Москви. Тутушкін писав, що в результаті румунської окупації й посухи 1945–1946 р., ситуація із продовольством у республіці надзвичайно ускладнилася.

Реальність: документи свідчать, що голод 1945–1946 р. був наслідком нелюдських і злочинних дій сталінського режиму, партійних працівників і держави.

Відповідно до свідочств очевидців:

- протягом 1944–1949 років Центральний комітет Комуністичної партії Молдавії й комітет міністрів республіки, під тиском з боку молдавського бюро Центрального Комітету Комуністичної партії й усього Радянського Союзу, видав близько 100 інструкцій для місцевих органів, що вимагають, аби селяни здавали сільськогосподарську продукцію державі. Іншими словами, ці органи вимагали обов'язкової здачі державі тієї мінімальної кількості сільськогосподарських продуктів, що були у селян у цю безпрецедентну посуху. Посадові особи конфіскували всю сільськогосподарську продукцію у молдавських селах, аж до останнього зернятка. Преса тієї епохи щедро публікувала тріумфальні звіти про поставки сотень тонн збіжжя державі й перевиконанні планів поставок. На практиці групи активістів відбирали всю цю сільськогосподарську продукцію без урахування власних продовольчих потреб селян, необхідних для виживання.
- партії було важливо виконати п'ятирічний план, навіть якщо це відбувалося на шкоду населенню. Виконання цих планів будь-якими методами було головною метою радянської влади. Існували навіть заохочення за перевиконання плану. Таким чином, в умовах, коли люди помирали від голоду, в 1946 році план з виробництва вершкового масла був перевиконаний на 33,2%, олії — на 39,5%, м'яса — на 32,5%, консервів — на 101,9%. Ці продукти були отримані за рахунок вилучення у селян і експорту Радянським Союзом пшениці.

За місяці й роки, коли молдавський народ помирав від голоду, Сталін експортував 1,7 млн. тонн зерна до інших країн — вантажівки із продовольством відправлялися до інших соціалістичних країн, особливо до Східної Німеччини, з пропагандистською метою.

- Наслідки голоду

Дистрофія. Відсутність їжі, коли люди були змушені їсти листя, борщівник, амарант тощо призвело до стрімкого зростання кількості випадків дистрофії. Згідно з (неповною) інформацією, зібраною орга-

нами охорони здоров'я, на 25 грудня 1946 року в республіці було зареєстровано 53 000 випадків дистрофії, і ця кількість зросла до 190 000 до 1 лютого 1947 року й до 238 000 до 1 березня. Було вжито заходів для зниження руйнівного впливу цього захворювання, але результати не виправдали очікувань. У грудні 1947 року в деяких районах від 25% до 30% населення страждали на дистрофію, а в деяких місцях, зокрема, у Чимишлиському районі, ця цифра досягала 80%.

Канібалізм. Страшна реакція голодуючих людей. Низка випадків людожерства була зареєстрована у різних районах Молдавії на початку 1946 року. Наприклад, у червні 1946 року мав місце ряд випадків, у селах Александрешти, Рецея-Слободзея й Стуржени Ришканського району. Високопоставлений діяч Комуністичної партії Радянського Союзу О. М. Косигін був свідком такого випадку канібалізму. Він прибув до Молдови в 1947 році й відвідав ряд сіл на околицях Кишинєва, у тому числі один будинок, де бачив труп, підготовлений для їжі.

8 вересня 1947 року районний комітет Комуністичної партії Кагула, де в період між лютим 1946 і лютим 1947 було офіційно зареєстровано 10 випадків канібалізму, підготував рекомендації секретарям райкомів партії про те, як запобігти канібалізму. Відповідно до цього документа, керівники районів мали інформацію про канібалізм і вживання людського тіла в їжу в деяких селах у районах Вулкенешті, Тараклія, Чадыр-Лунга, Баймаклія, і особливо, Конгазському районі. Партійним і державним діячам доповідали, що 7 і 8 лютого 1947 року в селі Баурчи Конгазського району (зараз — Автономне територіальне утворення Гагаузія), було зареєстровано чотири вбивства з метою канібалізму. Відповідно до цього джерела, вживання в їжу тіл стало частим явищем. Були випадки викрадення тіл, доставлених на цвинтар, які ще не були поховані. У різних місцях села були виявлені частини декількох тіл. У селі Бешалма ситуація була ще більш серйозною. Поїдання тіл також поширено в інших селах, повідомляв він. У січні 1947 р. селянка із села Тамбула, у районі Балчі вбила двох зі своїх чотирьох дітей, дівчинку шести років і хлопчика п'яти років, щоб їх з'їсти. Селянин у Глінжені, у районі Чишкарені, запросив сусідку до себе додому, задушив її й з'їв. Інший селянин із села Кажба в районі Глодені вбив і з'їв свого 12-літнього онука, що прийшов його відвідати. Приблизно 39 випадків людожерства було зареєстровано в Молдавії за часів голоду 1946–1947 років.

Людські жертви. Недоїдання, викликане відсутністю нормально-го харчування й споживанням рослин і інших шкідливих для здоров'я речей, таких, як падалиця, поєднане із зростанням кількості епідемій, призвело до смерті приблизно 100 тисяч осіб. Головним чином це відбувалося в селах, тому що міста, де жила радянська номенклатура, одержували більше продуктів харчування, які силоміць забирали у селян. Люди помирали від голоду у своїх будинках і на вулицях. Десятки тіл щодня підбирали на вулицях. У Кишиневі, наприклад, за інформацією, що повідомлялася Міністерством внутрішніх справ республіки московському керівництву, міліція регулярно забирала з вулиць 8–12 тіл селян, що приїхали із села.

Наступна таблиця ілюструє зростання смертності в Молдавській Радянській Соціалістичній Республіці в 1946–1947 р.:

Місяць	1946	1947	Різниця
Січень	4466	19 133	14 667
Лютий	4347	23 791	19 444
Березень	5633	25 953	20 320
Квітень	4588	15 034	10 446
Травень	3782	14 938	10 616
Червень	3676	24 701	21 085
Липень	5235	16 418	11 183
Серпень	5313	8346	3033
Вересень	4544	5248	704
Жовтень	5799		
Листопад	5753	3264	2489
Грудень	9650		

Існує величезна різниця між кількістю народжень і кількістю смертей. Наприклад, у перші три місяці 1946 року в республіці було зареєстровано 9494 народження, і 14428 смертей. У сільських районах відповідні цифри становили 7845 і 12973, інакше кажучи, кількість загиблих у два рази перевищувала кількість немовлят. За офіційним даними, до кінця 1947 року кількість загиблих почала поступово знизуватися. У листопаді померло 3264 осіб, на 21,2% більше, ніж народилося.

В 1946 році сільське населення республіки скоротилося на 447 чоловік, а в 1947 році, після спалаху дистрофії, уже на 100 633 осіб, тобто річні втрати були понад 10%. В 1947 році сільське населення скоротилося на 193 900 осіб. Голод також викликав загибель значної кількості людей у першій половині 1948 року. На початку цього року кількість смертей була вищою, ніж наприкінці попереднього.

- **Результати**

Точна кількість загиблих невідома. Проте, дослідження останніх років показали, що під час голоду 1946–1947 років і у першому півріччі 1948 р. від 250 000 до 300 000 осіб померли від голоду, причому історики, як правило, погоджуються із середньою цифрою — близько 280 000, 70% з яких загинули від дистрофії.

Безпритульність. Після смерті батьків тисячі незахищених дітей блукали селами й містами у пошуках їжі. Сироти із сіл відправлялися до міст, сподіваючись знайти шматок хліба. У першій половині 1946 року тільки у відділення міліції було забрано приблизно 1500 безпритульних дітей.

Еміграція. Голод у Бессарабії дав імпульс до еміграції, і було зареєстровано чимало спроб бігти в Румунію. Долі цих людей різні. Деякі емігранти були розстріляні радянськими прикордонниками. Декільком сотням осіб вдалося перетнути румунський кордон, а інші були заарештовані під час таких спроб. Наприклад, 37 осіб були заарештовані в серпні 1946 р., 49 — у вересні, 46 — у грудні й 63 — у січні 1947 року. Деяких осіб, які хотіли бігти в Румунію, було поміщено під нагляд.

С. Висновки

Не посуха викликала катастрофу — вони відбуваються в Молдові час від часу, не приводячи до поширення канібалізму, — а методи, які застосовувалися сталінським режимом, що намагався створити «світле майбутнє», незалежно від того, чого це коштуватиме. Бессарабських селян цілком свідомо присудили до страждань від голоду по двох причинах:

- *їх вважали класовими ворогами.* Некоректний термін *куркуль*, або заможний селянин, був придуманий для опису працюючих членів цієї групи. Потім їм призначили важкі податки, і прирекли їх на загибель, включаючи фізичне знищення;

- їх вважали етнічними румунами, тобто зрадниками й союзниками нацистської Німеччини. До румунських селян у Молдавії ставилися вороже, оскільки вони вважалися союзниками Гітлера, і, отже, «зрадниками нації». Щоб подолати всілякий опір і зігнати бессарабських селян до колгоспів, влада використовувала ті ж самі методи, що й в Україні в 1932 і 1933 роках. Голодний терор став інструментом для реалізації планів радянської влади.

Україні вдалося одержати підтримку з боку міжнародного співтовариства у кваліфікації трагічних подій 1932–1933 років як геноцид. Республіка Молдова повинна наслідувати приклад України.

Посилання

1. Gribincea Mihai, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică* (1944–1950) (Бессарабія в перші роки радянської окупації), Cluj-Napoca, 1995
2. Moraru Anton, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria, 1812–1993* (Історія румунів: Бессарабія й Наддністрянщина, 1812–1933), Chișinău, 1995.
3. Șișcanu Elena, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940–1952)*, (Бессарабія при більшовицькому режимі, 1940–1952), București: Semne, 1998
4. Turea Larisa, *Cartea foametei*, (Книга про голод) Bucharest, 2008.
5. Țurcanu Ion, *Foametea din Basarabia on anii 1946–1947* (Голод у Бессарабії в 1946–1947 р.), Chișinău, 1993

Д О Д А Т О К 3

Коментарі парламентської делегації України Інформація фракції «Наша Україна» про її позицію в питанні про Голодомор в Україні 1932–1933 років

1917 року, після Лютневої революції в Росії, у статті, що була опублікована в журналі «Освіта» у листопаді 1917, В. І. Ленін писав, що тільки націоналізація всієї продукції надасть більшовикам можливість управляти країною. Вони почали реалізовувати цю ідею за допомогою введення карток. Таким чином, можна дійти висновку, що голод був засобом управління регіоном на початку правління більшовиків. Для того, щоб увести таку практику у всіх регіонах, більшовикам потрібно було:

- знищення Української Народної Республіки (УНР). Українська Народна Республіка була однією з найбільших незалежних

держав, окупованих більшовиками. Тут існувала Українська Центральна Рада, що складалась з добре освічених і волелюбних лідерів, багате й сильне селянство й високий для того часу рівень виробництва зерна;

- знищення українських селян. 80% усього українського народу були селянами. На початку 20 століття Україна постачала 90% збіжжя для експорту Російської Імперії. Українські фермери збирали 42% усього світового ячменю й 20% світового зерна. Українські селяни були основою українського сільського господарства. Більшовики розуміли, що якщо їм не вдасться знищити українських селян, вони не зможуть контролювати Україну.

Реалізація цих завдань і була головною метою комуністичного режиму на чолі зі Сталіним. Боротьба проти вищезгаданих супротивників приймала наступні форми:

- з 1928 року більшовики почали ліквідувати куркулів (заможних селян) і знищувати кращі українські господарства;
- комуністичний режим конфіскував майно селян;
- в 1929 році більшовицький уряд розширив масштаби загальної колективізації;
- з 1929 більшовицький терор був спрямований на знищення української еліти;
- в 1930 було заборонено Українську Автокефальну Православну Церкву.

Результати боротьби:

- падіння врожайності;
- падіння продуктивності праці;
- надмірні реквізиції зерна;
- голодомор 1931, 1932, 1933.

У січні 1933 року, після телеграми Сталіна українським селянам, режим місяцями відбирав у селян усі продукти харчування.

З кінця січня до червня 1933 року режим убив 3 400 000 людей, які загинули від голоду в Україні.

Подальші втрати 1 100 000 людей були викликані зниженням народжуваності. Так, протягом 5 місяців 4 500 000 осіб, 900 000 щомісяця й 3000 щодня, гинули в Україні від голоду. (Ці дані засновані на новітніх дослідженнях Інституту демографії й соціальних досліджень Національної академії наук України).

Розходження між Україною й Росією в плані Голодомору такі:

- переїзд селян з потерпілих від голоду територій не був заборонений у Росії, а в Україні, за наказом Сталіна, селянам було заборонено залишати територію Української РСР і Кубані.
- у Росії, як і в Україні, існували чорні списки, але тільки в тих регіонах, де проживало українське населення. В інших регіонах Росії такі заходи не застосовувалися.
- російська мова мала перевагу над українською мовою, що піддавалася утискам. Публікацій українською мовою не було, а граматика української була адаптована до російської.
- тільки російські збройні загони й бригади ДПУ оточували українські села й цілі райони від зовнішнього оточення, змушуючи людей помирати від голоду.

Консул Італії пан Серджіо Граденіго, розповідає у своїй книзі «Листи з Харкова», як один з місцевих російських начальників ДПУ цинічно заявляв, що «етнографічний матеріал» необхідно виправити. Це було сказано про українську націю.

ІНФОРМАЦІЯ ФРАКЦІЇ БЛОК ЮЛІЇ ТИМОШЕНКО ПРО ЇЇ ПОЗИЦІЮ ЩОДО ПИТАННЯ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ 1932–1933 РОКІВ

Голодомор 1932–1933 років був однією з найтрагічніших сторінок в історії України й справжнім геноцидом українського народу. Це — трагічна частина історії України, і ми повинні розповісти правду про історію нашої держави. Мільйони людських душ, знищених штучним голодом, воляють про пам'ять і справедливість.

Голодомор був, насамперед, цілеспрямованим фізичним знищенням нашого народу з політичною метою. Це була спроба перетворити український народ у націю рабів тоталітарної системи.

Сьогодні ця трагедія занадто політизується в Україні. На жаль, питання національної пам'яті й об'єднання нації є предметом короткострокових партійних інтересів. На жаль, український народ продовжує бути інструментом пропагандистських кампаній деяких політиків, що неприпустимо й лише підтверджує їхній цинізм.

Дві позиції сформувалися в Україні й за її межами у зв'язку з масовим голодом в 1932–1933 р. Одна позиція визначає Голодомор як геноцид, а інша тільки визнає факт голоду. На визнання Голодомору

геноцидом сильно впливає геополітичний фактор. З того часу, як Україна порушила це питання на національному рівні, Російська Федерація заперечує антиукраїнську природу Голодомору. Все це призвело до політичних спекуляцій в Україні.

Однак, після ретельного вивчення й аналізу положень Конвенції ООН 1948 р. ми дійшли до єдиного висновку — проти українського народу був застосований геноцид, і Голодомор став засобом його реалізації. Насправді, були створені штучні умови, спрямовані на повне або часткове фізичне знищення українців як нації й народу.

Ми звертаємось до Парламентської Асамблеї Ради Європи й до тих країн, які ще не зробили цього, із закликом визнати Голодомор 1932–1933 р. геноцидом українського народу. Прийняття відповідної Резолюції ПАРЄ, що засуджує цей злочин, відповідає позиції Асамблеї щодо осуду злочинів тоталітарних режимів, зокрема, порушень основоположних прав людини, одним із яких є право на життя, і відповідає духу й принципам попередніх резолюцій ПАРЄ 1096 (1996) і 1481 (2006).

Ми виступаємо за безстороннє розслідування питань Голодомору й публікацій із цього приводу, які не спрямовані проти будь-якої третьої сторони. Ми сподіваємось на об'єктивність доповіді ПАРЄ, обумовлену, у першу чергу, необхідністю відновлення історичної правди, збереження пам'яті про жертв Голодомору й недопущення подібних страшних злочинів у майбутньому.

Ми прагнемо до поширення інформації про трагедію європейського й світового масштабу, що, незважаючи на жакливі наслідки, продовжує залишатися темною сторінкою європейської історії.

Це дозволить міжнародному співтовариству не тільки зробити висновки у зв'язку з подіями, які мали місце в Україні в епоху тоталітарного сталінського режиму, але й стане певною гарантією того, що цей страшний урок і аналогічні катастрофи ніколи не повторяться.

ЗАЯВА ПАРТІЇ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ІЗ ПРИВОДУ ШТУЧНОГО ГОЛОДУ В РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ УКРАЇНА В 1932–1933 РОКАХ (ГОЛОДОМОРУ)

Партія регіонів рішуче засуджує Голодомор як страшний злочин тоталітарного радянського режиму проти українського народу й інших народів колишнього Радянського Союзу, а також як злочин проти людяності, що привело до загибелі мільйонів безневинних людей.

Ми закликаємо міжнародне співтовариство шанувати пам'ять жертв Голодомору в Україні й в інших країнах, оскільки ці знання допоможуть уникнути подібних людських трагедій у майбутньому, підвищити ефективність верховенства права й підсилити повагу до прав людини й основоположних свобод.

Партія регіонів дякує міжнародному співтовариству за зусилля, спрямовані на підвищення інформованості світової громадськості про Голодомор, і високо оцінює глибоке співчуття й збалансований підхід з боку міжнародного співтовариства до цієї проблеми, що відбите, зокрема, у наступних міжнародних документах:

- Резолюція Європейського Парламенту від 23 жовтня 2008 року пам'яті Голодомору, штучного голоду на Україні(1932–1933);
- Резолюція Парламентської асамблеї ОБСЄ від 3 липня 2008 року про Голодомор 1932–1933 років на Україні;
- Резолюція ЮНЕСКО від 1 листопада 2007 року пам'яті жертв Великого голоду (Голодомору) на Україні;
- Спільна заява про Голодомор 1932–1933 років в Україні (Голодоморі), у понеділок, 10 Листопада 2003, в Організації Об'єднаних Націй.

Партія регіонів рішуче підтримує позицію Європейського Союзу, де зазначено, що Голодомор був «жахливим злочином проти українського народу й проти людяності».

Ми також підтримуємо заяву Європейського парламенту, що «європейська інтеграція ґрунтується на готовності дійти згоди щодо трагічної історії двадцятого століття, і визнанні того, що угода щодо цієї непростой історії не означає якого-небудь почуття колективної провини, але створює міцний фундамент для будівництва загального європейського майбутнього, заснованого на загальних цінностях і загальному взаємозалежному майбутньому».

У той же час Партія регіонів виражає думку, що будь-яке тлумачення подій на Україні 1932–1933 років повинне відповідати нормам міжнародного права. Вона допускає, що інтерпретація подій Голодомору як геноциду проти українського народу не повністю відповідає критеріям, встановленим для злочину геноциду в Конвенції ООН про запобігання й покарання злочину геноциду 1948 року, ратифікованій 140 країнами.

Зокрема, Конвенція визначає геноцид, як «кожне з наступних дій, чинені з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- a. убивство членів такої групи;
- b. заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- c. навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на її повне або часткове фізичне знищення;
- d. міри, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи;
- e. насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу».

Масовий голод на Україні 1932–1933 років не відповідає цьому визначенню *геноциду*, оскільки йому суперечать наступні історичні факти:

- політика продовольчої реквізиції була запланована й реалізовувалася центральними органами влади в Києві й Москві, а також місцевими адміністраціями, і впливала на українське селянство тільки як на політичну й економічну верству або «політичний клас», що був частиною українського суспільства;
- реквізиції й інші обмежувальні й репресивні заходи застосовувалися як частина політики примусової колективізації, що проводилася на території всього Радянського Союзу;
- мільйони людей були знищені або іншим чином серйозно постраждали від політики колективізації й вилучення продовольства в Казахстані й Росії, десятки тисяч людей постраждали в Білорусії й інших республіках. Данина смерті була виплачена українцями, росіянами, казахами, білорусами, євреями, греками, молдаванами, і багатьма іншими етнічними групами;
- як повідомлялося, райони, які найбільше потерпали від голоду, також страждали від серйозних епідемій тифу й малярії;
- реквізиції їжі й інші примусові заходи застосовувалися відповідно до марксистсько-ленінської теорії класової боротьби й у рамках офіційної політики колективізації, і тому вони не були репресивною політикою, спрямованою винятково проти українського народу;
- немає свідoctв, які доводять, що офіційна політика уряду, яка викликала голод, базувалася на етнічному ґрунті, крім того, її місцеві виконавці, у своїй більшості, самі були українцями.

Беручи до уваги вищесказане, Партія регіонів закликає сприяти міжнародному, всеосяжному й не політизованому історичному дослідженню голоду в Україні 1932–1933 років.

Оскільки ця величезна трагедія торкнулася багатьох країн, що входили тоді до складу СРСР, ми закликаємо також вжити спільних заходів у рамках СНД, спрямованих на збереження пам'яті про жертви тих трагічних подій.

Партія регіонів рішуче засуджує всі спроби покласти кримінальну або адміністративну відповідальність за відмову визнати Голодомор актом геноциду, як вимагав президент Ющенко. Ми вважаємо, що такі заходи несумісні з основними принципами свободи слова, демократії, і принципами вільного, безперешкодного дослідження.

Комітет, що підготував доповідь: Комітет з політичних питань

Посилання на комітет: Doc. 11512, посилання 3423 від 14 квітня 2008 р. і Doc. 11542, посилання 3435 від 18 квітня 2008 р.

Проект резолюції одностайно прийнятий Комітетом 15 грудня 2009 р.

Члени Комітету: Mr Göran **Lindblad** (Голова), Mr David **Wilshire** (віце-голова), Mr Björn Von Sydow (віце-голова) (заступник: Mrs Kerstin **Lundgren**), Mrs Fátima Aburto Baselga, Mr Francis Agius (заступник: Mr Joseph **Debono Grech**), Mr Alexander Babakov (заступник: Mr Sergey **Markov**), Mr Viorel Badea, Mr Denis **Badré**, Mr Andris Bērziņš, Mr Mevlüt **Çavuşoğlu**, Mr Lorenzo Cesa, Mr Titus **Corlătean**, Ms Anna **Čurdová**, Mr Rick **Daems**, Mrs Maria Damanaki (Mr Konstantinos **Vrettos**), Mr Dumitru Diacon, Mr Pol van den Driessche, Ms Josette Durrieu, Mr Frank Fahey, Mr Piero **Fassino**, Mr György **Frunda**, Mr Jean-Charles Gardetto, Mr Marco Gatti, Mr Andreas **Gross**, Mr Michael **Hancock**, Mr Davit **Harutyunyan**, Mr Norbert **Hauptert**, Mr Joachim Hörster, Mrs Sinikka **Hurskainen**, Mr Tadeusz **Iwiński**, Mr Bakir Izetbegović (заступник: Mr Mladen **Ivanić**), Mr Michael Aastrup **Jensen**, Mr Miloš Jevtić, Mrs Birgen **Keleş**, Mr Victor Kolesnikov (заступник: Mrs Olha **Herasym'yuk**), Mr Konstantion Kosachev, Mr Jean-Pierre **Kuchei-da**, Ms Darja Lavtižar-Bebler, Mr René van der Linden, Mr Dariusz Lipiński, Mr Gennaro Malgieri, Mr Dick **Marty**, Mr Frano Matušić, Mr Silver **Meikar**, Mr Evangelos **Meimarakis**, Mr Dragoljub Mićunović, Mr Jean-Claude Mignon, Mr Aydin Mirzazada, Mr Juan Moscoso del Prado Hernández, Ms Lilja Mósésdóttir, Mr João Bosco **Mota Amaral**, Mrs Olga Nachtmannová, Mr Gebhard Negele, Mrs Miroslava **Nemcova**, Mr Zsolt Németh, Mr Fritz Neuge-

bauer (заступник: Mr Franz Eduard **Kühnel**), Mr Aleksandar Nikoloski, Mr Hryhoriy **Omelchenko**, Mr Maciej Orzechowski, Mr Ivan **Popescu**, Mr Christos Pourgourides, Mr John Prescott (заступник: Mr John **Austin**), Mr Gabino **Puche**, Mr Amadeu Rossell Tarradellas, Mr Ilir Rusmali, Mr Ingo Schmitt (заступник: Mr Eduard **Lintner**), Mr Predrag Sekulić, Mr Samad Seyidov, Mr Leonid **Slutsky**, Mr Rainer Steenblock, Mr Zoltán Szabó (заступник: Mr Máttyás **Eörsi**), Mr Mehmet **Tekeliođlu**, Mr Han Ten Broeke, Mr Zhivko Todorov, Lord Tomlinson (заступник: Mr Rudi **Vis**), Mr Latchezar **Toshev**, Mr Petré **Tsiskarishvili**, Mr Mihai Tudose, Mr Ilyas Umakhanov, Mr José Vera Jardim, Mr Luigi Vitali, Mr Wolfgang Wodarg, Mrs Karin S. Woldseth, Ms Gisela **Wurm**, Mr Emanuelis **Zingueris**.

Офіційний представник: пан Тіні Кокс.

N. B.: Імена членів, які взяли участь у засіданні, виділені жирним шрифтом.

Секретаріат Комітету: пані Начило, пан Шевченко, пані Сірторі-Мілнер.

Оригінал англійською:

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12173.htm>

ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ КОЛИШНЬОГО СРСР

ДОКУМЕНТ 12181 ВІД 9 БЕРЕЗНЯ 2010 РОКУ

ПОГЛЯД КОМІТЕТУ З ПРАВОВИХ ПИТАНЬ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ¹

Доповідач пан Пол Роуен, Об'єднане Королівство, Альянс Лібералів і Демократів за Європу

1. Висновки Комітету

Комітет з правових питань та прав людини вітає рішучий осуд, як злочину проти людяності, політики радянського режиму 1932–1933 рр., спрямованої на фізичне знищення селянського населення в Україні та інших регіонах, населених етнічними українцями, а також у Казахстані та інших регіонах колишнього Радянського Союзу. Ця політика призвела до смерті від голоду мільйонів людей. Проте, у доповіді Комітету з політичних питань відсутня достатня ясність того, що ця злочинна політика була конкретно спрямована проти українського народу. Заради взаєморозуміння, ця історична правда має бути повністю визнаною та не повинна загубитися серед інших злочинів, вчинених радянським режимом проти інших етнічних та соціальних груп.

2. Запропоновані поправки к проекту резолюції

Поправка А

Змінити назву на «Пам'яті жертв Голодомору в Україні та великого голоду у Казахстані та інших регіонах колишнього Радянського Союзу».

---

¹ Посилання: Дос. 11512, посилання № 3423 від 14 квітня 2008 р. и Дос. 11542, посилання № 3435 від 18 квітня 2008 р. Комітет-доповідач: Комітет з політичних питань. Див. Дос. 12173. Прийнято Комітетом 28 січня 2010 р.

Поправка В

У проєкті резолюції, у пункті 5, у першому реченні після слів «що постраждала найбільше», додати слова «та на Північному Кавказі, де українці склали більшість населення».

Поправка С

У проєкті резолюції, у пункті 5 після першого речення додати речення наступного змісту:

«Це умисне позбавлення їжі було спрямоване на створення таких умов життя, аби домогтись часткового фізичного знищення українського народу».

Поправка D

У проєкті резолюції, у пункті 5, у другому реченні слова «визнані українським законодавством» замінити словами «мають бути визнані».

Поправка E

У проєкті резолюції, викласти пункт 15 наступним чином:

«Асамблея закликає істориків та юристів усієї Європи провести спільні незалежні, об'єктивні та деполітизовані дослідження, аби повністю встановити факти щодо цієї людської трагедії, а також дати оцінку цим фактам з точки зору сучасного міжнародного права».

3. Пояснювальна записка пана Роуена, доповідача

1. Об'єктивні чинники, пов'язані з українським Голодомором зараз доволі добре відомі, незважаючи на десятиріччя політики заплутування та дезінформації: від 3 до 10 мільйонів² селян померли від голоду та пов'язаних із голодом хвороб внаслідок сталінської політики колективізації сільського господарства, що уключає систематичну конфіскацію усіх продуктів харчування у сільських областях України,

---

² Останню цифру навів нібито сам Сталін у бесіді з Уїнстоном Черчиллем 1942 р., згадана у мемуарах Черчилля (цит. По: Андрій Семотюк «Український Голодомор — чи був він геноцидом?», 2008 (faminegenocide.com); цифра 7–10 млн. наводиться у заяві Постійної Місії України при Організації Об'єднаних Націй 7 листопада 2003 г., що підписана 25 країнами-членами ООН та прийнята на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Казахстану³ й деяких регіонах Росії (найбільше постраждали Кубань та частина Північного Кавказу, де також було багато етнічних українців). Восени 1932 року⁴ регіони, села та колективні господарства, які були не в змозі виконати невідомі норми здачі збіжжя, заносились до «чорного списку», що тягнуло «колективні натуральні штрафи». Це означало, що вони оточувались озброєними формуваннями НКВС, відрізалась від усього постачання товарів та інших джерел харчування, й що усі продукти харчування та інші предмети першої необхідності вилучались з крамниць та приватних будинків при обшуках під дулом пістолету. Відповідно до так званого «Закону про п'ять колосків» будь-яка крадіжка, навіть мінімальна, продуктів згодованими селянами, жорстоко каралась смертною карою або 10-річним засланням⁵. Особливо на другий рік жорстокого штучного голоду, селяни не могли залишити постраждалі райони⁶ й будь-яка «контрабанда» їжі до голодуючих районів була заборонена. Зрештою цілі села були повністю обезлюднені. До них були переселені селяни з Росії, Білорусії та інших частин колишнього Радянського Союзу⁷ Людські страждання, викликані цією нелюдською практикою, із жахливими подробицями описані великою кількістю жертв.

2. Що стосується правової оцінки цих фактів, існує дві основні суперечливі точки зору⁸:

---

³ З точки зору відсотку загиблих Казахстан, традиційно кочове населення якого також сильно опиралося колективізації, постраждав ще більше, ніж Радянська Україна.

⁴ Постанова Політбюро ЦК Комуністичної партії України «Про інтенсифікацію закупівлі зерна» від 18 листопада 1932 року.

⁵ Постанова «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперативів та зміцнення соціалістичної власності» про захист власності державних підприємств, колхозів та кооперативів та зміцнення громадської (соціалістичної) власності», яка була опублікована 7 серпня 1932, призвела до масових арештів та страт.

⁶ Директива ЦК Всесоюзної партії більшовиків та Ради народних комісарів СРСР від 22 січня 1933 «Про запобігання масових виїздів голодуючих селян» (джерело: «Голодомор», брошура Українського інституту національної пам'яті, стор. 9, див. також пункт 36 пояснювальної записки пана Кавісуогу, Doc. 12173).

⁷ До кінця 1933 року на Україну було переселено майже 117 000 (джерело: «Голодомор», брошура Українського інституту національної пам'яті, стор. 13).

⁸ Я вважав за краще ігнорувати рідку думку людей, які дотепер заперечують факти, називаючи їх фашистською пропагандою, й тих, хто лише частково визнає їх та вважає їх такими, що потребують жалю, не умисними та/або прийнятними наслідками перегинів у політиці індустріалізації на благо країни в цілому.

- (1) Більшість російських істориків та політологів вважають штучний голод наслідком злочинної політики, спрямованої проти селян-одноосібників, аби зломити їх спротив колективізації. Той факт, що Україна та інші райони Радянського Союзу, населені українцями, постраждали якнайсильніше, пояснюється тим, що це були основні сільськогосподарські зони, де спротив колективізації був найсильнішим. Таким чином, люди знищувались через те, що були селянами.
- (2) Більшість українських⁹ істориків та політологів вважають ці події актом геноциду проти українського народу, який не тільки об'єктивно якнайбільше постраждав з точки зору скорочення чисельності, але був конкретною метою, себто люди знищувались тому, що вони були українцями.

3. На мій погляд існують переконливі докази на користь обох точок зору:

4. «Російська» точка зору підкреслює значну кількість жертв голоду, до якої входили не тільки етнічні українці, але й росіяни, білоруси, татари, німці та інші групи, що мешкали в основних сільськогосподарських районах Радянського Союзу, що піддалися примусовій колективізації. Прибічники цієї точки зору указують на те, що мешканці українських міст не постраждали від Голодомору, хоча радянській владі було порівняно неважко перекрыти постачання продоволь-

---

⁹ Класифікація Голодомору як геноциду також офіційно визнана багатьма країнами, у тому числі Сполученими Штатами Америки, Канадою, Австралією та багатьма іншими країнами Латинської Америки та Східної Європи. Особливо ретельне дослідження було проведене Комісією США по Голодомору в Україні, доповідь якої у Конгресі була прийнята 19 квітня 1988 (Державна прес-служба США, 1988, 524 сторінок); у своїй заяві № 16 Комісія дійшла висновку, що «Йосип Сталін та його оточення здійснили геноцид проти українців у 1932–1933 роках». Автор концепції геноциду та «батько» Конвенції ООН про запобігання та покарання злочину геноциду Рафаель Лемкін, дійшов такого ж висновку у своїй відомій промові, що була виголошена у 1953 році на церемонії, проведеній у Нью-Йорку у 20-і роковини Голодомору в Україні (див. Рафаель Лемкін, Радянський геноцид в Україні; промова, надрукована та перекладена 28 мовами, Київ, 2009, з переднім словом Президента України В. А. Ющенка).

Парламентська Асамблея ОБСЄ на своїй 17-ій сесії в Астані (Казахстан) у липні 2008 року прийняла резолюцію про Голодомор 1932–1933 років в Україні, де вона «вддає шану пам'яті мільйонів безвинних українців, які загинули під час Голодомору 1932 та 1933 років внаслідок масового голоду, що був заподіяний внаслідок жорстких умисних дій та політики тоталітарного сталінського режиму» та «вітає визнання Голодомору Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти та науки та парламентами низки країн-учасників ОБСЄ».

ства до міст, що були оточені голодуючими сільськогосподарськими районами, якби їх наміром було знищення усіх українців. Окрім того, політика примусової колективізації проводилась на місцях етнічними українцями. Вони були безжальними сталіністами, але вони, безумовно, не брали б участі в умисному знищенні своєї етнічної групи. Сталін та його оточення вважали надзвичайні економічні труднощі для селян, й навіть їхнє часткове знищення, прийнятною сплатою за швидку індустріалізацію в СРСР.

5. Прибічники «української» точки зору підкреслюють, що паралельно з уживанням політики штучного голоду проти українського селянства, мав місце жорстокий терор проти української інтелігенції та незалежно мислячих політичних діячів, на кілька років раніше аналогічних «чисток» у Москві¹⁰. Сукупний ефект цих двох кампаній був свідомо направлений на те, щоб зламати хребет українському націоналізмові, без необхідності знищувати населення усієї країни, зокрема, мешканців міст (окрім ключових інтелектуалів та політиків), які стали легкою жертвою русифікації після руйнування засад української національної ідеї¹¹. Добре відомий факт, що велика кількість селян, які належали до інших етнічних груп, теж голодували тією мірою, якою вони опиралися примусовій колективізації¹², не має відношення до класифікації суворих заходів проти українського селянства та української інтелігенції, як геноциду.

6. Особисто я вважаю, що аргументи на користь тих, хто класифікує Голодомор як акт геноциду, набагато сильніші. Враховуючи пере-

---

¹⁰ Кількість арештів в Україні зростає з 30 000 на рік у 1929 та 1930 роках до 50 000 у 1931 році, 75 000 у 1932 році і 125 000 у 1933 році, а потім знову зменшилася до 30 000 у 1934 р. (джерело: «Голодомор», брошура Українського інституту національної пам'яті, стор. 14).

¹¹ У листі від 11 серпня 1932 р. Лазарю Кагановичу (секретарю Комуністичної партії Радянського Союзу у 1928–1939 роках), Сталін писав: «Якщо не візьмемося тепер же за виправлення становища на Україні, Україну можемо втратити». Наказ, підписаний Сталіним 14 грудня 1932 року, поклав край політиці «українізації» (українській версії політики, що проводилась у 1920-х та на початку 20-х у неросійських регіонах Радянського Союзу, що була покликана зміцнити Радянську владу шляхом надання місцевому населенню деякої культурної автономії, така політика вела до відродження української національної ідеї, що викликало занепокоєння радянських керівників).

¹² З огляду на відсоток загиблих Казахстан, традиційно кочове населення якого також сильно опиралося колективізації, постраждав ще більше, ніж Радянська Україна, як зазначено у посиланні 3.

конливі докази, я дуже здивований, що Комітет з політичних питань у своїй доповіді підтримує «російську» точку зору, навіть не розглядаючи належним чином аргументи на користь «української» точки зору. Тому, заради авторитету Парламентської Асамблеї в цілому, я вважаю себе зобов'язаним надати аргументи за та проти визнання Голодомору актом геноциду, нехай й у стислому вигляді.

7. Як доповідач Комітету з юридичних питань та прав людини, я хотів би нагадати визначення геноциду. Відповідно до статті 2 Конвенції 1948 року Організації Об'єднаних Націй про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього, «під геноцидом слід розуміти наступні дії, вчинені з наміром знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи, навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення її, заходи, розраховані на недопущення дітонародження в середовищі такої групи, насильницька передача дітей із однієї групи в іншу»¹⁵.

8. Це визначення вимагає присутності *actus reus* (саме винищення, принаймні, частково, групи, що була згадана у визначенні, шляхом одного з діянь, що перелічені у ньому), а також конкретного злочинного умислу (*mens rea*), тобто наміру, принаймні, частково винищити цю групу, як таку.

9. *Actus reus* наявно присутне у випадку Голодомору: встановлений факт винищення значної частини українського народу. Зокрема, немає жодних розумних сумнівів, що у 1932–1933 роках українці склали окрему «національну або етнічну групу» в Радянському Союзі. Як було вище зазначено, предметом суперечки є саме конкретний намір винищити повністю або частково конкретну групу.

10. «Намір винищити» не підлягає сумніву, враховуючи масовий голод, його тривалість та жорстоке вилучення не тільки збіжжя, але й усіх продуктів харчування. Суттєво, що така практика застосовувалась тільки в Україні та районах Росії, де мешкали українці. Те, що Сталін та його поплічники мали «намір винищити», підтверджується також численними документами (доповідями на усіх рівнях партійно-

---

¹⁵ Таке ж формулювання міститься у статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

го та державного апарату та листуванням між ідеологами цієї політики), що були поширені останнім часом, які доводять, що керівництво було добре поінформоване про масштаби голоду в той час, коли Радянський Союз продовжував експортувати збіжжя у великій кількості та відхилив пропозиції міжнародної допомоги. Другим свідченням того, що голод був умисним, є швидкість того, як його було припинено у другій половині 1933 року, після того, як мети було досягнуто, а перед цим, як сільськогосподарську галузь Радянського Союзу було остаточно зруйновано.

11. Головне питання полягає в тому, чи мав намір Сталін частково винищити селян у районах, постраждалих від Голодомору через те, що вони були селянами, через те, що вони були українцями, або, як я вважаю, через те, що вони були українськими селянами, які були підмурком українського національного руху, що так лякало Сталіна.

12. На мій погляд, завданням цієї Асамблеї не є прийняття остаточного рішення, чи відповідає Голодомор визначенню геноциду. Навряд чи коли-небудь це питання розглядатиметься у суді, а винні покарані, адже майже усі свідки давно померли¹⁴. Але рішення має прийняти «суд історії», й ця Асамблея має сприяти прийняттю справедливого рішення. «Суд історії» повинен дотримуватися того принципу, що усі злочини, навіть найжахливіші, чиняться окремими особами, а не народами, навіть якщо злочинці збільшили масштаб свої злочинів через свою присутність у владі та допомогу численних поплічників. «Суд історії» також повинен мати можливість встановити усю правду, нехай навіть шокуючу, тому що для жертв та їхніх нащадків заперечення або применшення злочинів, вчинених проти

---

¹⁴ Служба безпеки України (СБУ), проте, порушила кримінальну справу у зв'язку з геноцидом (стаття 442 Кримінального кодексу України). Вона збрала безліч архівних матеріалів (у тому числі в межах спільного проекту з польськими колегами, шляхом аналізу до того часу невідомих документів з архівів спецслужб, які опубліковані у сьомому томі документів, що стосуються Голодомору в Україні у 1932–1933 роках, до 75 роковини Голодомору), а також численні свідчення тих, хто пережив Голодомор, інших очевидців та членів їхніх родин. Відповідно до висновку СБУ від 25 листопада 2009 року в результаті «попереднього розслідування» було зроблено висновок, що Голодомор 1932–1933 років є геноцидом, зокрема, на підставі вивчення 3456 документів комуністичної партії та інших органів виконавчої влади та 400 документів з архівів СБУ, 3186 листів актів реєстрації смерті та 857 місць масового поховання, а також свідчення 1730 свідків. Розслідування продовжується, й СБУ звернулася з проханням про допомогу до правоохоронних органів Австрії, Білорусі, Німеччини, Італії, Казахстану, Молдови, Польщі, Росії, Об'єднаного Королівства та Сполучених Штатів.

них, є постійним, хворобливим та образливим нагадуванням про минуле, та стоїть на шляху щирого примирення й дружби.

13. На закінчення проект резолюції має бути частково перероблений шляхом внесення раніше запропонованих поправок, аби більш чітко викласти наступні ідеї:

- (1) що український народ був головною жертвою Голодомору;
- (2) що існують серйозні аргументи, згідно з якими Голодомор відповідає визначенню геноциду, та закликати до створення міжнародної Комісії з правди та примирення з питання Голодомору, по аналогії з південноафриканською моделлю або «Трибуналами Расела», об'єднавши істориків, юристів в кримінальній та міжнародній сфері з України, Росії, Казахстану та інших колишніх республік, а також їхніх колег з інших країн, та доручити їм створити повну, об'єктивну, прозору та правдиву картину подій.

Оригінал див.:

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12181.htm>

РЕЗОЛЮЦІЯ 1723 (2010)¹

Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ У КОЛИШНЬОМУ СРСР

Попередня версія

1. Парламентська Асамблея посилається на Резолюцію 1481 (2006) про необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів, якою рішуче засуджені масові порушення прав людини з боку тоталітарних комуністичних режимів, та виразила співчуття, розуміння та визнання жертв цих злочинів. Вона також заявила, що знання історії є однією з обов'язкових умов попередження подібних злочинів у майбутньому.

2. Тоталітарний сталінський режим у колишньому Радянському Союзі призвів до жахливих порушень прав людини й позбавив мільйони людей їхнього права на життя.

3. Однією з найтрагічніших сторінок в історії народів колишнього Радянського Союзу був масовий голод у зернодобуваючих районах країни, що розпочався наприкінці 1920-х років та досягнув найвищої точки у 1932–1933 рр.

4. Мільйони безвинних людей у Білорусі, Казахстані, Молдавії, Росії та Україні, що входили до складу Радянського Союзу, загинули внаслідок масового голоду, що був викликаний жорстокими та навмисними діями та політикою радянського режиму.

5. В Україні, яка постраждала від Голодомору якнайбільше, мільйони селян та члени їхніх родин померли від голоду внаслідок примусової «колективізації», заборони виїзду з постраждалих районів та конфіскації збіжжя та інших продуктів. Ці трагічні події мають на-

---

¹ Обговорення в Асамблеї 28 квітня 2010 р. (15-е засідання) (див. Doc. 12173, report of the Political Affairs Committee, rapporteur: Mr Zavşuorlu, and Doc. 12181, opinion of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Rowen). *Текст прийнятий Асамблеєю 28 квітня 2010 р. (15-е засідання).*

зву **Голодомор** (політично мотивований голод) та визнані українським законодавством актом геноциду проти українців.

6. У Казахстані також мільйони людей стали жертвами масового голоду, а відсоток померлих вважається найвищим серед усіх народів колишнього СРСР. Казахи, що традиційно вели кочове життя й розводили велику рогату худобу, були вимушені осісти, а їхню худобу було конфісковано. Голодомор увійшов в історію як величезна трагедія казахського народу.

7. У зернодобуваючих регіонах Росії (Середнє та Нижнє Поволжя, Північний Кавказ, Центральний Чорноземний район, Південний Урал, Західна Сибір та деякі інші регіони) голод, створений «колективізацією», а також знищення селян-одноосібників, забрали мільйони життів у сільських та міських районах. За оцінками, в абсолютних одиницях, населення Росії зазнало найтяжких втрат внаслідок радянської сільськогосподарської політики.

8. Сотні тисяч селян також померли у Білорусії та Молдавії.

9. Хоча ці події мали свої особливості у різних регіонах, результат був однаковий: мільйони людських жертв були принесені в жертву безжалісній політиці та планам сталінського режиму.

10. Асамблея вшановує пам'ять усіх тих, хто загинув у цій безпрецедентній людській катастрофі, й визнає їх жертвами найжорстокішого злочину радянського режиму проти власного народу.

11. Асамблея рішуче засуджує жорстоку політику, яка проводилась сталінським режимом, що призвела до загибелі мільйонів безвинних людей, та вважає її злочином проти людяності. Вона рішуче відвертає будь-які спроби виправдати цю смертоносну політику, з будь-якою метою, й нагадує, що право на життя не допускає жодних виключень

12. Асамблея вітає зусилля, спрямовані на з'ясування історичної правди та підвищення поінформованості громадськості щодо цих трагічних подій минулого. Ці зусилля повинні сприяти об'єднанню, а не роз'єднанню народів.

13. Асамблея схвалює важливу роботу, вже зроблену у Білорусі, Казахстані, Республіці Молдова, Росії, й особливо в Україні з метою полегшення доступу до архівів, й закликає компетентні органи цих країн відкрити усі свої архіви та полегшити доступ до них усім вченим, у тому числі з інших країн.

14. Вона також закликає інші держави-члени Ради Європи відкрити доступ до своїх національних архівів.

15. Асамблея закликає істориків усіх держав колишнього Радянського Союзу, що постраждали під час Голодомору, а також істориків інших країн, провести спільну незалежну науково-дослідну роботу задля встановлення повної, неупередженої й неполітизованої правди про цю людську трагедію, й надати її гласності.

16. Асамблея настійно закликає політиків усіх держав-членів Ради Європи утриматись від будь-яких спроб чинити політичний тиск на істориків та впливати на результати незалежних наукових досліджень.

17. Вона вітає рішення української влади встановити національний день пам'яті жертв Голодомору й закликає владу інших постраждалих країн зробити теж саме стосовно своїх жертв.

18. Окрім того, вона закликає владу цих держав домовитися про спільну діяльність, спрямовану на збереження пам'яті про жертв Голодомору, незалежно від їхньої національності.

Оригінал англійською див.:

<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta10/eres1723.htm>

ДЕКЛАРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ЩОДО ПРОГОЛОШЕННЯ 23 СЕРПНЯ ДНЕМ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ СТАЛІНІЗМУ Й НАЦИЗМУ

Європейський Парламент,

Беручи до уваги Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про незастосовність терміну давності до військових злочинів і злочинів проти людяності,

З урахуванням наступних статей Конвенції Ради Європи про захист прав людини й основоположних свобод: Стаття 1 — Зобов'язання дотримуватись прав людини; Стаття 2 — Право на життя; Стаття 3 — Заборона катувань, і Стаття 4 — Заборона рабства й примусової праці,

Беручи до уваги Резолюцію 1481 (2006) Парламентської Асамблеї Ради Європи про необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів,

З урахуванням Правила 116 Процедурних Правил,

- A. Оскільки пакт Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 року між Радянським Союзом і Німеччиною розділив Європу на дві сфери інтересів за допомогою секретних додаткових протоколів,
- B. Оскільки масові депортації, убивства й поневолення, що мали місце у зв'язку з актами агресії сталінізму й фашизму, підпадають під категорію військових злочинів і злочинів проти людяності,
- C. Оскільки, згідно з міжнародним правом, передбачені законом обмеження не застосовуються до військових злочинів і злочинів проти людяності,

- D. Оскільки вплив радянської влади й окупації, а також їх значення для громадян пост-комуністичних держав мало відомі в Європі,
- E. Оскільки Стаття 3 Рішення № 1904/2006/ЄС Європейського Парламенту й Ради від 12 грудня 2006 року про реалізацію упродовж 2007–2013 рр. програми «Європа для громадян» задля сприяння активному європейському громадянству закликає підтримати акцію «Активна європейська пам'ять», що має на меті запобігання повторення злочинів нацизму й сталінізму,

1. Пропонує проголосити 23 серпня Європейським днем пам'яті жертв сталінізму й нацизму з метою збереження пам'яті про жертв масових депортацій і знищень, укорінення демократії, зміцнення миру й стабільності на нашому континенті;

2. Доручає своєму Голові направити цю Декларацію, разом з іменами осіб, що підписали Конвенцію, парламентам держав-членів.

23 вересня 2008 р.

Декларацію було підписано більшістю депутатів Європарламенту.
Оригінал англійською:

[http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA\(2008\)0439&language=EN](http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=P6_TA(2008)0439&language=EN)

РЕЗОЛЮЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ В ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОДОМОР – ШТУЧНИЙ ГОЛОД В УКРАЇНІ 1932–1933 РОКІВ

23 жовтня 2008 року

Європейський Парламент,

- беручи до уваги Угоду про створення Європейського Союзу;
- беручи до уваги Європейську Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод;
- беручи до уваги Конвенцію ООН про запобігання злочину геноциду й покарання за нього;
- беручи до уваги Загальну Заяву, оприлюднену в ході 58-ї Пленарної Сесії Генеральної Асамблеї ООН щодо 70-ї роковини Голодомору в Україні, підтриману 63 державами, включаючи всі (на той час) 25 країн-членів Європейського Союзу;
- беручи до уваги Закон України «Про Голодомор в Україні 1932–1933 років», прийнятий 28-го листопада 2006 року;
- беручи до уваги заяву Президента Європейського Парламенту від 21 листопада 2006 року, якою було розпочато увіковічення 75-ї річниці Голодомору в Україні;
- беручи до уваги Заключне Рішення і Рекомендації десятого засідання Комітету з парламентського співробітництва України – ЄС, прийняті 27 лютого 2008 р.;
- беручи до уваги Правило 103(4) Правил процедури,
  - а) зважаючи на те, що дотримання прав людини й основоположних свобод є основним принципом ЄС,
  - б) зважаючи на те, що Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду й покарання за нього вважає злочином дії,

вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу: фізичне знищення членів групи; заподіяння серйозних фізичних або ментальних ушкоджень членам такої групи; навмисне створення для групи умов життя, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення; вживання заходів, спрямованих на перешкоджання народжуваності в межах групи; а також насильницьке переміщення дітей з однієї групи в іншу,

- в) зважаючи на те, що Голодомор 1932–1933 рр., який послужив причиною загибелі мільйонів українців, був цинічно й жорстоко спланований сталінським режимом з метою насильницького впровадження Радянським Союзом політики колективізації сільського господарства проти волі сільського населення України,
- г) зважаючи на те, що нагадування про злочини проти людяності в європейській історії повинне запобігати здійсненню подібних злочинів у майбутньому,
- д) підкреслюючи, що європейська інтеграція ґрунтується на готовності визнати трагічну історію 20-го сторіччя, а також що примирення з непростю історією не означає в будь-якому сенсі колективної провини, а навпаки, створює стабільний фундамент для розвитку загального європейського майбутнього, заснованого на загальних цінностях і спільному й взаємозалежному майбутньому,

1. Звернувся до українського народу й, зокрема до тих, хто вижив під час Голодомору, родинам і родичам жертв, і заявив, що:

- а) визнає Голодомор (штучний голод 1932–1933 років) жахливим злочином проти народу України й людяності;
- б) рішуче засуджує ці дії, спрямовані проти українського селянства, які характеризувалися масовим знищенням і порушенням прав і свобод людини;
- в) висловлює співчуття українському народу, який постраждав від цієї трагедії, і віддає данину пам'яті тим, хто загинув внаслідок штучного голоду 1932–1933 років;

- г) закликає країни, які утворювалися після розпаду Радянського Союзу, відкрити свої архіви по Голодомору в Україні 1932–1933 рр. для всебічного дослідження, для того, щоб могли бути виявлені й повністю вивчені всі причини й наслідки трагедії;

2. Доручає Президентіві направити згадану резолюцію Раді, Комісії, Уряду й Парламенту України, Генеральному Секретареві ООН, Генеральному Секретареві ОБСЄ й Генеральному Секретареві Ради Європи.

ЄВРОПЕЙСЬКА СВІДОМІСТЬ ТА ТОТАЛІТАРИЗМ

РЕЗОЛЮЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ВІД 2 КВІТНЯ 2009 РОКУ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ТА ТОТАЛІТАРИЗМУ

Європейський Парламент,

Приймаючи до уваги Загальну декларацію прав людини Організації Об'єднаних Націй,

Приймаючи до уваги Резолюцію 260 (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 9 грудня 1948 року про геноцид,

Приймаючи до уваги статті 6 та 7 Договору про Європейський союз,

Приймаючи до уваги Хартію Європейського союзу про основоположні свободи,

Приймаючи до уваги Рамкове рішення Ради 2008/913/JHA від 28 листопада 2008 року щодо боротьби з певними формами та проявами расизму та ксенофобії за допомогою кримінального права¹,

Приймаючи до уваги Резолюцію 1481 Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26 січня 2006 року щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів,

Приймаючи до уваги свою заяву від 23 вересня 2008 року про проголошення 23 серпня Європейським днем пам'яті жертв сталінізму та нацизму²,

Приймаючи до уваги свої попередні резолюції з питань демократії та дотримання основоположних прав та свобод, у тому числі резолюцію від 12 травня 2005 року, присвячену 60-ій річниці закін-

---

¹ OJ L 328, 6.12.2008, p. 55.

² Texts adopted, P6_TA(2008)0439.

чення Другої світової війни в Європі 8 травня 1945 року³, резолюцію від 23 жовтня 2008 року в пам'ять про Голодомор⁴, а також резолюцію від 15 січня 2009 року в пам'ять про події у Сребрениці⁵,

Приймаючи до уваги роботу Комісій з істини та справедливості, які створені у різних частинах світу та допомагають тим, хто жив за часів існування численних авторитарних та тоталітарних режимів, подолати свої розбіжності та досягти примирення,

Приймаючи до уваги заяви свого Голови та політичних груп 4 липня 2006 року, у день 70-ої річниці державного перевороту генерала Франко в Іспанії,

Приймаючи до уваги Правило 103 (4) свого Регламенту,

- A. Оскільки історики погоджуються з тим, що неможливо надати абсолютно об'єктивну історичну інтерпретацію історичних фактів, не існує об'єктивних історичних оцінок, оскільки, проте, професійні історики використовують наукові методи для вивчення минулого та намагаються бути неупередженими, наскільки це є можливим,
- B. Оскільки жодний політичний орган та жодна політична партія не мають монополії на інтерпретацію історії, та подібні органи не можуть претендувати на об'єктивність,
- C. Оскільки офіційна політична інтерпретація історичних фактів не повинна затверджуватися мажоритарними рішеннями парламенту; оскільки парламент не може приймати закони, що стосуються минулого,
- D. Оскільки головною метою процесу європейської інтеграції слід вважати забезпечення в подальшому поваги до основоположних прав людини та верховенства права, та оскільки відповідні механізми задля досягнення цієї мети передбачені статтями 6 та 7 Договору про Європейський союз,
- E. Оскільки невірне тлумачення історії може призвести до ексклюзивістської політики, роздмухуючи ненависть та расизм,
- F. Оскільки варто пам'ятати про трагічний досвід Європи, щоб ушанувати пам'ять жертв, засудити винних, та закласти основи для примирення на засадах істини та пам'яті,

---

³ OJ C 92 E, 20.4.2006, p. 392.

⁴ Texts adopted, P6_TA(2008)0523

⁵ Texts adopted, P6_TA(2009)0028.

- G. Оскільки мільйони жертв були депортовані, заарештовані, піддані тортурам та вбиті тоталітарними та авторитарними режимами, що існували у Європі у 20-ому столітті; оскільки варто, проте, визнати унікальність Голокосту,
- H. Оскільки домінуючим історичним досвідом Західної Європи був нацизм та оскільки країни Центральної та Східної Європи пережили як комунізм, так і нацизм; оскільки має бути досягнуто розуміння в зв'язку з подвійним успадкуванням диктатури у цих країнах,
- I. Оскільки з самого початку європейська інтеграція була реакцією на страждання, спричинені двома світовими війнами та нацистською тиранією, що призвели до Голокосту та виникнення тоталітарних комуністичних та недемократичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи, а також пошуком заходів подолання глибоких суперечностей та ворожості в Європі на засадах співробітництва та інтеграції, задля припинення війн та забезпечення демократії в Європі,
- J. Оскільки процес європейської інтеграції проходив успішно і вже призвів до створення Європейського союзу, що охоплює країни Центральної та Східної Європи, які жили в умовах комуністичного режиму від закінчення Другої світової війни до початку 1990-х років, та оскільки Греція, Іспанія та Португалія, які постраждали від довготривалої влади фашистських режимів, ще раніше приєдналися, це допомогло забезпечити демократію у південній частині Європи,
- K. Оскільки Європа не буде єдиною, якщо вона не зможе сформулювати загальне уявлення про свою історію, не визнає фашизм, сталінізм, фашистські та комуністичні режими загальним успадкуванням і не організує чесного та уважного обговорення злочинів цих режимів у минулому сторіччі,
- L. Оскільки 2009 року Об'єднана Європа святкуватиме 20-у річницю падіння комуністичної диктатури у Центральній та Східній Європі та падіння Берлінської стіни, що сприятиме підвищенню поінформованості щодо минулого та визнанню ролі демократичних громадянських ініціатив, а також слугуватиме стимулом задля зміцнення почуття єдності та згуртованості,
- M. Оскільки важливо пам'ятати про тих людей, які активно виступали проти тоталітарного правління та яких жителі Єв-

ропи мають сприймати як героїв тоталітарної епохи за їхню самовідданість, вірність ідеалам, честь та мужність,

- N. Оскільки жертвам неважливо, який режим позбавив їх волі, піддавав катуванням або вбивав їх, незалежно від причин,
1. Висловлює співчуття усім жертвам тоталітарних та недемократичних режимів Європи та віддає належне тим, хто боровся проти тиранії та пригнічення.
  2. Знову заявляє про свою прихильність мирній та квітучій Європі, яка заснована на повазі до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенстві права та дотриманні прав людини;
  3. Підкреслює важливість збереження пам'яті про минуле, тому що без правди та пам'яті не може бути примирення; підтверджує свою єдину позицію стосовно усіх тоталітарних режимів, незалежно від ідеологічного тла;
  4. Нагадує про те, що останні злочини проти людства та акти геноциду в Європі відбувались у липні 1995 року, та що для боротьби з недемократичними, ксенофобськими, авторитарними та тоталітарними ідеями та тенденціями необхідна постійна пильність;
  5. Підкреслює, що задля підвищення європейської поінформованості щодо злочинів, скоєних тоталітарними та недемократичними режимами, варто підтримувати збір документів та свідоцтв про неспокійне минуле Європи, оскільки без пам'яті не може бути примирення;
  6. Жалкує, що 20 років потому після краху комуністичної диктатури в Центральній та Східній Європі у деяких країнах-членах доступ до документів, що мають персональне значення або необхідні для проведення наукових досліджень, як і колись є не виправдано обмеженим; закликає усі країни-члени до реальних зусиль у відкритті архівів, у тому числі колишніх внутрішніх служб безпеки, тайної поліції та розвідки, хоча необхідно вжити заходів для того, щоб цей процес не слугував підставою для службових зловживань.
  7. Рішуче та безперечно засуджує всі злочини проти людства та масові порушення прав людини, що були вчинені усіма тоталітарними та авторитарними режимами, висловлює

своє співчуття жертвам цих злочинів та їх рідним, розуміє та визнає їхні страждання,

8. Заявляє, що європейська інтеграція як модель світу та примирення, являє собою вільний вибір народів Європи в їхньому прагненні до загального майбутнього, та те, що Європейський союз несе особливу відповідальність у справі заохочення та захисту демократії, поваги прав людини та верховенства права, як у Європейському союзі, так і поза його межами;
9. Закликає Комісію та країни-члени вжити додаткових зусиль для зміцнення навчання історії Європи та підкреслювати історичні досягнення європейської інтеграції й разючий контраст між трагічним минулим та мирним, демократичним соціальним ладом сучасного Європейського союзу;
10. Вважає, що належне збереження історичної пам'яті, всеосяжний перегляд європейської історії та загальноєвропейське визнання усіх історичних аспектів сучасної Європи сприятимуть зміцненню європейської інтеграції;
11. У зв'язку з цим закликає Раду та Комісію підтримати та захищати діяльність неурядових організацій, на кшталт товариства «Меморіал» у Російській Федерації, які беруть активну участь у дослідженнях та зборі документів, пов'язаних із злочинами, скоєними у часи сталінського режиму;
12. Знову підтверджує свою послідовну підтримку зміцнення міжнародного правосуддя;
13. Закликає створити Платформу Європейської Пам'яті та Свідомості задля підтримки розвитку співробітництва між національними дослідницькими установами, що спеціалізуються на історії тоталітаризму, а також задля створення загальноєвропейського центру документації/меморіалу жертвам усіх тоталітарних режимів;
14. Закликає зміцнювати існуючі фінансові інструменти з метою підтримки вищезгаданих фахових історичних досліджень;
15. Пропонує оголосити 23 серпня Загальноєвропейським Днем пам'яті жертв усіх тоталітарних та авторитарних режимів, пам'яті, яка має вшановуватися з гідністю та неупередженістю;

16. Переконаний в тому, що кінцевою метою розкриття та оцінки злочинів, скоєних комуністичними тоталітарними режимами, є примирення, якого можна досягти шляхом визнання відповідальності, прохання вибачення та пошуків морального оновлення;
17. Доручає своєму Голові довести цю резолюцію до відома Ради, Комісії, парламентів країн-членів, урядів та парламентів країн-кандидатів, урядів та парламентів країн, які є асоційованими членами Європейського союзу, а також урядів та парламентів членів Ради Європи.

РЕЗОЛЮЦІЯ

ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ АСАМБЛЕЇ ОБСЄ

«ЗАОХОЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКИХ СВОБОД В РЕГІОНІ ОБСЄ У 21 ст.»

1. Посилаючись на Загальну Декларацію прав людини Організації Об'єднаних Націй, Гельсінкський Заключний Акт та Хартію Європейського Союзу про основоположні права;

2. Беручи до уваги події, що мали місце на теренах ОБСЄ протягом останніх двадцяти років після падіння Берлінської стіни та «залізної завіси»;

3. Зазначаючи, що у двадцятому сторіччі європейські країни зазнали на собі два могутніх тоталітарних режими, нацистський та сталінський, які несли з собою геноцид, порушення прав та свобод людини, військові злочини та злочини проти людства;

4. Визнаючи унікальність Голокосту, нагадуючи країнам-учасникам про його вплив та акти антисемітизму, які продовжують мати місце на терені регіону ОБСЄ, де знаходяться 56 країн, та рішуче закликаючи до енергійного здійснення резолюцій щодо антисемітизму, які приймаються одностайно Парламентською асамблеєю ОБСЄ починаючи з її щорічної сесії у Берліні 2002 року;

5. Нагадуючи країнам-учасникам ОБСЄ про їх зобов'язання «чітко та невідкладно засудити тоталітаризм» (Копенгагенський документ 1990 року);

6. Нагадуючи, що знання історії допомагає уникнути повторення подібних злочинів у майбутньому, а відверте та докладне обговорення історії сприятиме примиренню на засадах істини й шанування пам'яті полеглих;

7. Усвідомлюючи, що перехід від комуністичної диктатури до демократії не може бути здійснений миттєво і що при цьому мають бу-

ти враховані історичний досвід та культурна спадщина відповідних країн;

8. Підкреслюючи при цьому, що уряди та всі прошарки суспільства зобов'язані докласти невтомних зусиль задля будівництва справжньої демократичної системи, що забезпечує абсолютне додержання прав людини, не допускаючи використання відмінностей у політичній культурі та традиціях як підстави для невиконання зобов'язань;

9. Шкодуючи з того, що у багатьох країнах, у тому числі із сталими демократичними традиціями, громадянські свободи знову піддаються небезпеці, нерідко у зв'язку з тим, що вживаються заходи боротьби з так званими «новими загрозами»;

10. Нагадуючи про ініціативу Європейського парламенту об'явити 23 серпня, тобто день, коли 70 років тому був підписаний пакт «Ріббентроп-Молотов», Загальноєвропейським днем пам'яті жертв сталінізму та нацизму в ім'я збереження пам'яті жертв масових депортацій та страт.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ ОБСЄ

11. Знову підтверджує свою єдину позицію, що заперечує тоталітарне правління у будь-якому вигляді незалежно від його ідеологічних засад;

12. Закликає країни-учасники сумлінно дотримуватися й виконувати всі зобов'язання, прийняті на себе у дусі доброї волі;

13. Переконливо закликає країни-учасники:

- а) продовжувати вивчення тоталітарної спадщини та підвищувати поінформованість громадськості, розробляти та удосконалювати навчальні посібники, програми та заходи, особливо для молоді, щодо тоталітарної історії, людської гідності, прав та основоположних свобод людини, плюралізму, демократії та толерантності,
- б) заохочувати та підтримувати діяльність неурядових установ, які здійснюють дослідну та просвітницьку роботу стосовно злочинів тоталітарних режимів;

14. Просить також уряди та парламенти країн-учасників повністю позбутися всіх структур та моделей поведінки, націлених на те, щоб прикрасити минуле, намагаючись до нього повернутися або ж

прагнути подовжити своє існування і в майбутньому, перешкоджаючи повній демократизації;

15. Просить також уряди та парламенти країн-учасників повністю позбутися всіх структур та моделей поведінки, у підмурки яких було первісно закладено порушення прав людини;

16. Знову звертається із закликом до всіх країн-учасників відкрити свої історичні та політичні архіви;

17. Висловлює глибоку занепокоєність з приводу звеличення тоталітарних режимів, включаючи проведення публічних демонстрацій в ознаменування нацистського або сталінського минулого, а також можливого поширення та зміцнення екстремістських рухів, включаючи неонацистів та скинхедів;

18. Закликає країни-учасники до проведення політики протидії ксенофобії та агресивному націоналізмові, а також вжити більш ефективних заходів з боротьби з цим явищем;

19. Просить приділити більше уваги з боку всіх країн-учасників додержанню прав людини та громадянських свобод навіть у скрутні часи терористичних загроз, економічної кризи, екологічних катастроф та масової міграції.

Основний автор пан Роберто Баттелі, Словенія
ВІЛЬНЮС, 29 ЧЕРВНЯ — 3 ЛИПНЯ 2009 РОКУ
SC (09) 3 R

ЗМІСТ

Правова кваліфікація злочинів комуністичного режиму СРСР є необхідною!	3
---	---

Частина 1 ВИСНОВОК

Правова кваліфікація Голодомору 1932–1933 років в Україні та на Кубані як злочину проти людяності та геноциду	11
--	----

Резюме історичних фактів.....	13
-------------------------------	----

Смерть від голоду в період січень-жовтень 1932 р. — злочин проти людяності.....	15
--	----

Голодомор 1932–1933 років — злочин геноциду	17
---	----

Можливості для правової кваліфікації Голодомору 1932–1933 років як геноциду	30
--	----

Загальні висновки.....	36
------------------------	----

<i>Додаток.</i> Короткий опис історичних фактів 1930–1933 років	38
---	----

Врожай 1930 року	38
------------------------	----

Врожай 1931 року. Перша хвиля голоду.....	39
---	----

Врожай 1932 року. Друга хвиля голоду.....	41
---	----

Дії комісії Молотова	43
----------------------------	----

Голодомор 1932–1933 на Кубані	54
-------------------------------------	----

Частина 2
МАТЕРІАЛИ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ № 475

Голодомор 1932–1933 років в Україні	59
Постанова про порушення кримінальної справи і прийняття її до свого провадження	65
Постанова про порушення кримінальної справи, об'єднання та прийняття її до свого провадження	69
Постанова Апеляційного суду м. Києва від 13 січня 2010 року	76
Коментар до постанови Апеляційного суду м. Києва від 13 січня 2010 року	128
Керівники вищих партійних і радянських органів, ОДПУ та ДПУ УСРР	132
Керівники органів ДПУ УСРР, прокуратури, органів юстиції обласного і районного рівнів. Донецька область	150

Частина 3
ДОКУМЕНТИ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ
ПРО ЗЛОЧИНИ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

Заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем. Документ 7568 від 3 червня 1996 року	159
Резолюція 1096 (1996).....	194
Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів. Документ 10765 від 16 грудня 2005.....	199
Резолюція 1481 (2006)	214

Боротьба з відродженням нацистської ідеології. Документ 10766 від 19 грудня 2005 року	217
Резолюція 1495 (2006)	230
Відношення до пам'ятників, що мають спірну історичну інтерпретацію, у державах-членах Ради Європи.....	233
Резолюція 1652 (2009).....	253
Рекомендація 1859 (2009)	257
Пам'яті жертв Голодомору в колишньому СРСР. Документ 12173 від 1 березня 2010 року	259
Пам'яті жертв Голодомору колишнього СРСР. Документ 12181 від 9 березня 2010 року	292
Резолюція 1723 (2010).....	300
Декларація Європейського Парламенту щодо проголошення 23 серпня Днем пам'яті жертв сталінізму й нацизму.....	303
Резолюція Європейського Парламенту в пам'ять про Голодомор – штучний голод в Україні 1932–1933 років	305
Європейська свідомість та тоталітаризм. Резолюція Європейського Парламенту від 2 квітня 2009 року.....	308
Резолюція Парламентської Асамблеї ОБСЄ	314

Наукове видання

ЗАХАРОВ
Євген Юхимович

ЗАСУДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ
КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ СРСР

ISBN 617-587-115-7

Відповідальний за випуск *Євген Захаров*
Редактор *Євген Захаров*
Комп'ютерна верстка *Олег Мірошниченко*

Підписано до друку 12.11.2013
Формат 60×84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 17,98. Умов. фарб.-від. 19,45
Умов.-вид. арк. 19,84. Наклад 1000 прим.

Харківська правозахисна група
61002, Харків, а/с 10430
<http://khp.org>
<http://library.khp.org>

Видавництво «Права людини»
61112, Харків, вул. Р. Ейдемана, 10, кв. 37
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 3065 від 19.12.2007 р.

Надруковано на обладнанні Харківської правозахисної групи
61002, Харків, вул. Іванова, 27, кв. 4